

УЛАС САМЧУК

ЖИВІ
СТРУНИ

БАНДУРА І БАНДУРИСТИ

У Л А С С А М Ч У К

ЖИВІ СТРУНИ

БАНДУРА І БАНДУРИСТИ

Видання Капелі Бандуристів імени Тараса Шевченка
Друкарня Петра Майсюри — Mayo Graphics, 2209 Caniff, Detroit, Mich. 48212

Д е т р о й т

1 9 7 6

З. С. А.

U L A S S A M C H U K

LIVING STRINGS

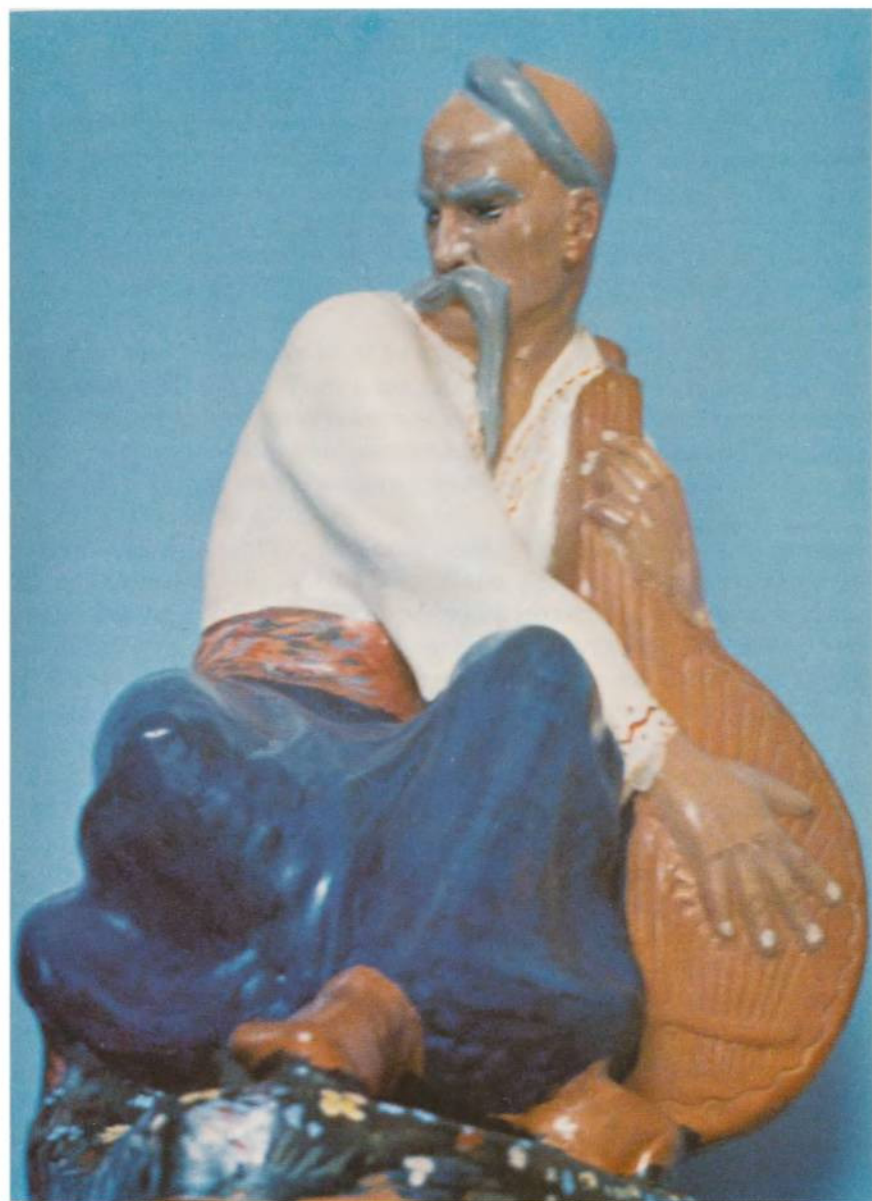
BANDURA and BANDURISTS

All rights reserved

Printed in USA

Published by Ukrainian Bandurist Chorus
P.O. Box 12129 Hamtramck Br., Detroit, Michigan 48212, USA

1 9 7 6

БАНДУРИСТ

П Е Р Е Д М О В А

Капеля Бандуристів імени Тараса Шевченка 1968 року відзначала 50-ліття своєї творчої діяльності, нав'язуючи її початки до року 1918, коли то її було засновано як музичну формацію в столиці тоді незалежної Української Держави — Києві, але свій золотий ювілей їй прийшлося відзначати в несподіваному місті Детройті З'єднаних Стейтів Америки, де їй судилося знайти місце під сонцем сучасного її перебування.

Ім'я Тараса Шевченка Капеля присвоїла і зареєструвала в управі міста Києва 1941 року. Тоді вона складалася зі сімнадцяти кращих мистців бандури, що залишилися зі складу бувшої державної капелі УРСР, і тоді також Капеля розпочала нову фазу своєї діяльності незалежного вияву, позбавившись впливу тієї політичної дійсності, що існує в цей час в Україні.

Історія її, як цілоти, як носія певної ідейної місії — бурхлива, часто драматична, інколи трагічна. Доба революції, втрата державної незалежності, перехід (1924 року) на позиції радянської дійсності, мракобісна доба Сталіна і, нарешті, Друга світова війна з її апокаліптичними діями, наслідком яких Капелю змушено прийняти статус-кво емігранта разом зі сотнями тисяч інших національно й інтелектуально вартісних громадян Землі Української.

Свій мистецько-творчий стиль та ідейний зміст Капеля розбудувала на традиціях і зразках великих майстрів-кобзарів минулого — О. Вересая, М. Кравченка, Т. Пархоменка, Г. Хоткевича, В. Ємця, В. Кабачка. Її мистецтво безпосередньо вийшло з народу, з глибин його духа, з далеких і найдальших закутин землі її предків для того, щоб перейти на широкі й найширші простори всього цивілізованого світу. В наслідку її вигнання, перед нею відкривається нова, цікава, багата емоціями й досвідом сторінка її історії. Звуки її бандур звучали у Вагнерівському театрі Байройту, Сенаті ЗСА Вашингтону, Канадійському парламентаі Отави. Їх чули мільйони й мільйони людей Європи Заходу й Америки Півночі, ними захоплювалися найвидатніші знавці музичного мистецтва гльобального за-сягу.

Це було винятково вартісним доповненням до її діяльності з минулого, до її концертунань на батьківщині, по просторах Совет-

ської імперії, по республіках советської Азії, по таборах невольничої праці воєнної Німеччини. А все разом — унікально багата, велика, змістовна епопея діяння своєрідної музичної формації з назвою Українська Капеля Бандуристів імени Тараса Шевченка... З додатком „на вигнанні“.

В керівних колах Капелі зароїлась думка зібрати, оформити і закріпити все це друкованим, літературним словом. Для реалізації цього було запрошено письменника Уласа Самчука, який охоче за це діло взявся. Письменник роками працював над матеріялами про Капелю, користав з бібліотек Торонто, з архіву Капелі, зі спогадів і нотаток її членства. Дуже помічними були для цього щоденник Г. Махині, спогади Г. Китастого, Й. Панасенка, П. Гончаренка, І. Панчука, Л. Лампіки, М. Мінського, І. Косіковського, А. Кішки. Редакція додала до цього збору кількість ілюстративного матеріялу зі свого багатого фотографічного архіву і в наслідку вийшла ось ця книга авторства Уласа Самчука — „Живі струни“, яку пропонуємо ласкавій увазі нашого читача, як тепер, так і в майбутньому, як тут — у світовому розсіянні, так і там — на землі наших предків обополи Дніпра-Славути.

Видавництво

КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ІМЕНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, 1958 РІК

МУЗИКА ВІЩИХ

Боянь же, братіе, не 10 соколовъ на
стадо лебедей пуцаше, нь своя вѣщія
прѣсты на живая струны вѣскладаше;
они же сами княземъ славу рокотаху.
Слово о пълку Игоровѣ.

I

Сидить козак на могилі,
На кобзі грає-виграє,
Жалібно співає:
"Гей, кобзо моя,
Дружино моя,
Бандуро моя мальована!"

А під час цього вигравання, що відбувається десь там „на татарських полях та на козацьких шляхах“:

То не вовки-сіроманці
Квилять та проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клеочуть,
Під небесами літають, —
То ж сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький...

В перспективі історії, ця маєстатна гльорія з Думи перекликається ще з одним Кобзарем, що також „сидить на могилі“, але вже не на „татарських полях“, а на „розпутті велелюднім“ імперії Романових, і з цього поєднання символів постає формула однієї фі-

лософської концепції, захованої під тією Могилою, “серед степу широкого”, де зберігаються таємничі ключі святині, у якій „світ правди засвітить і помоляться на волі невольничі діти“.

Звідсіть також виникло і визріло загадкове слово — Україна. Мовознавці, історики, діячі політики могли і можуть пояснювати його, як кому хочеться. Переважно, це намагання збагнути його семантичну суть, його формально-технічну функцію, але поза тим лишається ще одна його відмінність, можливо найістотніша, суворо засекречена таємничими законами буття, що її можуть розуміти хіба такі абстрактні індивіди, що ото йшли зарослими стежками віків минулих і вщували славу віків прийдучих.

Це Україна душі, серця, усіх промірів чуття... Страдниця, розп'ята на хресті з терновим на чолі вінком. Святиня, залишена на поталу нечистих. Або той Прометей, прикутий до скелі... Камінь, що його забув будівничий, який, одначе, ляже „во главу угла“ майбутнього храму свободи людства.

Географічно в перспективі віків минулого це переважно плоска рівнина, винятково сита гумосом, положена між континентами Європи й Азії, названа степом, що його, наприклад, Микола Гоголь може висловити такими словами: „Степ чим далі то ставав чудовішим. Тоді весь південь, весь той простір, до самого Чорного моря, був зеленою незайманою цілиною. Ніколи плуг не проходив по його невгамованих хвилях дикої рослинности; одні лиш коні, що ховалися в ній, як у лісі, протоптували у ній стежки. Нічого в природі не могло бути кращим: вся його поверхня нагадувала зеленозлотий океан, на який бризнуто мільйони різнобарвних квітів“...

І у цій високій, широкій і далекій, без кінця і краю ніким не скореній стихії, протягом довгих давніх віків, діялось дуже своєрідне дійство людської долі. Бо це не був лишень океан дикої фльори і фавни, а також невичерпне джерело самого життя. Океан чорної землі, чистого повітря, високого неба, яскравих зір. І гори поживи. Життя тут було сите і давалось задурно. Приходь і бери. Байдуже, чи ти тур круторогий, а чи гордий, богоподібний гомо сапієнс. Очі диєлились у безмежний простір і ніде не бачили границь, ані для зору, ані для буйних вітрів, що вільно шугали від краю до краю, ані для хижих людських орд, що час від часу вривалися сюди з далеких крайсвітів Азії.

Лишень цей простір мав також свою таємничу прикмету. Він не зносив покори. Він діяв свавільно, за своїми законами. І всі, що намагалися його упокорити, тяжко заводились. Переважно, вони тут тратили силу і пружність інтелекту, ламали крила фантазії, розсівали відпорність, тснули в розкошах п'янючої нірвани лінивства і

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
Пам'ятник у Вашингтоні.

гинули, залишаючи по собі лишень високі кургани і таємничі кам'яні різьби з каменю, що їх пізніше українська словесність назве дуже буденною назвою „баби“.

А й справді, чому якраз „баби“? Може це були боги високо-розвинених культуротворців іранців, нестримних загарбників гунів та готів, хоробрих кімерійців, скитів, сарматів? Хозарів, печенігів, половців? Ні, це не боги, сказали українські люди, це лиш „баби“. Дивіться, який у них безнадійно упокорений вигляд. Наші Перуни і Дажбоги ніколи не уляжуть степові.

Вал за валом розбивались навали Азії об цей степ Препонтійський, аж поки надійшов той дев'ятий, найгрізніший, що прикотився ген аж з-під Китайського муру, під вождівством грізного Чінгіс-Хана, який гнав буревії пристрасті, змітав городи, нівечив лад, порядок і зі страшним розгном вдарився об вали та загороди землі Руської. „Страшною хмарою, — оповідає наш шкільний підручник історії, — йшла його орда. Попереду кінні ватаги палили і плюндрували все перед собою, за ними сунула головна орда із возами, гуртами скоту та верблюдів, табунами коней, отарами овець, жінками та дітьми. Стогін і плач здіймалися над ордою і здалека було чути, як вона наближалася. А де вона пройшла — земля ставала чорною, як після сарани“...

1240 року ця сила облягла Київ. Літописець рече, що „від реву верблюдів, іржання коней, галасу татар у місті не можна було чути голосу“. Татари взяли город, вирізали люд, а князя Дмитра полонили.

Від цього почалися „времена трудні“, часи татарські. Почалось переміщення центрів Русі, появилася Московія, прийшла Литва, за нею Польща. Русь замінено Україною — далекою, степовою, ген від Києва та Чернігова аж до Савур-Могили та Синього моря; лицем до татарських обріїв, покритих перекотиполем, гуляйполем, диким полем без меж і законів, — „без холопа і без пана, сама собі у жупані“, — як то казав один наш велерічивець.

**Козаче соколю, візьми мене з собою
На Україну далеку.
Дівчинонько люба, де будеш ти спати,
На Україні далекій?
В степу під вербою, аби серце з тобою,
На Україні далекій.**

З городів і селищ руських відходили туди „уходники“ — люди хоробрі, звитяжні, комонні. Їх манив простір, обрії, пригоди, доблесть лицарська. Вони мусіли знати степ, метко стріляти з лука й

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

**Найвизначніший бандурист по-революційної доби, етнограф, драматург,
письменник, композитор, керівник Полтавської Капелі Бандуристів.**

ВАСИЛЬ ЄМЕЦЬ

Уславлений бандурист, організатор і мистецький керівник першої
Капелі Бандуристів у Києві, 1918 року.

ГРИГОРІЙ КИТАСТІЙ

Визначний бандурист сучасної доби, композитор, педагог, довголітній мистецький керівник і диригент Капелі Бандуристів ім. Тараса Шевченка.

самопала, хвацько тяти шаблею. Їх завданням було приборкати степ, „бити ворога“, „боронити землю руську та віру православну“. З цього й родився „козак“, за татарською мовою — вільна, незалежна людина, гуляй-вітер, авантюрик. За нашим набулим поняттям — людина поза оселеним життям, всяка, рубака, приналежний до січі, куреня, плавнів дніпрових, оборонець проти ворога. Нарешті — людина вільна, лицарська.

З цього також виросла і набрала права горожанства козацька нація — Україна. „І покажем, що ми, браття, козацького роду“ — не без гордості зазначає її народній гімн. З кодексом козацьких ідеалів і чеснот, як відвага, хоробрість, чесність, безкорисність, благородність, а одночасно і цілим рядом нехиті до таких справ, як торгівля, дипломатія, а головне — політика. Політика — не козацьке ремесло, по-грецьки це значить „мистецтво управління державою“, а завдання козака не було управляти, а боронити. Управляти лишалось іншим — королям, царям, султанам, бо це ж відомі люципери, недолюдки, шкуродери. І вільним козакам з ними не по дорозі. І не держава, а скорше Січ Запорожська, Гетьманщина з гетьманом й з отаманами, яких можна „вибрати“, але й також обкидати болотом, щсб не зазнавалися. Майже ідеальна демонстрація Волі у просторі невільничої цивілізації континенту, без тривалих столиць, без виразних границь — барвисте, вільне, сите життя козаче.

Ласкава історія терпіла і зберігала його в такім стані кілька століть. Захищала його степом, просторами, невловимістю... Формувала окрему породу людей. З характером вітру, гарячі сонця, безмежності обріїв... За якими, напевно, знаходиться царство добра та правди і тих стовпів, що підпирають склепіння храму поезії, краси, справедливости і що одного разу мають ошчасливити все людство.

І день іде, і ніч іде...
І голову схопивши в руки,
Дивуешся, чому не йде
Апостол правди і науки.

А тим часом приходять султани, царі, королі... Кровопивці пани. Оточують Україну вольностей козачих зо всіх боків і наступають на неї, „як та чорна хмара“. Розуміється, Україна буде боронитися. Вона перша в історії перемогла степ, кров'ю здобула свої права та вольності, і вона не віддасть їх без бою. Відбиває навалу за навалою, ставить опір і туркам, і татарам, і ляхам, і москалям, її лицарство-козацтво в відвертім бою не має рівного, але, перемагаючи степ, він переміг також її. Степ наділив її міцними м'я-

зами, гострим зором, незломним духом, але також і м'яким серцем, жіночою вражливістю і винятковою політичною безрадністю, яка переливалась через вінця чари її долі і розливалась у безладдя, чвари, політичний хаос. І не допоможуть вже тут запізнені намагання Хмельницького повернути напрям її історії, не дасть собі ради і лицар Мазепа з Батурина, бо вільне козацтво-лицарство від краю і до краю, мов той вітер степу, бушувало без пуття і стриму, аж поки не прийде північна цариця, „вража мати“, німецького роду, скасує 1764 року Гетьманщину, зруйнує 1775 року Січ Запорозьську, а її останнього кошового Кальнишевського запротерить на все життя до понурої каторги монастиря Соловецького, на далекому північному морі Білому... Як антитеза до казематів моря Чорного.

І це вже буде *finita la commedia*. Виставу скінчено, заслону опущено. І залишиться — „було колись... Не вернеться... А на Січі мудрий німець картопельку садить“...

Але не так вже зовсім.

Програма цієї козацької ортогенезії далеко не скінчена. Степовий, козацький, войовничий період Русі Києва, Русі-України можливо й закінчився, але він розпочав формування Малої Русі, України без Русі, або України Києва. З тенденцією поширити свій засяг на всі території українського мовного простору, ген від підніжжя гір Кавказьких на сході, до підніжжя гір Татранських на заході. Із зовсім відмінною формулою психо-філософських настанов, лицем звернених „на Європу заходу“ і свідомим відчуженням від Росії Петербургу. Почався виразний процес сепарації культур, відчуження елементів імперії, відштовхнення почуттів і настроїв.

Процес формування синтези України-Нації виразно почався. На цей раз з тривалою столицею, виразними границями, конкретними законами. З певними культурними і політичними вимогами, як також певними основами України степокозацької, демократично-народної, хліборобсько-селянської.

Бо, властиво, цей козацький період історії в основному, залишив по собі найглибший і найтриваліший відбиток стилю і форми всієї народної дійсності, що його не змогли затерти ніякі чужоземні завойовання. Він витворив цілком відокремлений тип людини — духово і фізично, в родині народів слов'янських. Він дуже увідокремився в побуті, поведінці, етиці, моралі, у всій культурі духовій, а особливо він задокументував себе в мові і створив величезну народню словесність різноманітного пісенного, розповідального, легендарного і фолкльорного типу. А в тому також багато дуже своєрідних лірико-речитативних балад зі своєрідною мелодійністю, що

їх опісля названо думами і які належать чи не до найзнаменнішого явища з ділянки слов'янського історичного епосу взагалі.

Сама назва дума — давнього походження, дехто скаже сербського, — відома у нас вже з половини XVI-го століття, але якої широке, всенародне, усне і книжне вживання засвоїлось щойно в половині століття XIX-го, як каже Михайло Возняк, „з легкої руки Михайла Максимовича“, який в роках 1827, 34 і 49 зібрав і видав три найповніші на ті часи збірники українських народніх пісень і дум.

Першим збирачем і видавцем цього роду народньої словесности був князь Микола Цертелєв, що його збірник пісень і дум („Опыт собрания старинных малороссийских песен“) вийшов 1819 року. Далі це вже Михайло Максимович і цілий ряд визначних поетів і етнографів XIX століття, як Платон Лукашевич, Амврсій Метлинський, Пантелеймон Куліш, Павло Чубинський, Олександр Русов, які вичерпали сливе весь засіб цього словесного багатства, що його згодом постійно доповняли і розробляли такі історики і науковці, як Павло Житецький, Олександр Котляревський, Михайло Драгоманів, Микола Костомаров, Володимир Антонович, Микола Сумцов, Борис Грінченко, Опанас Сластїон і цілий ряд інших фахівців і аматорів цієї справи.

І у висліді цієї акції, українська література збагатилась великим числом записаної народньої творчости, що йому можуть позаздрити найщасливіші, під цим оглядом, народи. Починаючи величним „Словом о полку Ігоревім“, що його Антонович і Драгоманів схильні називати такж „думою XII століття“, геть усі пізніші рски, особливо весь той динамічний період козацько-турецьких і козацько-московських зударень, цілковито єисловлений думами.

Дума, що розповідає, дума, що славословить, дума, що оплакує. Події, легенди, бувальщина, люди і герої. І боротьба за життя, за віру, за вольності, за правду і славу. Боротьба з віддалями, з сонцем, холодом, спрагою. І, нарешті, з ворогом, який завжди десь там чигав за обрїями у тих єисоких травах, що його ловило пильне око з висоти розставлених здовж степу дозорчих веж, званих „Запорожськими хвигурами“...

Бож нащадки грізного Батия, Чингіс-Ханового внука, протягом трьох століть, хвиля за хвилею, ніколи не зупиняли своїх навал на козацькі землі. Городи, поселення й хутори цієї землі, де жив мирний, працьовитий люд, постійно були zagrożені... Ніхто ніколи не був певний, коли і звідки це прийде. Ці навали приносили жєрстокі спустошення, після них залишались лишень пожарища і трупи. Забиралось все майно, заганялись отари худоби, табуни коней і відводилось у „ясир“ молодих чоловіків і жінок. Здорові, рослі і гарні

КОЗАК-БАНДУРИСТ У СТЕПУ

люди українського племені були для цих хижаків дуже лакомою здобиччю і добрим засобом наживи. Їх відвозили на турецькі ринки невольників і запродавали по всій Туреччині, по Азії взагалі і ген аж до Африки, по берегах Середземного моря. А тому, що ці бранці походили з дуже волелюбного й непокірного роду, режим їх неволі був виїнятно крутий. Їх тримали в казематах, заковували у кайдани, приковували до галер. За кожний непослух жорстоко карано. Жінок продавалось до гаремів, або трималось на викуп.

Народ України особливо болюче переживав цю ганьбу невольництва, цю образу рабства гордих і вільних людей. „Вся Україна, — пише про це Михайло Грушевський, — саме її повітря наповнилось невольницьким плачем, який нині ще бренть і плаче в наших піснях на протязі стількох віків... Думи про полонеників, невольників, їх нечувані безвихідні страждання, їх туга за рідним краєм, опанували сучасну творчість, витиснувши на далекий плян інші теми“.

І розуміється, що цей козацький народ не обмежувався самими невольницькими плачами. Звичайно, це значило бої, січу. Козаки не здавалися задурно... Вони билися, як леви, як орли з високого неба, лишень ворог завжди мав чисельну перевагу, бо його людські резерви були невичерпальні... І, розуміється, козаки не лишень боронилися. Дуже часто вони не лишень ставили їм опір, розбивали їх навали, але також самі робили грізні виправи на своїх напасників, особливо у двадцятих і тридцятих роках XVII століття. Козацькі армії — кінні, піші і морські, особливо за мудрого і хороброго гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, не раз налітали на Чорноморські побережжя, ніби грім серед ясного неба, і тоді вже не було милосердя. „Ріж, бий невіру бусурмана!“ — гасло, яке вони дуже дослівно виповняли. І вибиралися вони не лише на море, але й за море, інколи по два-три рази річно. Так, наприклад, 1614 року, вони атакують турецькі міста Трапезунд і Синоп, рік пізніше появляються під самим Царгородом... Цього ж року нападають на татарську фортецю Очаків, розбивають турецьку флоту в гирлі Дунаю. 1616 року здобувають і спустошують побережжя Криму, громлять такі ринки работоргівлі, як Кафа, Козлоз, Тягиня, вдруге розбивають турецьку флоту у гирлі Дніпрового лиману, а трохи згодом ще раз появляються за морем під Трапезундом. 1619 року завдають нищівного розгрому татарських орд у степах Перекопу, а верхом їх воєнних осягів за Сагайдачного був їх славетний Хотинський похід 1621 року, де їхня 40.000-на армія змушує до втечі 150-тисячну орду турків і цим самим рятує від розгрому військо польського королевича Володислава.

Приблизно у тих же роках розпочалися довгі, затяжні зударення з іншим ворогом козацтва — Річ Посполитою Польщею. Особливо, коли той самий корольович Володислав зламав умову, зрєблену козаками під Хотином. За гетьмана Тараса Трясила 1630 року, за Сулими 1635, за Павлюка і Гуні 1637, за Остриниці і Гуні 1638 і так ген далі аж до великого всенароднього здвигу і довголітньої війни з цим західнім сусідом, за Богдана Хмельницького.

І, нарешті, третій ворог — Московщина... Похід Сагайдачного з поляками на Мсскву 1618 року, бої і розгром війська московського князя Трубецького під Констопом за гетьмана Виговського 1659 року і аж до злощасного бою під Полтавою 1709 року війська гетьмана Мазепи і короля шведського Карла XII з військом царя московського Петра Першого...

І все це разом творило те гігантське криваве тло, на якому по-стала ця унікально багата панорама козацьких дум, щоб:

**Була слава славна
Поміж козаками,
Поміж друзями,
Поміж лицарями,
Поміж добрими молодцями.**

Це був час, коли кожна визначна подія в Україні була передана у думках чи піснях, і їх було багато і виконували їх скрізь, де тільки траплялася для цього нагода, як приватно так і публічно, — при дворах гетьманських, при урядах військових, у багатих шляхтян, у бідних козаків-селян, по дорогах, по вигонах, при оказіях, по весіллях та вечорницях — чи то так просто для розваги, чи для розголосу, а чи для пропаганди.

В ті часи це були сдинокі засоби подати вістку про події, що відбувалися десь далеко в землях турецьких за „Синім морем“, у землях волоських чи польських на заході, а чи там, на півночі далекої Московщини. І цим відзначалося не лишень саму подію, але також тих героїв-лицарів, які вели славне козацтво, щоб:

**За віру християнську одностайно стати,
Лицарської слави заживати.**

Честь і слава, набуті в боротьбі за вольності, за віру, за край свій, за народ, були тоді найдорожчими вартостями української людини.

Пригадується ще раз, за тим же Гоголем, славетний полковник Тарас Бульба з його синами Остапом та Андрієм, яких він привів на Січ козацьку... „Скоро обидва молоді козаки здобули добру

думку поміж козацтвом. Часто, разом з іншими побратимами свого куреня, а інколи і цілим куренем, а то й із сусідніми куренями, виступали в степи на полювання незчисленної кількості найрізноманітнішого степового птаства, оленів, кіз, абож то виходили на озера, ріки та протоки, де то кожному куреневі, за жеребком, призначалося закидати сіті і неводи та витягати багатющі тони здобичі для поживи всього куреня. Хоча і не було тут науки, на якій випробується козака, але і так їх почали вже відмічати між іншими молодими за їх щире завзяття і зручність у всьому. Метко і влучно стріляти до цілі, перепливати Дніпро проти течії, за що, звичайно, новачка приймали урочисто до козацького кола.

Але старий Тарас мав на думці іншу для них діяльність. Йому не по душі було таке порожнє життя... Справжнього діла жадав він. Він все придумував, як би то рушити Січ до відважного чину, де б можна було розмахнутися, як слід для лицаря. Нарешті, одного дня зайшов він до кошового та й сказав просто: — Що ж, пане кошовий, час би й погуляти запорожцям.

— Ніде гуляти, — відповів кошовий, вийняв з рота маленьку люльку та сплюнув набік.

— Як ніде? Можна піти на Туреччину або в Татарву.

— Не можна ні на Туреччину, ні в Татарву, — відповів кошовий і вложив знов байдуже в рот люльку.

— Як не можна?

— Так. Обіцяли султанові мир.

— Так він же бусурман! І Бог, і святе писаніє велить бити бусурманів.

— Не маємо права. Коли б ще та не поклялись вірою нашою, то може б ще й можна... А тепер ні, не можна.

— Як то не можна? Що це ти кажеш: не маємо права? Ось у мене два сини, обидва молоді... І ще ні разу, ні той, ні другий не був на війні, а ти кажеш: не маємо права, а ти кажеш: не треба йти запорожцям.

— Ну, це вже не слід аж так...

— Так, виходить, слід, щоб марнувалась даремно козацька сила, щоб чоловік згинув, як собака без доброго діла, щоб ні вітчизні, ні всьому християнству не було від нього ніякого хісну. Так на що ж ми живемо, на якого чорта ми живемо? Розтолкуй ти мені це. Ти чоловік розумний, тебе не за кат-ма-що кошовим вибрали: розтолкуй мені, для чого ми живемо“...

Така ось козацька мораль... І під таким кутом бачення створені її традиції... Побут... Звичаї. А також пісні та думи.

Коли в козака народився син, то першим завданням батьків бу-

ло — зробити з нього хороброго, лицарського і твердого воїна... і першою його школою була мати козацька — Січ Запорозька — і туди його святочно виряжали, як це каже дума:

То в святую неділеньку старша сестра коня виводила,
Середуща зброю виносила,
А найменша хустину давала,
Гірко плакала і ридала,
Сльозами поливала.

А вже там десь на Січі, або в чистому полі на роздолі, чекала на нього інша доля:

То не вітер по Чернечій долині гуляє,
Не сизий орел яструбів ганяє, —
Вдовиченко Коновченко на воронім коні роз'їжджає,
Мечем своїм, як блискавка, сяє,
Трьох татар-яничар з коней збиває.

Відповідно до цього морального кодексу, побудовано весь квантум цих наших дум і шкода лишень, що не все це до нас дійшло. Не було записано, передавалось з уст до уст, а там знов на край козачий найшла „чорна хмара з-за лиману“ — ота сама „Катерина

ІВАН ВДОВИЧЕНКО-КОНОВЧЕНКО

вража мати“, а за нею „царь, да Єрмак, да Сибирь, да тюрма“, та закріпачення, та „на всіх язиках все мовчить“, та „молчать і не рассуждать“. І протягом цілого століття, від половини XVIII до половини XIX, ця мовчанка почала лякати навіть таких оптимістів, як той Шевченко-Грушівський з Кирилівки, який почав було вагатися: „Загинеш, згинеш, Україно! Не стане знаку на землі, а ти пишалася колись“... І дійшло до того, що ця справа перестала бути небезпечною і самі вже російські люди, як от князь Цертелєв, ради збереження вимираючих пам'яток історії, почали збирати рештки цього фолклору для архівів імперії Петербургу.

Але і тут не обійшлося без конфузу. Саме протягом цього часу абсолютної прострації, зненацька засміявся в Полтаві Котляревський. За ним появилoся кілька інших несподіваних постатей, що про них скаже опісля „хімерний“ Панько Куліш; „як на початківців нової літератури, у них багато більше мистецтва, ніж у тих ославлених початківців інших літератур; а головне — вони грілись біля рідного багаття, довкруги якого сидять чумаки і плугатарі, які ведуть свої, скажу по-малоросійськи, щирі розмови, і як би не мало вони написали — та все таки, ними написане говорить нам про нас, нашим, а не чужим, складом мови“...

А головне, на думку того ж Куліша:

**Кобзо-орлице! Заклич, задзвони з високості,
Щоб на твій поклик старі позросталися кості
І неповинно пролитая кров ожила.
Чарами словами розмай, мов ту хмару, недолю.**

Бож у тому невидимому, підземному процесі буття умираючої нації діяли і такі маловражаючі чинники, як ті самі сліпці-кобзарі.

**Глянь-подивись: "розкрились високі могили".
Знаємо вже, „кого в них“ і як положили“...
В раду зібравшись, козацькі потомки гудуть,
Творять над грішними предками праведний суд.
Кропить гаряча сльоза незагоєні рани,
Топить, як віск, беззаконно-тиранські кайдаки,
Вказує житні новий, не невольницький путь.**

Очевидно, що Куліш має на увазі вже того, що сидить на могилі та на кобзі грає“, створеного і возвеличеного одним містерійним „Кобзарем“, довкруги якого не лишень „хлопці та дівчата“, але зібралися цілі покоління козацького роду, щоб почути і повірити, „хто ми, чії сини, ким і за що закуті“. І як би там не казалося —

чудо сталося. Високу могилу розкопано „на четверо“ і те, що в ній було поховане — знайдено. І навіть одного разу, прийдуть такі дивовижні дні, на початку ХХ-го століття, якихнебудь півтори сотні років після скасування Гетьманщини, що в Києві, на площі Софії, проголосять ще раз Україну засадничо козацького стилю з отаманами, запорожцями і навіть ясновельможним паном Гетьманом... І не лишень у Києві, а також у Львові... І не лишень у Львові, але й скрізь там, де живуть люди „козацького роду“, від Кубані-річки ген аж до підніжжя Високих Татрів.

І ролю кобзарів, і головне тих незрячих, у цьому ностальгійному історичному процесі годі переочити.

II

Одначе, цією Україною не всі аж так захоплені, як здавалося, мало б бути. Особливо, коли вона „програла“. Коли по трьох роках боротьби на трьох фронтах її знов вгамовано, розкидано по всьому світі, вигнано, вивезено, ув'язнено і заставлено вивіскою, мейд ін Москав, УРСР. Прийдуть такі двадцять роки, коли не тільки цю Україну „покинуть на сміх людям, в наругу сусідам“, але знайдуться також і між ними самими втомлені і зневірені, які бачитимуть самі себе „яко притчу нерозумних людей“, які будуть „сміятися і кивати на нас головою“. Кожна поразка руйнує не лишень армії вояків, а також мораль душі і тоді перед очі виступають одні лиш чорні сторінки історії... Розуміється, що причин для цього, і навіть об'єктивних, знайдеться чимало. І та „пишна хронічна отаманія, і віршоманія, і гопакоманія і всіяке оте гаркун-задунайство“ (Маланюк), і ті, не менш пишні, не органічні, „занесені з чужого поля“ марксизм-ленінізм, аж до мальовничого Батька-Махна включно, все це, без сумніву, дуже злякисні бур'яни нашого ідеологічного городу, які забивають все, що логічне, ясне і потрібне. І, справді, на тлі такому, не один наш „степовий Гамлет буде врочисто, всоте і втисячне розв'язувати те саме “to be or not to be”, (також Маланюк), наших національних проблем.

І будуть, розуміється, шукати винних у цих справах і дійдуть, наприклад, аж до таких висновків, як „закобзарена Україна“ (Хвильовий), маючи на увазі її лірично-слізний стиль і тон, так що той же поет Маланюк жадатиме навіть перезвати Шевченкового „Кобзаря“ на просто „твори“ Шевченка і цим, мовляв, перестроїти звучання його гами. А один з потентантів нашої поезії марксо-леніно-сталінського крою М. Бажан дійде аж до такого „ізступлення“, що напише довгу сатанічну поему, яку він назве „історичною“ („Сліпці“), у якій він ізрече:

**Я зрозумів
Із пишних літаній,
з напучувань кожних
Службу ласкаву сліпих кобзарів —
Щоб не тривожити яснувельможних,
Шляхти, підшляхти, панів, підпанів,
В холодну колоду навіки закута
Ваша прокисла проклята Славута...**

І, розуміється, „закобзарення“ в таких випадках може дійти до такого ступеня, коли пацієнт починає верзти... Зрештою, ніяке диво, знаючи, якою чарівною блекотою напоєно тих жертв. Начитавшись „літаній“ всіляким „геніяльним“, можна дійти ще до гірших „напучувань“ і проклясти не лишень Славуту, а й рідну маму, що породила їх на такий світ.

А щодо філософії „закобзарення“, як це розуміють її Хвильовий-Маланюк-Бажан (розуміється, кожний з іншої точки бачення), то стосується вона, правдоподібно, не лишень України та її кобзарів, а до нас усіх, як цілоти. В тому також і до названих поетів. Інакше це виглядатиме, як скидання лиха з хворої голови на здорову. Бо при чому тут „Кобзар“ чи кобзарі, що розповідають „Як ополчалося на них ехидство воаже, як мерли бойко і знову воскресали“? (П. Куліш, „Покобзарщина“). Як то збиралися „чорні ради“, як гарцювало по Україні нераз кількох гетьманів, як процвітала анархія, діяла ворожа засада „діли і пануй“, і плекались зрада та цькування брата на брата. Які, до речі, у наш час (Маланюка й Бажана) ані на йоту не зменшили своєї актуальности, у висліді чого, звичайно, приходила поразка, програ, поневолення, байдуже скільки було виграно боїв і скільки було Хмельницьких. А тоді прибитий горем кобзар складав свою сумну думу, відходив на якусь могилу хоробрих, торкав пальцем струни і вони плакали разом з ним, як той біблійний пророк, що плакав „на ріках Вавилонських“. Це ж робили завжди і скрізь бсяни і барди, які боліли горем своїх народів. І з цього такого наставлення поставав тон і характер більшости наших дум, а в тому такж і „Слова о полку...“

Хоча сама семантика дум, як творів літератури, їх манєра композиції і взагалі побудови, на кожний свіжий погляд, дуже часто виглядає суперечною з вимогами вдачі української людини, з її народньою творчістю пісенною і таким епосом, як „Слово о полку“. І коли запитити чому, то хочеться сказати, що тут не обійшлося без дуже виразних чужоземних впливів на стиль і форму думи... Для цього правдоподібно, брався якийсь чужий зразок, а пам'ятаючи,

що сфера діяння козацької культури межувала з сенсуально-азійським світом, де вже багато століть перед тим було сформовано виразний стиль словесної творчості, то можна допускати, що він і став прикладом для творців наших дум. А треба знати, що Азія завжди була доменою крайнє сантиментальної поезії, її література майже не має прози, наприклад, всі імператори китайських династій традиційно були поетами, а тому і впливи її мусіли бути відповідні до цього правила.

А коли додати, що Азія була також доменою вояцтва і що це звідсіль брали початок її грізні походи на Європу, на Візантію, на Африку, монголи, турки, араби, сарацини, маври... Як також, що Азія дала світові основні релігійні вчення, — християнство, юдаїзм, буддизм, браманізм, іслам, то її духове обличчя можна встановити виразно: домена чуття, містики, хаосу, самопожертви і самозгорання. З дуже затьмареним сенсом „політики“ (мистецтво управління державою) і „економіки“ (наука господарювання).

А тим самим вона була найпривабливішим об'єктом загарбництва і використання для всіх динамічних народів і рас, передовсім європейських.

Маємо право припускати, що наші думи, або їх характер, зачерпнули також чимало світосприймання від Азії. Передовсім від найближчих своїх сусідів — татар, турків і арабів. Передовсім вражає їх винятково сантиментальний дух, не завжди прикметний українській людині. Забагато в них „гірких сліз“, „тяжкого плачу“, „ламання рук“. Характер типу легендарного Байди, який міг висіти зачеплений за ребро у турецького султана і гемонсько собі з нього кпити, такий Гамалія „серце мліє, Скутар скаженіє“, такий Іван Підкова, Тарас Трясило і взагалі козак, що не боїться ні грому, ні тучі, ні лиха, ні чорта, що може сідати на палю і плювати своєму катові у вічі. І саме цей козак, згідно з думою, може щослово „словами промовляти, гіркими сльозами обливатись“.

**Той Хведор бездольний, безродний
Гей, та промовляє словами,
Та обіллється гірко сльозами.**

І так цей слізний парадокс червоною ниткою проходить через увесь зміст і тематику дум. У великій мірі, розминаючись з настроями і тоном народньої пісні того ж народу, за винятком хіба тих дум і тих пісень, які були зумовлені вимогою ситуації, як полон, неволя. Лірико-речитативний і плакальний їх тон також не зовсім гармонізується з тоном старовинних наших епосів і казок. І тут постає питання, як це явище пояснити.

Микола Грінченко („Історія української музики“) висловлюється з приводу цього так: „Майже всі вони (думи), у всякому разі більшість, ґрунтуються на змінній дорійській скалі. Ця зміна виявляється в підвищенні 4-го ступеня скалі, що надає кобзарським рецитаціям орієнтальний характер, бо надмірна секунда, яка з'являється між третім і четвертим ступеням скалі, є характерна ознака східних мелодій, які мали вплив взагалі на нашу музику цього періоду“...

У пояснювальній примітці до цього цей самий автор додає: „Користаюся нагодою зробити невелике порівняння щодо орієнтального впливу на музику московську і нашу. Тоді, як московська музика в особах своїх найкращих представників: Глінки, Балакірова, Римського-Корсакова, Бородіна — перенесла всю характерну красу східної мелодії до своєї художньої музики, давши світові шедеври (перський хор з „Руслана й Людмили“ Глінки, „Ісламей“ і „Тамара“ Балакірова, „Антар“ Римського-Корсакова, „Князь Ігор“ Бородіна), — українська музика цей орієнталізм перетопила в творчості народній, вбрала його в себе, надала йому своє власне офарбовання і ще чекає художників, що передали б нам цей український музичний орієнталізм у формах сучасного музичного мистецтва“...

Дума про смерть козака бандуриста

Цього пояснення далєбі вистачає, щоб зорієнтуватись у таємничих процесах формування характеру не лишень українських дум, але й формування характеру української людини, як такої, взагалі. Українська земля зазначена на карті Європи, але цілий її степ довгі віки знаходився в засягу діяння Азії. Там зустрічалися і схрещувалися чисельні раси чисельних відмін зо всіма їх прикметами орієнту. І коли люди півночі слов'яно-варязького кореня зударялися з ними на полі бою, всни зударялися також на полі культури. І так само, як українська музика перетоплювала цей орієнталізм у своїй творчості народній, так само перетоплювались ці впливи орієнту в нашій вдачі. А тому ніяке диво, що наш „безверхий козак“, а з ним і ціла козака нація опинилася у такому фатальному замкненому колі політичної недолі. Історія політичної думки нашої раси залишається сливе порожньою, особливо після розгрому Києва татарськими ордами. Засадничо, Русь Київська після тих фатальних подій як державна формація перестала існувати взагалі. На її місце пізніше прийшла Україна Козацька, яка формувалася в боротьбі двох початків — Русі лісу і України степу, що поволі перетоплювались і зливались у єдину державу духа, якої ще до того часу ніколи не існувало, як держави де-юре довше, ніж цього дозволяла випадкова кон'юнктура.

Але одночасно вона ніколи не переставала існувати, як держава ідеал, мрія. І носіями її були воїни, поети, кобзарі — засадничо, індивіди емоціональних діянь, для яких ціла їх „політика“ зводилась до героїки борстьби та її маніфестацій. Для політики, як такої, залишалось тут не багато місця.

**Як в нації вождів нема,
Тоді вожді її поети,**

... з почуттям гіркоти та іронії каже про це поет Маланюк, будучи свідомим, що ведена поетами нація послідовно завжди дійде до своєї Полтави, де на полі бою буде продемонстровано зударення двох світоглядів — гетьмана-поета й короля-воїна з царем політиком і господарем. Козаки були воїни, козацька нація — об'єкт воєн. Протягом століть плекалось мистецтво війни. Ідеалом була шабля, стріла, мушкет. Подем діяння — степ, роздолля, воля.

**Так вічної пам'яті бувало
У нас в Гетьманщині колись,
Так про сто військо шикувалось,
Не знавши: „Стій, не шевелись“...
Так славнії полки козацькі —**

**Лубенський, Гадяцький, Полтавський
В шапках, було, як мак цвітуть.
Як грядуть, сотнями ударять —
То, мов мітлюю, все метуть.**

І все це, можливо, було б гаразд, коли б до цього було додати трохи політики, дипломатії, господарства... А так, шкода, батьку Котляревський! Чарівний спогад. „Не вернеться — загуло, сказало Синє море! Не вернеться козаччина, не встануть гетьмани“ — зідхав і Шевченко, в очах якого майоріли мальовничі „червоні жупани“. Європа того часу, у простір якої входила романтична Україна, давно вже стабілізувала свої міжнародні межі, розподіли, економіку, індустрію і почала шукати за колоніями. На світі бо було ще багато країн „у червоних жупанах“, які для цього ідеально надавалися зі своїми надземними і підземними багатствами, яких вони самі не вміли, бо не думали використовувати...

Але чи маємо за це на когось чи на щось сердитись? Ставити на суд історії? Козаків? Поетів? Кобзарів?

**У раду зібравшись, козацькі потомки гудуть,
Творять над грішними предками суд...**

— говорив не конче вдоволений Панько Куліш. Бож кого судити і хто має судити? Хіба що самі себе, починаючи від кожного Я. За думкою того ж Куліша, чи не було б краще:

**Серця зцілющою водою покропляти,
І рани гоїти, і сльози обтирати („Покобзарщина“).**

Інакше — шукати причин у самих собі, бо це та найдоцільніша лабораторія самодослідження, якщо ми хочемо пізнати явище. Бо скидати вину зі Степана на Івана, тому тільки, що той не так, як я думав, або що він „належав не до тїєї, що я партії, це значить нагадувати тих музикантів з байки, які тому не потрапили грати, бо не так розсілися. Політичний народ будує державу не за гаслами ідеологій, а за інстинктом самозбереження і коли він цього інстинкту не має, або він не відповідно розвинений — йому не допоможуть ідеології. Бо ідеології, як вже сказано, не політика. І, наприклад, політичні москалі, зі смертельною для держави інтернаціональною ідеологією — „пролетаріят не має батьківщини“, з непокєднальних расово елементів, творять шовіністично-націоналістичну державу, а натомість націоналістичні німці, з шовіністичною ідеологією „нур фюр дойче“ („тільки для німців“) її тратять. Що за примхливий парадокс? І чи не тому, що в ідеології перших було більше політи-

ки, а в політиці других — більше ідеології? І чи не було б гаразд і нам з цим трохи розібратися?

О, розуміється... Для творення держави не вистачить самого інстинкту. Рівень культурного насаження всіх її ділянок також має тут щось сказати. А до того також славетні „умови“, без яких годі обійтись. А головно — свідомість себе, раси, мови, історичности, місії, завдання. Всебічність людської свідомости це альфа і омега народнього державотворення всіх часів і всіх просторів.

І в цьому також свідомости, що характер людини і народу до певної міри можна міняти в залежності від умов і обставин, бо існують і такі визначення, як упадок і відродження. Декаданс і ренесанс. Спрямовання до мінуса і спрямовання до плюса. Розбиратися у цій механіці припливів і відпливів, як також у хемії занепадів і відроджень належить також до доброго тону культурної людини європейської цивілізації.

А підсумовуючи все сказане, хочемо ще раз підкреслити, що, на нашу думку, Нація Україніяна це перетоплення і сплав расових ізотопів Азії зі слов'яно-варязькою масою Європи південного сходу. І з цього поєднання створено гібрид раси, який вимагає великого і довгого діяння свідомої волі, щоб з нього постала Нація *last, but not least* (остання, але не якістю).

Основне забарвлення цій расі надають люди козацького кореня, з просторів степу обабіч середнього і нижнього Дніпра, колишніх земель Запоріжжя, які ще й до днів наших зберегли в собі тонус і наставлення, витворені за доби степу. У мові, поведінці, побуті, фізичній структурі, включаючи сюди й славетні „козацькі вуся“. Усі оті кольорові жупани, широкі, як Чорне море, шаравари, патетичні шлики і взагалі всі ті регалії багатого побуту, які розповсюдились тепер по всій Україні, ген аж до лемків, походять із нашого славного Запоріжжя, „де гуляла й бенкетувала козацька воля“.

Чи маємо бути вдячні долі, що саме так сталося — питання лишається одвертим. Одно, що ми знаємо — це те, що ця сама нація дуже швидко набирає тону, виразу й забарвлення державного. Називаємо це відродженням. Перемандруємо від занепаду до культурництва, від культурництва до політики, від політики до світовости. Процес цей видається довгим і не легким, але разом з цим неухильним і настирливим. Йому не сприяє стара, за давнена, традиційна політика московського імперіялізму, але йому сприяє модерна, світова політична тенденція визволення колоніяльних просторів світу, які поволі починають заповняти порожнечу старого, занепадницького комплексу імперій. На їх місце приходить світова органі-

зація Об'єднаних Націй з її голосом рівних з рівними, вільних з вільними.

А яка ж роля наших кобзарів у цьому вирішальному процесі еволюції пізнання й свідомости нації Козако-Української?

А сам Хмельницький
До Богуна під'їжджає
І словами промовляє:
"Не сам Бог нас спасав —
І я не менше помагав!"
Іван Богун відмовляє:
„Слава Богу і хвала гетьману,
Що не дав нас у неволю, ляхам на поталу!"
Все козацтво
І вояцтво
У ряди ставало,
На всі голоси кричало,
Промовляло...
А кобзарі грали
В струни дотинали
Та Богдана із Богуном
Піснями хваляли!
(З думи „Іван Богун“)

ІМПЕРІУМ КОБЗИ

... а тим часом
Виросла могила,
А над нею Орел Чорний
Сторожем лігає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають.
Все співають, як діялось,
Сліпі небораки,
Бо дотепні...
Т. Шевченко

I

І думи виходили, як привиди, з минулих століть і ставали живими та віщими. Їх не було записано на папері, але вони, як дихання, вилонювались з нутра приреченців і ширились по всій землі крізь віки і заборолу. Це були кобзарі. Прості, незрячі, неграмотні

істоти — виплід землі, сонця й повітря, післані шкандибати від оселі до оселі і скрізь там залишати за собою луни чогось забутого.

Гай, гай!.. Україна дійсно, після скасування Гетьманщини і зруйнування Січі, стала містерійною універсальною могилою... З двоголовим Орлом Чорним, що, мов стервятник, кружляв над нею і кормився її безсиллям. Політика загарбницької Московщини, зо всією безпосередністю варварських інстинктів, була спрямована на повну загладу якихбудь ознак окремішности козацько-українського роду, включно до говору, історичної самобутности та інстинкту збереження. Зведена до стану кріпаків, на 100% неписьменна, її викреслено з карти Європи, як географічне поняття, і обернено в зачаровану, приспану, запродану чужинцям глуху провінцію, без якихбудь ознак спротиву проти цього окультичного свого становища.

І, здавалось, вже не було виходу. Глуха вулиця. Навіть та горстка свідомої аристократії, яка десь по якихсь забутих маєтностях підтримувала іскру надії, скоро стратила віру у можливість відродження і почала поволі обертатися у слухняних підданих далекого Петербургу.

І чи не був це чистий випадок, або то веління Неба, що ото в Полтаві, де все кінчалось і все починалось, „старий Котляревський почав щебетать“ (Шевченко), перелицьовуючи дуже божеську дію римлянина Вергілія на дуже людську комедію полтавця Котляревського, у якій не тільки посполиті, але й знатні пани і самі боги заговорили мовою забороненого українського люду. І буде завжди непростимим гріхом Санкт-Петербургу, що той „щебіт“ було, „с дозволенієм самої цензури“, пущено в світ, що й потягнуло за собою ланцюгову реакцію заборонених табу. Прийшла етнографія, прийшли пісні, прийшли думи. І прийшла назад мова, і на цей раз писана.

Почався дивовижно несподіваний рух з провокуючою філософією відродження, у якій величезну роль відіграють невидючі люди з кобзами, торбами, проводирями у пім'ятих чемерках і незграбних чоботях.

Зрештою, вони не були особливим винятком в історії музичних культур людських, лишень вони потрапили у відмінну політичну ситуацію. Музика, танець, магія були незамінними засобами розваги людей споконвіку. За війни, за миру, за працею і в час відпочинку музика була для людей великою потугою. Ніяка окаязія не відбувалася без цього чарівного „бряцання“. Музика могла охоронити перед злим духом, могла спричинити погоду, могла

побити ворога. Музиками, співаками, танцюристами були жерці, чаклуни, ворожбити, волхви. Спів помагав матері присипляти дитину, рибалкам закидати сіті, хліборобам сіяти і збирати жниво. „Живі струни“ музичного інструменту „рокотали славу“ полководцям, володарям, богам.

Можливо, що початковим, первознаним музичним знаряддям було бубенце. Шматок дуплявого дерева, або кусник натягнутої на ободок шкіри. Або то патичок очерету, що дав сопілжку... А ще далі — хто там знає, — кілька натягнутих волосин якоїнебудь домбри, або й просто напружена билина степу, яку порушував своїм подувом вітер і робив шум, якому геть згодом судилося перетворитись в оперу Вагнера.

У нашій теперішній цивілізованій сфері діє музична культура, створена індо-германським родовим колом, яка через давню Грецію, Рим та Іспанію прищепилась на заході Європи, а через Арабію та Туреччину — на Балканах та в Україні. Не знаємо форми початкових інструментів, їх було роблено з делікатних матеріалів, а тому їх не залишилось навіть в музеях давнини. Все, що можна бачити з цієї спадщини по теперішніх колекціях, це вироби з кості та рогів худоби та деякі вироби з дерева... Це свистуни, сопілжки, труби, брязкалки, що їх під різними виглядами вживають і тепер в модерній музиці. Деякі малювидла відомих французьких печер до деякої міри зображують подобу старожидівської арфи, що нагадує тятиву натягнутого лука, а фрески пишних знаків еспанських печер, за думкою одного письменника, є також музичні символи. Але всі ці залишки з минулого, висловлені малюнками, є нічим іншим, як лишень дедуктивними здогадами антропологів, і це все.

І хоча ми не можемо тепер сказати, як звучала музика старовинних народів, але ми знаємо, яку велику роль відігравала вона в культурі тих народів вже з-перед 3000 років перед Христом. Відкопані археологічні залишки давніх цивілізацій Персії, Месопотамії, Арабії, Малої Азії вказують, що музика тих часів мала не менше значення, ніж тепер у наш час, дарма що тоді не було ні симфоній, ні опер, але були також з'єднання інструментів і вокалістів, що їх можна звати оркестрами і хорами.

Дуже поширеним звичаєм давніх музик було мандрування з місця на місце і з цього витворився окремий тип музик, які невеликими групами, або поодиноці, в часи середньовіччя та ренесансу, мандрували по всіх країнах Європи. З цього постали знані трубадури, або трувери, які набрали особливого значення на півдні Франції в Провансі десь в XI столітті, а згодом розловсюдились

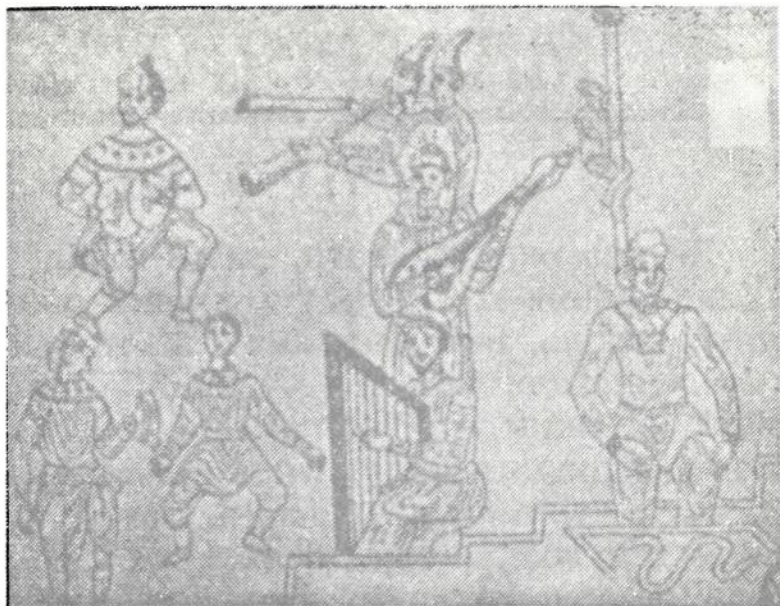
також на Іспанію та Італію. Вони самі складали римовані поезії-пісні і виконували їх в супроводі струнних музичних інструментів. Допускають, що і це музичне мистецтво було запозичене зі сходу через арабів-маврів, які від 711 до 1492 року панували над Іспанією. Провансальці лишень його розвинули і перенесли на двори королів, князів, шляхетства, як засіб гльорифікації геройських вчинків воїнства, а також як вислів почувань щастя, любови, вдячності. Інколи це були також сатири, які засуджували вчинки злих людей, або похвали-оди, які возхваляли вчинки добрих... Але в часі між 1085 і десь до 1290-х років, коли поволі мінявся феодальний лад суспільства і почався розвиток культури міст, мандрівне музичне мистецтво почало занепадати.

Подібно до трубадурів, за часів середньовіччя, визначається також каста мандрівних поетів-музик, званих бардами, які так само складали слова і музику своїх пісень і виконували їх під супровід музичних інструментів. Виникли барди ще за часів Римської імперії, але знаними вони стали в часи середньовіччя серед народів кельтських на півночі європейського заходу. Найбільше знаними бардами є барди уельські і шотландські, бо вони залишили по собі чималий дорібок в історії літератури тих народів. У наш час слово бард вживають також як синонім поета взагалі...

У німців ці поети-співаки знані під назвою міннесінгерів, які в XI і XII століттях були дуже популярними в країнах Німеччини, особливо при дворах пануючих феодалів. Деякі з них, як ось Вальтер фон дер Фогельвайде (1170-1230), або Вольфрам фон Ешенбах (1170-1220), займають визначене місце в історії німецької літератури. Знаменитою постаттю цих співаків був Ганс Сакс, який став також головним героєм опери Р. Вагнера на цю тему „Ді Майстерзінгер“... Вони були організовані в особливі організації — Гільди, улаштовували фестивалі, конкурси, рапти і в цій подобі перебували аж до XVI століття... А пізніше, коли розвинулась індивідуальна музика, вони існували також далі, лишень їх роля значно зменшилась і були знані під назвою „вандерзінгерс“ (мандрівних співців), а пам'ять про них серед німецького народу дуже жива і до наших днів.

Розуміється, що цього роду співаки та музики були і серед народів слов'янських. Особливо народів Балканів, передовсім сербів та хорватів. У Польщі XVI і XVII віків було багато мандрівних співаків, дударів, гусярів, які дуже часто були сербського або українського походження. Рахунки королівського двору Ягайла свідчать, що популярність сербських та хорватських дударів у країнах польських, литовських і українських була дуже велика. За XVI

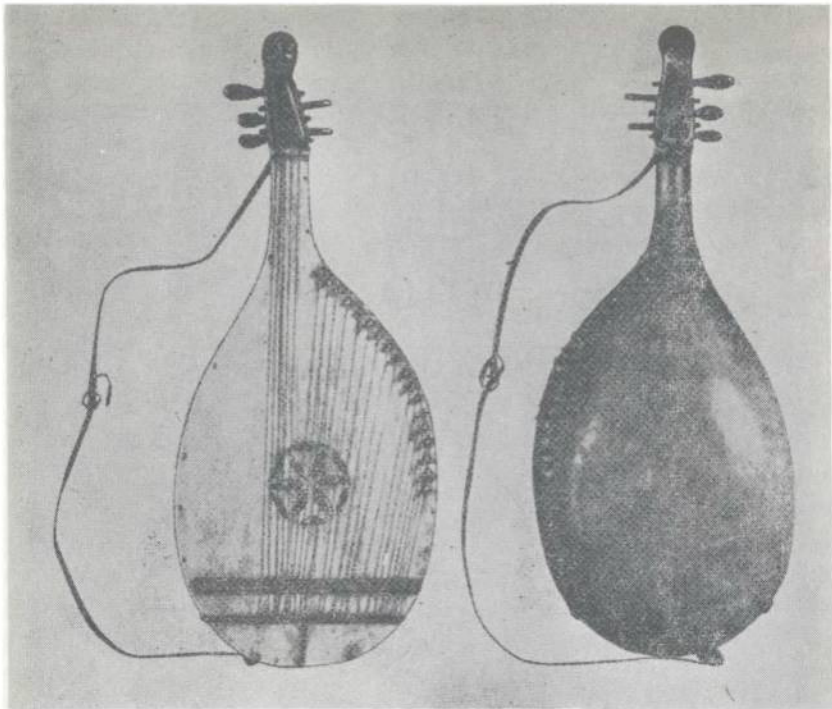
**СТАРОДАВНІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ, СЕРЕД ЯКИХ ВИДНО ПОДІБНІ
ДО КОБЗИ**

Фресок собору св. Софії в Києві, з XI ст.

Група музик. Буквар Істоміна, 1694

Бандура 1740 року

і XVII віків по Україні мандрувало багато балканських співаків, які виконували думи про турецьку неволю і боротьбу з тими загарбниками... І, як зазначає польський поет початку XVII століття Єронім Морштин, ці співаки зі своїми гусями заходили до дворів українських козаків і виконували „стародубські думи“, як то колись били турків поляки та хоробрі хорвати.

У княжій Русі Київській, теперішній землі українській, розвиток музичного мистецтва датується з часів найдавніших, як це не раз згадується в літописах київських літописців, про народні ігри, танці і співи. Початково це також переважно мандрівні співці, музики, танцюристи, або скоморохи, віщуни, волхви, які мандрували від поселення до поселення і виступали на народніх гульбищах, торжищах, релігійних святах, а згодом, коли сформувалася Русь державна, з пануючою князівсько-болярською верхівкою, виникає також більш постійне музично-пісенне мистецтво у вигляді певного роду театральних дивовиж. При дворах князів та бояр постійно перебували придворні люди всілякого лицедійства, які розважали князя та його дружину, і про одного з них, славетного

музику Бояна Віщого, надхненно говориться у нашому прекрасному епосі „Слово о полку“, що ото „співав славу“ Ярослава Мудрого, Мстислава Володимировича, Романа Святославича.

А знаменні фрески південної башти Софійського собору в Києві дають прекрасне зображення групи музик різноманітних інструментів — подобу скрипки, кількох труб, сопілки, тарілок, а також лютні та певної подоби арфи, що нагадує також кобзу.

У Московщині з найдавніших часів немає виразних відомостей про точніші визначення типів музичного мистецтва, але вже з кінцем XVII і особливо в XVIII столітті маємо багато про це певних даних. Особливо після тієї нещасливої персональної унії України з тією північною сусідкою, куди пішло так багато з України людей знання, науки, церкви, а з ними також і людей співу та музики, які занесли туди „партесний“ (хоровий) спів, а між ними також багато „бандурників“ (бандуристів), які виступали з концертами при дворах бояр, воевод і самого царя. Виконувались там народні пісні, веселі співомовки і також пісні з „непристойним змістом“. При дворі Петра Першого було двох знаних бандуристів — Іван та Денис, а в одного графа Кайзерліна був бандурист Білиградський, якого граф віддав у науку до знаного віртуоза гри на лютні Вайса у Дрездені. Бандуристів мали Петро Другий, Анна Іванівна і Лизавета Петрівна. І користалися вони там великою популярністю. Оповідують, що один з бандуристів цариці Лизавети, Григорій Любисток, втік було з Петербургу на Україну і з приводу цього було видано окремого наказу, щоб його розшукати і повернути назад. І коли цей наказ було виконано і Любистка повернуто до царського двору, його не було покарано, а надано йому дворянство і чин полковника. Бандуристів мали також царські вельможі, як Меншіков, Голіцин, граф Гендривів, Леслі, Давидов . . .

Сливе у всіх країнах Слов'янщини добре знали інструмент бандури, але якось так сталося, що він набрав значення типово народного лишень в Україні, так як балалайка в Московщині або дуда у шотландців.

Багато сказано і не менше написано про походження кобзи та її посестри бандури. Загально годяться, що батьківщиною її, як і більшості струнних інструментів — скрипки, арфи, лютні була простора древня Арабія. Більшість наших кобзарознавців годяться, що слово кобза татарське, „кобиз“ і що вживали його також багато інших народів — мадари, румуни, поляки, турки, хорвати . . . А бандура знов вимовляється з латинська і походить з заходу Європи, де це слово вживалося у різних відмінах у італійців, еспанців, німців, англійців.

З цим визначенням годяться і такі визначні знавці цієї справи, як Г. Хоткевич, М. Возняк, Ф. Колесса, В. Ємець. А в українській мовній скарбниці ці слова користаються особливим пієтизмом. З ними пов'язано безліч ремінісценцій особистого, інтимного, романтичного. Інколи це звучить як приречення: „Через ту бандуру — бандуристом став“, інколи це доля, мрія закоханих, щось з ділянки трансцендентного, надземного.

А взагалі — думи, пісні, кобзи, бандури... Величезна імперія глибинної емоційної сили з величезною армією носіїв її волі. Українська сфера діяння цієї музики історично і органічно ототожнюється зі самим стилем побуту цілого народу і править, як синонім або символ справжнього українства. За часів козаччини кобза, бандура, а також торбан знаходились у кожній оселі, гетьмани мали своїх бандуристів, багато з них, як Мазепа, Розумовський, полковник Семен Палій, самі грали на цьому інструменті, козацькі полки під звуки бандури вирушали в похід, бандуристи брали участь у походах, у боях і взагалі весь козацький військовий лад переповнений козаками-бандуристами, кобзарями, Мамаями. Називають знаних бандуристів часів Коліївщини — Василя Варченка, Петра Сокового, Прокопа Скрягу. Шевченко в „Гайдамаках“ виводить кобзаря Волоха, Панько Куліш у „Чорній раді“ подає бандуриста, що „зв'язався Божим чоловіком“. „Темний був на очі, а ходив без проводиря, у латаній свитині і без чобіт, а грошей мав повні кишені. Що ж він робив із тими грішми? Викупляв невольників із неволі. Іще ж до того знав він лічити усякі болісті і замовляти усякі рани. Може, він помагав своїми молитвами над недужим, а може і своїми піснями; бо в його пісня лилась, як чари, що слухає чоловік і не наслухається. За тее-то за все поважали його козаки, як батька: і хоч би, здається, попросив у кого останню свитину з плечей на викуп невольника, то й ту б оддав усякий“... .

Українське панство пізніших часів не менше кохалося в бандурному мистецтві, багато маєтних власників ХІХ століття мали своїх бандуристів, ось хоч би у селі Гриньках на Полтавщині, повітовий маршалок Булюбаш любив після вечері погостити своїх гостей піснями торбаніста, який співав „далеко не скромні пісні, або на вимогу старшого покоління — стародавні українські думи“...

У маєтку діда композитора Лисенка був також бандурист Кошовий, який виконував „чудові народні пісні іноді з власними, повними глибокого українського гумору, додатками“.

На Правобережжі, по дворах маєтків, переважно польського власництва, дуже часто перебували бандуристи, які виконували українські думи під бандуру, торбан або цимбали. Відомий коза-

кофіл Чайковський у своєму маєтку Гальчинці приймає французьку графиню Пален і розважає її „читанням історії козацтва і співом козацьких дум, що їх співали козаки під супровід цимбал“. А відомий оригінал, граф Вацлав Ржевуський, любив було у своєму маєтку Саврані на Поділлі, „розсістися на тигровій шкурі, покурювати люльку, попивати каву, а довкруги нього козаки вигравали на торбанах і виспівували козацькі думи“ . . . Є також знаним, що відомий поет Тимко Падуро заклав у палаці Ржевуського цілу спеціальну школу лірників, бандуристів, торбаністів, що співали про козаччину, а придворний рапсод Ржевуського, Григорій Відорт, складав пісні про цього ж самого графа — „Ревуху“, і оспівував його воєнні подвиги.

Капелі бандуристів або торбаністів мали такі магнати, як Роман Сангушко зі Славути, графи Браніцькі, Сапіги, Потоцькі. І цікаво, як згадує про це торбаніст Сангушки, Франц Відорт, що ті польські пани вимагали від нього виключно українського репертуару і то не тільки в Україні, але також закордоном — у Львові та Кракові.)

Одначе справжня писана історія справжніх бандуристів починається на початку XIX століття, коли появилися перші збирачі дум і перші свідомі інтерпретатори цього мистецтва, як важливого національно-культурного дорібку українського народу. Записуються не лишень думи, але нотуються імена, які творять історію цих дум, їх виконання і їх перетворення у свідому національну дію . . .

II

Ще такі збирачі дум тих часів, як Цертелев, Ломиковський, Максимович, Лукашевич, Митлинський не подали імен, від кого вони ті думи записали, але Пантелеймон Куліш, який сам був істориком, з великим почуттям історичности, як також любителем і знавцем народньої словесної творчости, вже не лишень думи записує, але й подає імена їх виконавців. І так, з 1840 року він називає кобзаря Архипа Никоненка з містечка Оржиці, Лубенського повіту. Незрячий, худощавий, у старій сірій свитині, звичайно без шапки — справжній „перебендя“, він вештався по селах і хуторах Полтавщини зі своєю маленькою, вже від п'яти років, донечкою, грав людям пісні й думи і діставав за це хто що дав. Доробляв також суканням шнурів та мотуззя, мав дві жінки, за першої придбав навіть власну хату з городом, але друга була гуляща і все його господарство розтринькала. Маючи чимало дітей, при таких

*) "Музика" ч. 7-9, 1924. Київ.

умовах, Никоненко не міг похвалитися добробутом. За згадками Куліша, це була поетична, лірична вдача, зразковий тип кобзаря, мистець з Божої ласки, обдарований гарним голосом і тонким відчуттям мелодії. Він часто грав отак сам собі, байдуже чи його хто слухає, а чи не слухає, а то навіть вставав серед ночі і серед глибокої тиші віддавався мелодії своєї музики. Міг грати, співати і при тому плакати. Виконував сім дум, що їх усі записав Куліш. „Козак Голота“ — перший запис цієї думи, „Олексій Попович“, „Утеча братів з Азова“, „Вдова“, „Сестра і брат“ . . . Його думи відзначаються повнотою мелодії, викінченням змісту та зачислюються до найкращих їх варіантів.

Знаним і популярним кобзарем того самого часу був також Андрій Шут з містечка Олександрівки, Сосницького повіту, на Чернігівщині, що ото від нього записав Куліш 1845 року найкращі думи про Хмельниччину, які були поміщені на першому місці у збірнику Антоновича-Драгоманова, як найкращі їх варіанти. Це були думи про Богдана Хмельницького і Барабаша, про повстання 1648 року, похід Хмельницького на Молдавію, повстання після Білоцерківського миру, смерть Богдана, а також про Ганджу Андібера, Коновченка і „Вдову“.

Наслідком віспи на 17 році життя Шут стратив зір, але не стратив відваги. На життя заробляв суканням мотуззя та лагодженням упряжі, був добрим господарем, мав гарну хату і добру жінку. Але трапилось так, що його жінка вмирає. Повдовівши, жив при своєму одруженому синові, якого на свій кошт вже тоді вчив грамоти. За часу Куліша Шут був ще міцним дідом, мав сиву бороду, свіжу барву лица і жваві рухи. Виявляв незвичне зацікавлення історичною минувшиною України.

Сліпота спричинилася до розвитку його природного замилювання до пісні, а коли роздобув та засвоїв собі бандуру, він, кажуть, не випускав її з рук, хіба що на піст, став улюбленим музикою та співцем на весь свій повіт і на своє мистецтво дивився, як на священне, Богові вгодне діло. Старіючи, ставав все побожнішим, рідше виходив на мандри, лишався дома, співав псалми, історичні пісні та думи, які він дуже високо цинив, як прямі, безпосередні перекази старовини. Пісні інших жанрів — обрядові, любовні, веселі трактував легковажно. На думку Куліша, за багатством і поетичною вартістю свого репертуару Шут майже не мав, між своєю нищою братією, рівного.

Також Кулішеві пощастило віднайти, познайомитись і наблизитись зі знаним вже в ті 1870 роки, найславнішим кобзарем свого часу Остапом Вересаєм, що його життєпис записав О. Русов і по-

А. ШУТ

О. ВЕРЕСАИ

М. КРАВЧЕНКО, М. ДРЕВЧЕНКО ТА С. ПАСЮГА

С. ЯШНИН

містив у Записках Південно-Західнього Відділу Географічного Товариства 1874 року. А характеристику його музичного репертуару подав сам Микола Лисенко разом з нотним записом мелодій. Цього часу Вересаєві вже доходило до 70 років. На науковому зібранні Географічного Товариства у вересні 1873 року він виконав декілька дум, з яких знав тоді шість: „Утеча братів з Азова“, „Олексій Попович“, „Федір Безридний“, „Соколи“, „Прощання козака“, „Удова“. Згодом він освоїв ще три інші думи, а крім того, він знав багато псалмів, пісень, як також танечних мелодій.

Походив Вересай із села Калюжинець, Прилуцького повіту Полтавщини, з кріпацької сім'ї і народився 1803 року у незаможній родині, а батько його, також сліпий музикант, заробляв на хліб грою на скрипці. Остап осліп на четвертому році життя, а вже у п'ятнадцять років він намагався здобути курс кобзарства, вчився у різних кобзарів, деякий час йому не дуже щастило, але все таки по трьох роках науки він здав іспит і одержав так звану визвілку з правом самостійного музики.

Вересай був одружений, мав гарну жінку, яка залюбилася до його гри і „дала згоду“ за нього „вийти“. Сімейне життя складалося добре, він робив мандри з бандурою, багато грав, співав, розважав людей, його скрізь знали, запрошували на різні наукові з'їзди, він став популярним між людьми науки, їздив до Петербургу... Та коли померла його жінка, а його дочка вийшла заміж — почались незгоди... Зять видався невдячний, був питущий, почав кривдити свого тестя, і тоді кобзар залишив свою хату та пустився на кобзарські мандри по ярмарках та празниках і став знов незалежним. Отоді то зійшовся він і з Кулішем, і малярем Жемчужниковим, яких зворушив своєю грою і виконанням думи про „Правду“. Жемчужників зробив з нього рисунок-портрет, що був поміщений у „Живописній Україні“ (1861), як також написав та помістив у „Основі“ теплу про нього розвідку.

Врешті Вересай одружився вдруге в селі Сокиринцях на своїй Полтавщині. Не був молодий, ані вродливий, але жінку взяв гарну, не стару ще вдову, яку „причарував своєю бандурою“, як це люблять оповідати його життєписці. „Ой, одружила мене із цим дідом його бандура“, — казала було його жінка. „Як прийде мене сватати, то й вижену... А як заграє на бандурі, то й заверну“...

Подружжя вийшло знов щасливе, бандурист залишив свої мандри, поліція почала свою роботу, переслідувала кобзарів „за волокитство“, а в дійсності за ширення небезпечної „крамоли“, Вересаєві приходилось відвідати також „холодну“, а тому він оселився

в тих самих Сокиринцях, діждався знов дітей, дожив до глибокої старости і помер 1890 року.

Так само, як його попередник Шут, Вересай щиро вірив, що кобзарські пісні та думи — передані для науки людям самою мудрістю Божою і він сам справжній Богомданий співець-музика високого мистецького напруження з повним відчуттям свідомости свого покликання. „А вже як схочу, щоб проняло, то вже припушу голосом добре так, та жалісно, наче з серця, — пройме!“ . А співаючи і сам не раз до сліз проймався. Розповідають, що десь там у якомусь товаристві, де співали пісні та думи, він довго з увагою вслухався до співу і враз не видержав, розплакався навзрид і викрикнув: „Світе мій, світе! Хоч і не бачиш тебе, який же ти гарний! А помирати ж — як не хочеться!“ . .

Дехто тоді думав, як також і сам О. Русов, що Остап Вересай „останній із кобзарів малоруських“, але це ніяк не відповідало дійсності, бо кобзарство тих часів, дарма що багато з них переходило на лірництво, набрало певного історичного сенсу і стало свідомо плекатися не лишень в народі, а також в літературі і взагалі в інтелектуальній культурі . . .

Розуміється, що в той також час починається відома чорносо-тенська шовіністична реакція всіляких тих горезвісних Валуєвих, але разом з цим дуже спонтанно і дуже наполегливо виникають, ніби привиди з минулого, все нові і нові, як також все виразніші і виразніші віщуни відродження в літературі, в науці, в театрі, в музиці і навіть щось трохи в політиці . . . Появляються знані народники — пани в смушкових шапках та матнистих штанях з косничками у вишитому комірі. Це буде ще суцільний сантимент, „служення пр о с т о м у народові“, але трохи згодом з цього постане не конче проста філософія цілого ряду апостолів, проповідників, савонароль, касандр з наставленням „ой, чи пан чи пропав — двічі не вмирати“, які захочуть поважно сказати своєму народові: „схаменіться, будьте люди“, або „народе, без пуття, без чести, без поваги“, а своїм гнобителям вони скажуть: „Розкуються незабаром заковані люди, настане суд“ . . .

У цьому кліматі і в цій загальній тенденції розвитку цієї справи ніяк не могли зникнути кобзарі. Кінець XIX століття був ще далі їх ренесансом, крім Вересая, тоді ще було чимало видатних діячів цього покликання, от хоч би таких, як Іван Кравченко-Крюковський, якого багатий репертуар дум записав 1876 року маляр Порфір Мартинович, а трохи згодом повторив це саме В. Горленко, який додав до цього також деякі життєписні відомості про цього знаменого лицаря бандурної слави.

Кравченко народився 1820 року, знов таки на Полтавщині, у малому присілку біля Лохвиці і був кріпаком поміщика Крюковського. Ще малим хлопцем його взято до панського двору, спершу для забави з дітьми, а згодом для послуг паничеві, який належав до тих, що „людей запрягали в тяжкі ярма“, а тому над малим Іваном він знущався відповідно до своєї гідности, аж поки хлопець, на п'ятнадцятому році життя, почав тратити зір. Майже сліпого, його нарешті відпущено з двору, батько його тоді помер, а мати, щоб якось допомогти синові, віддала його в науку до сліпця-кобзаря, також Кравченка, що доводився йому свояком і був учнем знаного тоді старого кобзаря із Зінькова — Хмельницького. Багато дум та пісень перейняв Кравченко від такого патріярха кобзарства, 90-літнього діда Гаврила Вовка, який був також учнем тієї самої знаменної „зіньківської науки“. За своєї кобзарської мандрівки Кравченко познайомився і підтримував зв'язки з Шутом, Никоненком і Вересаєм і, будучи вже самостійним, „визвольним“ музиком, одружився, діждався чисельної родини, крім кобзарства, заробляв тим самим „незрячим“ ремеслом сукання мотуззя та плетіння упряжі, придбав ґрунт і хату на передмісті Лохвиці та занехав кобзарські мандри, знеохочений тим, що „люди старих пісень не слухають“ і нічого вже не тямлять про старовину. Помер 1885 року. Його репертуар складався з тих самих дум і пісень, що й Вересає, і виконував він його „бистрим речитативом з протяжними закінченнями при зміні мелодії“ ...*)

А до того, в тих же 1870-80 роках, жило чимало інших маркантних діячів кобзарства, от хоч би ще один Кравченко — Михайло, що народився 1858 року у відомих Великих Сорочинцях, не менш відомого Миргородського повіту, який так само на 15 році життя, від золотухи, стратив зір і вже 17-ти років пішов у науку кобзарства та співу псалм до кобзаря Самійла Яшного — також древнього діда, який прожив до глибокої старости, понад 90 років, тут же в Миргороді та вчив зацікавлених кобзарської штуки.

А дум учився Михайло Кравченко у славетного кобзаря Хведора Холодного, що ото про нього захоплено розповідав Опанасові Сластіонові кобзар Опанас Бар: „Ото було, як сяде, як зашкряба, як затужить, то і сам плаче і всі з ним, а мідяки то, як горох, у коновку тільки тр... тр... тр!“. І спершу Михайло Кравченко тримався лишень своїх Сорочинців та Миргорода і ближчих містечок, а опісля почав заходити все далі та далі — до Полтави та до Катеринослава і навіть до Харкова... Побував також на Кубані,

*) Ф. Колесса, "Українські народні думи".

в Катеринодарі, заходив і до Криму, побував у Одесі. Ба! Їздив на кошти Географічного товариства до самого Петербургу... А при тому побував і в Москві, де його хотіли навіть записати на фонограф і невідомо чому ці наміри не сповнились.

А взагалі ім'я цього бандуриста було широко і загально зна-ним, хоча інші його справи, як ось господарські достатки, не були надто блискучі. Мав жінку, кількоро дітей, помагав сім'ї свого хво-рого брата і щоб зарадити вимогам — заробляв суканням того самого злощасного мотуззя, традиційного заняття, мабуть, чи не всіх кобзарів. „Як попов'еш, — казав він бувало, — отих верьо-вок з місяць, так з пучок дванадцять шкур злізе — куди вже там грати“. До його репертуару належали: „Плач невольників“, „Плач невольника“, „Маруся Богуславка“, „Самарські брати“, „Втеча бра-тів з Азова“, „Вдова“. А до того, не цурався він і псалмів, і всі-ляких пісень — сатиричних, любовних, „до скоку“.

За його часів у його рідних Сорочинцях вибух було селянський бунт проти деяких соціальних порядків, прибула каральна випра-ва донських козаків, селян били нагаями, постраждала і родина кобзаря, який сам приймав у тому участь, щоб опісля скласти думу „Про Сорочинські події 1905 року“.

**Що у святу неділеньку рано-пораненьку
У Сорочинцях сочинилося —
Усі люди союз собі великий мали.
Собі кумпанію велику ізбирали
І все собі розмовляли:
"Як би то нам свободи дістати,
Щоб землі придбати,
Щоб було чим малих дітей годувати."**

Оповідують, що цю думу співали в Сорочинцях у роках тридцятих і за це поплатилося багато більше, ніж за часів, коли її складалося.

Далі, видатним кобзарем того часу був Гнат Гончаренко, що походив зі слободи Ріпки на Харківщині — селянин-кріпак, на-роджений 1835 року, який на дванадцятім році життя, після дов-гої хвороби очей осліп і одразу почав вчитися кобзарства у коб-заря Кулибаби.

А коли став самостійним майстром, розробив свій репертуар дум і пісень, мандрував по селах, по містах, по ярмарках та свя-тах, не погано йому велося, бував часто у Харкові та Куряжі, аж поки не звернула на нього свою ласкаву увагу поліція та не поча-ла йому поважно докучати...

Г. ГОНЧАРЕНКО І ТОРБАНІСТ О. БОРОДАЙ

Жив він постійно на Губаєнковім хуторі поблизу Харкова, а згодом, коли овдовів, перебрався аж до Севастополя, до свого сина, що був залізничним робітником, але кожного літа заїжджав до родини на свій Губаєнківський хутір, поміж Харковом та Куряжем.

Думи свої виконував Гончаренко швидким речитативом і виразно підкреслював чергові наголоси, що вказувало, що це співець старої школи, спадкоємець найкращих кобзарських традицій... А тексти його дум визначаються повнотою стилю, змісту і викінчення.

За думкою Лесі Українки: „В ньому справді нічого жебрацького немає, починаючи з одержі — пристойної чумарки, як носять пригородні селяни в Харківщині, і смушевої шапки, і кінчаючи поводінням, повним гідности — все в ньому повне благородної простоти, особливо кидаються у вічі його руки з тонкими артистичними пальцями і велична поза високої, стрункої, зовсім не згорбленої постаті... Він, очевидно, любить свій хист не тільки через те, що він дає йому заробіток, бо дуже часто у вільний час грає „сам собі“ свої музикальні п'єси, без співу... Він знає і любить тільки старосвітський репертуар, до нових модних тепер співів, як, наприклад, пісні про Морозенка з новочасними додатками, ставиться скептично і холодно. Гончаренко грає ліпше, ніж співає; в музиці він віртуоз межи простими бандуристами... Співати ж у 70 літ ніхто не може добре“...

Названі тут імена загально вважають клясиками кобзарської штуки, але поза ними було багато кобзарів, що їх імена до нас не дійшли. Як також появлялися все нові і нові таланти, дуже часто несподівано, от хоч би тепер загально знаний кобзар Іван Кучугура-Кучеренко (1878-1943) родом із села Мерефи, Богодухівського повіту на Харківщині, якого довший час також не помічали, але згодом він здобув широкий розголос прекрасним співом і артистичною грою бандури. Пильну увагу етнографів також звернув на себе Терентій Пархоменко, що походив з села Бурківки, Сосницького повіту на Чернігівщині.

І поза тим багато інших імен не занотованих, бо справа в тому, як це підкреслила Леся Українка на прикладі Гончаренка, що між ними вже тоді робився певний вибір. Кобзарі, лірники і взагалі „сліпці“ не всі ті, що вештаються по ярмарках з простягнутою рукою „дайте не минайте“, а справжні творці цього мистецтва, свідомі своєї місії, які відчують і розуміють своє віще післанництво проповіді музикою, співом і словом, всього отого, що кожний живий народ вважає для себе священним... Свобода, історія,

I. КУЧУГУРА-КУЧЕРЕНКО

XV. ХОЛОДНИИ

честь, гідність, незалежність. Це аж ніяк не жебраки, які жебрали ради жебрання, яких розвелось було цілими полками по ярмарках, прощах та відпустах зі своїми часто безглуздими „псальмами“, нібито релігійного, а в дійсності, до непристойности, неграмотно-халтурного віршотяпства, висловленого мішаниною кількох мов.

А ще слід також зазначити, що велика родина бандуристів ділилася на „школи“, як, наприклад, Зіньківсько-Харківська і Чернігівсько-Полтавська, за прикметами техніки тримання інструмента, наприклад, чернігівці й полтавці тримали бандуру між колінами під прямим кутом до корпусу, ліва рука мала діло з басами, а права з приструнками. Натомість зіньківці й харківці тримали бандуру на лівій нозі рівнобіжно до корпусу, спідняк опирався на груди, великий палець лівої руки тримав бандуру за обичайку. І гралося тоді обома руками на басах і приструнках.

І навіть вказують, наприклад, такий авторитет цієї справи, як Андрій Омельченко, що до першої „школи“ належали Андрій Шут, Андрій Бешко, Архип Никоненко, Іван Кравченко-Крюковський, Остап Вересай, Іван Стрічка, Самійло Яшний, Михайло Кравченко, Петро Ткаченко, Павло Кулик. Іван Романенко, Павло Братиця. До цієї ж школи належав трохи молодший Терешко Пархоменко.

До зіньківців-харківців належали: Хведір Холодний, Гнат Гончаренко, Степан Пасюга, Павло Дашенко, Павло Гащенко, Петро Древиченко, Трифон Масадин, Іван Кучугура-Кучеренко, Іван Нетеса

А також дуже розповсюджені були бандурні братства разом зі школами бандурної науки і найвідомішим зосередженням таких братств була Чернігівщина, як свідчить Д. Ревуцький, там „був центр сосницьких співців — відоме свого часу військове містечко Мена“ ... Братства мали окремі статuti, суд, красу, прийом, вони ділилися на кілька цехів, мали ієрархію „панотців“ та молодих вчителів, обирався керівник-цехмайстер та кількох допоміжних братчиків-організаторів. А „панотцями“ були, звичайно, знані досвідчені бандуристи, які мали право вести свою власну школу з курсом навчання 2-3-х років. Закінчення такої школи супроводжувалось відповідним ритуалом, випускник діставав з рук панотця свою бандуру, разом з щирою батьківською настановою, званою „одкінщина“, і тоді новий бандурист був готовий. Він одержував право виконувати свій репертуар, діставав свою територію мандрів, а по двох роках практики він скликав братчиків-бандуристів на раду („визвілку“), приносив панотцеві дарунки, просився прийняти його до братства і після цього ставав сам майстром з територією на всю Україну.

Цехові братські школи бандури XIX століття знаходились переважно по різних районах Полтавщини, Харківщини та Чернігівщини, але були вони і по інших губерніях України. Наприклад, в 60-х роках того століття існувала знана школа бандуриста Методія Колисниченка, у якій інколи вчилось нараз до 30 учнів у селі Косені на Поділлі. Подібні школи були також на Волині по маєтках відомих магнатів, що про них ми вже перед тим згадували. А відомими вчителями-панотцями були і такі знані бандуристи, як І. Кравченко-Крюковський, С. Яшний, М. Волошин, А. Шут, М. Кравченко, П. Гащенко, І. Кучугура-Кучеренко, М. Черненко і багато таких, що їх імена забулися.

Звичайно, всі кобзарі того часу були незрячими, засуджені долею на вічну темряву. Інакше їх тоді й не уявляли. Зрячий бандурист видавався незавершеним. Євген Чикаленко у своїх спогадах згадує таке: „В результаті, з Собачкина виробився чудовий бандурист, про якого якимсь мій прикажчик Федір Кучерявий жартома сказав: — Якби Трохимові Назаровичу випік очі, то-то з нього був би кобзар.“

Але, не дивлячись на це їх приречення, не вгаває питання, як це сталося в дивовижній історії Землі Української, що саме вони, сліпі, прості, неграмотні люди цієї дивовижної кобзарської музики, такий довгий час, за найтруднішого періоду її буття, були носіями її невмирущості і прапороносцями її відродження? Яке їх відношення до цієї політики, філософії, мистецтва? Тож ніякий Платон, ніякий Фіхте, ніякий Моцарт, ані взагалі ніякий інтелект високого насаження не міг мати на них якогобудь впливу. Абсолютно самовистачальна дія у той час, коли передові і найвищі верстви населення так безнадійно збилися з путі і так ганебно скорилися чужій надвладі. Звідки взялася та їх глибинність відчуття правди, яку вони зуміли втримати при житті і передати її у спадщину нащадкам? І чому саме вони перемогли?

Питання універсальної ваги... І відповів на нього знов таки речник того самого світу найнижчих низів народного масиву. Зрячий, геніяльний, динамічний, категоричний син кріпака, як символ і втілення народньої волі, Тарас Шевченко відчув, пізнав, збагнув глибинність відчуття своїх незрячих братів, підхопив їх прапори і їх іменем повів свій уярмлений народ на штурм проти неволі, царів, імперії. Оживив минулість, показав дійсність, вказав майбутність.

„Найхарактерніший, може, бо зв'язаний із самими основами цієї романтики відродження, є вельми символічний псевдонім його — Перебендя“, — роздумує про це вражений поет Є. Маланюк

(„Ранній Шевченко“). „Це був плід роздумувань Шевченкових, а не лишень пориву його надхнення, хоч сама постать кобзаря Перебенді, безперечно, живцем була взята з живої української дійсности“ . . .

Так, ця точка над „і“, це рішення і ця свідомо воля дає нам право вважати, що вибір цього веління був справжній, автентичний зов душі народу, а тому і мета його непереможна. Це воля віків, природи, духа . . . А тому, коли люди почали вперше читати Перебендю-Шевченка: „волосся в мене на голові настовпужилось“ (Квітка-Основ'яненко), абож то „Муза Шевченка роздирала завісу національного життя. І страшно, і солодко, і боляче, й звабливо було глянути туди“ (М. Костомарів) . . .

Це й пояснює, чому саме вони, кобзарі, були прапородною силою відродження . . . Українці слухають своїх кобзарів і читають свого Кобзаря, не як люди слухають або читають Чайковського чи Пушкіна, а як богослуження, як апостола, навколішках припадаючи до землі, щоб почути глибинну мову своєї скорботи. Кобзарі були з нами не лишень у пишних оперних залах, а вони були на сільських вигонах, ярмаркових площах, у степах, у походах, у вигнаннях, у каторгах. Ось один з каторжників моторошних Соловок Семен Підгайний („Українська інтелігенція на Соловках“) згадує такого кобзаря Генадія Садовського, воїна армії Української Народної Республіки, що був у тій катівні, в якій свого часу, 172 роки перед тим, карався за це саме діло останній кошовий Січі Запорозької — Петро Кальнишевський. „Часом Генадій, — згадує Підгайний, — діставав бандуру і ліричним баритоном співав історичних пісень чи якусь думу козацьку. І сьогодні встає в уяві ця задумана, приємна постать з кобзою в руках:

**Вони ж його не вбивали,
Не четвертували, —
Вони з нього молодого
Живцем серце видирали . . .**

„З таких, як Садовський, — каже далі Підгайний, — (а їх, забутих героїв, тисячі!), большевики нє видирали живцем серця, а як вампіри, десятками років, пили з них кров.“

„Інколи Генадій сидів і складав пісні та грав їх на бандурі. Від нього пісень тих учились інші і співали їх на Соловках, на Біломорсько-Балтійському каналі і у всій Східній Фінляндії.“

У цьому глибинному засягу часу і простору таїться сила кобзарства, яка не рахується з умовами, у яких діє. Роки і роки, простори і простори, люди і люди, події і події — ця віща музика зву-

чить невтомно, а тому ніяке диво, що великі імперії зі своїми арміями зброї та примусу бояться сліпих, неписьменних жебраків і намагаються їх заборонити. З цього і постала „мартирологія кобзарства“, яка напевно ще посилила їх чародійну силу.

Усюди нас б'ють, усюди нас лають,
А стрінешся з начальством — в поліцію забирають.
Іде собі кобзарик, нічого лихого не думає, не гадає,
Про себе мугиче-співає,
А тут його на ріжку вже поліцейський дожидає,
По вулиці йде, пхає та штовхає,
І кобзу йому, нещасному, на шматки розбиває.
Що ж він його у тюрму запихає,
Коли він такий, світу Божого не видає?
Нащо його в ту тюрму садовити,
Коли йому безщасному і без того
Тяжко в світі жити.

Вірш невідомого автора, що його записав Гнат Хоткевич, повний глибокої іронії і разом жалю до того „начальства“, що боїться сліпого „кобзарика“, „і кобзу йому, нещасному, на шматки розбиває“ з наївним питанням „нащо його в тюрму садовити“. Це питання вже не раз ставилось:

„Ви што делаете, плути?“
— „Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана!“
— „Я вам дам Богдана!“
Мошеннікі, дармоеди!
І песню сложилі
Про такого ж мошенніка!“
— „Нас, пане, навчили!“
— „Я вас навчу! Заваліть їм!“
Взяли й завалили, —
Випарили у московській
Бані-прохолоді.
Отак пісні Богданові
Стали їм в пригоді!

(Шевченко)

І це повторялося, і повторялося з покоління в покоління, все таки, як то писав Гоголь — „У місті Глухові товпився народ довкола старця-бандуриста і ось вже з годину слухав, як він вигравав на бандурі. Іще таких чудових пісень і так гарно не співав ні один

бандурист. Спершу оповів він про колишню Гетьманщину за Сагайдачного та Хмельницького. Інакший був тоді час: козацтво було в славі, топтало кіньми ворогів і ніхто не смів покритися над ним. Співав і веселі пісні старець і поводив своїми очима на народ, наче б зрячий; а пальці, з прикріпленими до них кісточками, літали, як мухи, по струнах і, здавалося, струни самі грали; а довкола народ, старі люди, похнюпивши голови, а молоді, вперши на старця очі, не відважувались ані шепнутись між собою“ . . .

І, мабуть, це було те справжнє, чого не могли подужати великі царі. Байдуже, які були тверді Соловки, Кос-Арали, Колими.

... бо то Боже слово,
То серце на волі з Богом розмовля,
То серце щебече Господню славу,
А думка край світа на хмарі гуля.

ПОЧАТОК БАНДУРИ

Хто ж могутній заборонить
Встати й нам від сна?
Григорій Чупринка

I

Поняття кобза і бандура часто зливаються у одне поняття української народної музики, їх розрізняють за тими чи іншими незначними відмінностями, а деякі навіть надали цьому певний соціальний сенс. Кобза, мовляв, це інструмент села, а бандура — міста.

Але так чи інак, з кінцем минулого століття бандура почала витискати славу праматір кобзу, з кобзарів поробились бандуристи, хоча було б не зовсім гаразд сказано, коли б ми сказали, що кобза здала свої імперські позиції остаточно. Для слова, для поезії і за звичкою ми дуже часто величаємо найславніших бандуристів також кобзарями, дармащо автентичних кобзарів у наш час ледве чи знайдеш зі свічкою.

Безперечно, наш час — неподільний час бандури і хоча почався він, як думають, десь колись, во врем'я оно, за XVI чи якого там століття, але ми дозволимо собі перенести його початок далеко на пізніше, десь на кінець минулого просвітительського XIX століття і зазначимо його умовно цифрою 1873.

Цього бо року, у місті Києві, відбувся знаний історичний Тре-

ХОР М. ЛИСЕНКА. Посередині з бандурою Г. Хоткевич.

тій археологічний з'їзд, на якому ото було багато вчених зо всієї Європи і на якому також був присутній знаний автор „Малоросійського епосу“ та інших історичних праць француз Альфред Рамбо, що чимало спричинився для популяризації нашої народньої словесности поза кордонами України.

На цей з'їзд, з ініціативи Миколи Лисенка, було запрошено також клясика українського кобзарства Остапа Микитовича Вересая, який викликав справжній фурор виконанням своїх дум, особливо коли до цього було додано прекрасний реферат Лисенка про їх виконавця. І дехто думає, що під впливом цього самого Вересая, появилось також чимало бандуристів іншого соціального стану і походження — людей міста, видющих і з освітою. І до таких зачисляють, наприклад, композитора Олександра Рубця, який був довгий час професором Санкт-Петербурзької консерваторії, знаного маляра Опанаса Сластіона, історика Дмитра Яворницького, письменника Гната Хоткевича, В. Овчиннікова, В. Шевченка, М. Домонтовича, М. Кропивницького.

Олександр Іванович Рубець — видатна постать музичного світу царської Росії (1837-1913), народився в м. Чугуєві на Харківщині, батько його генерал-майор, з дуже доброю музичною освітою і великою любов'ю до українського народнього епосу. Починаючи з 1862 року, він вчиться у новозаснованій А. Рубінштейном столичній консерваторії, мав добрий голос — тенор, учителем його співу був знаний тоді проф. Качіоні, а опісля він переходить до кляси теорії музики М. Заремби і під час свого навчання він постійно виїжджав на Україну, де записував народні пісні та думи і зібрав їх близько шести тисяч, а до того, на пропозицію свого професора Заремби, він відвідав Кубань і привіз звідти 600 українських пісень... А 1870 року було видано його перший збірник „Українських народніх пісень“, що його дуже гарно оцінили такі критики, як Г. Ларош, Ц. Кюї, О. Серов. Від 1866 року О. Рубець працював педагогом, а з 1880 — професором консерваторії.

І завдяки його збірникові „Українських народніх пісень“ чимало таких композиторів, як П. Чайковський, М. Мусоргський, М. Римський-Корсаков пізнають український народній епос і використовують його у своїй власній творчості.

Невсипуща і плідна праця цього діяча музичної науки, яка продовжувалась 25 років у столиці імперії, спричинилася дуже помітно для популяризації української народньої, а особливо бандурної, музики, як також він був фундатором музею цієї культури, який існує до нашого часу.

Визначне місце в історії розвитку мистецтва бандури займає

ОПАНАС СЛАСТОН

також мистець-маляр Опанас Сластіон (1855-1933). Син Григорія Сластіона — реставратора церковного живопису, народжений у місті Бердянську, Таврійської губернії, по теперішньому Запорізької області, він ще молодим сімнадцятилітнім хлопцем почав науку малярства у Петербурзі, спочатку у т. зв. „Школі заохочення художників“, а згодом у Академії мистецтв, яку закінчив 1882 року.

Одночасно з цим, вже від 1870 року, він старанно вивчає гру на бандурі, записує думи, студіює тексти їх речитацій та мелодій, записує на фонограф і пише розвідки про кобзарство у журналі „Кієвская старіна“ та „Рідний край“.

1900 року Сластіона запрошено на керівництво Художньо-промислової школи ім. М. Гоголя в Миргороді, де він продовжував також дуже поважну працю виготовлення художньої галерії кобзарів, яку він почав ще 1875 року, а закінчив 1928 року, що складається з 23 портретів різних розмірів, виконаних тушшю, пером, чорною акварелю, білилами й олівцем, що пізніше були видруковані альбомом. А до того, їх було вміщено у книзі Катерини Русевської „Корпус українських дум“...

Сластіон утримував контакти з великою кількістю людей, які цікавились українським фолкльором, зокрема справою кобзарства. До них належала також росіянка Є. Ліньова, яка переслухувала записи дум Сластіона і зробила про них наукову доповідь. Але особливого значення набрали його стосунки з відомим нашим композитором, музикознавцем і фолкльористом Філяретом Колессою (1871-1947). Член Наукового Товариства ім. Шевченка, від 1929 року — член Академії Наук УРСР, автор чисельних праць з ділянки музикознавства та фолкльору, як ось збірки пісень, уложених у форму сюїти — „Вулиця“, „Обжинки“, а також одною з найкращих науково-дослідчих праць про думи і їх виконавців кобзарів — „Українські народні думи“.

Колесса утримував зі Сластіоном близькі стосунки, отримав від нього чималу кількість фонографічних записів дум, він відбув подоріж по Україні, зокрема на Полтавщині, записував мелодії, фотографував кобзарів, вивчав бандуру. До цієї експедиції великою мірою спричинилася Леся Українка та відомий вчений фолкльорист Климентій Квітка, а зібрані тоді матеріали стали основою для двотомного видання „Мелодії українських дум“ (Львів, 1910-13).

Палким, запопадливим і невтомним пропагандистом бандурного мистецтва був відомий академік, історик Дмитро Яворницький (1855-1940) — расовий козак-запорожець з роду, з крові, з уподобання і покликання. Козацтво, а особливо Запоріжжя, були його

стихією, у якій він почував себе, як риба у воді, він був весь відданий справі збереження культури козацької минувшини. А особливо цікавився він також бандуристами. Він їх розшукував, їм помагав, утримував з ними постійно зв'язки, про них робив відчити, писав розвідки, — „Кобзарі, бандуристи і лірники на Запоріжжі і на Україні“, „Розвій кобзарства в XVI і початку XVII століть“, „Запад кобзарства“, „Кобзарські цехи“, „Кобзарство в наш час“.

Мав він зв'язки з такими кобзарями, як І. Кучугура-Кучеренко, який від 1908 до 1911 року працював як викладач в Музично-Драматичній школі ім. Лисенка в Києві, далі С. Пасюга, П. Гащенко, П. Ткаченко, Г. Кожушко. Це була та кобзарська клітина, з якої розбудувались чисельні кобзарські затії Яворницького — капелі, концерти, показові виступи... Як запопадливий збирач музейництва, він також з величезною святобливою увагою розшукував старовинні зразки кобз, бандур, торбанів, лір і був великим їх знавцем та експертом. Біля нього завжди гуртувались всі, що цікавились козацькою Україною... Біля нього виріс і набув популярності знаний автор оповідань про козацтво А. Кащенко, з ним мали тісні зв'язки Ф. Колесса, Г. Хоткевич, Ф. Корш, І. Франко, О. Сластіон, М. Янчук, М. Лисенко, М. Садовський, К. Квітка, Марія Заньковецька, М. Рильський і сливе вся українська провідна літературно-наукова братія його часу.

І розуміється, що величезну роль для вивчення і організації мистецтва бандури відіграв М. Лисенко. Досліджування дум, що він записав від О. Вересая та П. Братиці, дало йому можливість виявити цікаві прикмети цієї найсвоєріднішої форми народньої музичної творчості. Порівнюючи мелодії українських дум з відповідними мистецькими жанрами інших народів, Лисенко розкрив спорідненість нашої мелодії з пісенною мелодією болгар, арабів, сербів, персів (іранців), що є дуже важливим для пізнання психологічної суті цієї справи. Його Музично-Драматична школа (від 1904 року), а опісля, від 1918 року, Музично-Драматичний Інститут, мали для розвитку мистецтва бандури значення рішаче. Починаючи з того самого зібрання Географічного Товариства 1873 року, де він виголосив доповідь про О. Вересая, увага цього універсального діяча нашої музики ніколи не зменшувалась і в цій справі. Він організував у своєму інституті окрему клясу бандури, організовував окремі її концерти, на зібранні товариства „Баян“, 3 грудня 1907 року, він був ініціатором особливого відділу мистецтва бандури, який би займався проблемами цієї ділянки нашої культури у різних площинах. Такий відділ був створений і до нього належали також О. Бо-

родай, О. Ковеженьо, О. Косач, О. Левицький, М. Старицька і сам Лисенко.

А до цього, пропагаторами і популяризаторами музики бандури за цього часу були такі діячі музикології і театру, як В. Овчинников, М. Кропивницький, В. Шевченко, А. Омельченко, М. Домонтович. У Москві, за років 1907-14, палким зведичником бандури був Овчинников, який власним коштом видав „Самовчителя для бандури“, організував виробництво бандур у фірмі музичних інструментів А. Кальнус і Ко, а також він сам грав на бандурі, особливо коли перебував у відомій театральній групі Марка Кропивницького.

Тоді саме почав цікавитися грою на бандурі і А. Омельченко, який згодом став пильним пропагатором цієї штуки, містив чимало статей у пресі про бандуру і був ревним її прихильником протягом всього свого життя. Цей самий Омельченко подає нам відомості про діячів бандури тих цікавих і не конче сприяючих років і зазначає, що, наприклад, автор підручника „Самовчитель для бандури“ Овчинников мав в Україні великий успіх, його підручник тиражем 1000 прим. дуже швидко розійшовся, ним цікавились люди всіляких професій, а одного вчителя Г. Дідика з Катеринославщини, який захопився самовчителем гри, „за вредное увлечение бандурой“ було навіть звільнено з його посади.

В. Шевченко (1882-1964) зайнявся також справою видання підручника „Школа гри на бандурі“ у п'ятьох розділах, з яких три вийшло друком у Москві в 1913-14 роках, а решті двом не судилося побачити світу взагалі. А також В. Шевченко організував при товаристві „Кобзар“ ансамбль бандуристів з московських студентів і давав концерти на Московщині та Україні. У цих концертах брав участь також І. Кучугура-Кучеренко.

Слід також згадати, що багато доброго для розвитку бандурної справи зробив М. Домонтович, який почав це діло ще за студентських років Київського університету. Він мав чудовий голос баритон, грав добре на бандурі, 1906 року організував гурток бандуристів із шести людей і давав з ними концерти...

Але найвизначнішою, динамічною, творчою постаттю історії розвою бандурного мистецтва на переломі XIX і XX століть був без сумніву Гнат, син Мартина, Хоткевич, — псевдонім Галайда, народився в Харкові 31 грудня 1877 року, помер на засланні в Сибірі 8 жовтня 1938 року...*) За освітою інженер-залізничник, за

*) Подаємо ці дати за „Літературним щоденником“; уложив Микола Терещенко, вид. „Дніпро“. Київ, 1966. Степан Ковальчук, у передмові до повісті „Камінна душа“, Київ 1958, подає ці дати: 19.12.1877 — 13.10.1942, а Олександра Костюк у журналі „Вісті“ грудень 1963 р. подає їх 20.12.1877 — 13.10.1942.

покликанням письменник, бандурист, науковець-дослідник, етнограф, драматург.

Сама індивідуальність Хоткевича, як людини, винятково цікава, вражаюча і не звична на тлі того побутово-культурницького з провінціальним забарвленням середовища тодішньої кобзарської України. Європейськи спрямований, добре начитаний, знавець кількох мов, справжній аристократ духа, старокозацького походження, дарма що збіднілих батьків... Батько за професією кухар, а мати — домашня робітниця у багатого купця Михайлова.

І глибокий, розумний, свідомий патріот широкого (соборницького) засягу, для якого кожний закуток української землі був однаково дорогий і рідний. Народжений у такій прикметній метрополії українського сходу, як Харків — батьківщині барокового батька нашої прози Григорія Квітки з Основи, Хоткевич міг бути також уродженцем Львова, а то навіть такого гуцульського Жаб'я, бо його майстерна повість „Камінна душа“ настільки гуцульська, що й найгуцульніший гуцул міг би йому позаздрити.

Але Хоткевич не лишень письменник. Він актор, композитор, а головне бандурист. До народньої пісні, до театру, до бандури його потягнуло ще з дитинства. Ще малим хлопцем, батько купує йому скрипку, наймає учителя і він старанно вправляє сольфеджіо та виступає перед домашніми гостями з скрипковими концертами. У тринадцять років він уже учень реального училища, розуміється, що української мови у тодішніх школах не викладали, але він потай знайомиться з творами українських письменників, цікавиться театром і захоплюється виставами трупи Марка Кропивницького чи братів Тобілевичів, які найжджали з гастролями до Харкова.

За цих шкільних років Гнат Хоткевич почав вже записувати фолкльор, робив з пісень інсценізації, організовував аматорські вистави і концерти, відвідував ярмарки, віднаходив кобзарів та лірників, вислухував їх співи, запрошував до себе і вів з ними розмови.

За літніх вакацій, які Гнат проводив на дачі купця Михайлова у селі Деркачах біля Харкова, він знайомиться з бандуристом Павлом, вчиться у нього гри на бандурі і навіть стає його провідником. І навіть кажуть, що це була його єдина „школа“ гри на цьому інструменті і що тієї високої досконалости, якою він володів пізніше, він осягнув самотужки.

1894 року Гнат Хоткевич успішно кінчає реальну школу і робить конкурсний іспит для вступу до Технічного інституту... Під час цього інститутського періоду, студент Хоткевич ґрунтовно студіює також літератури українську, російську, західньо-європейську,

продовжує вивчати фолкльор, займається музикою, а особливо бандурою, так що вже 1896 року він може виступити у Полтаві зі своїм власним концертом і здобуває великий успіх.

За цих також років, він починає друкуватися в журналах „Літературно-Науковий Вістник“ (оповідання „Блудний син“ 1898 р.) і „Зоря“ (1897 р. оповідання „Грузинка“), далі займається театром, а також устряває у студентські демонстрації, які відбувалися в Харкові в 1898-99 роках та за які він мусів поплатитися виключенням на останньому році з інституту без права вступу на інші вищі навчальні заклади. „Був кандидатом“, писав він, „на „золотую дошку“, але в дошку проштрафився, бо приймав діяльну участь у великих студентських заворушеннях 99-го року, і в числі восьми своїх колег, був висланий з Харкова в 24 години“ . . .

І замість диплома інженера, він озброївся своєю бандурою і подався на розшуки Миколи Лисенка, який подорожував тоді зі своєю хоровою капелею по Україні, знайшов його у Золотоноші, був приязно привітаний і одразу дістав місце соліста-бандуриста капелі з платнею шістдесят карбованців місячно і цим він започаткував свою кар'єру бандуриста.

Але „проклятий царський режим“ не був ще аж такий проклятий (цікаво, що б він дістав за таке від робітничо-селянської влади?), його гріхи були прощені і забуті, і він 1900 року блискуче закінчує свій інститут, дістає диплом інженера шляхів, а разом посаду в управлінні харківського залізничного вузла.

За період 1900-1905 років, молодий інженер завзятує працює . . . В літературі, музиці і театрі, виступає з бандурою, нав'язує знайомства з такими людьми того часу, як Михайло Коцюбинський, Леся Українка, брати Старицькі, Марія Заньковецька, Карпенко-Карий, Садовський, Саксаганський. З росіянами — М. П'ятницьким, В. Андреевим . . . Його ім'я стає знаним . . . 1902 року, на цей раз у Харкові, відбувається відомий черговий XII Археологічний з'їзд, на якому з доповідями про мистецтво бандури виступають вже такі потентати науки, як академік Дмитро Багалій, академік Микола Сумцов, а до них долучається також інженер Гнат Хоткевич, який демонструє там капелю українських народніх інструментів, зложену зі семи бандуристів, трьох лірників, двох скрипалів і одного контрабаса, під своїм власним керівництвом.*) А до того, він прочитав

*) До якої належали: бандуристи — Петро Древиченко з Залютина біля Харкова, Терешко Пархоменко з Бурківки — Чернігівщина, Михайло Кравченко з Великих Сорбчинців — Полтавщина, Павло Гащенко з Харківщини, Іван Нетеса з Старих Мерчків — Харківщина і Іван Кучугура-Кучеренко з Мурафи — Харківщина; лірники: Самсон Веселий, Іван Зозуля і Ларіон; скрипалі: (один невідомий), далі Арсен Остапенко (він також майстер кобза) з Деркачів біля Харкова та його брат Іван Остапенко — котрабасист.

ОРКЕСТРА НАРОДНІХ ІНСТРУМЕНТІВ, ЩО ВИСТУПАЛА НА XII АРХЕОЛОГІЧНОМУ З'ЇЗДІ. В центрі організатор і керівник оркестри Гнат Хоткевич.

там доповідь про переслідування бандуристів поліційною владою, що викликало реакцію у цілому світі, багато допомогло бандуристам, але пошкодило самому Хоткевичеві, бо це обурило місцеву поліційну владу і йому заборонили організувати відчити на цю небезпечну тему бандуристів...

Початок ХХ ст. в Україні знаменувався розбудженням революційних настроїв не тільки серед робітників і селян, але й серед інтелігенції. Піднесенню революційних настроїв сприяла діяльність Революційної Української Партії (РУП). Один із активних діячів цієї партії Юрій Коллард в „Спогадах юнацьких років“ пише: „До селянських розрухів 1902 року він (Гнат Хоткевич, У.С.) до жодної політичної організації не належав і на власну руку провадив культурну працю серед харківського робітництва, працю, хоч і не революційну, але великої національної ваги, особливо на полі драматичної штуки й популяризації нашої народньої музики...

Після селянських розрухів Г. Хоткевич написав поему: „Дума про похід ситого князя Оболенського на голодних селян“. Дума ця була надрукована в ч. 2 „Селянина“ за лютий 1903 р. й відбиткою в 1000 примірників. На селянство мала вона величезний вплив“. (Юрій Коллард: „Спогади юнацьких днів“, ст. 137, 138. „Срібна сурма“, Торонто 1972.)

Але у найбільший конфлікт з владою він потрапляє в роках так званої Першої російської революції 1905-6 років. Розуміється, що він бере у ній активну участь і навіть у ролі голови страйкового комітету тих самих залізничників, з якими він працював. І, розуміється, на цей раз це могло коштувати йому значно більше, ніж отоді за тих майових маніфестацій 1898-9 років. А тому він у лютому 1906 року щасливо перебирається через кордон до України Західної, що була тоді під „достойною владою“ цесаря і короля Франца Йосифа Австро-Угорського.

І тут вже він міг розгорнутися на повну широту. Пише і видає збірку оповідань та нарисів „Гірські акварелі“, „Гуцульські оповідання“. Пише повість „Авірон“, п'єси „О полку Ігоровім“, „Рогнідь“, „Море“, „На залізниці“, драматизовану трилогію „Богдан Хмельницький“, історичний роман „Берестечко“, повість „Камінна душа“.

І ніяк не лишає бандури, розвиває техніку її гри, 1909 року видає у Львові „Підручник гри на бандурі“, в роках 1906-12 об'їжджає з концертами всю Галичину і Буковину, дає лекції про бандуру, організовує театр... І утримує ділові зв'язки з чільними діячами української культури Галичини — музикантами, літераторами, науковцями... І навіть займається перепачкуванням нелегальних видань

через границю до Росії, виконуючи особисто ролю переносника...

Але трапилося так, що за четвертим разом переходу границі 1912 року він потрапляє до рук російських пограничників. Його арештовують, відсилають до Харкова, деякий час тримають у в'язниці, але згодом випускають і віддають на чотири роки під догляд поліції...

Але чи така бурхлива вдача, як Хоткевич, зможе просидіти в рідному Харкові без ніякого діла? Він поринає в організацію робітничого театру, клопочеться про дозвіл для переїзду в Україну Гуцульського театру Олекси Ремеза з Галичини, займається науковою роботою, аж поки не приходить війна і його 1916 року, як непевний елемент, висилають за межі України, отут поблизу до Вороніжа, де він живе під доглядом поліції і спокійно займається... вивченням Вовчанського повіту, пише розвідки орографії, географії, метеорології, ботаніки, зоології — взагалі займається всілякими справами, бо навіть малює картини.

І тут застає його славетний 1917 рік. І розковуються пута його вигнання. І він негайно вертається до свого Харкова, і поринає в працю при Харківському університеті, формально як його архіваріус, а фактично як науковець-дослідник, а також маляр. І на цей раз, темою його досліджень та малярства стала історія, яку вертала й наближала революція і яку він почав розуміти. І як свідчать його советські інтерпретатори (Степан Ковальчук), „Контрреволюція всіх мастей чинила шалений спротив революційним силам, хотіла в крові потопити молоду Радянську республіку. В такій складній обстановці, не розібравшись в підступній грі української буржуазії, Гнат Хоткевич не зрозумів історичних подій і тієї запеклої боротьби, що точилася між революційними силами народу і контрреволюцією... Саме це обумовило появу кількох його статей, в яких письменник невірно трактував боротьбу радянського народу і його армій проти націоналістичної контрреволюції, що діяла на Україні“...

Перекладаючи цей стандартний советський жаргон на зрозумілу мову, Гнат Хоткевич не захоплювався „диктатурою пролетаріату“, ані окупацією державної України арміями Троцького-Леніна. І за це, трохи пізніше, мусів дуже дошкульно поплатитися.

Але безпосередньою політикою, не дивлячись на такий споклиивий для цього час, Хоткевич не займався. 1919 року він дістав працю лектора Сільсько-Господарської середньої школи села Лозовенька, недалеко його улюблених Деркачів, знаменної тим, що з неї вийшло чимало визначних українських діячів, а між ними таких, як О. Олесь, Я. Мамонтів, М. Ветухів. Він там викладав ук-

раїнську мову й літературу, а одночасно доїжджав до Харкова, підготовляв концерти, ювілеї, інсценізації („Мойсей“ І. Франка), збирав і возив з концертами селянські хори, робив показові концерти бандури, спочатку сліпих, а згодом зрячих кобзарів, організовує і керує в Лозовенці драматичним і хоровим гуртками, провадить класу бандури при Музичному Інституті Харкова.

І чого, чого він не робив! Видавав газету „Рідне слово“, переробляв для дітей історичні твори різних авторів, перекладав з чужих мов, займався збиранням матеріалів для універсального словника української мови. Багато з його праць загинуло, от хоч би великий роман з життя Т. Шевченка, як також усі ті розвідки з різних ділянок науки, які він розробив, будучи у Вороніжі . . .

За советських часів Гнат Хоткевич в роках 1920-28 викладав мову і літературу в Деркачівському зоотехнікумі біля Харкова, а водночас протягом років вів класу бандури в Харківському Драматичному Інституті, а також написав ряд музичних творів, в тому таку монументальну річ, як поема „Байда“ та дума „Буря на Чорному морі“, які увійшли до репертуару капелі бандуристів, як твори музичної класики і стали найуспішнішими точками всіх концертних програм.

Він навіть вивчав староіндійську мову, щоб перекласти з тієї мови поему „Шякунталя“ і покласти її на музику, разом з аранжировками українських народніх пісень та коломийок, а також компонував сольо-композиції для голосу в супроводі фортепіано і скрипки на слова Шевченка та Франка. Написав кілька інструментальних речей для квартету на гуцульську тему „Ой, хора я, хора“ в супроводі скрипки, віолончелю і фортепіано.

Сам Хоткевич прекрасно виконував свої речі, мав приємний густий баритон і віртуозно володів бандурою . . . „Байду“ він написав для капелі на дванадцять бандур (чотири партії), а згодом на симфонічну оркестру, бажаючи доказати, що бандура вистачально придатний інструмент для виконання і складніших композицій. Маючи особисто велику музичну культуру, він майстерно виконував Гайдна, свого улюбленого Моцарта і неперевершеного Баха. У цьому пляні він працював над удосконаленням самого інструменту бандури, розробляв методуку її гри, яку звали харківською, або хоткевичівкою, що він висловив у своєму підручнику „Школа гри на бандурі“, яка вийшла 1930 року в Харкові.

А коли він сам грав на концертах, звичайно під кобзарським псевдонімом Гнат Галайда, він перевтілювався у зразкового, класичного бандуриста, наслідуючи навіть вираз сліпих очей та рухи старечої постаті. Любив робити раптові переходи в ритмі і мелодії

ГНАТ ХОТКЕВИЧ. (Фото 1902 г.).

і його пристрасна гра та міміка, як свідчить про це пані Олександра Костюк, „полонила слухача“, викликаючи шал і завзяття.

В роки викладання в Деркачівському технікумі, він кермував багатьома гуртками самодіяльності, давав безкоштовні концерти на підприємствах і установах Харкова, його обробки і виконання дум були записані на Одеській кіностудії, а також виконав роль кобзаря Кирика у фільмі „Назар Стодоля“.

1927 року Хоткевича запрошує група бандуристів Полтави і він, з властивим йому завзяттям, береться за вишкіл цього прекрасного з'єднання ентузіастів мистецтва бандури. Він виробляв завдання на кожний тиждень з практичними вказівками праці, що їх мав виконати його заступник Володимир Кабачок, а сам приїжджав до Полтави раз на місяць, перевіряв зроблене та давав нові завдання. „Після праці з Хоткевичем, — згадує пізніше колишній його учень Йосип Панасенко, — цілком відмінним став стиль праці, появилися ноти, пюпітри, поза, пристосували різні типи бандури до одного типу, скільки це було можливо. Група за рік навчання стала капелею.“

І ще по рокові ця капеля набула права виступу у тодішній столиці УРСР — Харкові. Фактично це був публічний іспит капелі і здала вона його, в повному значенні слова — блискуче... А Наркомос доручає Хоткевичу створення вже формально Державної Капелі Бандуристів і він це доручення з приємністю прийняв. У той час в Україні було вже кілька з'єднань бандуристів, але Хоткевич вибирає своїх полтавців, як цього вимагала також традиція самого кобзарства, бо Полтавщина була завжди найродючішим полем цього мистецтва...

Так почалась, чи краще відродилась, пізніша славна Українська Капеля Бандуристів ім. Т. Шевченка, фактичним творцем якої був Гнат Хоткевич, дарма що не став її першим керівником з тих простих причин, що не було прийнято всіх його вимог керівництва, а головне не схвалено його репертуару. Розуміється, що за тих часів, навіть за відомого українізатора Миколи Скрипника, Україна не могла співати, що хотіла, а мусіла співати, що їй казали. А Хоткевич був впертого накорення і не належав до тих, що можуть коритися вимогам чужинців.

І за це, мабуть, він загинув. Бо хоча він і не демонстрував своїх переконань так відверто, як це було за часу царського, але його все таки знали і пильнували... І коли за царського режиму, за свої прогулянки на демонстраціях, гостини по Галичині і по нелегальних границях йому дали лишень пару місяців ув'язнення та „висилку“ до Вороніжа, то вже за „народньої“ системи його просто

за те, що він талановитий український патріот, запроторюють до каторжних таборів праці (здається, 1937 р.) льодяного Сибіру, де він, правдоподібно 8 жовтня 1938 року, вмирає. Подрібніших відомостей про це ми не маємо . . . Знаємо лишень, що він тоді мав вже 60 років і що забрали його туди ще недужим після однієї залізничної негоди, як також знаємо про умови життя в тих таборах смерті.

І, розуміється, згідно з їх моральними кодексами, все, що він зробив до того часу, було заборонене і виключене з життя, а його ім'я було замовчане. І, як звичайно там водиться, вже пізніше, після Другої світової війни, його кару визнано „за помилку“ і його „реабілітовано“, звернувши всю вину на „виконавців“ процедури. Знаний дешевий трюк наївної демагогії.

II

Продовжуючи цю нашу „повість временних літ“ кобзарства і не маючи на меті ніяких інших намірів, як лишень бажання по можливості повніше сказати про цю справу, за чергою треба сказати про ще одного прикметного типа бандури, що його Василь Ємець називає „козак-бандурник“-ом.

І, до речі, також сам Василь Ємець . . . Зрячий кобзар-бандурист з ласки Божої, генеалогія якого розминається зі стандартними нормами типології цієї штуки.

Невтомний продовжувач експериментації удосконалення інструменту бандури, і ми його бачимо на фотознімках у прекрасному фракі з яскравобілою маніжкою і білим метеликом-краваткою.

Зрештою, близький земляк Хоткевича з тієї самої щедрої Слобожанщини, яка дарувала кобзарській родині чималу кількість прикметних представників її мистецтва. І його життєвий шлях сягає вже не „від Києва до Лубень“, а від села Шарівки, Богодухівського повіту Харківщини, де він народився 2 серпня 1890 року, і аж до Голлівуду, в Каліфорнії, де він щасливо оселився зі своєю дружиною Марією 1937 року і де він перебуває до цього часу.

Проробивши довгу дорогу через простори, від краю до краю Російської імперії, Європи Заходу і, нарешті, Канади та З'єднаних Штатів Америки. З великою кількістю столичних центрів величної цивілізації окциденту.

І не менш довгу кобзарську кар'єру, яка починається десь там „у сірій давнині“ на „далекій Україні“, „за морем, за океаном, за островом Буяном“, мало не „за царя Гороха“, коли дивитися з його

го голлівудських перспектив нашого нуклеарного століття... Коли то малий хлопець, в уніформі Охтирської гімназії, з тим знаним темносинім з білими кантами та лапатою срібною кокардою кашкетом, син козака, робітника технічної майстерні Костя і селянки Євдокії, несподівано відчув у собі поклик крови козацьких предків і його потягнуло до бандури.

Зрештою, в його околиці, у той час, аж кишіло від сліпих ще бандуристів, таких як ось Павло Гащенко зі села Константинівки, десять верстов від його рідної Шарівки, або то знов знаний Іван Кучугура-Кучеренко з козацької слободи Мурафи — сім верстов від тієї ж Шарівки, а до того багато інших, як Петро Древченко, Грицько Кожушко, Михайло Кравченко... І малий гімназист Василь мав багато нагод їх чути, і „до сліз“ захоплюватись їх сліпецькою грою... І вже будучи в п'ятій клясі, десь біля 1907 року, він залишає своє місце в гімназіяльній оркестрі, де він грає на мандоліні, балалайці та гітарі, на свої власні фонди роздобуває бандуру і з того часу не розлучається з нею ціле своє життя.

Вчиться сам, удосконалюється і вчить інших... А вже 6 грудня 1911 року, він зможе виступити зі своїм власним концертом у полковому козацькому місті Охтирці і за це мало не поплатиться гімназією, бо хоча публіка вітала його бурхливо, але та сама козацька бандура не конче подобалась поліції козацького міста. Його „викликали“ до директора, хоча його „страшний злочин“ якимсь полагоджено мирно, до повної трагедії не дійшло, він залишився далі в гімназії, але після цього молодий, міцний, з великим чубом бандурист полюбив свою неблагондійну бандуру ще більше. Він зрозумів також її сенс, її значення і її силу, перед якою може тремтіти імперська сила Петербургу, до якої він почав ставитись з ненавистю і презирством. Він ще уважніше почав ставитись до свого покликання і згодом здобуває заслужений титул віртуоза цієї музики.

А коли кінчає гімназію та вступає на природознавчий відділ фізико-математичного факультету Харківського університету, він свою бандурну справу розбудовує ще ширше. Перебуваючи у великому, рухливому, багатому центрі Слобожанщини, він має багато нагод виступати з бандурою за різних okazji. Поза годинами університетських занять, він веде гурток бандуристів товаришів-студентів і навіть починає підробляти на життя, виступаючи за платню в кіно „Свічадо життя“ у перервах між сеансами фільмів.

А влітку 1913 року, заходами Миколи Богуславського — свідомого нащадка запорожців, гарячого українського патріота та великого покровителя бандуристів, для яких він не жалів нічого, по-

магав матеріально тим, що хотіли вчитися цієї музики, купував їм інструменти, а на цей раз він допоміг молодому бандуристові Ємцеві поїхати на славу Кубань-річку, де жили ще прямі автентичні нащадки запорожців, і там в їх столиці Катеринодарі він закладає першу цього роду школу кобзарства... З неї згодом дуже швидко почало ширитись це мистецтво по всій Кубанщині та з неї вийшли цілі полки кобзарів разом з полковниками та кошовими отаманами.

Але вже наступного року, за чинну участь в підготовці святкувань столітніх роковин народження Шевченка, нашому молодому бандуристові відмовляють права студіювати в Харкові, і він мусить перенестися до університету Москви. Відійди від гріха й сотвори благо. Хоча і тут він знаходить місце для своєї бандури, от хоч би на тому всеслов'янському концерті 1914 року, де він, разом з актором Малого імператорського театру Максимовим (Самусем — родом з Чернігівщини) репрезентує Україну. І тут же у Москві знайшлася група земляків, яка захотіла вчитися гри на бандурі і появилася ще одна школа Ємця... А одночасно з цим він сам бере лекції співу в італійського професора Максиміліяна Поллі... І тут же виступає з бандурою у Великому імператорському театрі на концерті-ярмарку в користь жертв війни, на якому виступали найкращі сили обох імператорських театрів. А трохи згодом, він виступає у тому ж театрі на концерті для вшанування оперового співака Івана Алчевського і саме тоді знане „Русское слово“ обдарувало його титулом віртуоза.

Після закінчення університету і після короткого учителювання в дівочій гімназії міста Сосниці на Чернігівщині, недалеко Мени, знаних тим, що тут колись, звичайно, сходились сліпці-кобзарі і тут, переважно у Мені, відбувалися оті ритуальні „визвілки“, на яких кобзарські „панотці“ надавали молодим кобзарям право самостійного кобзарювання... Після недовгого учителювання у цій самій Сосниці, Ємець переїжджає до Києва... Це ж бо був 1917 рік... На вулицях міста появились перші відділи українського війська і молодий кобзар негайно до них пристає. Це ж бо час Крутів, час Центральної Ради, час знаменного „діда-Чорномора“ — Грушевського, легендарного головного отамана Петлюри, Всеукраїнських військових, або трудових з'їздів, коли то сповнилась мрія революційних поетів:

Яка краса: відродження країни!

Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів...

А тут враз вибухово:

Ранок, ранок! Час світання...

О який прекрасний час!

Криком щастя і страждання
Україна кличе нас . . .

.
Тіні прадідів блукають,
Тіні ходять по землі,
Нам корогви розгортають,
Нам дають свої шаблі . .

І це не лишень захоплений О. Олесь може так висловлювати свою осанну . . . Йому вторує не менш захоплений, майбутній співець „д'ної ями“, Тичина:

Над Києвом — золотий гомін,
І голуби, і сонце!
Внизу —
Дніпро торкає струни . . .
Предки.
Предки встали з могил;
Пішли по місту.
Предки жертву сонцю приносять.

Так. Для поетів і кобзарів, це їх свято. Той самий Олесь в іншому місці буде вимагати:

**Браття, бандури і кобзи беріть:
Будемо грати,
Равок вігати, —
Кобзи беріть.**

Бо все грає і навіть старий Дніпро „торкає струни“, бо вийшли з небуття викликані предки, включно з отаманами і його світлістю паном гетьманом, на цей раз Павлом Скоропадським, правнуком Михайла Скоропадського — генерального підскарбія гетьмана Кирила Розумовського, якого загальна опінія нав'язує до того нещасного гетьмана, який мусів було перейняти трагічну спадщину після переможеного гетьмана Мазепи — Івана Скоропадського (1708-1722).

За цієї відновленої короткотривалої, бо всього сім місяців, Гетьманщини, Василь Ємець встигає вельми спричинитися до організації і виступу першої, вже державної капелі, складеної з восьми бандуристів, концертний дебют якої мав місце 3 листопада 1918 року, у відомому київському театрі Бергоньє, що на вулиці Фундуклівській, з широкою програмою, до якої входили „Козацький похід“, пісня про Морозенка, пісня „Літав орел“, „Дума про смерть бандурника“, а до того тринадцять інших точок з народніх,

ПЕРША КАПЕЛЯ КОБЗАРІВ У КИЄВІ, 1918 РОКУ
Організатор і керівник Василь Ємець.

історичних і побутових пісень. „Великий театр був напакований публікою, — згадує про це Ємець. — Величезний успіх... В другій перерві привітання різних представників організованого громадянства“... Розпочато програму Франковим „Не пора, не пора“, помічник диригента Державного хору, яким диригував тоді Кирило Стеценко, — Олекса Приходько виголосив урочисту промову, а на закінчення проспівано „Ще не вмерла Україна“.

Учасниками тієї капелі, яка звалася „Хор Кобзарів“, були: Михайло Теліга, Хведір Діброва, Андрій Слідюк, Григорій Копан, Григорій Андрійчик, Олексій Дзюбенко, М. Панченко... Мистецький керівник Василь Ємець.

І ця капеля, як не формально, то фактично дала початок українській державній капелі бандуристів взагалі і ця традиція продовжується, за всіляких змінних умов, аж до Капелі Бандуристів ім. Т. Шевченка, яка, після останньої світової війни, вийшла на еміграцію і продовжує свою роботу у місті Детройті, стеїту Мічіген, і до цього часу.

На жаль, ця київська кобзарська епопея не довго триває, вже наступного 1919 року большевики вриваються до Києва і український уряд, на цей раз Директорії, відходить на провінцію до Кам'янець-Подільського. Василь Ємець дає ряд концертів для війська, або то разом зі знаним артистом і директором Львівського театру Йосипом Стадником, або самостійно, а згодом, після програної боротьби за Українську державність, він відходить на еміграцію і дає концерти по містах Чехословаччини і Німеччини. 1922 року у чехословацькій Празі він веде школу гри на бандурі, у якій брало участь по пів сотні учнів, де вчилися і студенти, і професори, і такі науковці, як професор Григорій Омельченко, Іван Паливода, а також знаний письменник, доктор Модест Левицький. Тут також брав помітну участь знаний бандурист Михайло Теліга, сотник армії УНР, учень кобзарської школи Ємця кубанських часів, член першої державної капелі бандуристів у Києві, пізніше інженер лісництва, одружений зі зноюю поеткою Оленою Телігою, з якою разом загинув під час нацистського терору у Києві 1942 року.

1934 року Василь Ємець переселився до Франції і на довший час зупинився в Парижі, де також не занедбував своєї бандурної справи, брав участь у концертах французьких музичних товариств, або по приватних домах, улаштованих „Федерацією французьких артистів“. Цікавий і незабутній виступ у Ніцці на Французькій Рів'єрі 1934 року, що відбувся на великому концерті з приводу ви-

ШКОЛА ГРИ НА БАНДУРІ ВАСИЛЯ ЄМЦЯ В ПРАЗІ, (фото з 1923 р.).

**КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ В. ЄМЦЯ В ПРАЗІ, (фото з 1925 р.).
В. Ємець сидить четвертий зліва.**

бору місс краси Європи, на якому було 5000 публіки зо всіх країн світу.

Звідсіль, тобто з Парижу, він час від часу відвідував Америку, але 1936 року він переїздить туди на постійно і свій перший концертний сезон розпочинає з Канади, де об'їжджає зі своїм адміністратором Дмитром Фодчуком сотні міст і містечок цієї великої країни. Незабутні враження цієї поїздки від океану до океану, через такі міста, як Монреаль, Торонто, Гамільтон, Лондон, Вінніпег, Саскатун, Ріджайна, Едмонтон, Келгари, Ванкувер і багато інших менших фермерських оселень з безконечною кількістю зустрічей з українськими поселенцями цієї країни, які, не дивлячись на великі віддалі, приїжджали з прерій і гір, щоб послухати свого бандуриста.

І співпраця з такими музикологами й артистами, як Павло Маценко, Михайло Гайворонський, Михайло Голинський, Петро Ординський. У січні 1937 року, заходами українських громадських і церковних організацій, у залі Інституту просвіти міста Вінніпегу було відсвятковано 25-ліття кобзарської праці В. Ємця, на якому ювілят дістав багато почесних грамот від українських громад зі всієї Канади.

Після Канади В. Ємець переїздить до З'єднаних Стейтів Америки, дає там багато концертів по всіх великих містах цієї країни. 30 серпня 1938 року одружується з Марією, дочкою підприємця Іллі Готри з Міннеаполісу, і трохи згодом вони оселяються на постійно у славнозвісному Голлівуді, у прекрасному бунгало, на схилі розлогого яру, між розкішною субтропічною рослинністю з далеким краєвидом, що розгортається за вікном його робочого кабінету, де він і теше свої бандури, komponує композиції і пише статті. Основною його музичною драцею є композиція-поема „В горах України“, створеної на мелодії гуцульського танку „Аркан“ з додатками деяких мотивів пісні „Вівчар на сопілці тужно виграє“, коломиївкових забарвлень, а також мотивів козацьких дум...

Не цурався В. Ємець також пера... Список його журналістичних статей на тему бандури мовами українською, чеською, французькою та англійською виносить кілька десятків назв, до того він видає більшу публікацію брошурою „Кобза та кобзарі“, пише спомини про свою концертну подорож по Закарпатті 1925 року і навіть написав підручник, як майструвати бандури і назвав його „Добре діло“.

А тому ніяке диво, що 16 грудня 1961 року, заходами Українського Літературно-Мистецького Об'єднання в каліфорнійському місті Лос-Анджелес, йому улаштовують ювілей 50-ліття його коб-

зарської чинности. Там було сказано, як звичайно за таких okazji, багато гарних слів. Йому було тоді 71 рік життя. Він все ще виглядав бадьоро і міцно.

**Хочеш встигнути все розказати,
Поколінням впінуть заповіти...**

писав йому тоді поет Іван Діденко.

Але все таки сказати все про ці минулі і теперішні справи цієї великої дії, у якій поєднано стільки суперечностей нашої історії, немає спроможности. І навіть ось така одна галузка тієї цілоти, як оця бандура з її містикою приречення, не може бути висказана до кінця... Бож хіба це не якесь диво, що таку, здавалось, безнадійну, занедбану і забуту проблему, як отой незначний інструмент на 34 струни, піднімуть, понесуть і вознесуть во всі кінці світу, що знайдуться жерці, апостоли і герої, які захочуть присвятити цій справі все своє життя з твердою вірою, що їх праця дасть великі наслідки в майбутньому.

Ось такі імена: Гнат Хоткевич, Василь Ємець. Хто підказав їм кинути „мрежі своя“ і піти у це апостольство звуків і глаголу? І проповідувати, і вчити, і закликати, і віщувати. І робити все, щоб збудити сонних і здивувати байдужих.

Наприклад, Василь Ємець не тільки грає, організує, вчить, він також майструє самий інструмент. Він змайстрував так звану „подвійну“ бандуру, розміром 62 струн, своїми власними руками, бо замовлені ним у найкращих майстернях Голлівуду інструменти тріскали. Пізніше ці майстри не вірили, що його бандура була зроблена руками аматора, а один знаний майстер, 70-річний німець Готліб заявив, що таке міг зробити лишень фахівець великого обдарування...

І треба б додати — великої посвяти... І любові. Бо на цьому інструменті В. Ємець хоче і буде виконувати Бетговена, Моцарта, Шопена... Він хоче перенести його з сільських хат до міських сальонів, з України до світу. Поставити його поруч арфи, скрипки, піаніно. І не лишень з амбіції українського патріота, а й з переконання, що шукання, відкриття, удосконалення були підставою поступу всієї людської культури зо всіма її досягненнями, тож чому робити з цього виняток для бандури, інструменту не лишень з великою кількістю струн, а також великою майбутністю.

А тому В. Ємця називали „кобзарем у фракові“. І таким ми бачимо його на чисельних фотознімках у його родинному, друкованому альбомі, виданому з приводу п'ятдесятиліття його кобзарської діяльности. Але з того ж таки альбому ми бачимо його і

в іншому вигляді — у сірій вояцькій шинелі, у вояцькій шапці, з бандурою замість рушниці. „Козак-однорічник новітнього Війська Запорозького. Належав до Полку ім. Гетьмана Петра Дорошенка“, каже напис під тією фотознімкою. Василь Ємець був вояком, він був козаком-бандурником, продовжував традицію отих чисельних запорозьких козаків з бандурами, які разом з козацьким військом ішли в походи, брали участь у боях, ділили з військом радість і горе, і залишились в історії, як співці, барди, козаки Мамаї всієї епопеї збройних сил козацької України.

III

В. Ємець залишив по собі величезну школу бандури... Властиво, коли брати розвиток бандурного мистецтва поза межами Советського союзу в часі між Першою і Другою світовими війнами як цілість, то, без перебільшення, треба віднести це на його конто.

А в тому також бандурництва козацького, яке почалось з часу, коли він 1913 року вперше відвідав Кубань і заложив там школу гри на бандурі.

І від цього появився зовсім незвичний новий тип бандуриста, передовсім видючий, переважно в чепурній уніформі Кубанського Козацького Війська, у відомих шалках-кубанках, чорних черкесках „бешметах“ з нагрудними патронниками і „пагонами“ старшин, сотників, полковників.

Про це кубанське середовище дуже гарно згадує Олександр Кошиць у своїх спогадах, як то він записував на Кубані старі пісні. „Коли розмова заходила про ціль мого приїзду й роботи, — пише він, — тут була нагода вияснити моїм гостям значення пісні взагалі, а старокозацької, української, зокрема, та дати невеличку (й непомітну) історичну лекцію про Україну, Запоріжжя й Козацтво. Іноді можна було чути такі репліки: „Ми теж запорожці, й діди наші були запорожцями.“ У своїй уяві вони цілком відрізняли Кубань від Росії. Для них вона була цілком чужий світ, а про Україну казали: „У нас, на Україні“ . . .

„Пам'ятаю, — згадує він далі, — як в станиці Дерев'янківській старенький козак Денисенко, років біля 90, співав мені історичну „Чайку“ Чорноморську (козаки розрізняють „Чайку“ — Запорозьську, Чумацьку і Чорноморську). Це була пісня-дума, й мала всі риси думи — фіоритури, голосові пасажи, фермати і т. д. За одним віршем я схопив усе це на ноти і відспівав Денисенкові. Треба було бачити, в який захват він прийшов: на очах заблистіли сльози, голос затремтів і, пестячи мене по плечі рукою, він схвилювано

каже мені: „Так, так, синашу! Так!“ . . . А потім трохи згодом: „Ви вибачте, ваше благородіє, що я вас зову сином, у мене самого сини полковниками, а внуки осавулами!“

„Або Максим Шутько, 97 років, в станиці Ново-Титарівській. Голосом старечим, тихеньким, мов шум трави, витягує мелодію: „Славне було Запоріжжя“, так, що мені приходилося нагинатися до нього, наставляючи вухо, щоб почути. Враження, наче вночі на могилі чуєш з-під землі голос . . . „зруйнували Запоріжжя, забрали клейноди, нарobili козаченькам великі скорботи“ . . .

„Не могу без хвилювання згадати його пісню напівсимволічну, напівісторичну: „Ой, від низу до вершини сімсот річок ще й чотири, та всі вони в Дніпр упали, Дніпру правди не сказали“, як „жалувався Лиман морю, що узав Дніпр свою волю“ . . . На словах — „орел летить — крильцем дзвенить, коник біжить — земля движить“ — голос міцніє й зноситься вгору, тремтить жалібно, схвилювано, зворушуюче, так тужливо, що нема слів, щоб передати і змалювати!“ . . .

А тому, яке диво, що ці полковники та есаули зустріли прибуття бандуриста Ємця до їх столиці з таким ентузіазмом. Сам Ємець згадує: „Був я запрошений у гостину до одного козака, інженера Миколи Рябовола, що покінчив Політехніку в Києві й належав до її Української Студентської Громади. Це була свідомо в загальноукраїнському понятті людина. Кубань він уважав частиною одної Козацької Землі, що починалась над Дніпром, а кінчалась під Кавказькими горами. І це в того козака я побачив гарну бандуру, привезену з Києва. Та грав він не багато і лишень для себе“ . . . (Микола Рябовіл, член Кубанської Козацької Ради, був вбитий із засідки денікінцями на весні 1919 року в Ростові над Доном. У. С.)

Ті фотознімки, що їх бачимо в альбомі В. Ємця, з тих кубанських років, так демонстративно відрізняються від тих, що їх знаємо з публікацій кобзарських капель в Україні. Пишні, багаті, показові. Це вже люди, які свідомо відроджують традицію предків, з наміром передати її своїм наступним поколінням.

От хоч би такий бандурист, як Антін Чорний, учень Ємця, полковник Кубансько-Чорноморського Козацтва, з Пашківської паланки, народжений 1891 року, з великими нахилами до музики, грав на скрипці, 1914 року мобілізований до складу П'ятої сотні, Третього Кубанського Козацького Збірного полку, а тому, що він мав середню освіту, його 1915 року відряджено до старшинської школи в Тифлісі. Тут він, крім військового заняття, створює шкільний хор, що начислював до сотні співаків з міцними, свіжими, молодими

голосами, який виступає з концертами і здобуває славу й признання.

Після закінчення цієї старшинської школи, з чином старшини, А. Чорного приділено до Табору Запасових Козаків, що знаходився в Уманській паланці. Тут він почав виступати на концертах з бандурою, як у самім військовім таборі, так і в місцевому Народньому домі. Його успіхи згадують очевидці, його кін був весь закиданий китицями барвистого рослинства.

І не лишень у паланці Уманській. Антін Чорний мандрує далі . . . Концертує по Кубанщині, у її столиці Катеринодар, їде на Дін до Ростова . . . Оповідують, що тут, у Ростові над Доном, викрали йому бандуру та коли про це довідалась управа Кубансько-Чорноморської залізниці, вона небавом вислала йому ще крашу, новеньку і вже з цією бандурою Антін Чорний об'їжджає далі всі паланки своєї Кубанщини.

І навіть коли його відряджено на турецький фронт, він не лишає своєї бандури, возив її зі собою, грав козакам, де тільки була для цього нагода, і, не дивлячись на те, що він займався цією бандурою більше, ніж самою службою, одначе його дуже скоро, в першу чергу, з хорунжого вивершено до сотника, а коли цікаві питались командира його дивізії, за що саме це сталося, той просто відповідав: „Бо хорунжий Чорний чудово грає в бандуру“ . . .

Потрапив Антін Чорний також на еміграцію, спочатку був у Польщі, а згодом перебрався до Югославії. І, нарешті, до Аргентини, до міста Берасатеци недалеко Буенос-Айресу. Скрізь і завжди його бачили з бандурою. Він грав, він учив, він сам майстрував інструменти . . . З альбому Ємця можна бачити таку символічну фотознімку. Полковник Антін Чорний у своїй повній кубанській уніформі, розуміється, з бандурою, а біля нього малий, років десяти хлопець у шапці-кубанці, також з бандурою. Дописка до цієї знімки каже: „Полковник Кубансько-Чорноморського Козацтва Антін Чорний з одним зі своїх наймолодших учнів — Наумом Павуком, на чужині.“ З маленьким поясненням: „Світлина з 1959 року, надіслана з Аргентини“. І ще одна світлина з тієї самої збірки. Молоденька, років сімнадцяти, у стрічках, вишивках, у коралях дівчина — з бандурою. На світлині напис: „На пам'ять дорогому і ніколи незабутньому вчителеві Антонові Чорному, від учениці Галі Галайденко“ . . .

Таких козаків-бандурників за визвольної епопеї 1917-20 років було багато. До таких належить також Кость Мисевич — козак Першої Синьожупанної Дивізії, родом з Волині, за фахом телеграфіст, з бандурою познайомився за революції 1917 року, був доб-

рим не лишень музикою, але також майстром бандур і дуже спричинився до поширення бандурного мистецтва на Волині і в Галичині . . . Його постійним місцем осідку після Першої світової війни було село Саланів на річці Ікві, недалеко Крем'янця.

Кость Мисевич був учнем сліпого кобзаря Антона Митяя — палкого українського патріота, який постійно перебував поміж українським військом, регулярним чи партизанським, брав участь у різних походах і 1921 року, десь на Київщині, його схопили червоні москвини і стратили.

Пізніше, вже за Польщі, Кость Мисевич, разом зі своїм учнем Дмитром Гонтою, концертує на Волині й Галичині. За Другої світової війни, Кость Мисевич пішов до українських партизан і розповідають, що 1943 року на відділ, у якому перебував Мисевич, напали німці. У тому бою було тяжко поранено старого бандуриста і щоб не датися живцем у руки ворога, він порізав собі горло бритвою . . .

А його співучасник концертних походів — Дмитро Гонта, козак відомого Полку Чорних Запорожців, родом з Катеринославщини, що командував гарматною батареєю полку, а також 1919 року броневим потягом „Хортиця“, був також помітним козаком-бандурником. Перше його знайомство було не так з бандурою, як із сліпим бандуристом Антоном Митяєм. За традицією запорожців, вони любили мати з собою когось з цих Мамаїв, а тому і модерний Гонта цікавиться такими людьми, бо вони якоюсь мірою ідейно пов'язані з козацтвом . . . Він бере його з собою, але не на коня, а на „Хортицю“, тобто панцерний потяг з цією ностальгійною назвою. Не відомо, чи доводилось їм тоді часто займатися бандурою, але знаємо, що сотник Гонта опанував це мистецтво ген пізніше за допомогою Костя Мисевича, з яким разом концертували по Західній Україні, а також пізніше у Варшаві та Берліні . . . Помер він далеко від своєї Хортиці, за океаном, у місті Філядельфії, стеїту Пенсильванія, 1959 року.

І багато інших таких козаків-бандурників появилось у ті бурхливі визвольні роки громадянської війни . . . Такий Данько Щербина — козак Першої Дивізії Синьожупанників, Петро Олексієнко — сотник Козацької Кінноти полку Чорних Запорожців, учасник Першого Зимового походу, лицар Залізного хреста, Хведір Діброва — козак Кубансько-Чорноморського козацтва, член Першої Капелі Бандуристів з 1918 року, Дмитро Стопкевич — підполковник Війська Запоріжського, а також генерал-хорунжий Борис Палій-Неїло — член Генеральної Ради Українського Вільного Козацтва . . .

До цієї ж категорії бандуристів належить, популярний у Канаді і ЗСА, полковник армії УНР Павло Конопленко-Запорожець, відданий, невтомний борець за справу мистецтва кобзи, з великою кількістю концертних виступів у Європі і Америці, автор книжки нарисів про кобзарське мистецтво „Кобза і бандура“.

Бандура завжди була символом певного культу предків, особливо культу предків козаччини, що її слухали з затаєним диханням, щоб почути в її звуках чи то Сірка, чи Сагайдачного, чи Дорошенка, що ото „вели своє військо, славне запорізьке хорошенько“, чи отого Богдана — „Ей, гетьмане Хмельницький, батю наш — Зінов-Богдане Чигиринський, дай Боже, щоб ми за твоєю головою пили та гуляли, віри своєї християнської в поругу вічні часи не подавали“ . . . Чи отого Морозенка, що за ним „вся Україна плаче“, або хоч би й отих гайдамаків з Холодного Яру, де ото „гуля Максим, гуля батько, а за ним хлоп'ята“. І взагалі „були колись запорожці — вміли панувати“.

А тепер ось їх нащадків обернуто у кріпаків, гайдуків, підлеглих, горду козацьку націю зведено до стану паріїв і тубільців — об'єкту визиску, безправ'я, поневолення.

Чому так сталося? Хто завинив? Де вихід з положення?

Засаднича, традиційна, дидактична відповідь, *ad honores*, скорше гонорова, повернути козацьку славу, честь, гордість. І зробити це зброєю. „Нехай вічна буде слава, же през шаблі маєм права“ . . . Термін, висловлений Мазепою, що його треба виправдати.

І за довгий час безнастанного повторення тих самих істин, вони поволі обернулися у ритуал з певними канонами віри, певними кудесниками-жерцями, у яких все обернулось у символіку . . . І зачіска голови, і форма вусів, і вигляд одягів, і шабля при боці.

До цього додано ще й бандуру. До кобзарства, звичайно, звикли ставитись, як до символіки малоросійської декорації, лубкової старовини, акцесуарів театральщини, музейних атрибутів. Створився окремих тип — наподоблення минулого, названий народнім, перенесений на сцену сучасного з невідмінними прикметами театральності і плоскими уявленнями філософської суті цього явища. Банальщина і графоманія знайшла широке поле попису.

А в той самий час, історична суть, як об'єктивна дійсність минулого, не має нічого тотожного з нашим сучасним її наподобленням. Стиль життя наших предків сам по собі міг бути абсолютно вистачальним в їх часі і просторі, естетично він був також вра-

жаючим, культурно міродайним. І не треба цієї істини легковажити. Українська історична подоба не вимагає заперечення.

Але чи мають ці патетичні доктрини робити з нас во-віки-вічні патетичних доктринерів і сварити із сучасністю? Україну позбавлено гонору Окраїни, її пересунуто з її гордого становища оборонця, її степи одійшли у безвість, на місце татар і турків забрели („а на Січі мудрий німець картопельку садить“) французько-бельгійські компанії, замість „запорожських хвигур“ зависочіли вежі гут та високого вольтажного напруження. Границі Європи пересунуто далеко за Чорне море.

І, можливо, цей факт треба розуміти... Бо що тут pomoже гістерія? Змагатися з Європою далєбі тяжче, ніж з Чингіз-ханом чи татарами. Такі переможці степів, як „той Перший“ чи „та Друга“, шукали категорій Європи і ними діяли... Навіть коли самому „помазаникові Божому“ приходилось тесати кораблі в Амстердамі. Європа любить господарити і не терпить порожніх місць на плянеті. Вона любить будувати, орати, класти дороги, спинати мссти.

**Степи мої запродані
Жидові, німоті;
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.**

Це сказано віршем, але це проза. І звучить це як скарга. Тим часом це також філософія і вимагає вона ясности. Німота зайшла сюди не так просто. Вона занєсла сюди такі теплі слова, як хата, кімната, дах, льох, а також плуг. Жидова додала до цього шинок, ярмарок і гандель... Козака зісадили з коня, дали йому в руки чєпіги і казали орати. Україні цим сказали, що без політики нема держави, без господарства нема суспільства.

Гірка істина, але істина.

Але далеко не остаточна... Від нас вимагатимуть значно більше, ніж самого пізнання або ствердження. Вимагатимуть аналізу, свідомости, знання. Наприклад, нашому сучасному бандуристові не вистачить вже бути лишень сліпим, пучками пальців відчувати дотики інструменту і зватися народнім. Він стане зрячим, він пройде консерваторію, він відчує час, настрої і природу мистецтва... І буде зватися інтелектуальним. Не цураючись ні бандури, ні думи, ні історії, а лишень переносячи їх зі сфери інстинкту до сфери свідомости.

І в цьому напрямку наше кобзарство прямує. Не дуже динамічно і не дуже відважно. При кобзарстві ще довший час знайде співжиття халтура, брак стилю і розуміння справжнього мистецтва, але вже починаючи Хоткевичем, тут помічається великий злом.

„Мов час який уступив у природу, по людях, оп'яняючи, розлився. Мов тисяча заплющених очей розкривалися. Чулася якась напружена робота в організмі всесвіту і якесь торжество нової правди“, — писав Хоткевич з іншої нагоди („Камінна душа“), але це стосується і тієї правди, що їй Хоткевич присвятив все життя — бандури. Помічається це і в кубанських козаків-бандурників, але ще виразніше почало це помічатися трохи пізніше, коли почали цим займатися школи, інститути, професори. Наприклад, дуже розбудовано самий інструмент. Підручник гри на бандурі Г. Хоткевича з 1909 року знає ще лишень 4 бунти (головних струн басів) і 16 приструнків. Музичний довідник С. Павлюченка з 1965 року говорить вже про 6 бунтів і 24 приструнки. Але Василь Ємець, ще з 1945 року, експериментує бандуру на 14 бунтів і 36 приструнків, розширяючи її скалю ще далі, „щоб повна бунтова хроматична скаля мала ще й повну хроматичну октавну скалю“, як зазначає цей майстер, доводячи нарешті свою бандуру до 62 струн.

І хоча ця бандура не здобула ще широкого вжитку, але й всі ті інші інструменти широкого вжитку давно пересягнули розміри старих бандур. А до того, тепер практикують комбінації різних бандурних типів для досягнення повноти і сили її звуку.

Дуже змінилося і зовнішнє оформлення концертних виступів бандуристів, їх декорації, їх одяги, їх поведінка. Збільшилась кількість і якість їх літератури. Появилось прекрасне, люксове видання дум (Київ 1959 року) редакторства М. Сидоренка, з передмовою М. Стельмаха. Видавництво АН УРСР (Київ 1961 року) видає „Портрети українських кобзарів О. Сластіона“ за редакцією В. Касіяна зі вступною мовою Ю. Турченка.

А все це разом є доказом, що культура цієї ділянки нашого музичного мистецтва досягнула того рівня, коли можемо бачити його, як організовану і інтелектуально оформлену вартість, що нею може гордитися кожна нація. І завданням її тепер є не лишень поширити свої межі виконання, але також простори діяння. Один німецький історик музики на ім'я Кванц ще 1752 року підказує нам, що „музика, що є прийнята і признана за добру не лишень однією країною, але багатьма народами, що базується на думках і почуттях сприятливих для всіх, є поза всяким сумнівом — найкращою“...

Ми знаємо, що музика бандури — особлива, своєрідна відміна музичного мистецтва, одначе, за певних умов, вона може поривати чуття людини так само, як і „Дев'ята симфонія“ Бетговена. Лишень треба розсунути її обрії, піднести низу вверх, коронувати її.

ВРЕМ'Я ВИДЮЩИХ

Дзвони б'ють на сполох.
Музики грають до танцю.
Бандури будять минуле.
Сурми в майбутнє зовуть.

.

Бандури і горді сурми
У кожному серці живуть!
Ліна Костенко

I

„Так умер великий князь Роман, вічної пам'яті самодержець всієї України-Русі, котрий переміг усі поганські народи мудрістю розуму, поступаючи згідно з Божими заповідями. Нападав бо він на невірних, як лев, а сердитий був, як рись, і нищив їх, як крокодил, і перелітав їх землю, як орел, був бо хоробрий, як тур. Брав бо приклад од свого діда Мономаха, що знищив невірних ізмаїлтян, названих половцями, вигнав Отрока (половецького хана) в Обези за залізні ворота, а Сирчан, зоставшись над Доном, ожив від риби. Тоді Володимир Мономах пив золотим шоломом Дін, зайняв усю їх землю, відогнав мерзенних агарян. А по смерті Володимира лишився у Сиргана один співець Орь, і послав його в Обези зі словами: „Володимир умер, вернися, брате, та йди в свою землю; говори ж йому мої слова, співай же половецькі. Як не послухає тебе, дай йому понюхати зілля, званого евшан.“ І понюхавши його, заплакав і сказав: „Та краще в своїй землі лягти кістями, ніж на чужій бути славним“ . . . (Галицько-Волинський літопис).

Проблема „евшан-зілля“ від віків не втрачає свого сенсу і посланцями її є Ори, Митуси і Бояни, що з роду в рід б'ють на сполох, грають до танцю, будять минуле, зовуть в майбутнє. Бо загально думають, що „слух є засобом дотику“ (Джон Легеманн), а також „слух має певну відміну першенства соціального ества, званого людиною. Дитина реагує на звук вже перед зором, нюхом і смаком. Існують певні докази, що людський зародок чує биття серця матері вже тиждень перед народженням. Це може пояснювати, чому немовлята краще засипають до ритму пісні і першими їх звуками є ма-ма, да-да, що звучить, як биття серця.“

А тому слух заступав зір. Незрячими могли бути Гомер, барди, оповідачі билін, музики кобзи. Вони бачили слухом, в глибинах їх темноти виринали надмірні видива універсу, в якому минуле, тепе-

рішне і майбутнє творили часову й просторову цілість, а тому їх було видно від краю і до краю. В перекладі на людську мову — виливалась пісня „на віщих струнах“, а звуки її звучали „немов би спів лебедів“ і просто „рокотали славу князям“. І була в тому також глибинна мудрість людської долі і людського приречення, що його „ні хитрому, ні бистрому, будь він швидкий, як птах, не минути Божого суду; тяжко тобі, голово, без плечей, лихо тобі, тілу, без голови“, казала та віща мудрість.

І з тієї туги за минулим виростала сучасність. Незрячі ставали зрячими. З туги сучасного виростав міт майбутнього. Пригадаймо ще раз Тичину:

Я був — не я. Лиш мрія, сон.
Навколо — дзвонні звуки,
І п'тьми творчої хитон,
І благовісні руки.
Прокинувсь я — і я вже Ти:
Над мною, підо мною
Горять світи, біжать світи
Музичною рікою.

В історії цієї містерії найвиразнішою ілюстрацією є поява у першій половині цього нашого ХХ століття такого явища, яке назвало себе Українською Капелею Бандуристів ім. Т. Шевченка, яка 9 березня 1969 року відсвяткувала ювілей свого п'ятдесятліття, аж за океаном, в місті Детройті, у залі аудиторії Форда. Отже це явище само в собі нараховує пів століття часу і датується воно одним з тих революційних років, коли то в Києві, хай навіть на коротко, заіснувала незалежна, соборна Українська Держава. „Очевидна річ, — згадує про це основоположник цієї капелі Василь Ємець, — що з революцією 1917 року все змінилось: кобзарів вже не тільки ніхто не переслідував, але вони всюди, а особливо серед козацтва, яке почало воскресати, та українського війська взагалі, були дорогими і завжди бажаними гістьми. За Гетьманщини, коли прийшло до заспокоєння й революційні розрухи уляглися, у Києві була відкрита школа гри на бандурі, а в музичній школі ім. Миколи Лисенка відкрито окрему класу бандури. Також в ті часи почалася організація першої капелі кобзарів (Кобзарського хору), що за великої прихильности влади, в початках жовтня 1918 р., відбула свій перший концерт в одному з найбільших театрів столиці — театрі Бергоньє“ . . .

Отже прийшов нарешті час, коли кобза-бандура опинилася дома. І зі сліпої стала видючою. За нею був народ, за нею була

влада, за нею був закон, за нею була збройна сила. Завжди зі зворушенням приглядаємось до однієї старої фотографії тих часів, на якій бачимо велику групу Січових Стрільців з 1918 року, а між ними, як віщий кудесник з довгою, білою, патріяршою бородою, сидить бандурист з бандурою і награє їм думу. І не хочеться вірити, що це могло бути. Що Київ ще раз, після століть, відчує подих степової козацької волі і на його вулицях замають жовто-сині прапори, а на його будовах, замість двоголового орла царів, появиться золотий тризуб Великого князя Володимира і всієї Русі. Це була візія, викликана бандурою з віків — гетьмана, козацтва, гайдамацтва...

О, ні! Це вже не етнографія, не фолклор і не археологія. Це вже Українська Держава! Байдуже, що зо всіх боків „ідуть ляхи на три шляхи, а татари на чотири“ і її скоро розірвуть і потопчуть, але фактично вона буде жити далі. Тут дома у серцях і думках людей, там десь на вигнанні, у широкому світі, у згадках, у книгах, у поезії, у думках, у повітрі... І надії. Бож за нею Універсал 22 січня... За нею полки, дивізії і корпуси армії з боями, перемогами, поразками і кров'ю. Цього не можна вже витерти з історії, байдуже, як би це кому хотілося. І у всьому цьому велика частина заслуги бандури.

Сьогодні навіть годі точно сказати, коли саме і ким саме точно було розпочато формально епопею Капелі Бандуристів ім. Т. Шевченка. Годимося на ту справді знаменну групу, що її оформив і нею керував на концерті в театрі Бергоньє Василь Ємець, але в ті часи по всій Україні вже формувалося чимало різних з'єднань бандуристів (от хоч би при хорі Лисенка). Ця музика починала ставати далєбі масовою, всенародньою і її рівень виконання почав дуже швидко удосконалюватися. Бандуристи йшли з військом, їх brano в полон, їх розстрілювано, їх вивозили на Сибір.

І багато з тих з'єднань могло бути початком справжньої організованої капелі. Але ми зупиняємось на капелі Василя Ємця, бо вона дала початок організації капелі державного типу і цим самим введено її до системи державної культури народу, як один з її основних складників. І це створило певну традицію, якої не могли навіть порушити совети.

На початку советської окупації в Україні до кобзарства ставились із суворою ворожістю. Було полонено і розстріляно багато бандуристів, як Андрія Слідюка, Антона Митяя, Свирида Сотниченка, Литвиненка і багато, багато інших знаних і незнаних імен... У „Нотатках киянки“ Софія Овчинник пише, що „напочатку большевики нищили і забороняли тримати в хаті такі інструменти, як

БАНДУРИСТ СЕРЕД СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ, (Київ, 1918 року).

ліра і кобза. Коли десь їх знаходили, власника обвинувачували в націоналізмі, оголошували ворогом пролетаріату і таке інше. Але вже в пізнішому часі, ті самі большевики змінили тактику і не тільки не забороняли, а й наказували творити капелі бандуристів. Тільки їм вже не вільно було співати наших старовинних пісень і дум. До репертуару ці бандуристи мусять вносити советські пісні, советський фолкльор і лише, як окремі додатки, часом до програми можуть потрапити ліричні чи жартівливі пісні з дореволюційного українського фолкльору. А, щоправда, за останні роки перед самою війною большевики знову порушили свою тактику і дозволили навіть виконання й історичних дум, звичайно за певними корективами.“ І додамо: за вимогами часу. Заносилось на поважну війну, треба було „визволяти“ Західню Україну і треба було симпатії українського народу...

Це був той клімат советського кобзарства взагалі. За царя це все було просто: „малчать і не разсуждать“, але вже імперія червоних цю мудрість значно ускладнює. Треба ж бо і „фасон соблюсті і капітал приобресті“, не гаразд, мовляв, добру пропадати, з кобзи

і для советської Росії можна щось видіти, за формулою Леніна „в большом хазяйстве всякая дрянь пригадїтся“, або „хочуть мови — дайте їм десять“ . . . Хахли під бандуру плачуть і нехай плачуть собі на здоров'я . . . Підставимо їм „Дубїнушку“, „Стеньку Разїна“ або „батька народного, Сталїна рїдного“ і нехай плачуть.

Але хто знає . . . Справді — хто його знає. Хто кого перехитрить — Ленїн бандуру, чи бандура Ленїна. В кожному разі, бандура під цим оглядом має велику практику, зажила вже не мало всіляких тих вихилясїв, бувала в бувальцях, знає по чому фунт клоччя, а також де раки зимують і навіть де козам роги правлять.

Бо воно й справді, чи та советська „полїтика“ і справді полїтика, а чи лишень самообдурювання („Етот русскїй Пантелей мастер всех такїх затей“), яка ось вже кілька сотень років вирішує ту проблему і не може нїяк вирішити. Але . . . Але коли це вже конче комусь потрібне і нема їншого виходу, то „скачи, враже, як пан каже“, а там вже побачимо, бож може воно і на правду, одного разу і на нашій вулиці буде празник, згїдно з їстиною, що „колесо їсторїї крутиться“.

В кожному разі, так чи їнакше, по доброму чи по злому, а бандуристи лишаяються завжди бандуристами, навіть коли 1920 року над Україною остаточно закрїпився дивовижний тип влади Ленїна-Троцького з не менш дивовижними атрибутами Че-Ка — навіть тоді не переставали вони звучати. Спочатку вони мов би то увїйшли в землю, декого з них патетично „забрали“ у відомий „штаб Духонїна“, але багато ще лишилося. Україна, а особливо її Полтавщина, під цим оглядом невичерпальна і один з таких полтавцїв, вельми відданий цїй справі, тепер вже покїйний, Йосип Панасенко хоче нам коротко розповїсти не коротку „їсторїю розвитку Капелї Бандуристїв їм. Т. Шевченка“ у такому журналі „Вїсті“ (Мїннеаполїс, грудень 1963). Охоче його послухаємо, бо він каже те, що було, і можна лишень шкодувати, що він обмежився розміром, бо матерїялу у нього на цю тему напевно невичерпальна криниця, бож він хоче говорити про роки від 1923 до 1963, а тому також про роки найчорнїшого в їсторїї людства середньовїччя, що йому мїг би позаздрити і найславетнїший Фома де Торквемадо.

Тепер бачимо багато всіляких фотознїмок капелї бандуристїв — великих, малих, чорнобїлих і кольорових на плякатах, на летючках, на обкладинках журналїв, на сторїнках преси на всїх мовах і у всьому свїті. Серед них також фотографїя Йосипа Панасенка на обкладинцї одного журналу — старий, сивий запорожець у пишному козацькому жупанї з бандурою на колїні, а за ним ззаду стоїть його прибрана дочка Алла у стилевїй полтавськїй вишиванїй со-

ЮСИП ПАНАСЕНКО З ПРИБРАНОЮ ДОЧКОЮ АЛЛОЮ І ВНУКАМИ

рочці, а перед ним клячуть двоє гарненьких дівчаток — Леся та Наталка — внучки бандуриста, і зроблено це фото далеко від його Полтавщини, десь за океаном, дарма що воно аж таке полтавське.

„За моєї пам’яті на Україні, а зокрема на Полтавщині, збереглося багато кобзарів-одиначок-сліпців, — починає свою розповідь старий козак... Але найбільше уваги привертав на себе кобзар Іван Кучугура-Кучеренко, який часто приїздив у Полтаву: його майстерна гра, приемний баритональний голос, зачаровували слухачів і особливо добре виконував він козацькі думи та жартівливі пісні.

Виступав Кучугура завжди з двома бандурами і ті бандури, як сестри, були навіть за тембром однакові, що рідко буває. Тоді вже він був цілком незрячий, носив темні окуляри, на сцену його виводив хлопчик Михайлик, а бандури вже ніс він сам. Починав свій виступ з бандурою настроєною в мінорі, а ту другу, з мажорним вистроєм, клав біля себе на підлозі. Коли йому треба було грати до пісні у іншій тональності, він тоді звертався до іншої сестри-бандури. Кучугура-Кучеренко був знаним улюбленцем українського народу.

Під час приїзду до Полтави він завжди зупинявся у Селянському будинкові. У цьому ж будинкові мав кімнату для співанок Полтавський Український Національний хор, під керівництвом Василя Верховинця. Пізніше, коли Верховинець із своєю дружиною, талановитою актрисою Недолею, зорганізував жіночий хоролий ансамбль, то мистецьке керівництво Національного хору перейняв також великий майстер цієї штуки Ф. Попадич. Співаки хору надзвичайно цікавилися грою кобзаря Кучугури і часто приходили до нього в кімнату порозмовляти та ближче ознайомитися з бандурою“ ...

І от саме тут, за згадкою Панасенка, з початком січня 1923 року, під час розмов з Кучугурою, слово по слову виникла думка створити студію гри на бандурі, з якої ото і виросла капеля бандуристів. Недовго відкладаючи це діло, з кінцем січня, було скликано організаційне засідання у цій справі, на якому були — голова Національного хору проф. Щепотьєв, секретар М. Реджів, мистецький керівник проф. Овсієвський, директор української книгарні Ф. Попадич і такі визначні громадяни, як проф. Циганенко, Маркевич, як також весь склад майбутніх учнів студії, а то й взагалі великих аматорів, як ось Олесь Шраменко, що не належав до ніяких установ, а просто любив кобзарське плем’я та й сам трохи грав на цьому чародійному інструменті. Він бо користався авторитетом серед урядових чинників і це був він, який взявся клопотатися про

дозвіл студії. І йому це пощастило, дозвіл здобуто, а тому його також зачислено до основоположників цього діла.

І от гурт тринадцятьох завязців, переборюючи несамовиті труднощі, щоб роздобути інструменти, утворив оту саму Студію кобзарів при Селянському будинкові Полтави. Розуміється, що до її складу у першу чергу увійшли найкращі співаки самого Національного хору, а до того до них приєдналися передові сили, тоді ще існуючого хору Українського Автокефального Катедрального Собору.

І от вам головний склад студії. Перші тенори: Панасенко Йосип, Будовський Олесь, Назаренко Гриць.

Другі тенори: Кононенко Андрій, Піка Данило, Кабачок Володимир.

Баритони: Майорець Андрій, Міняйло Павло, Колесник Юрко.
Баси: Кладовий Яків, Міняйло Сергій, Шуліка Іван.

І октавіст: Протопопів Яків.

І за винятком хіба Протопопова, від кожного з цих прізвищ, на цілу мілью так і несе козацтвом, а до того кожний з них мав музичну освіту, порядний голосовий вишкіл і також досвід. Метою їх було: плекати і ширити кобзарське мистецтво, як також підняти його на вищий рівень музичної культури.

На перших організаційних зборах обрано чотирьох старшин: Андрій Майорець на голову, Сергій Міняйло — його заступник, Йосип Панасенко — завідуючий господарством, тобто здобувач інструментів... А до того, був ще Андрій Кононенко, який мав дві функції: генерального секретаря та міністра фінансів.

Мистецьким керівником, цілком природньо, став Володимир Кабачок, найкраще музично освічений, знавець теорії музики, за фахом учитель співу і диригент хору Катедрального собору. Він був скромною людиною, гарячий патріот, легкий до співпраці і обов'язковий до своїх справ. Тоді він ще не володів бандурою, так само, як і решта зі студії, за винятком Д. Піки, який володів нею майстерно, а тому згодом став мистецьким керівником вже Державної капелі. Поміг цій справі Кучугура-Кучеренко, який охоче давав кожному лекції гри... Володимир Кабачок дуже швидко засвоїв від нього техніку гри, перейняв потрібний матеріал і вже на першу лекцію студії, 5 лютого 1923 року, він появився з готовими вправами власного укладу.

На початку їм бракувало всього: інструментів, струн, літератури. Дуже тяжко було дістати бандури, ніяких майстрів поблизу не було, хоча по селах дуже часто можна було її бачити десь у хаті на стіні, поруч з образами, отак просто для прикраси на згад-

ПОЛТАВСЬКА КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ПІД МИСТЕЦЬКИМ КЕРІВНИЦТВОМ В. КАБАЧКА.

Перший ряд (нижній) зліва направо: А. Кононенко, Г. Назаренко, Я. Панасенко, В. Кабачок, Я. Кладовий, Д. Піка.

Другий ряд: Я. Протопопів, Ю. Колесників, П. Міняйло, О. Буддовськая, С. Міняйло.

ку про щось минуле. А інколи, разом з бандурою, ви могли ще бачити стару шаблю, самопал з козацької давнини, переховані за різних негод. І ніхто на них вже не грав, але спробуй було натякнути, щоб продав. За ніякі гроші! Це ж прапрадідівське. На ній же грав такий то предок Данило Барабаш, вона вже зберігається хто зна відколи, понад сто років, і продати її було б те саме, що продати власне сумління... І це все дуже добре, але ж ті ось бандури знов можуть заграти... Вони вже мертві і їх треба воскресити... І інколи ці аргументи впливали... І здебільша їх не продавали, а тільки позичали, але цього вже вистачало... Зрештою, що це були за бандури! Музейні експонати: денця потріскані, кілки не трималися, будова архаїчна, за тембром яка куди... Настроїти таку бандуру — сім потів вилити, але чого тільки не переможе відданість та бажання.

Мало-помалу ціла студія озброїлась музейними бандурами, почалась наука, після кожної щоденної тригодинної муштри справа посувалась наперед милевими кроками, учні не вчилися, а пожирали знання живцем. Щоб уникнути руху і гамору, а також зайвого розголосу, студія залишила Селянський будинок, де завжди товклося всілякого люду, і непомітно переселилася до будови І-ої української школи ім. Котляревського, де директором був сам член студії проф. Овсієвський. Навчання відбувалося вечорами, після клясів і то без розголосу, щоб поменше про це знали непокликачі... І так у цьому герці з бандурою проминув рік.

Находили сто одинадцяті роковини народження Шевченка, кобзарська Полтава завзятоще готовилась відкривати пам'ятник своєму первокобзареві... Його роковини завжди святкувались тут з традиційною пишнотою, але на цей раз це мало бути щось понадмірне. Відкривали пам'ятник, якого модель виготовив відомий скульптор Іван Кавалерідзе, і готувалися до цього з особливою увагою — хори, оркестри, промови, деклямації. Згадали також про студію кобзарів і почали за нею шукати. Ще б пак! У Полтаві та щоб обійшлося без тих чародіїв... До студії з'явилася ціла делегація з проханням узяти участь у цій урочистості.

„Ми були перелякані таким поважним запрошенням“, — згадує про це Панасенко. І ніяке диво. Кобзарі молоді, щойно почали в пір'я вбиватися, а тут така подія... Але ніякі вимовки тут не діють. Таке свято без бандури ніяк відбутися не може. — Але ж ми ще зовсім не готові... — сперечалися кобзарі. — Як так не готові! Он там інші — за два-три місяці і вже виступають. А ви вже, чуємо, цілий рік муштруєтесь! — відповідали їм на це. — То ті інші, а то ми... Ми цю справу беремо інакше. Нам не виступи,

а знання потрібні . . . Це музичне мистецтво і воно вимагає пошани.

Але ніякі такі абстрактні аргументи тут не діяли, тут йдеться про конкретне діло, готові — не готові, а справа вимагає. І прийшлося скоритися. 10 березня 1924 року ця перша Полтавська кобзарська студія, зі своїми архаїчними бандурами, вичищена, підтягнута, настроєна — приєднується до цього великого свята міста Котляревського, Петлюри і всіх інших початків українського ренесансу.

Урочистості відбувалися у міському театрі ім. М. Гоголя, театр був замаяний прапорами, килимами, плахтами, гірляндами, гаслами і геть, від краю і до краю, заповнений народом. Бракувало тільки ще тризуба і жовто-синіх кольорів, що їх місце зайняли непрохані інші, чужі емблеми. Обличчя людей виявляли напружене надхнення, очі світилися захопленням.

Розуміється, що учасники бандурної студії цілу попередню ніч не спали, їх нерви напружені, йшли на цю урочистість, ніби на арену, де їх терзатимуть хижі звірі. А коли надійшла черга їх виступу, поміст під ними почав гойдатися, бандури видавалися стопудовими, молоді руки тремтіли, як у старців, і пальці ніяк не знаходили струни. А невмолима завіса все таки підноситься і треба щось грати. А тут ще нова халепка. Не встигла завіса піднятися, коли разом з нею піднялася вся публіка і гураган овацій потрясає простором. Ніхто либонь не сподівався побачити своїх старих знайомих з Національного хору з тими бандурами та ще й у таких козацьких жупанах. Полтава не могла холоднокровно такого знести, це було б проти її духа, стилю, засад, почуттів . . . Особливо тепер . . . У цих роках недавніх поразок, труднощів, терору, національного пониження. І коли почало здаватись, що щось наново відживає, особливо тут, у цьому храмі мистецтва, при цій всесильній нагоді свята під покровом свого пророка, де зібралось стільки злитих у один акорд гарячих патріотичних сердець.

Бандуристи також встали, овації не вгавали . . . Усі ті оплески їх тішили, а одночасно тривожили: тож їх треба виправдати! А чи це їм пощастить? Хвилювання паралізувало, але одночасно й наснажувало волю.

Та, нарешті, оплески почали втихати, зала поволі вляглася, бандуристи — дванадцять бандур, зайняли свої місця, їх пальці торкнулися струн, подався знак і вони почали:

Думи мої, думи мої . . .

Лихо мені з вами.

Нащо стали на папері

Сумними рядами?

І справді... Слова і мелодія, повиті глибинним смутком, тугою, скаргою, горем і під звуки старовинних інструментів, вони западають глибоко в серця і запалюють там почуття болю і гніву. І це не були ні слова, ні спів, ні музика, а мова самої долі... Приречення... Фатуму... А разом крик протесту втомленого довгою неволею гарячого, свободолюбивого, прометеївського серця.

Після закінчення цієї точки настає коротке, на одну мить, ніби вагання: плескати, а чи встати і молитовно спустити вниз голови? Але це лиш справді мить. Перемагають оплески, які зриваються і заливають і так переповнену почуттями аудиторію.

А другою точкою знов Шевченко:

Ой, літа орел сизий,
А за ним орлята.
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлоп'ята.

У „Гайдамаках“, десь там у Холодному Яру, це співає один кобзар, тут, у Полтаві, на сцені театру ім. М. Гоголя, їх дванадцять. І після тужливих дум це раптовий зрив видає з минулого, що його вже нема, але воно є — дуже живе, як болючий зуб, і „шануйтеся, вражі ляхи, скажені собаки: йде Залізняк Чорним шляхом, за ним гайдамаки“. О, ті вічні і всюдисущі „ляхи“! І з яких тільки шляхів їх не сподіватися. Полтава це дуже добре розуміє і пам'ятає, і ніколи не забуде. Особливо, коли на сцені ота дванадцятка, яка підливає до огню оливи. Але ж і нагороджувала вона тих своїх кустосів минулого. За кожною точкою зала здвигалась від оплесків.

Після цього вони, ніби навмисне, виконали оте ностальгійне і болюче „Ой, горе тій чайці небозі, що вивела діток при битій дорозі“. І як вони ото відважились у такий час, нагадати того самого, тричі анатемованого, що при цій же Полтаві, програв оту злочасну битву північному варварові? Це ж бо його пісня, і всі це знають... А може „вони“ там вже забули? Тож тепер нема ні царів, ні гетьманів... І може не пригадають? А тим часом нова ракета:

Максим козак Залізняк,
Козак з Запорожжя,
Як виїхав на Україну,
Як повная рожа...

Йосип Панасенко згадує це лишень скромним коротким реченням: „Кожну пісню обдаровано гучними довготривалими оплеска-

ми". Ще б пак! Чи це Полтава часто може мати у себе такий бенкет? А тому яке диво, коли після закінчення їх програми публіка спонтанно зривається з місць, ще буревій оплесків, до того настирливий „біс“ . . . А тут ще відчинились зі залі двері і за лаштунки повалило народу . . . Рідні, друзі, знайомі і просто захоплені, які „обіймають кобзарів із слізьми радощів на очах, висловлюють найщиріші побажання“.

Цей перший виступ у таких умовах зробив полтавській дванадцятці дуже сприятливу опінію, між громадянством виникло питання допомогти студійцям, Олесь Шраменко негайно взявся кувати залізо, поки воно гаряче, і йому пощастило добитися дозволу на виїзд бандуристів на села з невеликою концертною програмою. Така поїздка по тодішніх ще не сколективізованих селах, які почали оживати за НЕП-у, і селяни почали також вбиватися в пір'я, гарно відбивалася на господарстві студії, а до того вони брали участь також у виступах Українського національного та Катедрального хорів, і це також виходило на їх добро. Деякі з цих хорів, як ось Катедральний, сливе щосуботи виїздив на села на посвячення нових парафій Української Автокефальної Церкви і по часі таких парафій було відкрито понад двісті. Студія помітно зростала в силу.

І вже в цей час вона зверталася до Наркомосу за дозволом, щоб присвоїти їй патронат „ім. Т. Шевченка“, але їй покищо не щастило в цьому. Одначе, починаючи ці виступи, вони в думках і серцях плекали це священне для них імення, дарма що не можна було демонструвати цього на їх плякатах з надією, що одного разу вони таки доб'ються цього права, що пізніше і сталося.

А покищо ці виїзди самі по собі були вражаючі. По селах цих колись ходили старі, сліпі кобзарі-одиночки, які співали козацькі пісні, але тепер це вже була зіспівана група освічених, свідомих і зрячих людей, які вміли вибирати відповідний матеріал і відповідно його виконувати, а при тому могли сказати щось про себе та свої завдання. І також ці поїздки могли допомогти їх економіці. Вимагалось нових інструментів, кращих костюмів, нотної літератури, а також інколи приходилось допомогти комусь на життя, хоча загально вони за це платні не діставали. Кожному приходилось заробляти на прожиття деінде.

На щастя, вони мали багато видатних помічних друзів, як ось професори Щепотьєв, Єфремов, Циганенко, Овсієвський, такі діячі, як Шульга, Левченко, які невтомно піклувалися справами студії, організовували літературно-музичні вечори з відповідною програмою, витримані в стилі і дусі певної доби, в їх користь. Такі сти-

лізовані імпрези були для студійців великою приємністю і залишали назавжди невмирущий спомин.

На жаль, як зазначає скромно Панасенко, „усіх їх (тих професорів і діячів, У.С.) настигла гірка доля. Як багатьох інших їм подібних, їх заслано в далекий холодний Сибір, а там і смерть“ ... Гай-гай! Сибір, Соловки, Колима, Воркута.

Колима ти, Колима,
Дівная планета...
Дванадцять місяцев зіма,
Астальное лето, —

розказувала про це також одна „дума“. Це була та „Україна“, мейд ін Москау, і для таких, що мріяли про „виїхав на Вкраїну, як пишная рожа“, ще не прийшов час.

Це були знані роки 1924-25-26 певної „відлиги“ після терору і втоми, які вимагали відпочинку і заспокоєння народу. І кобзарі ще могли мріяти, бо здавалось, що Україна ось-ось на досяг руки. А дехто навіть, з тих політичних, міг повірити в декларацію про „утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік“, проголошену ще так недавно (актом 6 червня 1923 року), „що цей союз являє собою добровільне об'єднання рівних народів, що за кожною республікою залишається право вільного виходу зі Союзу“ і т. д. і т. д. ... А сам творець цих „вільних“ республік В. Ленін, щоб не було неясностей, проголосив: „Переможний соціалізм неодмінно мусить здійснити повну демократію, а це значить — не тільки перевести цілковиту рівноправність націй, але й здійснити право на самовизначення гноблених націй, тобто на вільне політичне відокремлення“ („Національне питання“). Гарні завжди слова! Зрештою, чи не гарні слова підписали іменем царя його послани в Переяславі 1654 року? А тому один Кобзар не дуже радив „вірити на квиток москалеві“ ...

Одначе ці часи, коли то сталася ця феноменальна метушня, коли відбувалися всі ті різні з'їзди РКПб, УКПб, ВКПб, коли марнувалося таку зливу слів і псувалося таку кількість дорогого паперу — хотілося вірити. І навіть „на квиток москалеві“. Дарма. Все дарма.

Але кобзарі цих років полтавської студії могли цього і не знати... Вони лиш чули серцем, що сталася якась маленька нагода щось сказати про себе і в свою користь, а не лишень тільки для ворога, і тому вони квапились використати цю непевну хвилину, бож жили ніби у „вільній і суверенній“ і чому б не могли співати про Морозенка чи гайдамаків?

А тому і виступали, і їздили, і співали. І трохи навіть заробляли, хоча на зарібки самі не клалося багато ваги; раділи, коли могли ширше охопити слухача, бо це давало їм радість, приносило популярність... А все те, що зароблялося, — поступало до загальної каси на придбання бандур, концертного вирядження та нотної бібліотеки.

І цього таки 1924 року, пристосовуючи свої тарифні відпустки на місяць грудень, вони ризикнули зробити свій більший випад на Одесу, де їх запрошено взяти участь в святкуванні річниці М. Лисенка у Державному Драматичному Театрі, а також при цій нагоді вони вписують себе до історії тим, що дають перший самостійний виступ у славетному Одеському театрі опери, куди, звичайно, допускалися лишень найкращі сили світового засягу. Доступ до цього театру старанно оберігався групою підприємців, не дуже прихильних до всього, що українське, які допускали на цю сцену лишень вибраних і переважно чужинців. До того ціна цієї сцени, а також квитки вступу були не під силу людям звичайного радянського стандарту, які заробляли лишень на хліб насущний.

Але кобзарям поміг знов той самий спритний Олесь Шраменко, який був тоді вже директором українського Драмтеатру. Ризикуючи сумою 500 карбованців за один виступ на цій сцені, полтавські кобзарі ставлять неймовірну ціну вступних квитків, дають концерт про Сагайдачного, Морозенка і гайдамаків, мають набиту залю і сугубо виправдану суму своїх витрат на залю.

І ніяке диво. Коли їх літописець Й. Панасенко робить зауваження, що „Трудно й описати цю велику подію в історії кобзарів... Тоді ж на них дивилися, як на сліпців-старців, і інструмент їх звали „старчачим“. Виступ наш в Одесі зробив велику сенсацію — це відбулося, після Полтави, друге свято перемоги нашої культури.“

Тоді ще їх бандурний репертуар не виглядав надто пишно, але хорова частина не була обмежена і виглядала „колосально“. Тому на великих концертах, у першій частині виступали, як а капеля, а вже лишень у другій до слова приходила бандура. І це було гарзд, бо була можливість показати наперед свою вокальну культуру взагалі, яка стояла на високому рівні, а вже опісля перейти до бандури, яка ще вимагала тоді удосконалення.

Як відмітила одеська преса, їх концерти пройшли на помітно високому рівні, а треба ще й таке сказати, що Одеса, під цим оглядом, була вибагливою, безкомпромісовою і її оцінка вважалася міродайною. Доля їм також сприяла, одеська преса писала про них багато і добре, а коли вони вернулися назад до Полтави,

на них там вже чекала перша нагорода. Їх почали величати Округовою Капелею Кобзарів. Орденів тоді ще не давали і це було добре.

Але на цьому вони не зупинилися і на одеських лаврах спочивати не збиралися, вперто працювали далі, рівень їх виконання постійно зростав і вже за рік після Одеси, їх зовнішній, а також внутрішній вигляд прибрав виразу. Всі мали новенькі, щойно з голки, бандури, до того додали такі ж концертні одяги, і студія, нарешті, стала капелею.

Бандури майстрував найкращий майстер цього діла того часу Домненко, розуміється, також з Полтавщини, хоча слава про його майстерство ширилась і поза Полтавщиною по всій Україні.

II

І так це діло зростало рік за роком, аж поки воно не дійшло до самої столиці, яка тоді, як відомо, перебувала у славному місті Харкові. А 1927 року, у столичних колах самого Наркомосу України, почала назрівати думка створення державної капелі бандуристів, як також запровадити клясу бандури при самій консерваторії ім. Лисенка... І ведення всієї цієї затії доручено самому Гнатові Хоткевичу.

Розуміється, що цей вибір Наркомосу не міг бути кращим, бож кому не відомо, хто такий Гнат Хоткевич... І не тільки тому, що він добрий, культурний, творчий бандурист, а також тому, що він багата знаннями людина взагалі, прекрасний педагог і невичерпальне джерело енергії. Від інших кобзарів різнився він дуже вражаюче, а викладаючи гру бандури, він також застосував свій метод... Кожний такий виклад він не лишень „викладав“, а також наглядно ілюстрував своєю власною грою та співом. А мав він соковитий, широкого діапазону баритон і технікою гри володів наравду віртуозно.

До Харкова було покликано бандуристів з Києва, Полтави і інших місцевостей і свою організаційну працю почав Хоткевич з викладу історії цієї нашої національної культури, а опісля зробив перегляд окремих бандурних з'єднань. І треба сказати, що у той час гуртки бандуристів виростили по всій Україні, як гриби після дощу, і, крім бандуристів-одиначок, групи бандуристів вже діяли по таких містах, як Харків, Київ, Дніпропетровськ, Полтава, Миргород, Кривий Ріг, Запоріжжя, Умань, на Кубані і багатьох інших місцевостях, так що за пізнішими підрахунками з 1940 року Центрального Будинку Народної Творчості, починаючи 1927 ро-

ком, в Україні діяло близько 300 самодіяльних кобзарських з'єднань разом з хорами, у яких брало участь біля п'яти тисяч учасників.

Для основи організації офіційно-державної капелі Хоткевич, не безпідставно, обрав полтавську групу кобзарів, до якої належало чотирнадцять найталановитіших, як музично, так і вокально, людей...*) З дуже вражливим відчуттям духа і сенсу стихії цього мистецтва.

Для піднесення її до можливо найвищих норм виконання Хоткевич розпочав перебудову способу самої гри, впроваджуючи так званий харківський або слобожанський метод, який відрізнявся від полтавського або київського більшою складністю техніки і який, за того часу, не був ще широко розповсюджений у світі кобзарства. І все це виправдалось. По певному часі, цій капелі справді пощастило піднести рівень свого виконання. До репертуару було взято суто оркестрові речі, як „Серенада“ — етюд для двох бандур, „Більше надії, брати“ В. Верховинця, музична поема-дума самого Хоткевича „Байда“, „Марш“ Шуберта, народні пісні „Ой, зацвіла панюроть“, „Про попа та попадю“...

Труднощі спричиняв брак бандур типу Хоткевича, а тому не без зусиль перестроювались звичайні інструменти полтавчан, що спричиняло чимало клопотів завзятушим музикам, які до того мусіли, як звичайно, заробляти десь для свого прожиття. Кожний з капелян дав підписку, що не зважаючи на ніяку іншу роботу, він повинен уділити не менше трьох годин для бандури. Перше півріччя навчання приділялося на вправи гри, а друге на вивчення репертуару, і треба сказати, що за весь перший рік не було занотовано ні одного ніким пропуску. Всі вони мешкали поза містом не ближче трьох кілометрів, але ніяка негода, мороз, злива, метелиця не стримували беззастережних завзятців. Йшли, звичайно, туди і назад шість кілометрів пішки і за весь рік 350 разів без найменшого натяку на будь-яке невдоволення. Цього вимагала від них їх палка любов і нестримна відданість цій справі.

Деяку підтримку матеріальну у вигляді двох тисяч карбованців уділив на цю справу відділ полтавської політосвіти, але основні витрати утримання капелі поносили самі капеляни. Хоткевич, звичайно, давав завдання на цілий тиждень через В. Кабачка, який щотижня їздив до Харкова за інструкціями і здачі звітів Хотке-

*) Олесь Шрамченко, Володимир Кабачок, Йосип Панасенко, Олесь Булдовський, Гриць Назаренко, Андрій Кононенко, Юрко Колесників, Яків Кладовий, Андрій Рябко, Іван Шуліка, Павло Міняйло, Сергій Міняйло, Данило Піка і Яків Протопопів.

вичеві. Сам Хоткевич приїздив до Полтави раз на місяць, звичайно на суботу й неділю, робив загальну перевірку досягнень і перевадив аналіз проробленого матеріалу.

В лютому 1928 року формально кінчається студійна підготовка капелі і завершується вона іспитом-переглядом у формі концерту, який відбувається в Харкові у приміщенні найбільшої концертної зали міста при харківській громадській книгозбірні ім. Короленка. Заля була вщерть переповнена слухачами з прекрасним надхненним настроєм у присутності чисельних представників уряду й партії, включно зі самим тоді всевладним Миколою Скрипником, як також чисельними представниками літературного, музичного і театрального світу, що в ті часи не був ще здесяткований пізнішими вівісекціями типу експедиції знаного Петра Постишева... На цьому концерті, що його диригував сам Хоткевич, вперше було виконано найвизначніший твір бандурного мистецтва великого формату — „Байда“ під диригентством автора, який одразу здобув велике признание не лишень дуже чисельної публіки, але й таких майстрів музичного мистецтва, як композитор П. О. Козицький, який активно підтримував цю справу взагалі і називав це з'єднання бандуристів „Центральною капелею кобзарів“. Після цього концерту і перегляду полтавців урядово переводять на становище професійної групи і приділяють їх під зверхництво Харківської філармонії з назвою „Полтавська показова капеля бандуристів-співців“.

Хоткевич хотів доказати і доказав, що бандура не сліпецький, а музичний багатострунний, милозвучний інструмент високої вартості і що для супроводу співу годі знайти від нього кращого. Він був переконаний, що з бігом часу, бандуру можна вивершити до рівня передових інструментів музики і що одного разу вона займе гідне місце серед своїх сотоваришів симфонічної оркестри. Хоткевич блискуче доказав це, розписуючи свою „Думу на Чорному морі“ на дванадцять бандур з оркестрою для саме такої оркестри, і, додавши до цього ще музику до російської пісні „Вніз по матушке по Волге“, мав намір виїхати на концерт Першої Сільсько-господарської виставки до Москви...

Але ці мрії Хоткевича не були виправдані, бандурі дуже скоро дали зрозуміти, що її місце не в Москві, а між робітництвом, і аж ніяк не з репертуаром симфонічних оркестр, а з халтурою вулиці. З невідомих причин поїздки до Москви було скасовано, натомість капелю післали аж на чотири місяці на Донбас з дуже високою, виснажливою нормою концертів (24 оплачених і кілька безкоштовних, „шефських“) і з дуже низькопробним, халтурним

репертуаром. Капелю почали виразно закріпачувати і зводити до низів. Репертуар, що був затверджений реперткомом, як каже Панасенко, „був для нашої душі отрутою“. Наркомос, як правило, затверджував репертуар, поданий капелею, але після цього до слова приходила філармонія, яка мала право вносити коректи, а ще до цього, на місцях, були свої реперткоми, які ставили ще й свої вимоги. А тому, що тодішні „коми“ були перевантажені всілякими україножерними елементами, то в наслідок їх втручань з репертуару зникали всі ознаки мистецтва бандури. З її програм зникали думи, навіть такі пісні, як „Закувала та сива зозуля“, як „Думи мої, думи мої“, і навіть багато творів Лисенка, Стеценка, Леонтовича, Кошиця, що їх було підтягнуто під „церковщину“ і тим самим заборонено. І все це робилося з відома і апробації АПМУ (Асоціації Пролетарських Музик), з партійними політруками на чолі, які, звичайно, виправдувались „вимогами працюючих“, а в дійсності виконували вимоги окупаційного московського режиму.

Капелі бандуристів і взагалі українські хорові ансамблі залишилися було без народньої пісні, заповнюючи свої програми всілякими швидкопеченими частушками і маршами советського виробництва. І це протривало понад два роки.

Рік 1931 приніс, як здавалось, під цим оглядом деякі полегші. Почались бо так звані музично-вокальні олімпіади народів ССРСР і виявилось, що українці не мають з чим на них показатися. А це вже „вища політика“. Москва, Кремль, світовий престиж. Що скажуть інші народи? Співоча Україна опинилася без пісні. Перестаралися.

І тоді почали бити відбій. Заговорили знов „маси народу“, а в тому також заговорив сам, його величність, Донбас, славетна „кочегарка“ Советського Союзу, до голосу якого далєбі мусять прислухатися. Вимагалось пісні — справжньої, української, народньої. Дарма що ще не так давно ті самі „маси“ „вимагали“ зовсім чогось протилежного.

А при цьому слід ще і таке пам'ятати: писався бо 1931 рік. Початок карколомних зривів, здвигів, корчів горезвісної колективізації. Народи ССРСР, а особливо народ український, ставили розпачливий спротив. В таких випадках, звичайно, „партія і уряд“ робили натиск, але для осолодження пілюлі у дечому також попуסקали. В даному випадку це стосувалося пісні.

Ці „вимоги мас“ трохи об'легчили репертуарну ситуацію капелі, хоча, як після виявилось, не на довго. Але тим часом вона почала вертатися бодай до народньої пісні. До дум, до історії було

ще й далі зась, але все таки відчепилися від всього того мотлоху всіляких соцзмагань та возхвалянь досягнень.

І, не дивлячись на шикани, заборони, утиски, полтавські капеляни робили поступ. Їх слава ширилась, їх засяги діяння розгорталися. До них зверталися звідусіль за порадами. Часто при школах, при клюбах, при сільбудах поставали гуртки аматорів бандури і капеляни, розуміється, їм помагали. Посилали своїх інструкторів, давали поради, закладали самі курси цієї музики. І так, наприклад, Г. Назаренко муштрував чисельний гурт молодих бандуристів „на млині“ Полтави-Київської, Панасенко вів школу при для незрячих дітей, Піка робив це саме зі зрячими в Залізничому Клубі.

Творча праця капелі розгорталася все ширше і ширше. І не лише над удосконаленням мистецтва гри, а також і самих інструментів. Так, наприклад, бандурист С. Міняйло знаходить засіб швидшого перестроювання бандури без допомоги ключа... Це дало можливість виконувати складніші речі, більших розмірів, до 4-х дієзів й 4-х бемолів... Не далось це без певних труднощів. Доводилося робити перевишкіл і пристосовувати матеріал до цих нових засобів.

В 1930 році капелі ледве не пощастило побувати в Америці. В кожному разі, звідти прибув один імпресаріо, який переслухав капелю і одразу заангажував її для турне. І навіть на конто цього філармонія дістала 15 000 долярів авансу. Але ніякого такого турне не відбулося і ніхто не знає чому. Можна лишень догадуватись. У той час „священні рубезі“ Советського Союзу були „на замке“ для всіх смертних того простору, а що ж до капелі, та ще й української, то й поготів. Але це все таки з нею сталося дев'ятнадцять років пізніше і вже при зовсім відмінних умовах.

А тоді надходили якраз моторошні роки 1932-33-34... Роки, що їх не забуде народ України, поки житиме на цій планеті. Роки несамотивої в історії людства події, яка коштувала цьому народові 7-8 мільйонів людських жертв чоловіків, жінок, дітей, що їх було замордовано штучним, мейд ін Кремлін, голодом і то лише для переведення в життя самогубної системи колективізації господарства країни. Це жакіття капеля переживає разом зі своїм народом... Цілі села вимирали з голоду, але капелю не звільняли від концертних турне, влада намагалася показати, особливо закордонові, що либонь нічого не сталося, життя йде нормально і навіть ось вони грають і співають. Опухлих від голоду самих бандуристів гнали на села для пропаганди „посівних кампаній“ і вони тягнулися, звичайно, пішки з бандурами від села дорогами, по

яких валялися трупи людей. Ніякими словами не висловити такої макабрії і, як така, вона залишиться в пам'яті поколінь во віки і віки.

А взагалі це роки змори, катаклізмів, апокаліптичності. 1934 року капеля переносить своє місце осідку з Полтави до Києва, який того самого року стає також столицею УРСР, що її було перенесено з Харкова.

Прадавнє місто України Київ — „мати городів руських“, найдавніша метрополія європейської цивілізації Сходу цього континенту, у ці трагічні дні і роки, уявляв собою найжахливішу картину життя за всі віки своєї новітньої історії. Щойно скінчилися конвульсійні роки голодової змори, як одразу почалися роки дикого, гістеричного, національного терору. Було розгромлено організації письменників з відомим фіналом Хвильового, розгромлено ВУАН, яка того часу фактично стала філіялкою Всесоюзної Академії Наук у Ленінграді. Розгромлено владу, що її ідейно репрезентував Скрипник. А ось 1 грудня 1934 р. виринула справа Кірова. НКВД згортало до ям людей лопатами, а до Сибіру вивозило товаровими транспортами. Само жниво горезвісного Постишева дало урожай 28.000 „вчищених“ буржуазних націоналістів, які ніби затесалися до партії, і 13.000 таких саме грішників з комсомолу. А що до інших людей смертних, то їх годі й перерахувати. З 13 по 15 грудня цього самого року, так звана виїзна сесія військової колегії найвищого суду ССРСР, під головуванням Ульриха і членів Ричкова та Горязева, засудила до розстрілу 28 письменників у самому Києві.

На чолі Наркомосу, на місце М. Скрипника, що покінчив життя кулею в лоб, прийшов В. Затонський, а на допомогу йому було додано А. Хвилю, який був фактично ліквідатором відродження 20-х років з Хвильовим на чолі.

У такій ось дикій, моторошній ситуації опинились також і наші скромні музики бандури, які либонь не проголошували, як Хвильовий „Геть від Москви!“ і які не конче розбиралися у тих розграх Кремля по відношенню до їх батьківщини, але вже сама їх назва „кобзарі“, за традицією українського ресантименту, говорила сама за себе. І вина їх була в тому, що вони все таки грали на тих бандурах... Байдуже що... Обережно, притишено, замасковано, але все таки грали. Мовляв, „А ти, Марку, грай“... А там побачимо.

І цю таку музику чули в Кремлі, і спричиняла вона там чимало клопоту... А в Києві це також розуміли і Затонський, і Хвиля, і багато, багато інших на подібних становищах, бо всі вони були

якраз тими, що коли в Москві діставали катар, то вони мусіли чхати. Це була така дуже химерна Україна, побудована вся на хворих нервах, у якій ніхто не міг знати, на яку ступити і що станеться з нею завтра. Воно то і поети, і бандуристи, і пам'ятники Шевченка, і навіть „державна мова“ на всіх вивісках, але разом з цим... Разом з цим... Це акробатика на тонкій ливні божевільного цирку, а тому ніяке диво, коли „ревнітельний“ Андрій Хвиля, який випадково потрапив на таку ливну, почав хворобливо шукати форми, як саме найкраще показати цих бандуристів примхливому Кремлю. За прикладом письменників, яких у той час завзятоще розкуркулювали, чистили, пересівали і все наново переорганізовували, що саму практику застосували і до бандуристів. Пересіяти і перечистити... І переорганізувати... І Хвиля взявся за діло.

Ще до приїзду полтавської групи до Києва там працювала Перша Київська Капеля бандуристів, — А. Андрійчик, О. Дзюбенко, Ю. Бартошевський, А. Федько, В. Похил, І. Цибулів, Б. Данилевський, М. Опришко, М. Полотай, Г. Копан, Дорошко, що з них чимало належало ще до тієї капелі, яку засновано 1918 року за часів гетьмана. Тепер, за часів Затонського і Хвилі, таке їх минуле ледве чи могло їм сприяти, а тому не диво, що вони поволі почали розчинятися і зникати по широких просторах ССРСР. „Державна Експериментальна Капеля“ з Володимиром Кабачком на чолі була прилучена чомусь до хорової капелі „Думка“, якою керував відомий диригент Нестор Городовенко... І наскільки нам відомо, цей їх мезальянс не протривав довго...

Бо взагалі тривалість капелі постійно вагалася. Одного разу, після концерту в Київському Музичному Інституті, містерійно зникає її диригент В. Кабачок... Ніхто не знав, що з ним сталося, і щойно по часі стало відомо, що його арештовано, а після заслано на Сибір. Тоді ж разом з Кабачком, було реквізовано і знищено чималу нотну збірку бандуристів, яку вони любовно, протягом років, складали і яка мала для них велике значення. Ніхто, розуміється, не протестував, ані не дивувався, бо це ж було в душі і стилі часу цього темного середньовіччя.

Що день, що ніч, що тиждень — то нові несподіванки і завжди трагічні. Над людьми безнастанно висів Дамоклів меч смерті. І постійний апокаліптичний страх. Уночі страх „чорного ворона“, удень страх голоду. Не було мешкань, не було одягів, не було надії. Жилося з години на годину дуже часто у втечі, у потягах, щоб уникнути арешту. Життя вважалося дешевим і знуцання над людиною нормальним явищем. І виїмків, здається, не було.

І в тому також для бандуристів... Життя їх завжди важилось

КИЇВСЬКА КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ПІД МИСТЕЦЬКИМ КЕРІВНИЦТВОМ М. МИХАЙЛОВА
Перший ряд (нижній) зліва направо: О. Костецький, М. Михайлів, А. Андрійчук, О. Аров, Т. Півко.
Другий ряд: І. Цибулів, А. Федько, О. Шляк, В. Похил, О. Дзюбенко.

на терезах „бути чи не бути“. По переїзді з Полтави, вони довго не могли знайти приміщення, жили хто де міг, бо мешкань в Києві не було. Трохи згодом від 1935 року більшість з них оселилося у колишніх чернечих келіях славнозвісної Печерської Лаври. Келії були тісні, темні, товсті мури, малі вікна, лихе ogrівання на дрова, які тяжко було роздобути. А найгірше було з харчами, а тому „пища Антонія Печерського“, тобто хліб та вода була в той час дуже модною.

І хоча платня бандуриста, порівнюючи, не була аж така найгірша, бо коли, його величність, „рабочий клас советського господарства“ мусів вдовольнитися 200-250-300-ма карбованцями місячно, то бандурист діставав 300-350, а то й навіть 550 карбованців... А соліст міг витягнути аж на 700. Диригент же і понад 1000... Але і витрати були головокружні. Черевики, наприклад, що за проклятого царського часу коштували три-п'ять карбованців, за щасливого і радісного робітничо-селянського — вони споважніли на 250-300. Пальто з 20-30 карбованців піднялось на висоту 700-1000, якщо можна було його дістати взагалі. Засадничо, цих предметів розкоші пролетарська держава не визнавала і перестала їх виробляти. Нема, мовляв, часу на такі дрібниці урядам п'ятикутніх зір.

Отже матеріялістична ідеологія марксизму виправдала себе на всі 100%, матеріяльні вартості зросли в оберненій пропорції до вартості людини, визволення від усього матеріяльного було здійснене цілковито. Бувало, людина мусіла мати мешкання, тепер це обернулось у „жилплощу“ — пів, чверть кімнати, а то й просто одного кутка.

Ці пропорції, розуміється, не оминули також бандуристів і лишень одиниці з них, як ось родина Півків, могли пишатися окремим, незалежним царством кімнати з кухнею на вулиці Гоголя, у яким примістився також і славетний диригент Микола Михайлів і яке було також місцем сходин і клубом бандурної братії, щоб побути разом, пограти „пульку“ й погомоніти...

— Ой, було того — було, — згадувала не раз добряча Олена Іванівна Півко. — Прийде було день „зарплати“, а зарплати нема. По два-три місяці не виплачували. Олексій Дзюбенко — комісар фінансів капелі, принесе було 100 карбованців на дванадцять родин і роби що хоч. А коли вже було виплатять, так не знаєш, що скорше: борги віддай, за госзаєм віддай, за жилплощу заплати, а тоді й дивись, що зісталось.

А все таки жилосьь.

Рятували, звичайно, всеспасаючі базари — Євбаз, Сінбаз, товкучка. Йшлося туди, купувалося старі, ще з царського часу, лахи...

Поролосся, чистилося, оберталося виворотом, шилося і знов продавалося. Пані Олена знала цю техніку перелицьовання до перфектності і мала таланти допомогти собі і допомогти іншим... Щаслива операція з одним пальтом могла зарадити життя на цілий місяць.

А сам пан-господар Тимофій Півко, крім майстерства бандури, володів майстерством шевства. І знов таки базар. Якісь старі хляви, старовинна дамська торба, вилинялий старий кожух могли перетворитися у елегантські дамські черевики з лякерованими передочками на високих закаблучках. Одна така парочка черевичок і місячна платня бандуриста в кишені. І прямий, намацальний доказ значення приватної ініціативи знов таки „на ліцо“...

Але інколи і государство у чомусь проявлялось. Бандуристи не раз, не без гумору, згадують, як то їм усім видали штани бурого кольору і навіть, для рівності, однакового розміру. Це був феноменальний жест правительства, що його далєбі годі забути. Інколи вони могли! Сталінська „забота о человеке“ проявлялася невблагально...

І, як сказано, вони все таки жили... І співали „Із-за гір та з-за високих сизокрил орел летить“ (це був, розуміється, Сталін), і багато інших таких літаній „про щасливе і радісне життя“. Після зникнення їх диригента Кабачка його місце заступив також талановитий полтавець Данило Піка, який пізніше також „зникне“... За цього також часу, до капелі прибув молодий бандурист, родом з Кобеляк, полтавського вишколу, якому суджено в майбутньому бути на чолі капелі за її світових мандрів і зробити велику частину її історії... Це Григорій Китастиий.

Капеля готовилась до нових виступів на ширшу скалю. Цього 1935 року у місяці березні, її було ще раз переорганізовано і переіменовано на „Українську Державну Зразкову Капелю“... І за диригента їй призначено талановитого диригента Миколу Михайлова. Данило Піка став лиш його заступником і було б, можливо, все гаразд, коли б не одна дрібничка: директором капелі призначено зовсім нікому не знаного, органічно чужого, якогось Захарія Аронського, а пізніше його заступником, такого саме, Самуїла Бермана.*)

А щоб доказати її „зразковість“ — її було вихолощено з яких-будь ознак української традиційности, історичности, символізму,

*) До цієї капелі належали: М. Михайлів, Д. Піка, Й. Панасенко, Г. Назаренко, О. Дзюбенко, І. Цибулів, Я. Кладовий, Г. Китастиий, Ю. Колесників, Т. Медведів, Т. Півко, С. Міняйло, Я. Протопопів, О. Булдовський, Ф. Костецький, П. Міняйло, А. Федько, І. Павлов, О. Шлеюк, Е. Базилевський, В. Савченко, О. Рибалка. Подано це за концертною афішою з того часу.

ДЕРЖАВНА ЗРАЗКОВА КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ПІД МИСТЕЦЬКИМ КЕРІВНИЦТВОМ М. МИХАЙЛОВА (після об'єднання)
Перший ряд (нижній) зліва направо: Я. Протопопів, І. Цибулів, М. Михайлів, Аронський (директор), Д. Піка, РІ. Панасенко, О. Дзюбенко. Другий ряд: Т. Медведів, Я. Кладовий, Г. Китастий, І. Недоля (адміністратор), В. Чарівний, Г. Назаренко, О. Булдовський. Третій ряд: О. Костецький, А. Кононенко, Ю. Колесників, А. Федько, Т. Півко, Я. Савченко, С. Гнилоквас. Четвертий ряд: О. Пономаренко, Е. Базилевський, В. Похил, С. Міняйло, О. Шлеюк, П. Міняйло, О. Рибалка.

ПОЛІТРУК ПОВЧАЄ БАНДУРИСТІВ. (Видно сплячі обличчя).

в її програмах значились пісні побутового типу, як також новотвори советської пропаганди. Її провід свідомо віддано в руки не українців. Михайлів — російсько-грецького роду (до речі, також добрий українець), Аронський і Берман — жидівського, антиукраїнського наставлення. До того, названий Захарій Абрамович Аронський був професійним агентом НКВД з орденом за виняткові заслуги цієї інституції.

І взагалі він був прикметним типом свого покликання: малого росту, сухий, горбатий носик, пискливий голос, не говорив, а кричав (звичайно, по-російськи), носив довгу військову „гімнастюрку“, підперезану широким ремінником, штани „галіфе“ і чоботи з високими, щільно прилеглими до литок, халявами.

І повадився дуже начальницьки, нікому не довіряв, практикував звичку обшукувати бандуристів, включно до їх кишень, заходити несподівано до їх мешкань і робити обшуки... А коли викрикував свої промови (він промовляв завжди), — пересипав їх цитатами зі Сталіна, і взагалі чергових потентатів режиму. І його всі боялися, за винятком Михайлова, який його завжди ігнорував і не терпів.

Розуміється, що під таким вже „всевидючим оком“ капеля ніяк не могла зватися не „народною“, не „зразковою“ і не „соціалістичною за змістом“.

І згідно з прийнятим пляном комітету в справі мистецтв НКО, капелю навантажено обширним розкладом турне: 120 концертів річно, з того 12 в самому Києві. За місячним розподілом, це значило — шість місяців перебувати в поїздках, п'ять місяців бути дома і місяць відпустки. Під час турне — 18 концертів місячно. За надвишку платилося додатково, недовиконання пляну на платню не впливало.

Підготовчі праці капелі того часу відбувалися у будинку Київської філармонії, що містилася тоді на вулиці Прорізній. Це невелика будова на три поверхи з двома невеликими залами, певною кількістю робочих клясів, двома коридорами і сходами. Там також містився Державний Ансамбль Пісні й Танку з його мішаним балет-хором і малою (30 людей) симфонічною оркестрою, як також там працювало безліч артистів всіляких естрад і жанрів. І треба також розуміти, що ніхто з цих людей не мав можливості працювати над собою дома або десь поза цією інституцією. Житлові умови були до крику розпачливі: щонайбільше одна кімната, інші люди, сусіди... Отже залишалась тільки філармонія. Тіснота несамовита. Сама симфонічна оркестра займала весь третій поверх, а для решти — хто де міг знайти місце. І все це грало, співало, вправляло. Гру-

пові хори, валторністи, тромбоністи, скрипачі, віолончелісти, контрабасисти, арфи, літаври . . . І всілякі фуги, трелі, фортіссімо, піаніссімо, барабани, тарілки, брязкальця.

І щоб у цій какофонії можна чути себе самого, кожний намагався заглушити іншого і яких зусиль вимагалось, щоб не стратити власного ритму. А тому ніяке диво, що цей будинок з назвою філармонія величали також „будинком божевільних“.

А до того, ще одна особливість вирізняла умови праці радянського артиста, це її бюрократизація. Вимагалось конче виконання норми восьми годин. Вибивала восьма ранку і ти танцюєш. За спізнення 20-ти хвилин відтягалось 25% платні, за прогул понад цю норму — рік Лук'янівки.

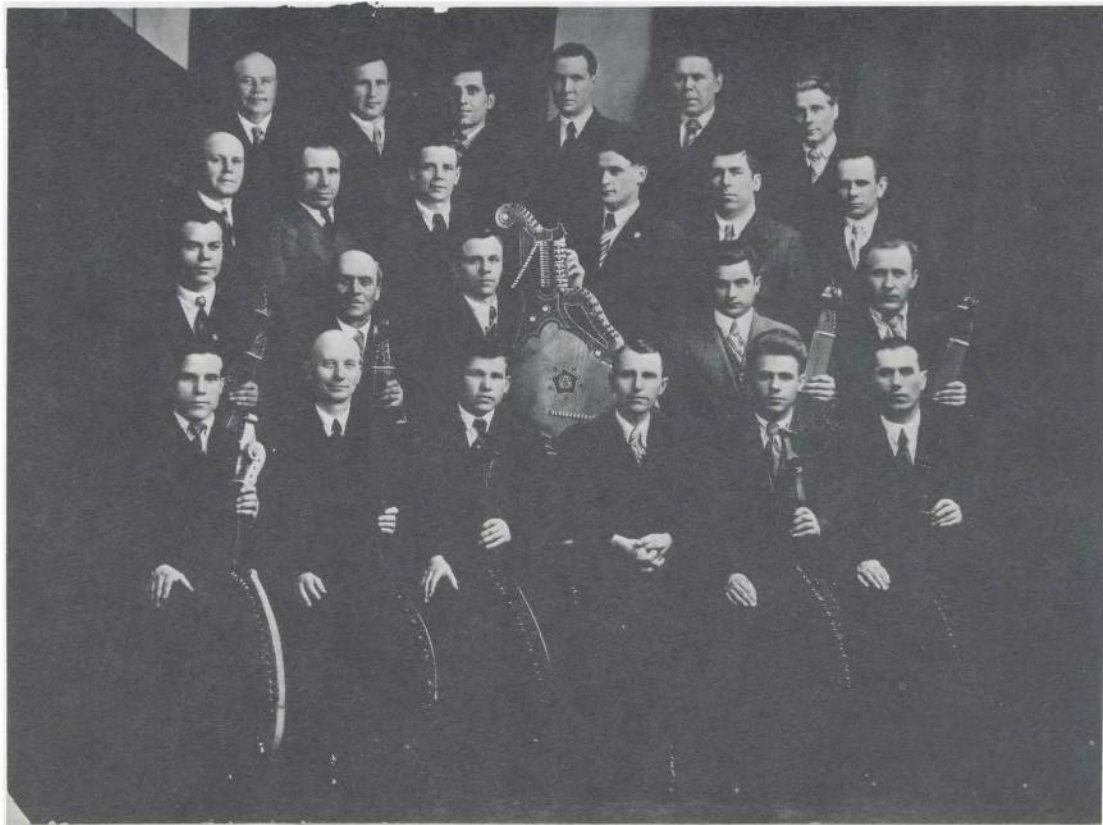
А комунікація міста соціалістична, робітничо-селянська . . . Зі зривами, переривами. Виходиш з дому своєчасно, а тут зупинився нагло трамвай і стоїть. І ніхто не знає чому. Сама боротьба за місце в трамваї забирала години. А опісля ти там доказуй і подавай мотиви, чому зупинився трамвай, чому ти дістав корчі шлунку, чому не діяв будильник . . . А все це разом давало той творчий клімат, у якому мусіли рости і зріти улюбленці муз і грацій.

Але були також і спонуки творчості від партії та уряду й одною такою спонукою було так зване шефство. Деякі уряди, заводи, військові формації, партійні й урядові вельможі переймали певний провід або протекцію над певними мистецькими інституціями чи особами. Над хорами, балетами, театрами, окремими артистами. Це значило — сприяння, допомогу, догляд. Гарненькі балерини і актриси користалися особливою увагою й особливо високих протекторів. А це значило не лишень сприяння, але також „зарубежні“ (закордонні) панчішки, капелюшки, хутра, що давало багато поживи для чисельних дотепних анекдотів.

Зразкова капеля бандуристів, розуміється, мала також шефство однієї військової формації. Було підписано й зобов'язання на соцзмагання . . . Бандуристи даватимуть концерти, а ті, із вдячності, учитимуть їх мистецтва стріляння, боєвої муштри, політграмоти. І з цього також приводу, вони удостоїлись шани належати до „Ворошилівських стрільців“, носити на грудях відзнаки цієї установи і навіть інколи це давало привід вважати їх „орденоносними“ . . . Що виходило їм на добре.

Але найбільшою подією капелі того часу була її участь у так званій Декаді українського мистецтва, що відбувалася в Москві, у місяці березні 1936 року.

У гордій столиці „міравова пролетаріата, Маскве Белокаменной“, на приказ „батька народів великого Радянського Союзу, то-

**КАПЕЛЯ КИЇВСЬКОГО РАДІОЦЕНТРУ, ДИРИГЕНТ М. ОПРИШКО, (сидить в першій ряді без бандури).
В другій ряді четвертий зліва Є. Цюра.**

вариша Сталіна“, було аранжовано цю Декаду, що її відкрито 11 березня у Великому оперовому театрі, оперою „Запорожець за Дунаєм“ С. Гулака-Артемовського.*) У концертах і виступах декади брали участь Київський академічний театр опери та балету, хорова капеля „Думка“, жіночий хоровий ансамбль „Женхоранс“, чисельні солісти — співаки та інструменталісти... А в тому також Зразкова Державна Капеля Бандуристів...

Капеля бандуристів займала в цьому загальному хорі дуже виразне місце і її поява у самому Кремлі мала значення історичне. І готовилась вона до цього дивовижного моменту особливо уважно. І особливо багато уваги приділяв цьому не так її мистецький керівник М. Михайлів, як її неврастенічний директор Аронський. „Пригадую, — писав про це Г. Китастих, — як Аронський прийшов до залі на пробу капелі зі сяючим від радості обличчям, викрикуючи слова вдячності Сталінові за таку велику честь, яку виявив нам зовсім „маленьким і невідомим артистам“. Тут же Аронський нагадував нам бути уважними і щоб там не трапилось чогось такого, як терористичний напад. Всі його слухали, розуміється, оплескували і особливо, коли називалося ім'я Сталін“...

І в такому дусі і такому стилі капеля день-у-день готувалася до виїзду. НКВД, розуміється, також не дрімало. Бандуристи, як не кажіть, народ небезпечний, накорення гайдамаків, а тому оброблялося їх з винятковою увагою. Перевірялося не лишень їх особисту „благонадьожність“, а й сягалося далі, їх родини і часто до сьомого коліна. Бож могло і таке трапитись, що хтось там, десь там „із ваших був“, як це сказано у байці Глібова про ягня, яке мало сколотити вовкові воду, дарма що його тоді „й на світі не було“. „Якийсь там дядько, коли не батько“, за якогось царя Гороха, міг належати до якогось куркульства чи підкуркульства, а то й чого доброго до ще гірших грішників. Но-но-но! Такого не видержать і ті найгрубші стіни Кремля.

А коли вже прийшов той винятковий, надзвичайний день від'їзду, здається, у вівторок 10-го березня, то вже від раннього ранку на головному Київському вокзалі стояло аж три склади потягів окремого призначення Київ-Москва, зверху до низу обвішаних цитатами, лозунгами, портретами вождів та „батька народного“. Вечором того самого дня потяги залишили Київ, а на другий день рано прибули до Москви.

Києвлян розмістили по різних готелях, а бандуристів оселено в готелі „Москва“, недалеко самого Кремля. І цього самого дня, у Великому театрі, відбулась їх проба, розуміється, всі намагалися

*) В. Довженко: „Нариси з історії української радянської музики“.

виглядати якнайкраще, але тут трапився з ними один дуже приметний конфуз. Ще з Києва ними була придумана одна несподіванка: що коли вони розпочинатимуть свій концерт, то першу пісню про Сталіна має проспівати величезний хор на 300 хористів, розуміється, в присутності самого „геніяльного“ і по закінченні пісні, під загальні овації, його мають засипати квітами. Малось на увазі триста приготованих і привезених з Києва китиць . . .

Але ця феноменальна затія такого бурхливого вияву любови до „батька народного“ зазнала ганебного провалу. Про це довідалось всевидяче НКВД і з місця сказало ні. Зніжковіння було велике. Ніхто не сказав, чому це заборонено і лишень дехто потайки догадувавсь. Хто знає, які там квіти, а що як за тими букетами полетять бомбочки. Ні-ні-ні! Знаємо ті люб'язності. І всі ті букети були викинуті на смітник.

А сам цей потрясаючий концерт відбувся у Великому театрі, в суботу 14 березня. До театру впускали лишень на окремі перепустки, на кожному кроці стовбичило безліч церберів охорони у цивільних одягах, кожне зайве ходження артистів максимально обмежене, загальне напруження величезне.

Та коли відкрилась завіса сцени театру і коли почалась та сама „пісня“, і коли очі всіх хористів були звернені на льюжу того божества — виявилось, що його там не було. Були маршали, були інші соратники, але його „самого“ ніхто не бачив. Дарма що він там мусів бути . . . За винятком кількох всевидячих жінок, які твердили, що вони все таки його бачили. Але пісню співали, овації були грізні, стіни театру здригалися.

Як також небагато залишилося згадок про саму програму концерту, яка чомусь майже зовсім забулася, за винятком кількох пісень, як от хоч би сама „улюблена Сталіном“ „Розпрягайте, хлопці, коні“ . . .

Але, розуміється, найсвятотніша святотність відбулася наступного дня, у неділю. Прийняття і бенкет . . . У самому Кремлі . . . У присутності „найріднішого“ і всієї влади.

Капля причепурена і виструнчена до точки, вже за кілька годин до відходу залопадливий Аронський, з виразом найвірнішого борзого, зробив генеральний її перегляд з грізними пригадками про „бдітельность“, „враждебные акти“, „ответственность“ . . . Були роздані перепустки до Кремля та білети на бенкет з номерами місця за столом . . . І чекалося на знак відходу.

Але в останню хвилину ще одна громоударна несподіванка: до залі вривається блідий і лютий Аронський і викрикує надривним голосом, що Е. Базилевському і М. Яровому не дозволено входу до

Кремля. Громи і блискавки! Всі розторощені. Базилевський та Яровий воліли б провалитися в землю. Диригент Михайлів кинувся до Аронського: — Але ж, товаришу директоре! То ж зрозумійте! То ж це найкращі басы!.. Губиться весь ансамбль... Тратиться рівновага партій!.. — Малчаты! — гостро обриває Михайлова Аронський. — Усе це ерунда! Розумієте, що могло б статися?! Там Сталін!

І після цього, з виглядом лютого собаки, він почав ще одну перевірку, всі мусіли вивертати кишені, роззуватися, знімати футляри інструментів і все що мали зі собою, за винятком носової хустини, лишати в готелі. Папір та олівці також вважалися за небезпечну зброю і підлягали автодафе.

І щойно після цього, вже дійсно зразкового, перегляду, членство української „зразкової“ капелі вишикувано парами в похідну лаву і на піхоту, з бандурами на-черезпліч, на чолі з маленьким джэнджиком у скірянній куртці і щільно допасованих чоботях, поведено через цілу Червону площу аж до кремлівської вежі з її залізними ворітьми та залізною, сталінською охороною. З перепустками все пішло гладко і Рубікон Кремля було перейдено.

А сам концерт відбувся у відомій імперській Георгієвській залі Кремлівського палацу, у якій відбувалися найвизначніші балі та прийняття всіх пануючих верст імперії за всіх часів і всіх режимів. Ще й тепер, піднімаючись широкими мармуровими сходами до головної залі, у вічі кидалась велика картина над її входом — цар Микола II зі своїм генеральним штабом... Патетична пригадка і згадка, „що бережуть наш спокій, відважні вартові — струнки і бистроокі“ (М. Рильський).

Хоча тут тепер трохи інші, ніж колись, порядки. Публіка, що виповняє ці сходи і ці кулуари, далеко не царська і навіть тяжко назвати її „пануючою“... Дарма що це і є той „народ“, що ото вийшов з низів і „забрав в свої руки“ владу... Але якось воно тут дуже дивно з тією владою... Така тут безодня всіляких тих Аронських, що за ними зовсім не видно народу... При вході, у всіх кулуарах, на сходах — самі Аронські. І крім сірости та розгублености „народних“ мистецьких мас, не можна було тут нічого іншого бачити.

Сама заля, продовгастої форми, виглядала також пусто і занедбано. Нічого ніде вражаючого. В глибині переднього пляну виднілися підмостки, на яких стояло два роялі... Задня частина була поєднана з танечною залею, яка в свою чергу мала поєднання з фойє для відпочинку, а весь її простір на цілу довжину було заставлено рядами критих білими скатерттинами столів з вражаючою

кількістю їжі та напоїв. Різноманітність напоїв — горілок, коньяків, вин робила справді враження, а багатство славетної ікри та ковбас, та шинок, та риби, та салатів і навіть справжнього українського сала просто приголомшувало... Не бракувало навіть свіжих огірків та помідорів... Не забуваймо, що це були саме вікомні голодові роки, виголоднілі киевляни, які вже давно не бачили в Києві того самого сала, були дивом розторощені... Але ж це було в Кремлі! В самому Кремлі! „Москва — серце Росії, Кремль — серце Москви“. І цього ніяк не слід забувати. Глянь і замри!

Але скільки тут було Аронських! Скільки їх тут було! Хмари. Деякі з них розводили гостей по місцях... За плечима кожних двох гостей стояв Аронський... Все було регульоване... Кожний рух помічався... Ніде не можна було відхилитися самовільно, а тому всі сідали і сиділи, мов прицвяшені, а тиша стояла абсолютна.

Місце бандуристів було на задньому кінці столів, найдалі від правительства, а до того між ними було розсаджено якихсь незнайомих людей, поминаючи тих, що стояли за їх плечима. Ситуація гідна пера не смертельного Данте.

І раптом, точно о шостій годині, цю мертву тишу різко порушила духовна оркестра, яка була розміщена на хорах. І ще одна вражаюча несподіванка: вона грала українські мелодії... Ті самі, що їх тепер годі було чути в Києві. І знов таки не треба забувати: це ж було у самому Кремлі!

Але само чекання, навіть під звуки „Віють вітри“, тривало далі. І зрозуміло чому. Не було ще головного... Влади... Правительства... А найголовніше... Страшно навіть висловити те ім'я... Терпне язик і німіють уста. Бог богів, цар царів... Геніяльний, рідний, незрівнянний... Сталін. Сонце Кремля! „Я хател тебя с солнцем сравнять! Не мог я тебя с солнцем сравнять! Ибо солнце нам светит только днём... А ти нам светишь і днём, і ночью“. („Орденна Леніна, трудового червоного прапора та „знаку пошани“, співець Казахстану Джамбул Джабаєв“.)

Та все таки чекання не тривало безконечно. По деякому часі, там далі спереду зчинився рух. Не було видно, що саме там діється, але всі догадувались, що це напевно і є те головне: з бічних, майже непомітних дверей, почали появлятися члени уряду, а голосне „ура“, яке раптом зірвалося ніби на полі бою там спереду, що його миттю підхопила ціла заля, вказувало, що там розпочалася, якщо не баталія, то в кожному разі з небесних висот зійшло якесь божество Марса. Триста найсильніших горлянок з голосної України, громоголосно кричало той бойовий клич і можна з певністю ска-

зати, що такого могутнього „ура“ не чули ще стіни цієї залі відколи вони стоять. І це тривало безконечно довго. А коли воно скінчилося, всі чекали, що після цього почують голос його самого . . . Божества. Але не дочекалися. Промовив лишень Молотов. А тому, що він є малого росту, його здалека майже не було видно і говорив він так тихо, так нерозбірливо, і так коротко, що його, мабуть, ніхто не зрозумів. І єдине, що зрозуміли всі, це пропозицію випити тост за „родного і любімаво“. . . Гримнуло ще раз „ура“, тост було випито і, то до дна, і після цього нарешті розпочався бенкет.

Свідки цього епохального акту в історії наших бандуристів одноголосно стверджують, що це був справді бенкет, що „пляшки спорожнялися одна за одною блискавично, столи звільнялися від їжі негайно і взагалі все це щезало з очей з несамовитою швидкістю“ (згадає очевидець). І скоро після цього почався концерт.

І розпочали його все таки московські артисти-солісти, а також Червоноармійський Ансамбль Пісні й Танку. Після них почали українці. Солісти, хор „Думка“, „Женхоранс“. І на закінчення бандуристи, які на цьому виграли, бо поки там десь тривав той концерт, вони лишалися на місцях і могли як слід до-випити та до-закусити і цим злагіднити настрої, спричинений обшуком Аронського та заборонаю виступати двом їх друзям. А коли прийшов час, їх повели бічними ходами і вивели тими самими дверима, з яких появилась „партія і правительство“.

І от вони на кону. Два кроки і перед ними самі потентати . . . Молотов, Мікоян, Ягода, Жданов, Куйбишев, Будьонний, Каганович . . . А між ними в центрі Сталін . . . А біля нього Ворошилов. Вигляд їх далеко не той самий, що його показують на безконечних портретах . . . І всі вони, ніби їх підібрано, дуже один до одного подібні — низького росту, вузловаті, округлі. Особливо Сталін дуже вже миршаво виглядає, — малий, округле лице, густа чуприна, низький лоб, довгий ніс, міцні вуса . . . І сірий, здавалось, заспаний. І знаний зім'ятий, із закритим коміром, піввійськовий френч.

Репертуар капелі був феноменально яловий: „Песня пріамурскіх партізан“ в українському перекладі, парубоцька „Котилася ясна зоря з неба“, танцювальна „Кину кужіль на полицю“ і інші.

І реакція на це була відповідна . . . З „членів правительства“ — хто посміхався, хто байдуже оплескував, а сам „великий“ не реагував ніяк . . . Він розмовляв з Ворошиловим.

Після цього концерту були ще загальні танці у сусідній танечній залі, другий „легендарний маршал“ Будьонний зі своїми гусарськими вусами і гарною молодою жінкою відкривав баль, кельнери

розносили донське шампанське, каву-мокка, на перекуску смажені куріпки, але уряд зі Сталіним непомітно віддалився до своїх чертогів. Гості пили, їли, бавились, танцювали. Не обійшлося без славетного гопака, якого один зі солістів опери так сердечно вибивав, що не видержали навіть його закаблуки і тут же, на кремлівських паркетах, демонстративно відлетіли. „Дам лиха закаблукам, дам лиха закаблам!“ . А як же, а як же! Знай наших. Як танцювать, то танцювать. І це протягнулося ген за північ . . . І розходились вже не маршовими колонами, а хто як міг, не виключаючи і такої техніки, як „рачки“ . . . Що робив у цей час грізний цербер капелян Аронський — історія замовчує . . .

І на цьому фактично показ, чи пак „декада“, українського мистецтва на висотах Кремля була закінчена. Голова українського уряду, тоді ще живий, Панас Любченко, який весь час був присутній на цій церемонії, говорив на цю тему зі Сталіним, який мав висловитись, що українські артисти недобре („не харашо“) одягнені, що капелю треба посилити і багатьох нагородити орденами . . . Що опісля і сталося. Особливо відзначено оперового співака Паторжинського, а пісню „Гоп, мої гречаники“ в його виконанні було записано на грам-пластинку, що у той час вважалося великим досягненням.

А взагалі всім учасникам декади було видано по тисячі карбованців, а тим, що займали видатніші становища — по дві тисячі, які вони одразу вибрали натурою, тобто талонами на закуп одягів і цим самим виконано волю Сталіна.

А відома і всенепомильна московська „Правда“, своїм ритуально-барабанним жаргоном, за 25 березня, у колонці „Счастливая встреча“, писала: (язик Пушкіна подаємо мовою Шевченка) „Відгріміли бої громадянської війни. Почалось мирне будівництво і в цій роботі геніяльний розум Сталіна визначає і направляє культурний розвиток радянської України. Лишень дякуючи товаришу Сталіну, розвиток української культури пішов большевицькими путями. Боротьба, переведена на Україні за останні роки проти українського націоналізму, являється найкращим доказом цього. На українських полях гремлять і дзвінко розносяться на всі боки веселі українські пісні. Розцвітає народня творчість. Будівничий соціалізму Сталін вказує українському народові путі його творчого розквіту, пишного розвитку його сил, будівництва гарного, яскравого, барвистого життя, якого людство не знало“ . . .

Все сказано і сказано вимовно з точним додержанням стилю доби.

Поза цим усім, капеля мала на цьому терені ще кілька зустрі-

чів, що їх аранжував Панас Любченко. Лишається загадкою, ким і для чого був влаштований виступ бандуристів у турецькому посольстві, чому лишень у турецькому і чому в цей дивний час. У кожному разі, цей виступ відбувся і бандуристам він подобався багато більше, ніж той у Кремлі. Було тут тепліше, щиріше, простіше. Після концерту було прийняття з гостиною. За столами сиділи всі разом, вперемішку, ніхто ні за ким не слідкував, за спинами не стояло ніяких „прислужників“ і всі почували себе справді, як у гостях.

Поведінка Любченка також всім імпонувала, він тримав себе, як голова держави, у своїй промові він коротко подав кілька моментів українсько-турецьких взаємин з минулого і висловив надію на добрі стосунки цих сусідів в майбутньому. Загальний настрій був легкий, невимушений, приятельський. Між іншим, тут було виконано тільки що дозволену „Закувала та сива зозуля“, де пригадувалось, як то „турецькі султани кували кайдани“, на що посол турецький жартома відповів, що ваші козаки також не лишались у боргу із султанами.

А поза цим, ще одна прикметна зустріч з маршалом Блюхером, командуючим Далекосхідним Воєнним Округом... У залі одного з московських готелів, з ініціативи також Любченка. З метою зацікавити Блюхера капелею і щоб той запросив її на концерти для Далекосхідної армії, де служило багато українців, а при тому показати капелю українським поселенцям Далекого Сходу, які виїхали туди ще за царського часу і майже не мали зв'язків з Україною.

Звичайно, і тут не обійшлося без промов... Промовляючи, Любченко намагався з'ясувати велику потенціальної сили народу України, якого було упосліджено, але який тепер, не дивлячись на тяжкі умови, може кинути на ринок союзу мільйони тонн пшениці, цукру, криці і вугілля. Нині українські робітники виконують комбайни, трактори, танки, літаки...

І на цю горду тираду Любченка Блюхер дав відповідь, що її ніколи не забувають бандуристи: — Слухай, Панасе! (вони були на „ти“). Не розкажуй мені багато про Україну, бо я також Блюхаренко!

„Ця відповідь, — писав про це пізніше Г. Китастий, — зробила на нас різке враження. Він заронив в наші серця іскру надії. Десь глибоко в душі відчувалося тепло. У нас відчувались крила і ми вже готові були летіти туди далеко на схід і кріпити рідною піснею серця вимученого українського народу“...

Віriamo Китастому. Це так було. А тому ніяке диво, що дуже

скоро після цих зустрічів, обох цих „енків“, „геніяльний розум Сталіна“ також відповідно „направив“. Один з них сам собі пустив у лоб кулю, а другому — маршалу і главнокомандуючому — зробили це саме десь у якихсь катівнях советської інквізиції. І всі ці зустрічі були або провокацією „геніяльного“, який був на такі штуки неперевершеним майстром, або просто незбагненням „служілими іногородцями“ (один українець, другий німець) дійсних намірів політики Кремля. Але так чи інакше — їх наслідки ті самі: зведення в нівець і ліквідація!

Бож ще не так дуже давно, а то 1927 року, у цій самій Москві, гостили всього 10 кобзарів з України, без ніяких особливих титулів „зразкових“, про яких московський журнал „Музика і Революція“, зовсім людською і культурною мовою, подає нам такі відомості: „Кобзарі, що виступали в малій залі М.Г.Б. 16 і 20 березня, уявляють зі себе, за цілістю, збереженістю і загальною художністю, дуже рідкісний колектив 10 прекрасних музик, з досконалим опануванням своїх подивугідних многострунних інструментів, які своїми м'якими, вражаючими голосами творять незабутнє враження на публіку найрізноманітніших верств. Пісні історичні, гумористичні, чумацькі, народні, героїчні, гайдамацькі — виконуються кобзарями хоровим складом. Революційні пісні — найслабше місце концерту. Вони видимо „творені“ на манер старих знаних пісень. Нові, бойові слова ніяк не в'яжуться з мирним перебором тихих рокопучих струн. Але побутові, бурлацькі, підпільні пісні неволі на слова Шевченка, сатиричні пісні, що представляють і попа, і латинника-бурсака, і власника-мужа — ненаслідувальні у виконанні кобзарів. Кобза, або бандура, була представлена у своєму однородному вигляді. Безсумнівна її майбутня доля — це поділ її на відміни: прима, альт, бас ітд; так само, як і домбра чи балалайка — кобза має всі дані для дальшого свого просування і воскресання в побуті. Дуже цікавим новаторством є фіксування виконаних кобзарями пісень і дум також на письмі. Необхідно по можливості скорше перевести цю роботу, бо пісенність старого побуту, що відновляють епоху, розкривають її соціальну закраску — поступово забувається і тратиться“ ...

Яка різюча різниця бачення і трактування тієї самої справи Московією 1927 року і Московією дев'ять років пізніше. В мові, стилі, засобах, намірах „геніяльний розум Сталіна визначає і направляє культурний розвиток радянської України“, виразно говорить тепер і цікаво, куди це скеровання має завести? Бандурі виразно проголошено війну і цікаво, хто кого переможе? Бандура Москву чи Москва бандуру? Але покищо бандуру зведено до „Кину кужіль на

полицю“ та „Гоп, мої гречаники“ і тим самим позбавлено її тяжкої гармати і залишено її лишень при шараварах та гопаках.

Хоча самі кобзарі гарцюють далі і є їх тут вже не десять, а двадцять два і витанцьовують вони свого гопака на самих царських помостах Кремля і поїли там ікри та попили запіканки... Та й зустрілися з іншими „турками“ та іншими Блюхаренками. А це також вже щось значить, коли дивитися і бачити справу „з другого боку“.

А останньою їх карколомною дивовижею був концерт в домі відпочинку „Висшево Савета Народнава Хазяйства“, серед дрімучого лісу, 40 кілометрів на захід від Москви. Чималий, двоповерховий застлений павільйон з пальмами, олеандрами, кактусами та іншою заморською рослинністю; а також залі з буфетом, баром, біліярдом, читальнею, басейном. Концерт відбувався в невеликій залі з кадками пальмет та всілякої екзотичної зелені та дорогими килимами, та прекрасними картинами, та м'якими фотелями, у яких розмістилися представники воєнної еліти, високої бюрократії, з їх виразно не „рабоче-крестьянсько“ типу дамами. Щось зовсім ніби не в Москві, а всього лиш 40 кілометрів віддалені від неї...*)

Це було на закінчення Московського бенкету бандуристів і треба сказати, що під деякими аспектами, весь той спектакль, чи пак декада, має для історії бандури своє символічне значення... Байдуже, в яких формах і нормах воно відбувалося.

А тим часом треба вертатися до Києва і чекати, куди далі „направить“ їх „геніяльний“... І робити, що скажуть. А там буде видно.

III

І розуміється, що після Кремля загальний престиж бандуристів значно піднявся. Ореол „сонця Кремля“ позначив їх долю. З ними почали „носитися“. Їх треба записати на платівки, причепурити, показати світові. Ще минулого року почалися записи капелі на грам-платівки, тепер це вже стало кончевою необхідністю. На місці в Києві не було відповідної для цього техніки, отож прибули спеціальні фахівці зі самої Москви. Одночасно, за наказом з центру, згідно з бажанням „геніяльного“, капелю почали швидко роздувати і довели її до складу 50 людей, хоча це не конче радувало питомих бандуристів, бо набирали „масу“, просто з вулиці, хто тільки міг щось співати. Про бандуру та її стиль не дбалосся. Проби відбувалися без настрою, після проб, як згадує Панасенко, бандури скида-

*) Н. Kytasty, "Some Aspects of Ukrainian Music Under the Soviets".

лися на купу, як дрова, а все разом оберталося у халтуру. Капелю перетворено на масове, різномовне, дешево-розвагове підприємство пропаганди та агітки „щасливого і радісного життя“.

І приблизно в такому стані, у червні цього самого 1936 року, капелю виряжено в далеку подоріж до Азії, за Урал і Байкал, до республік Казахстану, Узбекистану, Туркменії з такими їх містами, як Ташкент, Ашхабад, Самарканд, Сталінабад та багато інших. Передбачалися виступи не лишень у військових гарнізонах, а також і для цивільного населення.

Капелю, розуміється, відбирали, чистили, просівали. Її диригент М. Михайлів намагався все зробити, щоб вона могла себе показати перед своїми азійськими співгромадянами. Формально, концертну угоду підписано з командуванням Середньо-Азійської Військової округи на місяці червень і липень.

З наближенням часу виїзду капелі почалася велика метушня і не лишень урядова, але також родинна. Безконечні перепитування, збирання відомостей. А що там? А як там? Які там люди? Який клімат? Надходили чутки, що саме тепер там стоїть нестерпна спека, що нашій людині тяжко її знести, що там ширяє малярія та якась злаякісна пендінка, що її ширить на шкірі дрібна непомітна мушка. Не забувалося і про таку плюгавість, як скорпіони, які там лазять, мовляв, зграями, а до всього тубільче населення дуже вороже до всіх приїжджих, так що вечорами там не дуже безпечно виходити в місто, особливо в одиночку.

Жінки бандуристів перебували у стані постійної тривоги... Наряжали, виряжали, намовляли... Проти малярії готувались пляшки з горілкою, настояні на хиніні, соняшниковому цвіту, чашникові з певними рецептами, коли і як, і скільки... У день виїзду на залізничному дворці рух, шум, гармидер. І свої, і сусіди, і приятелі, і просто знайомі. Багато прощань, обіймів і навіть сліз... То ж дорога! Далека... Безконечна.

І простягалась вона туди на схід сонця через Москву, Оренбург, Аральськ, що ото над Аральським морем. Три і пів доби безконечного стукання коліс по рейках, безконечні краєвиди лісів, інколи поселень, ще рідше міст. Розважали себе, як могли. І розмови, і анекдоти, і партії „пульки“, і багато пісень під ритм коліс, і всі ті краєвиди... Через Урал долинами, взгір'ями, лісами. Після Оренбургу ліси, переважно ялина, почали рідшати, робитись менші зростом, а далі і далі, у Кара-Кумських степах та пісках і зовсім зникли. Довкруги розлягалась широка, як море, рівнина до самих обріїв. Інколи потяг зупинявся, щоб набрати палива та води... Тому що були піскові завії, вікна вагонів були щільно закриті, було душ-

но, бракувало повітря, подорожні, а особливо діти і жінки, терпіли дуже, діти квилили. Чоловіча публіка, переважно військові, а з ними й бандуристи, прикладалися до чарки. Ці останні, боячись захворіти малярією, завчасно почали свої чародійні настойки і помаленьку кінчали їх далеко ще до місця їх призначення.

Але все таки одного гарного дня, передобідньою порою, потяг наближався, нарешті, до Ташкенту, столиці гордого Узбекистану, де саме і мали початися перші виступи бандуристів з далекої України. Краєвиди різко мінялися. Перед очима розлягалися залиті водою рижові поля, а там далі почало виринати і саме, залите зеленою, місто.

І, як годиться, на станції, чекала бандуристів ціла парада. Розуміється, військове представництво, численна делегація мистців Ташкенту, великі букети пишних, пахучих квітів, привітання. Офіційно вітав капелю, і то українською мовою, замісник голови уряду Узбекиської Республіки, Григорій Манжара; його вишита сорочка і довгі, сиві козацькі вуса свідчили, що він не зрадив ще своєї раси, та й промова його, як на той час, була відважно насичена патріотизмом. Згадуючи про це, Григорій Китастиий зазначає, що „у словах його брєніла гаряча любов до українського народу. Здавалося, що ця дія відбувається десь далеко, де немає радянської влади“ . . . Але та влада і там була і вона це напевно чула. Вже далі Г. Китастиий додає: „Під час ежовщини, Манжару, разом з іншими високими урядовцями Узбекистану, було розстріляно, як ворогів народу“ . . . Так то воно було з тим патріотизмом.

Капля почала свої виступи зі столиці Узбекистану Ташкенту. Це велике, гарне на 585 тисяч населення, добре уряджене місто, в долині річки Чирчик з великою історичною минувшиною ще з часів Чингіс-Хана і Тімура. Населення — киргизи, сарти, узбеки, таджики і татари . . . З пануючою меншиною росіян, до яких тут зараховують і українців і яких місцева людність дуже ненавидить . . . Великі будови, широкі вулиці, чудові проспекти, багато зелені й парків з розлогою сіткою так званих ариків, тобто каналів текучої свіжої води.

На місто Ташкент було заплановано аж 15 концертів — цифра здавалося занадто перебільшена, але згодом виявилось, що концертна адміністрація знала, що робить. Заля літнього театру, яка вміщала понад дві тисячі слухачів, щовечора була переповнена. Програма концертів була прикметна добі: починалась піснею про Сталіна та інших його соратників, додавалось певну кількість українських народніх пісень і кінчалось знов Сталіном. Публіка переважно узбеки, з дуже великою кількістю українців. За минулі двадцяті

роки, сюди було насильно перевезено з України багато переселенців — „куркулів та підкуркульників“ і це вони з'їжджалися зо всіх усюдів, щоб почути звуки своєї пісні. І коли відкривалась завіса і почулися перші мелодії пісень, як на залі починався голосний плач і ридання, яке змішувалось зі звуками бандури і нагадувало ті далекі часи турецько-татарської неволі, що про них говорять кобзарські думи.

Директор капелі горезвісний Аронський суворо заборонив якібудь стосунки бандуристів з тими „ворогами народу“ і сам боявся, що йому за це можуть також „пришити діло“, і можна собі уявити, які рапорти посилав він до Москви своїм зверхникам, але згодом всі до цього звикли, капеля співала, люди плакали, а узбеки, особливо їх інтелігенція, дуже скоро зорієнтувалися, в чому справа, і зрозуміли, що їх трагедія поневолення така ж сама, як тих, що так весело співають на сцені, і тих, що так гірко плачуть на залі. І між ними постала велика дружба...

Що її дуже виразно було висловлено і підкреслено тим прийняттям, яке було приготовлено бандуристам урядом Узбекистану з відомим тоді генеральним секретарем партії Абдулом Ходжаєвим. Бенкет відбувся у літньому парку, під гарним, теплим небом, освітлений тисячами світел і рефлекторів. За довгими столами, заставленими вибагливими виробами відомої і славної ташкентської кухні, засіли високі партійно-державні представники країни, військові старшини, видатні мистці, кореспонденти преси... Не бракувало, розуміється, і наглядачів „з центру“. Пились найкращі, настоянні виноградні вина, виголошувались гучні промови і крилаті тости за міцну дружбу українського і узбецького народів, а там далі у нічній прохолоді, під звуки військової оркестри, кружляли в танку похмілля пари. І це тривало до самого світанку...

І все, здавалось, виглядало гаразд, бандуристів щедро обдаровано не лишень бурхливими оплесками, але також бурхливими дарунками, але під кінець ташкентських концертів несподівано захворів диригент капелі Микола Михайлів, як казали, на злоякісну ангіну і його одразу відправили до шпиталю. Обов'язки диригента перейняв Данило Піка і під його керівництвом капеля, виконуючи плян концертування, переїхала до міста Ашхабаду, Туркменської республіки. Тут також капеля дістала вістку, що її диригент Михайлів помер, а тому що до Ташкенту було яких 2000 кілометрів віддалі, вона не могла взяти участі в його похороні. Відряджені були лишень двоє бандуристів, Йосип Панасенко і Григорій Китастих, які заступали капелю. Було уряджено величавий похорон. Ташкентці казали, що такого многолюдного похорону вони ще не

бачили. За домовиною йшли тисячі народу і несли безліч квітів та вінків. Його могила вся була вкрита квітами .

А капеля гасала далі по широких просторах Середньої Азії . . . Гналися з міста до міста, від гарнізону до гарнізону. Потягами, тягаровими автами . . . Геть здовж іранського кордону важкими пилюжними дорогами . . . Інколи були до смерти втомлені, але якою насолодою було виступати в гарнізонах перед масою військовиків, які зустрічали капелю такими оплесками, що їх, мабуть, чули по всій Азії . . . Капелян до сліз зворушували привітання вояків українською мовою, що було таким незвичним явищем у цих умовах і просторах.

По двох місяцях такого бурхливого мандру по пустинях, горах і степах Середньої Азії капеля вертається назад. Ще довго опісля стояли в уяві ті стихійно-суворі простори цього містерійного суходолу. Снігом криті верхів'я гір, прозоро-холодні води потоків, лінійні течії безмежних Сир-Дар'ї і Аму-Дар'ї . . . І знана східньо-традиційна гостинність з гучними урядовими бенкетами та ці зустрічі з визначними мистцями великого мистецтва музики, та всіма тими гарячими промовами про дружбу й братерство наших народів.

Везли капеляни і багато всіляких подарунків, а в Самарканді було одягли їх під час концерту, за гучних оплесків публіки, у національні узбецькі смугасті халати з відомими тюрбейками.

На знак великої дружби до України було передано набір убрання узбеків українським представникам уряду — Любченкові, Петровському, Хвилі . . . Для доручення дарунків було обрано окрему делегацію з трьох осіб, а в тому також Аронського. Але, дивним дивом, до такого доручення не дійшло. Як кажуть, „хтось“ не дозволив . . . Не тяжко догадатись, хто був той „хтось“, як також чому . . . Подарунки дружби невідомо де ділися . . . Але про них не забуто.

Після повернення до Києва, управління в справах мистецтва призначило диригентом капелі Дмитра Балацького. Під цим новим керівництвом капеля починає свої нові концертні поїздки. Восени цього самого року вона успішно виступає в залі Ленінградського театру (бувший Олександрівський), а наступного року вона виряжується в далеку дорогу на Кавказ і концертує у Вірменії, Грузії, на Кубані, а далі в Молдавії.

Але в скорому часі ця її бурхлива діяльність нагло обривається. Над Україною в той час проносилась виняткова буря терору, її заливав дев'ятий вал несамовитого людонищення. Людина в тому просторі тратить якубудь вартість, нічого не робиться без жертви голови. Саме коли капеля концертувала у Тирасполі на Молдавщині-

3 5 6 ОКТЯБРЯ
**УКРАЇНСЬКА
 ДЕРЖАВНА
 ТРАЖЦЬОВА
 КАПЕЛА
 БАНДУРИСТІВ**

УКРАЇНСЬКА ТРАЖЦЬОВА ТРАЖЦЬОВА КАПЕЛА

БАНДУРИСТІВ

БАНДУРИСТІВ

ДФП

СЕЗОН
1937
ГОДА

АЭГСОФИЛАМОНІЯ

СЕЗОН
1937
ГОДА

СЕЗОН
1937
ГОДА

АЭГСОФИЛАМОНІЯ

СЕЗОН
1937
ГОДА

1937
СЕЗОН

ФИЛАМОНІЯСЬ

3 5 6 ОКТЯБРЯ
**ПОСЛЕДНИЕ КОНЦЕРТЫ
 ЛЕТНЕГО СЕЗОНА
 УКРАЇНСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ
 ОБРАЗЦОВАЯ
 КАПЕЛА
 БАНДУРИСТОВ**

Дир. БАЛАЦНИК

3 5 6 ОКТЯБРЯ
**ПОСЛЕДНИЕ КОНЦЕРТЫ
 ЛЕТНЕГО СЕЗОНА
 УКРАЇНСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ
 ОБРАЗЦОВАЯ
 КАПЕЛА
 БАНДУРИСТОВ**

Дир. БАЛАЦНИК

3 5 6
**JAJ SEZONUNUN
 AXRYNSY QONSERTI
 BANDURISTLAR
 NUNUNAVI
 QAPELLASY**

Dir. BAL

дочасов реви о 8 ч. 30 м. вечеро.

№ 5X...
 № 5X...
 № 5X...

ні, прийшла вістка, що покінчив самогубством голова РНК Любченко, а коли капеля вернулася до Києва, там вже не було ані А. Хвилі, ані Альтшулера. Одного дня не прийшов на пробу Д. Балацький, а трохи згодом не стало таких бандуристів, як О. Дзюбенко, І. Цибулів, А. Федько. Зняли також і ультравірного Аронського. У капелі настала чергова директорська криза, яка за чергою? За час від 1935 року до 1941 змінилося їх п'ятьох: З. Аронський, С. Берман, М. Петлюк, П. Малемоненко і О. Кашарин. На місце диригента Балацького призначено М. Опришка, але по кількох пробах і цього арештовано. Залишився постійний заступник диригента Данило Піка і він перейняв диригування.

А про те, що чекало тих, що їх „забрали“, розкаже нам старий бандурист Данило Кравченко: „Нас було шість чоловіка (бандуристів) з Баришполя. І почали ми своє турне з того ж таки міста. Обслужили Лівобережжя, Правобережжя... Та згодом біда! У Броварях забрало нам ГПУ (це було у 20-х роках) двох бандуристів. На їх місце прийшло двоє дівчат, що гарно співали. Але в Каневі забрали ще двох. Ого, подумали ми, тепер черга і за рештою. На нараді рішили зробити перерву і я переїхав до Маріюполя і там улаштувався на залізниці. Співав там у церкві та зробив контракт з оперою. Але незабаром організувався новий квартет бандуристів і я оперу залишив. За зрив контракту мене судили, але за мене вступилися такі люди, як Козицький та Вериківський і захистили, а в скорому часі з нашого квартету зробився квінтет, бо до нас пристав такий добрий музика, як Глушко... Працювали з філармонією, обслуговували армію, робили поїздки...

Але раз ото прибули ми до Свердловська і спинилися у гостиниці „Уральськ“. Дали лише два концерти і на третій заарештували нас аж двох — мене і Скибу. І одразу нас розділили. Мене замкнули зараз таки тут у Свердловську, а Скибу куди дали — не знаю. Просидів я у Свердловську щось із тиждень, а потім мене перевезли до Москви у Бутирку. У вагоні обабіч мене сиділи вартові і пильнували, щоб я не повисівся. Мав цілий ряд статей, а з головніших була 58 та ще 54 „українська“. Це вже ніщо інше, як „збройне повстання проти радянської влади“. Ні більш, ні менш... І мали рацію, бо наші бандури таки були „збройне повстання“, що там не кажи.

З Бутирки мене перевели на Луб'янку і просто в камеру смертників і просидів я там аж вісім місяців, день-у-день виглядаючи отієї кульки в потилицю. А поводитись зо мною так гарно, що тільки вибили нижню щелепу, а верхню zostавили не зовсім цілу. На допити водили під руки, як архирея, а потім почали навіть носити

**НА ЗАЛІЗНИЧНІЙ СТАНЦІ ЯСИНОВАТА, ДОНБАС —
бандуристи майже добу чекали на потяг, щоб зроби́ти пересядку.**

на ношах, як скарб який. Харчували уколами, бо мій рот був зайнятий чим іншим...

Один раз крізь вікно сказав мені вартовий, щоб одягався і виходив „с речами“. Через п'ять хвилин я вже був внизу і там одержав свій мішок з лахами. Підійшов до наглядача і просив, щоб мені дозволили побачення перед відправою. А він мені каже: -- Вот на тебе бумажку, распишись! І я побачив, що справа йде не про побачення, а про „срок“ і про далекі табори... Підписав я це, а тоді повторив прохання про побачення з дружиною... Вона, кажу, чекає тут у Москві два тижні, щоб зо мною побачитись. — Ну, вот... Іді туду у дверь, — відповів він. Я послухав і пішов... По часі, вже за дверима, він наздогнав і як штовхнув мене в зад ногою, то я так і полетів носом по асфальті метрів десять... Сили ж у мене було, як у курки... Розбив ніс, а з лица здер майже всю шкіру. Мене взяли на ноші, перев'язали і вкинули до телячого вагону.

Везли до Владивостоку, а по дорозі побував по різних тюрмах. У Владивостоці мене негайно викликали в „третю часть“... Я так й обомлів. Оце напевно, думаю, додадуть додатковий речинець. Та не так воно вийшло.

Попав я в бухту Нагаєво, а звідтіл погнали нас піхотою до Магадану. Там мені, правда, пощастило — потрапив до артистів і мене приділили до клубу ім. Горького... Пробув там місяців три, аж одного разу викликають на вахту. — Какаю статью? — питають. Не було як скривати — 58 — кажу... Покрив мене кілька разів матюком і рішення запало: загнать „бандітскую морду“ у саму глибину тайги. І повезли відкритим вантажним автoм у 65 градусів морозу. Гнувся, корчився, лились сльози... Завезли на Верхній Тайожник... Там я рубав ліс, будував дороги. Згодом перевели на Нижній Тайожник... А далі на Кинжал, на Карахалін, на Оротухан, в Усть-Утіне. А опісля, після усіх тим митарств, такий професор Сластьонов представив мене здоровельній комісії, як вичерпаного зо всіх сил... З мене лишилися самі шкіра і кості... Перевезли мене знову на 23-ій кілометр від Магадану до інвалідного табору...

І кого я там зустрів? Нашого славного бандуриста, диригента, музику Володимира Андрійовича Кабачка. Який я не був хилый, а підскочив з радости. І одразу швиденько його знайшов і хопив у обійми. І так ми глянули один на одного мовчазно і тільки очі казали, що воно тепер на світі діється... Вони були, як рана, болючі... Яюсь так, що я дістав у цьому бараці для спання найкращий куток, а що Кабачок мав погане місце, я відкупив за дві пайки хліба місце сусіда-цигана і ми поселились побіч. Кабачок мав вигляд жахіття... На голові ні волосинки, вуса довгі і білі, а в роті

...КАРАЮСЬ, АЛЕ НЕ КАЮСЬ.

ні одного зуба . . . Про це все подбали в ГПУ . . . І жував він яснами та ще й хвалився, що в нього ясна наче зі сталі.”

Ця розповідь, що її перефразовую за Володимиром Несторовичем, який записав її з уст Кравченка, каже сама за себе. І не треба ніяких коментарів. Пригадується хіба ще одного бандуриста, або краще кобзаря, Тараса Шевченка з його Кос-Аралом, або знов пригадується Гнат Хоткевич, що мав клопоти і з царською охороною. Гай, гай! То ще були часи!

Але прийшла війна. Великі советські армії не пішли проти ворога, а в полон. Зі штабами, генералами, урядами. Історія ще не знає такого ентузіастичного полону, як це сталося у цьому просторі 1941 року у місяці червні 22 числа, у неділю рано. Країну залишено ворогові аж по Волгу і Кавказ. І коли б не Америка — було б її страчено назавжди.

І ця сама війна повернула долю капелі у зовсім протилежний напрям, ніж цього вимагав „геній“ Сталіна. І перші ознаки цього почалися вже тоді, коли то армії Гітлера у вересні 1939 року розгромили Польщу і тим самим змусили „старшого брата“ „протягнути братню руку і визволити єдинокровних з кормиги панської Польщі“ . . . І сталося це точно в день капітуляції Польщі 17 вересня. Того дня „могутня Червона армія“ перейшла в наступ проти свого давнього розбитого німцями ворога на заході. І того самого дня одразу пригадали бандуристів. О 10 годині ранку, як звичайно, капеля почала свою пробу, а годину пізніше прийшло розпорядження виїжджати на захід до штабу пропаганди операційних армій. При від’їзді приказано не брати з собою нічого, крім бандур і концертних костюмів . . . О першій годині капеля, за винятком чотирьох, які не дістали перепустки НКВД, залишила Київ.

Дорога була довга, марудна, повільна і щойно за два дні капеля доїхала до Проскурова, де дала кілька концертів для Червоної армії. Того дня радіо повідомило, що „героїчна, доблесна Червона армія“ вже зайняла місто Тарнопіль, 45 кілометрів на захід від границі ССРСР. На другий день, 20 вересня, там була вже також капеля.

З Проскурова до Тарнополя їх везли двома відкритими тягаровими автомашинами. Було цікаво бачити вперше закордон, царство буржуазії і капіталізму, де панує либонь нужда, визиск і поневолення. І були здивовані, коли побачили, що ті селяни виглядали краще, ніж вони самі — орденоносні артисти ССРСР. І не хотіли вірити, коли їм казали, що це прибули артисти, бандуристи . . . І з підозрою дивилися на цих зім’ятих, заношених обдертусів з неголеними обличчями, у брудних сорочках, з нечищеними черевика-

ми. Люди дивилися на них, знизували плечима і переглядалися іронічними поглядами.

А капелянам стало ясно, що советська пропаганда — це брехня, бо життя цих селян закордоном не можна й порівняти з бідой і нужденністю тих колгоспників, яких вони звикли бачити у себе дома.

У Тарнополі цілу капелю помістили у одній класі якоїсь школи, для снання дали тільки соломку, виходити на місто було заборонено. Пояснювалось це тим, що, мовляв, тут ще діють польські партизани, які можуть спричинити їм клопоти. Тим часом по місті вже їздили авта з голосномовниками, які заповідали концерт капелі. Вхід безплатний. Бандуристи заінтриговані. Це вперше вони виступатимуть перед українським населенням поза межами Сов. Союзу і були цікаві, як їх тут зустрінуть.

На другий день, кілька годин перед початком концерту, їх директор, тепер Берман, сказав бандуристам поділитися на малі групи і йти за ним. Він повів їх до склепу з одягом і вони були здивовані, що тут продавалось все без черги. І також було дивно, що товару був повний склеп, а покупці були самі бандуристи. Вони звикли бачити це навпаки... І вперше побачили одяги різних кольорів, як також зі справжньої вовни. І хотілось їм набрати цього по можливості більше — для себе, для жінки, для дітей... Але було їм дозволено взяти лишень по одному одягу, одно пальто, капелюх і по дві сорочки. А щодо ціни? 50-60 карбованців за костюм, який у Києві коштує не менше 1000. Таким саме чином їх завели до крамниці взуття, де вони взулися.

І мали нагоду також бачити, як до різних крамниць під'їжджали авта військових, які наповняли там великі валізи кращими товарами для відправки їх додому.

А самі вони верталися до свого табору у школі наладовані пакунками і це свідчило, що переможний похід соціалізму на „гнилу Європу“ вже розпочався.

А після були також здивовані, коли побачили, що зала театру, де відбувався їх концерт, була виповнена лишень до половини... І що публіка поводитись дуже стримано, розмовляли лишень пошепки... А коли відкрилась заслона і на сцені появилась прекрасна група бандуристів на 35 людей, їх здивовання було ще більше. Їх вперше за все їх концертування було зустріто абсолютною мовчанкою. Така поведінка публіки збила зовсім з пантелику директора Бермана, який приготувався до виголошення великої, бурхливої, історичної промови і враз отака гробова мовчанка. Деякий час він

вагався, не знав, як почати і, нарешті, на ціле горло, серед повної тиші, викрикнув: — Здравствуйте, таваріщі!

Але й це не зробило враження. Публіка мовчала далі. Берман почав за знаним шабльоном викрикувати, російською мовою, якої тут зовсім не розуміли, про всі ті блага, що їх несе з собою переможна Червона армія та її великий вождь Сталін... І був страшенно здивований, коли на згадку цього імення ніхто в залі не плеснув... А бандуристи, що слухали цю знайому патетику, думали лишень далі про ті чудеса, які бачили у тих крамницях... І кожний лишень передумував, чи добре він вибрав свої одяги, чи не можна б було зробити це ще краще. А про промову Бермана думали: от він тут розпинається, бреше, яке то щастя чекає тих людей в майбутньому, а сам напевно побіжить завтра по крамницях наповнити своєї валізи за гроші, яких він має також повні валізи — своїх і не своїх...

Нарешті промова була закінчена, Берман викрикнув три рази „ура“, ніхто на це не відповів і концерт розпочався.

Але все таки контакт з цією публікою був знайдений і саме на це розраховувала московська пропаганда. Репертуар концерту для цього випадку був зовсім інший, ніж було звичайно. Замість розпочати „піснею про Сталіна“, вони розпочали давно забороненими „Думи мої, думи мої“... З тією неблаганною молитвою — „в Україну ідіть, діти, в нашу Україну!“ І коли тридцять шість вибраних голосів виконували цю благальну істину, і коли публіка знала, які саме „ширу правду і слово ласкаве“ вони знайдуть у теперішній Україні, але все таки, коли ця пісня скінчилася, зала заповнилась оплесками. Виходило, що ці слухачі не вірили на слова Бермана, ані вишитим сорочкам бандуристів, але вони повірили слову Шевченка, бо знали, що воно справжнє. І не тому, що тут вжили його лишень, як приманку, а тому, що з тим словом вони перемогли „одну силу“ з надією, що переможуть і „цю другу“... (псалом)

А самі бандуристи також це зрозуміли і це було перше духове єднання цих довго роз'єднаних двох Україн, які нарешті з'єднані, щоб далі вже спільно тягнути те ярмо неволі, накинute їм Москвою, з великою надією, що одного разу вони від нього звільняться.

Дальший кількадеennisий побут бандуристів у Тарнополі пройшов переважно у місті, на базарах, по крамницях, по рундуках. Бо хоча їм і було заборонено виходити, але ті приваби, які вони там бачили, були сильніші від усіх заборон. І сам Берман, нарешті, зник невідомо де, так що й не було кому берегти їх щасливу соціалістичну невинність від насильства буржуазії й капіталізму...

Тим більше, що тепер ціле місто уявляло собою одну величезну „толкучку“ (торговицю). Солдати, офіцери, комісари . . . Все це щось купувало, обмацувало, дивувалося . . . Найбільшим попитом користувались годинники . . . Їх хапали, прикладали до вух, вислухували . . . Не було грошей — пішли в хід облігації „Государственных займов Сталінських п'ятилеток“, білети „Осовіахіма“, „Мопра“. Людей запевняли, що їх вартість відповідає вартості грошей і знаходились такі, що їм вірили.

Після Тарнополя капеля виступила по інших більших і менших містах, але головним їх завданням був виступ у Львові і там вже давно йшла інтенсивна для цього підготовка. У Львові можна було бачити найкращі театральні сили Києва, нарешті прибуло саме українське „правительство“. І 30 вересня зустріч цього маріонеткового театру з населенням Львова відбулася. Ціла процедура пройшла без єдиного російського слова. Театр був повний. На сцені було урочисто прочитано акт злуки західньоукраїнської вітки українського народу з його основним пнем у Києві. У великому концерті, крім бандуристів, взяли участь найкращі співаки України, як Паторжинський, Литвиненко-Вольгемут . . . З Москви прибув Іван Козловський, який заспівав дві українські пісні. І в загальному — головна мета була досягнута. Публіка, якщо й не була очарована, то все так і завагалася. — Чули? Україна говорить . . . Хай навіть большевицька . . . Але Україна!

Але в скором учасі, за цією романтичною, солодкою поезією прийшла відома, гірка, автентично-советська, проза.

БАНДУРА В ЕВРОПІ

Народе-страднику, навчи і нас в вигнанні
Любити свій Єрусалим . . .
Навчи в солодкому стражданні
Пройняти серце ним.
Щоб на чужині, над річками,
Поклавши кобзи жалібні,
Ми тихо сходили сльозами
В жалю по рідній стороні.

О. Олесь

I

У нашому українському географічному просторі, під Європою дуже часто розуміють ту частину цього континенту, що простягається на захід від кордонів колись царської, тепер советської імпе-

рії. Географія і геополітика не завжди синхронні. З цього постають „клімати“ або „круги“ культур з відповідними їх родовими прикметами.

Наша бандура, дарма що прийшла з чужинного світу, тілом і душею вросла у глибину віків і духа тієї землі, що простягнулась обабіч Дніпра-Славути, а її звучання найкраще зливається зі звучанням сердець тих людей, що тут віками вкорінені.

Для бандури козацької в її органічному сенсі навіть західні простори самої України могли бути чужиною, аж поки не занесено її туди надхненною силою і чаром вітрів романтичного епосу сходу з його невмирущим спогадом минулого і животворною візією майбутнього.

А вже такі простори слов'янства, як Річ Посполита Польща, або королівство Чехо-Морави і ген до верхів Балкану та берегів Адрії — царства болгаро-сербо-хорватського, були доступні їй лишень принагідно, тимчасово-гостинно з невеликими можливостями тривалого побуту.

А щодо самої корінно-європейської, германо-романської домінантності — бандура була, здається, майже незанимким явищем, а як і знаним, то чомусь забутим і заміненим іншими інструментами струнного ладу, головним чином скрипкою й гітарою, які швидко поширились і здобули світову популярність. Європа окциденту мала дуже вигідну стратегічну позицію, вона врізалась клином у водні простори заходу і її культурно-політичні формувальні процеси не були zagrożені ніякими континентальними силами. Між нею і Азією простягалось широке передпілля слов'янства з його форпостом Русі-України, яке протягом віків, приймало всі удари азійського гіганта і було надійним забором проти його намагань залити цей провокуючий півострів суходолу, що простягнувся на земній кулі ген, скажемо, від Гонг-Конгу китайського і до Бресту французького.

А тому Європа змогла витворити дуже певні, дуже стабільні форми своєї духовності, які постійно розвивались й вдосконалювались творчою силою генія цих талановитих рас з їх культурним підложжям античних культур Еллади і Риму.

Музика Європи, особливо німців, германського простору й романсько-італійського, не була конче витвором місцевого творця, її було зачерпнуто з тих самих джерел середземномор'я, як і багато інших вартостей культури цих народів, але її дуже скоро було адоптовано, злито з тубільним стилем вислову і з цього витворилась велика органічна синтеза ритму, тону, вібрації. Тут народилась не лишень музика-казка, але й музика-повість, філософія, про-

за, догма. Пісня перетворилась у симфонію, оперу — світляне, кольорове, епічне, архітектонічне дійство. Тут знайшов місце і родився сам Геній цього мистецтва — дух-покровитель, який, за старогрецькими віруваннями, супроводить творця і свідомо керує його творчими помислами, протягом всього його життя.

Українській бандурі, з її власною філософією, давно було потрібно безпосереднього контакту з цією благословенною батьківщиною музичного культу, але так сталося і переважно з причин політичних, що цього годі було досягнути. Ніякому бо іншому музичному інструментові не приходилось боротися з державною поліцією, а тому хто і як міг вирядити її в путь між люди, коли її репрезентантам відмовлялось права побуту навіть на рідній землі. Ось, наприклад, послухаймо, що каже у своїх спогадах такий вірогідний свідок цих справ, як Олександр Кошиць, про похорон найбільшого українського композитора Миколи Лисенка у нашому головному місті Києві . . .

„В день похоронів я з студентським хором стояв коло Володимирського собору, чекаючи виносу тіла, і коли жалібний похід рушив од собору, то виявилось, що весь величезний натовп, що йшов поперед домовини, складався з різних хорів. Спереду студентського хору, який один мав у своєму складі більше 200 людей, ішов хор Комерційного інституту (теж біля 200 люду). Далі перед ним був якийсь аматорський хор, а спереду церковний, здається Надеждінського, далі хор Яциневича. Позаду нас був хор курсисток (Високі жіночі курси — Університету св. Ольги), ще далі хор Політехнічного інституту, хор Школи Лисенка, знов якихсь аматорів, а ген поза цим низка церковних хорів без всяких назв. Так що усього співало не менше, як тисяча-півтори люду, а може й більше. Знаю тільки, що коли голова цього походу підійшла до Народнього дому на Троїцькій площі, то домовина була ще коло університету. „Святий Боже“ співали всі по черзі, але ті хори, які йшли поперед нашого студентського хору, як добре організовані, трималися цієї черги і співали дуже добре, особливо Комерційний інститут під керівництвом Попова, але ті, що були позаду нас, часто плутали чергу і не раз співали одночасно в різних тонах і темпах. Через те мене заставили вийти зазбіч, нав'язати на палицю хустку і взяти всю ту масу під свою оруду. Склався помпезний хор.

Коли ми проходили повз університет, з вестибюля нас почали фотографувати на фільму для кіноматографа. Хоч царські посіпаки швидко тих кінофотографів зняли, але студентський хор таки встиг ще на ту фільму попасти. Цікаво, де та фільма тепер?

В той час у театрі Садовського було дано розпорядження, щоб

оркестр під керуванням мого помічника Верховинця-Костіва помістився на верхньому фойє, звідки вікна виходили на Велику Васильківську вулицю, кудюю мав проходити жалібний похід, і зустрів нас Жалібним маршем композиції Лисенка з драми „Дорошенко“. На приказ поліції театр було замкнено (як також заборонено оркестрам брати в похороні участь), але коли похід наближався до театру, я помітив, як М. Садовський дав рукою знак на вікна театру і звідти понесли звуки маршу. Зараз же пристав (начальник поліції) і поліціанти кинулись до театру, але... „ключі були невідомо в кого“. Вони почали кричати знизу на вікна, але музика не вмовкала, хоча там могли тих криків і не чути. Тоді кинулись до Садовського, щоб той це припинив. Микола Карпович почав махати рукою, але так, що здавалось, ніби він заохочує далі грати, і оркестр грав далі, і замовк аж тоді, коли під театр піднесли домовину, зупинились і почали читати Євангелію. За це потім Садовського тягнули на „цугундер“ до поліції, але він викрутився тим, що в театрі, мовляв, відбувалась проба оркестру на „Дорошенка“, і що він намагався рухами руки це зупинити, а сам театр було замкнено на розпорядження тої ж поліції.

Прийшли на Байкове кладовище до ями, яку було приготовано з правого боку церкви на першій терасі. Всякі промови над домовиною було поліцією заборонено. Успів сказати слово лише о. Остап Нижанківський і то, здається, тільки як священник“... .

Ось у таких умовах мала розвиватися музика України... За часів царських Захід Європи майже не чув якихбудь проявів музичного мистецтва цієї країни, ані народнього, ані тим більше індивідуального, дарма що ця країна знаходиться на дуже видному місці цього континенту. Україну заступали лишень деякі композитори російського імені, як Бородин, Мусоргський, Чайковський деякими своїми композиціями з українською тематикою, але ані Гулак-Артемівський, ані Лисенко до них ніяк не могли належати. З тих самих мотивів, з яких оркестри не могли грати над домовиною Лисенка, додаючи до цього аргумент провінціальності цих музик, або неvistачальності їх таланту, дарма що багато з російських музик знані світові багато меншими талантами, ніж їх українські колеги.

І, здається, це лишень великі війни і великі революції змогли перемогти заборону українській музиці вийти у ширший світ поза межі російської домінації. Були це великі ісходи народу, великі втечі, великі еміграції від переслідування, від Сибіру, від знищення. І першому, кому пощастило зробити з великою користю для українського музичного мистецтва, це тому самому Кошицеві — гені-

яльному диригентові, інтерпретаторові, знавцеві і збирачеві народньої музики у формі його пісні, який в роках 1919 по 1926, спочатку зі своєю Республіканською Державною Капелею, а пізніше з Українським Національним хором, за тяжких умов великої поразки й боротьби за українську народню справу, залишив Україну і об'їхав спочатку Європу, а згодом Північну і Південну Америку з великим мистецьким тріумфом, даючи початок для подібних поїздок і іншим українським, переважно вокально-хоровим, з'єднанням, як хор Котка, Євсієвського, які в двадцятих роках концертували по Західній Європі, як також кілька окремих концертів у Франції знаного хору „Думка“ під орудою Н. Городовенка, вперше формально дозволеного владою Москви.

Бандурі, у широкому розумінні цього слова, довелося чекати на зустріч з Європою аж до року 1942. До того часу, після Першої світської війни, були вже перші спроби в цьому напрямку. Великий бандурист Василь Ємець переїхав з бандурою через цілу Європу в роках 1920-36, залишив по собі багато виступів-сольо, а також залишив багато учнів бандури особливо у чеській Празі, де він провадив школу бандури, яку покінчило багато десятків бандуристів, а між ними і такі, як письменник Модест Левицький, професор Іван Паливода, професор Григорій Омельченко, а також знаний бандурист Михайло Теліга.

Але все таки це були лиш поверхові контакти переважно в рямах української емігрантської спільноти, скупченої по таких містах, як Прага, Берлін і Париж. Справжнього, глибокого і широкого просякнення в глибини європейської суспільності всіх її національних розгалужень пощастило досягнути лишень вже під час і після великої Другої світової війни. До того часу Україна — колективізована наша земля епохи Сталіна — була цілковито відокремлена не лишень від цілого світу, але навіть від своїх найближчих слов'янських сусідів. Між нею і рештою світу було проложено границю „мертвої зони“, сім кілометрів широкої, через яку не сміла перейти ніяка жива людська істота під карою смерти.

Але сталася та несамоविта війна. Війна вір, доктрин, пристрастей. Люди обернулися у звірів. Гострі тези, поставлені марксизмом, викликали також контратези націоналізму і фанатизму і вони зударились смертельним зударом на терені Європи. Виснажене до краю фізично і духово, доведене до меж розпачу репресіями і терором („біда, аж кричати хочеться“ — М. Хвильовий) населення ССРСР, а особливо України, добровільно і широко відчинило свої „границі на замке“ небезпечному ворогові за гаслом: „хай гірше, аби інше“.

Засадничо, війна застає капелю, як цілість, у місті Кривому Розі і вона на перше це повідомлення спішно вертається до Києва. Але те „спішно“ не було аж надто спішне. Вже з перших днів війни постає гостра криза залізничного транспорту і транспорту взагалі. Залізнична лінія правого берега Дніпра, через Смілу і Білу Церкву, була закрита вже з перших днів для цивільного руху, деякі її головні вузли були збомбардовані. Прийшлося їхати через Орджонікідзе і Дніпропетровськ бічними лініями на Полтаву, Миргород, Яготин . . . Це тягнулося. Скрізь було закорковання й завантаження руху. Приходилось цілими днями чекати. До Києва добралися аж по тижневі їзди, коли там йшла повною парою евакуація. За бандуристів було зовсім забуто, за винятком мобілізаційних комісій, і ті, що пішли туди одразу, опинилися в рядах армії. Інші знов самотужки різними засобами подалися на провінцію і коли в кінці вересня, в суботу 27 числа, в Києві остаточно появились перші німецькі відділи, бандуристи пригадують, що там було лишень чотирьох їх членів.

Це були дні несамовитої розрухи, метушні, хаосу, але вже по кількох тижнях, як тільки тут появились перші числа української газети „Українське слово“, у ній появилася закликом до членства капелі зібратися знов у Києві і розпочати знов свою працю. І подбав про це, звичайно, скромний, тихий, але енергійний і діловий бандурист Дмитро Черненко. І на цей заклик капеля — хто де був — потягнулася до града Києва. Хто з далеких сіл чи містечок, хто вирвався з полону . . . І лишень деякі з них, як Д. Піка чи О. Булдовський встигли вже зложити свої голови у перших боях „за родіну, за Сталіна“. Наприклад, Панасенко згадує, що він, прочитавши в газеті оголошення про організацію капелі, з місця подався до Києва аж з Полтави. Розуміється, що ніяких засобів нормальної транспортації не було, надія лиш на власні ноги. Пізня осінь, холод, ожеледиця, але бандурист не вважає. У нього тече кров предків, він бере черезпліч бандуру, вузлик харчів і гайда навпрост Україною до самої столиці, від села до села, на ласку добрих людей. І байдуже, що дорогами туди й назад безупину їдуть машини якогось дивного, дуже чужого воїнства.

В дорозі прилучається до нього ще один такий мандрівець. Це старий, заслужений побратим-бандурист Тимофій Півко — знищений, змарнілий, і без бандури . . . Він ледве йде, хитається від вітру, але все таки йде. Все до Києва і все до Києва. Він щойно вирвався з табору полонених отам по дорозі в Гребінці, — тепер тих таборів без числа і міри і кожний з них — це жива могила тисяч і тисяч людей. І виривались з них тільки під загрозою смерті — зреш-

тою, що значить тепер те сухе слово смерть? Коли то чуєш і бачиш його на кожному кроці. І чи не пригадує це щось з тих часів, про які розповідає ще одна дума:

Побило козаків в полі
Разом три недолі:
Перва недоля — безводдя,
Друга недоля — безхліб'є,
А третя — буйний вітер із ніжок валяє...

Як то згадує про таке ще один апостол бандури Григорій Китастий, якому також приходилось вириватись з такого табору в Ромнах, що ото був розташований на правому високому березі ріки Сули з тими його колючими дротами, де людей заїдали голод, холод, воші і розпука. Тисячі людей і тільки одна мала дірка в глухому куті попід дротами, ніби собача лазівка, що якимсь чином знехтувана вартовими — єдиний вихід в життя і єдине бути чи не бути. І поможє тільки темна, бурхлива, дощова ніч, а ще розпачливе бажання жити. Тепер це не віриться, але тоді, коли тобі так безоглядно загрожувала видима гола смерть, тоді не зважалося на розбиті ноги чи порожній шлунок, а лізлося в кожную щілину, що обіцяла якийсь вихід. Їх трое продерлося попід тими дротами і скотилося коміть-головою з урвища просто на якусь очеретяну стерню з льодово-холодною водою. Була темна, вітряна ніч. І коли вони опинилися поза дротами, вони зривалися і бігли, падали, знов зривалися і їм лишень одно здавалося, що за ними градом сипляться кулі... Але щастя їх все таки сприяло, бо не дивлячись на все, не було, здавалось, більшого щастя, як вирватись від смерті.

І бути знов між своїми добрими, щирими людьми, побувати у гостинній хаті, відчути тепло огнища і серця, віддихатись від надривного бігу і відійти від смертельної втоми. Не було легко роздобути тоді щось з харчів, а вже зовсім тяжко дістати щось з одягу, або взуття, але все таки завжди щось якось знаходилося і людина могла рухатись далі бічними дорогами від села до села назустріч своєї мети — Києва. Йшлося тижнями, але все таки доходилося.

Більшість родин капелян і далі мешкало у колишніх чернечих келіях Лаври — малих, вузьких, вогких щілинах, з грубими мурами і високими заграбованими вікнами біля т. зв. Ближніх печер. „Коли я, — оповідав Китастий, — підходив до цієї будови, десь в пообідній годині під вечір, за похмурої погоди пізньої осені, я побачив на подвір'ї своїх дітей — семилітнього Юрчика і на два роки молодшу від нього донечку Аду, які там бавились з іншими дітьми. І коли я до них озвався, вони лиш глянули на мене і кину-

лись тікати“ . . . І щойно згодом він міг збагнути, що саме сталося, бо також його власна дружина Галина ледве його впізнала. — Грицю! І що це з тобою сталося? — викрикнула вона. Бо виглядав він скорше на людину печерного віку, аніж мешканця Києва навіть цього такого моторошного часу.

І виявилось, що у них дома ніяких харчів, і ніякого палива. Дружина гостила його вином, зібраним з калюж . . . При відході совети розбили бочки винних погребів і люди збирали те вино з калюж . . . І пили його не задля настрою, а задля харчових кальорій з кусником хліба. Діти виглядали блідо, недоживлено, було холодно і ніяких виглядів на майбутнє.

За винятком одного: бандури. У цей час, з початком місяця листопада, у Києві зібралось вже аж 13 видатних бандуристів, які почали одразу формувати нову свою капелю з наміром виступів з малими концертами при кожній нагоді, як каже Панасенко, „за кусень хліба“. З прибуттям Китастого почали відбуватися проби, хотілося виступити з новим репертуаром. До війни ці проби могли відбуватися тут же у Лаврі, у приміщенні бібліотеки, але тепер головна Успенська церква Лаври була зірвана, а решта приміщень головного корпусу була підмінована і вступ туди був заборонений. За допомогою відділу культури і освіти при Міській управі, на чолі якого стояв тоді знаний скульптор і кінорежисер Іван Кавалерідзе, бандуристи дістали приміщення у театрі російської драми на вулиці Леніна (Фундуклеївській). Тут капеля цілковито оформилась, вернулась до свого улюбленого репертуару історичних пісень і дум, з початком 1942 року присвоїла собі назву Українська Капеля Бандуристів ім. Т. Шевченка, її мистецьким керівником став Григорій Китастий, а його заступником Г. Назаренко. У цьому вигляді вона розпочала свою нову місійну роль, у зовсім відмінних умовах свого історичного мандру.*)

Політична ситуація була винятково складна, не певна, загрозлива. В пам'яті ще були дуже живі спогади жахливих років московського панування. Всі ті макабричні голоди, нужда, арешти, вивози, знущання, пониження, а тут нова навала . . . Випещені, викормлені, організовані, сковані дисципліною люди у тих своїх сіро-синіх уніформах, нащадки якихось там готів, чи гунів, чи вандалів, чи хто їх там знає, які ось аж тепер знов почали навалу, але вже не зі сходу на захід, а із заходу на схід. І чого тут шукають? Які ма-

*) До її складу належали: Григорій Китастий, Григорій Назаренко, Йосип Панасенко, Тимофій Півко, Олександра Дзюбенко, Іван Китастий, Петро Китастий, Микола Лісківський, Павло Мінняло, Гаврило Махия, Дмитро Черненко, Іван Павлов, Яків Протопопів, Юрій Колесників.

ють наміри? Не всім вони ще виразно ясні, але в кожному разі, напевно, не доброзичливі. Прийшли творити „Нову Європу“ і „нур фюр дойче“ (тільки для німців) з границями аж по Урал.

Про цей їх замір не конче мусіли знати бандуристи, а якщо й знали, то не мусіли з ним миритися... Нащадки сліпих кобзарів з їх вічною піснею про того чи іншого Байду, що колись там турки вішали за ребро гаком, а він на це стріляв і віцляв султана „поміж самі вуха“... Або знов про того Залізняка, що виїхав на Україну, „як повная рожа“, і що так дуже славно „за Україну бився“... Багато того співали. І знали багато. І про Чингіс-Хана, і всі ті різні навали — монгольські, татарські, турецькі... І Річ-Посполиту „від моря до моря“, і „царя православного“, що хотів „злити всі слов'янські річки в руске море“, і, нарешті, „батька народного Сталіна рідного“, що далі намагався зливати ті самі річки. Стільки тих навал і стільки намірів...

У відповідь на це кобзарі брали свої кобзи і їх струни „князю славу рокотали“, однаково, як колись у „сіру давнину“, так і тепер „во врем'я люте“.

**Знай, лютий враже,
Сотня поляже,
Тисяча натомість
Стане до борби!**

Це була, розуміється, дуже зухвала відповідь, бож „лютий враг“ переважно оперував не так словом, як сотнями дивізій збройної сили, одначе, в їх переконанні містилася також певна дуже вражаюча сила, висловлена тією піснею і тією кобзою. Інколи сильніша за всі ті ворожі дивізії. Бо інакше України давно вже не було б у тому просторі Європи.

Бандуристи, названі Українською капелею з патронатом Шевченка, як відомо, і тепер почали свій похід. З Києва. З початком 1942 року їх було вже п'ятнадцять. З Григорієм Китастим. Це зима, це голод, це морози, але вони вже, як не їдуть, то йдуть... Спочатку тут же поблизу, на славній Київщині... Це Васильків, це Фастів, це Біла Церква, це Тараща... Міста, містечка, села. Сама їх поява викликає піднесення. Наприклад, та Біла Церква з тим її ми нулим.

**Ой, чи гаразд чи добре наш гетьман Хмельницький учинив,
Що з ляхами, із мостивими панами у Білій Церкві замирив?**

— як це каже одна дума про того гетьмана.

Мальовниче місто над мальовничою Россю зі сильним зосередженням історичного нашарування, особливо часів Хмельницького, опісля Гайдамаччини, а ще опісля Шевченка і ген аж до часів Сі-

чових Стрільців, які 1918 року мали тут свій головний штаб. Корсунь, Лебедин, Холодний Яр, Умань, Суботів, Чигирин, Кирилівці . . . Ці назви говорять самі за себе. Це ті точки опору, де нескорена Україна твердо боронила свою державність.

Поява цього кобзарського з'єднання у цьому просторі і в такий час це знов відслонення завіси в історичну далечінь і глибіню, яку так старанно намагалися закрити назавжди всілякі „визволители“, а особливо ті з Кремля, керовані „генієм Сталіна“.

Це тріскучий мороз, це глибокий сніг, це тривога війни, але вечором холодна заля театру вщерть набита людьми у фуфайках, шинелях, шапках-вушатках, а коли відхилилася завіса і на сцені заяріло мальовниче гроно людей з бандурами, заля спонтанно вибухає овацією з криками, вигуками, захопленням. І це триває довго . . . А коли, нарешті, порив затихає і забриніли перші інтимні, щирі, близькі звуки бандур і за цим вступило піяніссімо пісні „Встає хмара з-за лиману, а другая з поля“, — заля враз зацікавилася, крізь неї пройшов струм зачаровання і вже всі очі бачили свою землю і небо над землею і ті чорні хмари, що облягають його зо всіх боків. „Зажурилась Україна — така її доля“ — рокотали тривогу струни, бож „ніхто її не рятує, козачество гине“ . . .

І вони, як не знають, то вичувають, що це саме тут творилися оті грізні діла їх історії, що це через цю їх землю, здовж і впоперек, століттями і століттями проходили оті чужі навали, щоб її загарбати і підкорити . . .

Пісня за піснею — „Закувала та сива зозуля“, „Максим Залізняка“, а там і „дам лиха закаблукам“, щоб розвіяти жаль і смуток і щоб всі бачили, що ми таки „з козацького роду“, щоб „танцювати, так танцюють, аж лихо сміється“.

Місто Біла Церква ще раз має свято, скрізь розмови про бандуристів, їх розбирають по хатах, гостять чим можуть. Капеля входить у свою ролю, вона має перед собою ще велику програму, там он ще Сквіра, Миронівка, Богуслав і далі, і далі до Уманя, на Поділля, на Волинь. Їх там скрізь чекають і вони підуть, і розкажуть, „що діялось в Україні і чий ми діти“.

Але це не самі бандуристи снують пляни у Білій Церкві про свою Україну . . . Крім них, мають на неї свої наміри ще й інші, оті загарбники, що ото прийшли із заходу, що ото знов „наступають, як та чорна хмара“. І на цей раз це не звичайні собі „ляхи“, чи „татари“, чи „москалі“, а це вже будівничі нової епохи з „Новою Європою“, з Третім Райхом у проводі, спроектованим на тисячу років наперед. О, це великі пляновники, і вони не люблять протягання справи. Це армії „блискавичної війни“ і веде їх грізний фю-

пер, новітній Юлій Цезар — „прийшов, побачив, переміг“ і саме тоді, коли бандуристи в Білій Церкві співали свої думи, той Юлій Цезар, у своїй головній квартирі „Вольфшанце“, що ото у Східній Пруссії, за нічними розмовами зі своїми соратниками снував такі мрії: „Ми змінимо азійський характер цього степу і його європеїзуємо. З цими намірами ми заплянували сітку автошляхів, які сполучать нас з найпівденнішими точками Криму і Кавказу. Ці дороги пов'яжуть цілу низку німецьких міст з містами, які заселять наші колоністи.“

О, це великі пляни! Це вже не лишень загарбання, це пересування континентів. Це перебудова планети.

І коли ті там, у Білій Церкві, бандуристи не хочуть цього розуміти — нарікайте на себе! Цю землю заселять „наші колоністи“! Зрозуміло? І ніяких там Україн! А тому зараз після другого концерту капелі в Білій Церкві прибуває з Києва окремих післанець з приказом заборони... Так, так! Ферботен! І негайно вертайтесь до Києва!

Це був перший удар від цих нових загарбників і чомусь несподіваний. Здавалося, що краще було б інакше, повільніше, делікатніше. Щось, як то в Кремлі. Заборона, але „в інтересах народу“, а тут так просто: ферботен і кінець! Немає часу! Вони і так спізнилися зі своїми плянами... І то на ціле століття.

Для бандуристів це дошкульний удар, фактично їм заборонено виступати, їх зараховано до ворожого табору... Так само, як партизан зі зброєю. Треба шукати виходу з положення, капеля не сміє мовчати.

Десь у травні цього року до Києва прибув з Рівного Степан Скрипник — тоді директор видавництва „Волинь“, з наміром заангажувати капелю з концертами на Волинь. Але виявилось, що це неможливо. Капеля все ще була під заборonoю. Але десь цього самого часу сюди прибув також з Рівного один урядовець т. зв. Райхскомісаріату для України Генрих Ульрих, який мав завдання перевести досліди у справах культури і освіти цього самого „райхскомісаріату“. Діяльним і ініціативним урядовцем Відділу Культосвіти Міської управи Києва був Микола Приходько. Він довідався про наміри Ульриха, познайомився з ним і зацікавив його капелею бандуристів. Ульрих справляв враження культурної і до українців прихильної людини. Було влаштовано переслухання капелі, заля Російського театру на Фундуклеївській мала добрий резонанс, бандуристи підтягнулися і вдарили своє улюблене „Гей, нум, хлопці, до зброї, на герць погуляти“, враження вийшло величезне, було

проспівано ще кілька пісень і, в наслідок цього, капелю одразу запрошено до Рівного.

Але виявилось, що з виїздом капелі з Києва не така проста справа... Ульрих був здивований, що такій мистецькій групі людей заборонено співати. Як і чому? Почались розслідування. В хід пішла політика. Місцевий Генерал-комісаріят не хотів і чути про виїзд капелі. Ульрих також вперся. Він від'їхав до Рівного і звідти, по двох тижнях, надіслав запрошення для капелі на концерт від самого Райхскомісаріату. І це вирішило справу. В середині червня (14 числа), вперше за німецької займанщини, капеля виїхала в дальшу подоріж. Тим часом на Волинь її адміністратором став Микола Приходько.

Цей свій виїзд капеляни згадують з особливою увагою. Умови були виїмкові. Виїжджали в терен України, що ще недавно був під польською займанщиною. За два і пів роки советського панування у цьому просторі ще не встигли витравити того високого рівня національної свідомости, що тут було створено, як також тут ще зберігся значно вищий рівень господарського значення, а тому тут панував цілком відмінний національний, політичний і господарський клімат, ніж там, в Україні підсоветського типу. Тут вже діяла самостійна українська адміністрація, шкільництво, кооперація, банківство, преса, як також тут діяли самостійні громадського типу організації, як Червоний хрест, Просвіта, Пласт, організації жінок і молоді. На півлегальній стопі діяли організації політичні, як також своєрідна народня рада під назвою Рада Довір'я.

Волинь прийняла бандуристів захоплено, з широкими і ширими обіймами. Розуміється, що зала міського театру, де відбувався концерт (15 червня), була переповнена, почалося з гучних, патріотичних промов, кожду точку програми бурхливо оплескували і закінчилося все всенароднім „Ще не вмерла Україна“, яке відспівали бандуристи разом зо всією публікою.

Це був не успіх, а тріумф. „Такого успіху капеля ще не переживала“, — писав про це бандурист і учасник того концерту Г. Махиня. Тут у Рівному капеля дала за чергою чотири концерти і всі вони були переповнені. Улаштуванням бандуристів зайнялася організація „Жіноча служба Україні“, їх розібрали по господах, скрізь гостили... Застелені столи, порцеляна... Все таке незвичне після советського побуту.

З Рівного капеля прямує далі на захід до головного, старовинного міста Волині — Луцького. Їхали тягаровим автотом. Дорога добра, погода добра, настрої добрий. Переїжджали села, містечка — Бронники, Клевань, Дубище. Інколи зупинялися і давали спонтанні

концерти. Під синім небом рідної землі, серед своїх близьких і найближчих. Люди слухали їх з тією самою побожністю, що і колись на майданах і дорогах, але тепер це не лишень кобза чи ліра, а капеля, і звучить вона вражаючо, як бойова сурма.

У самому Луцьку їх вже чекали, все приготовано, знов концерт, знов овації, знов прийняття і гостини. Вперше, по довгому часі, озвалась також преса. У Рівному газета „Волинь“ і тут „Український Голос“ помістили захоплені відгуки їх концертів. Перші, не гамовані ніякими цензурами, голоси друкованого слова. Редактор луцької газети Володимир Постригач вписує їм до альбому такі свої міркування:

СВОІМ БОГАМ

Торкнулись струн розкуті руки,
Як сонних трав розквітлий день,
І понеслись могутні звуки
Забутих, думалось, пісень.
І оживає давня слава,
Мов вичарована із струн,
То знов спалахує заграва
Вогнених, розшалілих рун.
Тут в Крим з піснями — круторогих
Женуть невтомні чумаки,
Там Дніпрові режуть пороги
Їй козацькі плюскають чайки.
Встає безсмертний Морозенко,
Козацтво квітне, наче мак,
Веде Хмельницький, Дорошенко,
Гуляють Гонга, Залізняк.
А ось і горда Бондарівна,
Що смертний вибрала саван,
Щоб доказати, що їй нерівня
Заклятий ворог, хан і пан.
Бий в струни дуже, бандуристе,
За віщим доторком руки
Хай в їхнім гомоні пречистім
Встають посивілі віки . . .

У цьому наспіх римованому слові висловлено либонь почуття кожної української людини, яка слухає бандуристів. Історія, минувшина, слава, боротьба, надія. А тому:

Співай про радість і недолю,
Про мужній сміх, забутий сум,
Хай вид могил в вітристім полі
Загомонить словами дум.

.

Щоб все життя, як сине море,
Заграло в пісні й розцвілось,
Щоб горде Вчора й мужнє Нині
У Завтра радісне влилось.

У Луцьку бандуристи лишаються три дні і дають три концерти. Заля міського театру, у якому працювала тоді також невелика місцева група бандуристів, під орудою артистки Білогуб, була завжди переповнена. На концерти приходили і приїжджали люди з околичних сіл, як Торчин, Княгинин, Лоратин, Новосілки. Йшли, як на прощу, організованими походами з піснями, прапорами, транспарантами. Організовані групи молоді, які пізніше творили формації партизанського спротиву окупантам. У самому Луцьку вже в той час діяли активні сили цього народнього руху.

По трьох днях Луцька капеля збирається далі, на цей раз на північний захід, до міста Ковля. Ще раз повторюється та сама сцена зустрічі, народні маси, ентузіазм, тріумф... А після цього капеля вертається назад і здовж дороги Ковель-Луцьк дає ряд концертів у таких містечках, як Любитів, Голоби, Переспа, Ківерці і геть далі в напрямку Рівного, як Дубище, Олика і Клевань... З наміром вернутися ще раз на захід і зробити виступи у Володимир-Волинському, Горохові і Сокалі.

Але виконати вже цього пляну їм не пощастило. По дорозі їх було запрошено на особливий, позачерговий виступ до містечка Жидичева, десять кілометрів на захід від Луцька, де у неділю 26 липня відбувалося урочисте свято сипання кургану на могилі борців за волю України. Такі урочистості відбувалися тоді у багатьох місцях — на селах і містах і, звичайно, на них з'їжджалося багато тисяч народу з околичних сіл, переважно організованими формаціями, які йшли походом з прапорами, транспарантами, піснями і оркестрами. Одягнуті в одностайні убрання — біла сорочка, чорні штани, дівчата у вишиванках... І все це сходилось у годинах ранніх десь на великому майдані, або на вигоні, де було приготовано вівтар для Богослуження, яке відправлялося урочисто і довго, щоб опісля сформувати великий похід на місце сипання кургану, а вечором усе це кінчалось великим громадським бенкетом.

І саме така урочистість цієї неділі відбувалася в Жидачеві. До речі, була гарна погода — соняшно, тепло, барвисто. І, не зважаючи на жнива, з'їхалося багато тисяч народу, переважно молоді, скрізь маяли жовтоблакітні прапори, виднілись тризуби і транспаранти.

І до всього — капеля бандуристів у козацьких одягах зі самого Києва... Яка очолила їх бурхливий похід і вдарила свій улюбле-

У ВІЛЬНУ ХВИЛИНУ ПІСЛЯ ПРОБИ... О. Дзюбенко виконує думу про Хведора Безрідного

ний марш „Гей, нум, хлопці, до зброї!“ Для українського ока і серця не може бути кращого, як такий ось свобідний вияв власної волі. Тут, у цьому гарному селі, цього незабутнього дня, всі почували себе дома, „Не пора, не пора москалеві й ляхові служити“ розливалось вільно від краю до краю, а „Ще не вмерла Україна“ завершувало кожную частину свята.

А сам концерт бандуристів відбувся вечором, при світлі огнів, на імпровізованій сцені, серед лісу, перед кількатисячною публікою. Адміністратор М. Приходько виголосив запальну, патріотичну промову про незломний змаг українського народу за свою свободу й незалежність, пісні бандури зривали бурі захоплення і розлягалися довкруги луною, сягаючи до самих зір відкритого зоряного неба.

— Слава, слава, слава Україні! — виривалося з тисячів грудей і все разом — природа й люди — зливалось у порив тріумфу.

Згадуючи про цю подію, один з її учасників, бандурист Г. Ма-

хиня, писав: „То були хвилини, коли здригалося серце й говорила кров, дрижало тіло й блищали у всіх очі . . . То була невимушена клятьба всіх присутніх перед Господом Богом, — не боятися ніяких перешкод і боротися до останньої краплини гарячої крові зі всіма ворогами українського народу . . . Для капелі бандуристів то був історичний день“ . . .

Так, це був історичний день і дуже пам'ятний, бо він пригадуватиме завжди, що та Україна, яку вони зустрічали в тому лісі Жидичева, має перед собою ще довгий шлях боротьби до визволення. Та що й тут не була вона без ворожого дозору і що були це вже не монголи, не ляхи чи москалі, а „юберменші“ Третього райху та їх місцева агентура всілякого роду і плоду. Доноси летіли до комісарятів Луцька, Рівного і Києва — „ішли ляхи на три шляхи, а татари на чотири“, а ви, бандуристи, тремтіть.

Бо вже другого дня після Жидичева, коли вони, на трьох селянських підводах, верталися до Луцького, їх перестріли дві триколки есесів, які приказали їм повертати до станції Ківерці і звідтіль одразу їхати до Києва. Мовляв, там мають вони дати концерт для якихсь дуже високопоставлених осіб, на яких їм багато залежить.

Не було ради. Суперечка тут зайва. І виглядало це дуже підозріло. Настрій, розуміється, швидко падав. Їхали потягом через Рівне, була там чимала зупинка, але висідати було заборонено. Робилося все досить таємничо і виглядало на звичайний арешт . . . І цікаво, що з того вийде далі.

II

І вийшло дуже не веселе лицедійство. Коли капеля прибула до Києва, її адміністратора негайно викликано до Генерального комісаріату, що примістився в будовах Ради Народніх Комісарів на Олександрівській вулиці, де йому категоричним, сердитим тоном заявлено, що капеля має виїхати до райху на концерти в таборах „остарбайтерів“. І то негайно. Вже завтра.

Це приголомшувало. Адміністратор намагався перечити, переконував, що капеля втомлена, що вона зробила багато концертів, представив пропам'ятну книгу з висловами признання найвищими представниками влади, вимагав бодай короткої перерви для відпочинку і зборів, але не було мови. Надутий, червоний „юберменш“, що нагадував втілення клясичного хама, не хотів слухати, розкричався, порвав на куся пропам'ятну книгу, а адміністратора просто вигнав.

Отже доля капелі була припечатана. Рано-вранці, у середу 5 серпня, шістнадцять бандуристів*) та їх новий адміністратор Іван Майстренко прибули на головний, спалений, вокзал Києва, де на запасових рейках стояв довгий товаровий потяг, яким тоді, звичайно, відправляли робітників на примусові роботи до райху. Їх проводили їх рідні — жінки, діти, знайомі. Вигляд товарового потягу робив своє враження. До цього самого потягу садовили також 500 молодих дівчат і хлопців, що їх нахапали на вулицях та базарах міст і сіл. Пригадалися часи татарщини, ясир. Бандуристи пробували протестувати, відмовлялися всідати до вагону, у якому, крім голих стін, не було нічого. Есеси, що цим заряджали, нервувалися, а їх комендант заявив: „Не всядете сьогодні самі, завтра всадимо вас ми!“ Пізніше дружина бандуриста Півка, Олена Іванівна, оповідала: „Ми вже знали, що буде щось погане... З ними поводились не як з капелянами, а як в'язнями. Кричали, штовхали, деяких впихали силою. Ми, розуміється, не знали, чого вони від них хочуть і чого сердяться, але знали, що добра не жди. А деякі з нас, як от Галина Китаста, просто казала: я вже з ним більше не буду бачитись. Були там жінки Протопопова — Мотря, Міняйла — Олена, Івана Китастого — Ганна, Цюри — Ганна. Здавалося, що ми виряджаємо їх назавжди і хто знає куди.“

А коли прощалися, жінки плакали... А бандуристи всілися зі своїми клунками і бандурами до „телячого вагону“ і як тільки потяг рушив, заспівали — „Засвіт встали козаченьки в похід з полуночі, заплакала Марусенька свої карі очі“. З перону проводило їх багато очей, маяли хустинки. Прощайте, милі! Прощайте, дорогі! Прощайте, рідні! І верніться назад! Так співали кобзарі, — згадує про це пізніше Г. Махиня, — їдучи в далеку невідому дорогу. В душу кожного з них вкрадалося якесь недовір'я, почуття якоїсь трагедії та непевности, бачачи біля себе двох гештапівців, що цілу дорогу сліdkували за кожним бандуристом.

А тому, що їм сказали, що вони їдуть лишень на три місяці, ніхто з них не мав зимового одіння. У вагоні холодно, пахне цвіллю. Першу ніч спали просто на помості, хто де міг. Переїжджаючи через Рівне без зупинки, згадували, як то ще недавно переживали тут свої тріумфи, а у четвер 6 серпня, рано потяг зупинився на станції Ківерці біля Луцького. Вістка про їх прибуття і їх недолю якось продерлася до міста і в скорому часі почали з'являтися свої

*) У такому складі: Г. Китастиий, І. Китастиий, П. Китастиий, Й. Панасенко, О. Дзюбенко, Г. Назаренко, П. Міняйло, Є. Цюра, П. Потапенко, Г. Махиня, Д. Черненко, Я. Протопопів, М. Лісківський, Т. Півко, І. Кагарлицький і І. Яровий.

люди, які приносили їм харчі, овочі, а також для спання соломи. І це вже значно облегчило ситуацію. Їхали на Ковель, на Люблин. Ніхто, властиво, не знав, куди саме їх везуть, на всі запити їх есеси відповідали лиш одно: „Приїдете — побачите“. Під час їзди ніяких харчів не видавали і тільки 7 серпня, коли прибули до Люблина, де висіли з вагонів, ночували у якихсь бараках і де дали їм вперше по кварти якоїсь юшки та по сто грамів хліба.

А там далі маршрут на Варшаву, на Кутно. Одинадцятого серпня переїжджали новоутворену границю між райхом і так званим Генерал-Губернаторством у околиці Кутного, а по обіді, того самого дня, їх транспорт несподівано зупинився у чистому полі вже на території райху. Була гарна погода і багатьом відважнішим транспортовцям захотілось вийти з вагонів, подихати чистим повітрям, розправити ноги, а то й роздобути чогось для підстілки у вагонах... Але тут саме і трапилась дуже прикметна пригода, яку Г. Махиня опісля описав так: „Та вмить охорона транспорту з рушницями через плече та з нагаями (так, правдивими нагаями!) в руках кинулась заганяти нас, як худобу, до вагону, б'ючи нагаями та чобітьми тих, що намагалися занести до вагону трохи грави. Були побиті також і бандуристи, — Яків Протопопів, найстарший бандурист, на той час капелянський священик, Олекса Дзюбенко, Кагарлицький. Та й мені також дісталось. Били нагаєм по голові, по спині, а рушницею „підсаджували“ до вагону тих, що не швидко звивалися. Так ми не лишень побачили, але й на собі відчули, що ми вже на території Третього Райху“ ...

І знов пригадується щось з думи:

**За річкою огні горять,
Там татари полон ділять.
Село наше запалили
І багатство розграбили.
Стару неньку зарубали,
А маленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть:
Коло шії аркан в'ється,
А по ногах ланцюг б'ється.**

А взагалі, це закономірне для цієї епохи явище, яке б можна вивести за такою родословною, висловлюючись стилем євангелиста Матвія: Маркс породив Леніна, Ленін породив Муссоліні і Сталіна, а ці вже породили Гітлера. Та сама лінія дегенерованої моралі, внесеної до Європи у формі „наукового матеріалізму“, з його кодексом справедливості — „ціль виправдує засоби“. За царя чи кайзера існували ці самі проблеми також, але рішали їх категорія-

ми людей для людей, тепер же це рішалося категоріями „диктатури озлобленого пролетаріату“ або такого ж озлобленого „нур фюр дейче“ (тільки для німців) і виходило воно буквально з того самого відчуття і розуміння норм гуманності та етичних засад, що зійшли до рівня худобности. Кляса, раса, імперіялізм, ніщо.

Іхали далі: Познань, Берлін... „На дальшій дорозі, — згадує Махиня, — по Німеччині ми бачили лише табори й табори — скрізь і всюди військо та оті нові невірники, які працювали для Гітлера.“ Транспорт, у якому везено кобзарів з України, мав влитися у те загальне море таборів і, можливо, ніколи з нього не вернутися.

А 13 серпня вони прибули до Гамбургу... На протилежному кінці райху... Друге за розміром місто Німеччини. Світовий порт... При впадді ріки Ельби до Північного моря. Тоді щось понад 1,700.000 населення. З дуже цікавою системою каналів, тунелів і мостів та великою індустрією кораблебудування, машинерії, моторів, наукових інструментів, текстилю, тютюну, а тим самим приваблива мета для бомбардувань британського й американського летунства...

Це був четвер, під вечір, небо захмарене, збиралось на дощ. Великі, сливе безконечні забудовання, дуже незвичні вигляди. Бандуристів виділяють від транспорту, ведуть кудись вулицями, заводять до якогось гаражу з широким подвір'ям і залишають їх тут наніч. Знов ніяких меблів, просто цементова долівка і якісь скриньки. Розмістились, хто як міг... Виходити заборонено... На вечерю принесли баняк кави-ерзац і по кусневі хліба. Настрій гнітючий. Всі розуміли, що чекає їх щось недобре.

Другого ранку, о годині восьмій, їх забрали на тягарове авто й одвезли до великої будови, де їх реєстрували, фотографували, брали відтиски пальців і видали кожному по шматку матерії з написом „руссе“, що його треба пришити на грудях одягу. „Ну, а як же з концертами? Нам казали, що маємо тут концертувати?“ — питали бандуристи. — Ось пройдете реєстрації, а там відправимо вас до великого підприємства, де багато робітників зі сходу і там будете концертувати, — відповідали на їх запити.

Але вони вже знали, що це звичайне кругійство і що їх доля була визначена ще в Києві. Питали лишень, щоб почути, що вони скажуть взагалі.

Минуло ще кілька днів. Бандуристів, здавалось, забули... Та одного дня до їх гаражу прибув якийсь урядовець у цивільному одязі „з великими під очима мішками“ (Махиня), який їх усіх старанно переслухав. Розпитував кожного, хто він і звідки, про їх минуле, про рідню, батьків, Україну. Найдовше розпитував він Гри-

горія Китастого, а коли дійшло до запиту, якого він роду, Китастий відповів: — Я є козацького роду — Китастий! — Урядовець посміхнувся, чемно подякував і залишив гараж. Пізніше стало відомо, що їх несподіваний гість був „великою шишкою“ місцевого гештапо. Мета його допиту залишилась незнаною. Можна сподіватися, що він цікавився рівнем їх людської свідомости.

А у вівторок, 18 серпня, у годинах ранніх, капелян викликали зо всіма їх речами і повели піхотою геть через місто до іншого табору, біля самого порту, що був розташований на невеликому острові, оточений каналами і обнесений подвійним рядом колючих дротів шести метрів висоти. Бандуристи охрестили його негайно „Запорожською Січчю“ . . . І жило та працювало тут біля 600 молодих, переважно українських хлопців, між якими була також певна кількість росіян.

Розуміється, що бандури були одразу відібрані, казали, що з ними в бараці буде не вигідно, а до того можуть збомбардувати, а видали їм натомість лопати, молоти і сокири. Розмістили всіх разом у одному куті великого бараку, де мешкало 350 осіб. Працювали по майстернях, розташованих тут же на острові поблизу табору. Рубали, пиляли, клепали. Найтяжчу працю дістали Григорій Китастий та Євген Цюра — носити на плечах балани для будови нового бараку. А таких старших, як Протополів, Дзюбенко, Кагарлицький та Міняйло примістили на кухню. Носити воду, рубати дрова, чистити брукву. Малого Петруся Китастого забрав до себе комендант табору для всіляких побігеньок. Махиня та Лісківський різали бляху та клепали з неї бляшанки.

Сьомого вересня Махиня заносить до свого щоденника: „Ранок дуже холодний, сирий, майже до обіду стоїть густий, сірий туман. Удень роз'яснюється. У бараках холодно і сиро — довкруги табору канали і там десь поблизу протікає ріка Ельба. Настрій у всіх сумний“ . . . І єдине у всіх на думці: як довго доведеться їм тут гарувати? Недавно їм сказали, що до кінця війни. Го-го!

А 15 вересня щоденник Махині каже: „Два хлопці утекли з табору. Мабуть, попливли каналами до Ельби, а там міст. Ця подія відбилася на всьому таборі. Комендант злий. Весь табір сьогодні був позбавлений денної пайки хліба“ . . .

Починається бомбардування з повітря. Той самий щоденник, 20 вересня, зазначає: „Вдень працюємо, вночі сидимо у „келері“. Виснажені всі, як тіні ходять. Згорів один барак — хлопці лишилися у одних підштанцях. Так без штанів і на роботу ходять. Праця тяжка. Бандуристи мають покалічені руки, виглядають дуже погано. Подали заяву до коменданта табору, щоб дозволив взяти ін-

струменти і дати концерт для таборян. Напевно з цього нічого не вийде. Скучаємо за бандурами. А там, у Києві, — рідні, друзі, свої! Чи знають, де ми є і як тут „концертуємо“. Писати не дозволено“ . . .

Про харчування щоденник подає (29 вересня), що воно „дуже погане — баланда з брукви та кислої капусти. У неділю додається нечищена картопля. Їсти хочеться дуже. Схудли всі. Дзюбенко і Півко захворіли. Цієї ночі вахмайстер підстрелив молодого хлопця з Харкова, який крав на кухні картоплю . . . Надій на краще будуче жодних... На всі наші домагання з'ясувати справу капелі комендант табору лишень сміється“ . . .

Але все таки деякі надії на покращання їх стану виникають. Щоденник з 11 жовтня нотує: „З нами Бог! Сьогодні, після праці, дозволили нам взяти бандури. Дали концерт для таборян в ідальні. Хлопці плакали, плакали ми всі, плакали бандури. Довго співати не могли — дуже виснажені голодом. Бандури лишилися при нас.“

А 17 жовтня щоденник ще більше надійний: „Приїжджала якась комісія. Цікавились капелею. Ми з'ясували все, як було, та питались, чому не концертуємо. Обіцяли нашу справу розібрати. Та ми вже жодних надій на ліпше не покладаємо. Доведеться вже, певно, бути тут до кінця війни. А коли той кінець? Може скоро? Чи доведеться ще бути в Києві та зустрітися з рідними?!“.

І з'являлась якась надія, зростали також острах і нетерпіння. Дні стають тяжчими й тяжчими. І це не лишень війна чи бомбардування і не лишень тяжкий клімат, а також почуття неволі таке незвичне для вільної духом людини. Ніяка логіка не хоче з цим миритися. Чи це Туреччина 16-17 століття, а чи країна Гете, Бетговена, Канта 20-го століття?

З кожним днем щоденник Махині стає сумнішим і сумнішим. І так 21 жовтня він зазначає: „У Панасенка та Назаренка опухли від голоду ноги, а працювати треба, бо і тут „хто не працює, той не їсть“. Півко тяжко хворий — виразка шлунку. Дзюбенко і Яровий лежать у ліжку. Лікування ніякого. Ті, що працюють на кухні, допомагають також хворим. Сьогодні вдалося передати листівку до Києва-Львова-Берліну через хворих, що їх кудись відправляли з нашого табору. Чи дійдуть вони?“ (листівки)

**”Тоді далася бідному невольнику
Тяжкая неволя добре знати:
Кайдани руки-ноги позідали,
Сирая сириця до жовтої кости
Тіло козацькеє проїдала,**

То бідні невольники на кров, на тіло поглядали,
Землю турецькую, віру бусурманську проклинали“...

”Плач невольника“

Колись ті плачі відбувалися „на Синьому морі“ у „проклятій землі турецькій“, десь там у Козлові, Яфі чи Трапезунді, а тепер в самому серці Європи, у Гамбурзі, що репрезентує квінтесенцію цивілізації цього суходолу. І, розуміється, що, як колись ті там, у Яфі, так і ці тут, у Гамбурзі, опинилися у такому становищі з причин політичних. Хтось когось за щось полонив, використував, неволив. В наслідку цього — Козлов, Яфа, Ялта опинилися в межах Російської імперії, а тепер навіть в межах УРСР. Чи Гамбург чекає та сама доля? Хто знає. В кожному разі, його теперішні границі віддалені всього лиш 30-40 кілометрів від володінь тієї гемісфери. І, можливо, відповідь на це дають наші Думи, а то й навіть щоденник Махині. Несправедливість, творена на землі, невідмінно порушує рівновагу справедливості, а тому рано чи пізно природа вимагатиме упорядкування своїх плюсів і мінусів. Поети, філософи, моралісти майже переконані, що існують закони „той справедливості, що двіжеться в веках“ (О. Мандельштам).

В даному випадку, апелюємо до цих самих законів. Байдуже, чи це в руках НКВД чи Гештапо. Навіть коли погодитися на все-світній ССРСР чи тисячолітній Третій райх, то й тоді не можна порушувати рівноваги плюсів і мінусів справедливості. Бо „правда переможе“ (Т. Масарик).

Одначе само щоденне й буденне життя не конче рахується з вимогами рівноваги. Це реальність. А ми її громадяни, щоб не втрачати почуття реальності, мусимо іноді вірити в чуда. Бо, мовляв, природа краще, ніж ми, розуміє свої справи.

„Працюю з Миколою Лісківським у бляшаному цеху, з вікна видно канали, ген далеко пливуть баржі, — нотує Махиня. — Літає багато чайок, які підлітають під саме наше вікно. Коли ж вони якусь добру вістку нам принесуть? Чи може ніколи? А чи може вони на нас ображені за те, що „Рижий“ (рудоволосий хлопець з Одеси) було спіймав одну чайку, обсмалив з пір'я і так півсиру з'їв. Казав, що дуже смакувала. І тепер він щодня під час обідньої перерви ходить над каналом з палицею і полює на чайок“ ...

Але ось у неділю 15 листопада сталося маленьке чудо: „Повезли нас, — каже щоденник, — таборовим автобусом до одного табору на околиці Гамбургу „Ост“, де ми, в обідню перерву, дали концерт. Дуже виснажені, але поїхали всі, навіть хворі. Співати було тяжко. Отримали за це екстра порцію баланди“ ...

БАНДУРИСТИ ВИЇЗДЖАЮТЬ З КОНЦТАБОРУ НА КОНЦЕРТОВИЙ ВИСТУП У ТАБОРІ НЕВІЛЬНИКІВ.

Щоб ото 18 листопада, на власні вуха, почути таке: „... під час обідньої перерви в ідальні табору, якась радіостанція, українською мовою, разом з іншими повідомленнями, передала, що Українська Капеля Бандуристів ім. Шевченка, під мистецьким керівництвом Г. Китастого, яка ще в серпні ц. р. виїхала з Києва на концертування до Німеччини, і ось вже три місяці з великим успіхом обслуговує табори своїх земляків робітників зі сходу“. „Ми, пише далі Махinya, що сиділи при обіді завжди разом, здивовано переглянулись. Китастий засміявся. Очі всіх присутніх звернулися на нас. Тяжко було в цю хвилину щось сказати“ ...

Напевно тяжко. Звичайні фіглі-міглі воєнної балаканини, але все таки це щось значило. Там вже щось хочуть замазати. В кожному разі десь там про це знають і по своєму думають.

А бандуристи того дня вечором, після звичайної праці, майже всі взялися за свої бандури і кожний почав щось бринькати. Малий Петрусь Китастий почав навіть „Повій, вітре, ой та й вітерочку“, а всі решта йому підтягали. А опісля завели „Ой, попливи, вутко“. А там знов „Думи мої, думи мої“, після чого перейшли на Морозенка. Григорій Назаренко проспівав своїм гарним тенором „Ой, піду я понад лугом“, а Григорій Китастий зарядив навіть думу про Хмельницького. А закінчили всі разом — „Ревуть, стогнуть гори-хвилі“. То не був концерт. Не співали, а розмовляли ... З долею, з рідними там далеко, з Україною. У бараці кілька сотень слухачів. Було так тихо, як у вусі. Лежали на ліжках і слухали і довго ще слухали б, та прийшов сам комендант і спів урвався. Він сказав, що вже пізно, треба спати, але на закінчення мають заграти щось веселе. Бандуристи вдарили „Гей, нум, хлопці, до зброї“ і це вийшло дуже ефектно.

Ця ідилія мала місце у середу, а ось у п'ятницю, цього самого тижня, нова драма: головний інженер майстерень у своєму кабінеті побив Григорія Китастого. Що сталося? Китастий відмовився від надсрочної нічної праці, мотивуючи це тим, що він дуже хворий. Допомагав комендантові його прислужник, такий наш „Ванька-Встанька“ десь з Ростова, який тримав двері і закривав Китастому рота, щоб той не кричав. Інженер був лютий і погрожував, що відбере всі бандури і викине їх до каналу, або спалить на кухні ...

Та все таки нічого не сталося, бандури залишилися живі і навіть пару днів пізніше, а то 22 листопада, до табору приїхав якийсь представник уряду з Берліну, який навіть переслухав капелю. І заявив, що, можливо, вже в скорому часі капеля зможе залишити табір і таки буде на правду концертувати. Про капелю висловився

він дуже похвально, а особливо сподобалась йому октава їх прекрасного Якова Федоровича Протопопова.

І з цієї бурхливої нагоди усім їм видали по пляшці пива, від якого всі до краю сп'яніли. А були ж це козарлюги, що не звикли п'яніти навіть від пляшки доброго спотикачу. Так, либонь, вплинуло на них таборове „щасливе і радісне життя“ . . .

І воно дійсно так сталося, бо вже 30 листопада, коли саме почав падати перший сніжок, наші бандуристи дістають „довгожданну, радісну вістку“, щоб вже о 9 годині рано вони здали свої робочі інструменти і були готові до від'їзду. Така тобі справді подія, що аж не віриться. Аж хочеться щипнутися, щоб переконатися, що це часом не сон.

Ні, це вже не був сон. Другого дня, о 8 годині, появляється у бараку вахмістер і всі вони, під його проводом, прямують до двірця Альтон. „Не йшли, а бігли“, дехто згадує про цей марш. Звідтіть мали їхати до Магдебургу в розпорядження якоїсь там концертної комісії.

Прощання з таборянами було зворушливе, багато побажань і навіть сліз. Всі були раді. Передавали листи в Україну. Була така метушня, що в дорозі до станції загубили навіть одного капеляна Івана Герасимовича, тобто Кагарлицького, — заговорився у таборі, відстав і пішов сам не тією дорогою. Головне, що він не знав, куди йти, і не знав ніодного німецького слова. Капеляни були стривожені, але вахман обіцяв, що він дасть знати поліції і його розшукають. І дійсно його розшукали і все було гаразд.

III

І після цього ще один маркантний етап життя капелі . . . І, здається, це вперше в історії бандури, вона опинилася у такій дивній гущі людських мас і в таких дивних апокаліптичних умовах. Їх перебування в таборі невільничої праці збагатило їх ще одним дуже своєрідним досвідом і, як каже Махиня, „фізично підкосив та знищив більшу частину бандуристів, але морально їх зміцнив. Перед капелею, як цілістю, так і перед кожним її членом зокрема, викристалізувалися їх справжні історичні завдання, мета, шлях, посвята“ . . . Вони зрозуміли своє місійне післанництво. „Після Гамбургу — бандура зазвучала по іншому.“

Почалося бо турне виняткового значення, дійсно місійної посвяти, по незчисленних таборах їх поневолених земляків, яких привезено сюди у винятковий час європейської історії мільйонними масами для воєнної праці на фабриках, заводах та зброярнях Бер-

ліну, Нюрнбергу, Мюнхену, Кельну — 168 таких міст по всій території цієї країни, де вони за 300 днів часу дали 370 концертів за різних умов і де їх прослухали мільйони людей з усіх країн Європи. І були це слухачі великого напруження і глибокого сприймання цієї пісні. У таборах, часто за колючими дротами, віддалені від землі предків, глибоко ображені й поневолені, вони сприймали ці звуки, як світло сонця, яке їх гріло й оживляло... Скільки щастя, скільки захоплення з таких зустрічей. Ті чудодійні віщуни у тих своїх барвистих одягах з тими магічними інструментами... І та їх пісня, що хапає за серце і витискає сльозу то смутку, то радості, то вдячності, а все разом — гарячої любови до тієї далекої, згарасованої загарбниками батьківщини. „Повій, вітре, ой та й вітерочку“, „Ой, полети, галко, де мій рідний батько“, „Кучерява Катерина залицялась до Мартина“. А то знов про Морозенка, Хмельницького, Нечая, Залізняка. І все це з глибинною силою чуття, виразністю, надхненням. Ті, що це чули, напевно ніколи його не забудуть.

І не раз, бувало, коли бандуристи залишали табір, за ними бігли з простягнутими руками: — Ой, братики! Ріднесенькі! Чого ж ви нас покидаєте, заспівайте нам ще хоч разочок! — А до адміністрації капелі напливали сотні листів з проханням прислати їм ще капелю.

І далєбі зворушливо читати ті листи, особливо ті віршовані виливи чуття, подяки і любови.

Ваша пісня — і сонце в серці,
І душа переповнена вкрай.
Знаю, смуток розвіється скоро, —
Зірве пута воскресла земля —

пише таборова поетка О. Лубська, яка створила цілий цикл поезій, присвячених бандуристам, перебуваючи в одному з таборів ославленого Нюрнбергу.

Не стихне голос ваш, — на весьвіт пролунає
І відгук знайде в огнених серцях,
Хай пісня край далекий привітає,
А щастя радості хай сяє на очах...

пророчить вона з глибини свого відчуження істини, що її так гостро переживала в атмосфері неволі й пониження.

У цей такий роковий час українські кобзарі, післані сюди самим приреченням, щоб своєю тут присутністю бути речниками тих, що їх було призначено на страту. Вони були сумлінням доби. Їх

**БАНДУРИСТИ ПЕРЕД ВИЇЗДОМ НА КОНЦЕРТ ПІСЛЯ ЗВЛЬНЕННЯ
З КОНЦТАБОРУ**

**В першій ряді зліва перший Д. Майстренко — адміністратор. Третій зліва
Г. Боллінгер — адміністратор, німець.**

ПЕРШИЙ ВИСТУП КАПЕЛІ ПІСЛЯ ЗВЛЬНЕННЯ З КОНЦТАБОРУ

не могли засудити навіть ці суди жорстокого часу війни. Їх безжалісно використовували, але їх боялися знищити. Концертова агенція „Крафт дурх Фройде“, що ними оперувала, збирала великі гонорари, а їм діставалось з того лишень по одній марці денно і тaborове харчування. Але це вже не був Гамбург. Вони не були вільні, але разом з цим вони вносились понад земну волю, особливо коли по двох-трьох піснях їх концерту ціла зала вибухала риданнями та коли людей виносили зі залі непритомними.

І саме в цей час капеля переживала ночі величезних бомбардувань з повітря. Це починався 1943 рік, коли союзники розпочали справжню облогу цієї країни і не лишень на суші, на воді, але й у повітрі, ще небувала в історії воєн світу. На очах зникали міста. Наприклад, у Дюсельдорфі, де капеля два тижні мешкала у готелі „Гельденгод“, однієї ночі, вернувшись з бомбосховища, вона не знайшла свого готелю. Це саме пережили вони в Зарбрюкені, пізніше в Кельні, а також в Нюренберзі. І єдине, що вони опісля любивили згадувати, це те, що у всій тій страхітливій ситуації не було випадку поважної загрози їм самим, ані їх інструментам, які вони завжди мали при собі. „Якась вища сила завжди охороняла і оберігала капелю“, — писав про це Махия.

Розуміється, що їх величезним бажанням було повернутися назад на Україну, а особливо до Києва, але спочатку не могло бути про це навіть згадки. Але з часом, особливо з наближенням осені, перспективи повернення в Україну стали надійнішими. Правдоподібно тому, що чисельні фронти Німеччини з кожним днем виглядали все гірше і гірше. Місяць вересень застав їх у „найкращому з усіх міст, які ми бачили“ (Махия) — Ляйпцігу, у готелі „Фюрстенгоф“. Дали тут ряд концертів, як у місті, так і на околицях, оглянули місто, яке було тоді ще не розторощене, як це сталося з ним пізніше, побували у знаменитій консерваторії, у якій працював Йоган Себастьян Бах. Ріхард Вагнер і де вчився також наш Микола Лисенко, а вже 1 вересня, коли повернувся з Берліну їх імпресаріо Боллінгер, який відїхав туди у справі капелі, вони довідались, що десь 13-14 вони будуть в Берліні, а вже 20-25, можливо, виїдуть до Києва. Радість була велика.

Після цього вони побували ще в Дрездені, знов таки на думку того самого свідка „найкраще місто, яке доводилось нам бачити в Німеччині“, у цій ажурній, порцеляновій столиці Саксонії з її сервізами Майсіні і мадонною Рафаеля, а 13 вересня ранком виїжджали до Ціттау, щоб вже о 12-й годині того ж дня прибути на Ангальтербангоф Берліну. І оселитися в готелі „Централь“.

Концерту цього вечора не було, вони гарно відпочили, а на

другий день їх „райзелайтер“ улаштував їм поїздку до Потсдаму . . . До царства Фрідріха Великого з його Санссусі („без турбот“), Гарнізонкірхе, у якій присягав на канцлерство Адольф Гітлер, як також великим, а ля Версаль, парком з тим мальовничим вітряком, за якого король Пруссії програв суд зі звичайним мельником.

Концерти почалися 15 вересня. Переважно на околицях Берліну. А 30-го вересня їх повідомлено, що вони дістають шеститижневу відпустку на виїзд в Україну. Але вже не до Києва, а лишень до Рівного. Бо Київ вже знаходився у фронтівій смузі. Виїзд слідуючого тижня. Розчарування велике, що не до Києва, але хай буде бодай Рівне.

Починається хвороблива підготовка до виїзду, всі раді, але також стурбовані, бо з кожним днем мінялася ситуація. Одержали і перепустки, але ось з виїздом затягають . . . І, можливо, взагалі не відуть. Хвилювання велике, настрої міняється, становище невизначене.

Тим часом 3-го жовтня, о 6-ій годині вечора, у концертівій залі Шумана концерт для українського громадянства, присвячений пам'яті Котляревського. Величезний, спонтанний успіх. Переповнена велика зала кипіла, шаліла, кричала . . . Це було привітання капелі після її Гамбургу громадянством Берліну. Всі знали про те, що з нею там трапилось.

А три дні пізніше, нарешті, те „їдемо, їдемо, їдемо! Післязавтра їдемо в Україну“. Нарешті, нарешті. Все вирішено, все готове. Вони знають, що там чекає на них багато пригод, але ніщо їх тепер не зупинить. Вечором Українське Національне Об'єднання зробило їм особливу несподіванку. До них зголосилося аж вісім жінок, які зобов'язалися привести до порядку їх одяги. Бо що й казати! За весь той минулий час вони обідралися порядно. Не поїдуть же вони в Україну такими обдертусами. Дуже гарно. Жінки латають сорочки, штани, шкарпетки, а самі вони пакуються. Багато валіз, багато назбиралося всячини. Сьомого жовтня прощальний день, у їх готелі багато гостей, подали вино. Було дуже гармидерно.

Бож ото в п'ятницю, 8 жовтня, раннім експресом з двірця Ам-Цо покидали Берлін. На душі радість велика, а хвилювання також. Отже все таки вертаються . . . Стільки було тих розмов, стільки пережитого, але ж як з Києвом? Там же їх рідні, свої . . . Чи будуть їх бачити? За плечима стільки пережитого, перед ними таке непевне майбутнє. Їхали на Познань, на Торунь. Уночі прибули до Варшави. Тут пересядка. З величезними труднощами впакувалися до іншого потягу, а на другий день рано, о годині восьмій, прибули до Ковля. А це вже Україна. Ще одна пересядка і вони по обіді, годи-

на четверта, у Рівному. І це кінець. Далі на схід дороги нема. У Києві вже відомі порядки Сталіна, на Софійській площі бушував знаний „народний суд“, стояли шибениці, на очах маси загнаного, забитого люду вішали „ізменніков родини“. Гнівна і немилосердна у своєму безсиллі та „родина“, але прийде час і історія знайде тих справжніх її зрадників і віддасть їх під свій справжній суд.

Рівне, як звичайно, прийняло бандуристів дуже приязно, на його вулицях тисячі і тисячі втікачів від „родини“, безконечні їх валки, хто чим може, тягнуться до заходу, всі мешкання зайняті, але бандуристів все таки розмістили. Частина їх оселилася в тому ж готелі, де мешкали перед роком, частина на приватних мешканнях. Багато клопотів. Сливе ціле українське Рівне готується виїжджати, для бандуристів також нема іншої ради, як вертатися назад. Лихо, що їх родини розкидані. Деякі вже виїхали і невідомо де тепер. Післали людей на розшуки. Усією справою керує Г. Китастий. Він завжди виявляв багато присутности духа, а тепер особливо. Відвага, увага, ініціатива. Здобування засобів транспортації, розшуки родин. Горе — його власна дружина з дітьми залишилась у Києві і всі зв'язки з нею обірвались взагалі.

А родини інших поволі з'їжджалися. З Ківерець привезено родини Протопопова і Черненка, а Дзюбенко, Міняйло, Півко та Цюра поїхали за своїми на схід до Новоград-Волинська. Для всіх їх напрямок виїзду — Львів. Там мають зібратися остаточно.

Дуже вони були тривожні ці судьбоносні дні і нема мови, ні слів, щоб їх сказати. Таку масу люду зірвано з їх предковичного місця, а ті, що тут лишаються на ласку і неласку дуже лютого загарбника, чекають своєї розправи. Ціла ця Волинь, сливе до останнього мешканця, на мові окупанта належить до „зрадників“, бож її ідеалом є свободна, незалежна Україна... Як це боляче, як це боляче!

Але час наглив. Була типова осінь. Небо крилося хмарами, поливали дощі. Дерева ронили жовтий лист. Всіма дорогами на захід, ніби ключі журавлів, тягнулися обози.

Десь за морями право, честь.
За океаном совість —

пригадується лірика Тичини.
А тому:

Иду в простори я, чулий, тривожний,
(Гасне день, облітає, мов мак.)
В моїм серці і бурі, і грози,
Й рокотання — ридання бандур...

Так. Цей поет дуже глибоко сягав у такі безодні почуття. „Рокотання й ридання бандур“ супроводило вікову нашу мандрівку до свободи. І ці наші бандури тепер не робили виїмку.

Ті з них, що зістались в Рівному, почали вантажитись до потягів з наміром їхати до Львова... І рано 22 жовтня вони виїхали. У Здолбунові, де пересідали на Броди, нагнав їх Цюра з дружиною і дочкою. Решта ще там десь позаду. З надією, що і вони знайдуться.

Потяги в цей час їхали обережно, довго, поволі. До Львова доїхали аж другого дня, десь біля години 10 вечора. Було темно. Львів був переповнений втікачами, на двірці повно стурбованого народу. А куди ж тепер? Люди, пакунки, метушня. Найпростіша рада — вдатися до Українського Допомогового Комітету, що десь тут, на вулиці Цловій 2, урядує, але ж це вже ніч. Розшуки знайомих. Тут вже багато киевлян, а в тому також і бувший їх адміністратор Микола Приходько. Але де і як їх знайти? Готелі переповнені, візники майже не існують. Трамваї все ще в русі, але куди ними вдатися? Телефони? Але куди дзвонити?

Залишалося перебути ніч тут же на великому львівському двірці. А там буде видніше.

І справді, другий день був ласкавіший. Віднайшли комітет, там прийняли їх радісно. І навіть наділили їх мешканням, тут же у будинку комітету, на третьому поверсі, велика кімната з двома вікнами на площу Цлову. Оселилися по господарському. Трохи тісно? Нічого. Умістимось. Ми знали ще тісніше.

І саме тут капеля почала знов гуртуватися. Кожний день прибувала решта членів і по тижневі вона була сливе у повному складі. Приєднався також і їх старий приятель Микола Приходько, який став знов їх адміністратором на місце Івана Майстренка, який відійшов. Почали готувати нові виступи. Старий Львів у цей час, можливо, був найбільше українським, за всю свою історію. Багато тисяч українських втікачів зі сходу знайшли тут своє тимчасове приміщення. І було багато руху. Тут діяло багато інституцій, організацій, підприємств, урядів. Діяв прекрасний Оперний театр під орудою Володимира Блавацького та Йосипа Гірняка, діяв театр „Веселий Львів“, шумів-гудів Клуб Письменників і Журналістів. Багато вистав, концертів, лекцій, сходин.

До цієї бурхливої діяльності додалась також і діяльність капелі бандуристів. Вони старанно готувались і були майже у повному складі, за винятком двох бандуристів — І. Кагарлицького, який залишився десь на Волині, і І. Ярового, який відійшов. І перший їх виступ на львівському ґрунті відбувся у резиденції старенького,

славного митрополита Андрія Шептицького у відомій палаті, що на горі святого Юра, у неділю 8 листопада. Це був гостинний виступ. Достойний патріарх Галицької церкви, сидячи у своєму возику, бо не міг вже ходити, вислухав уважно всі їх пісні, дуже їм дякував, а опісля тремтячою лівою рукою (права була спаралізована) вписав до їх пропам'ятної книги такі слова: „Капеля Бандуристів ім. Т. Шевченка учить нас, як слід оцінювати і відчувати трагізм нашого положення, а відтак веселими піснями піддержує духа і додає надії на будуче. Нехай Всевишній Бог благословить Вас на дальшому шляху.“

Першою появою їх перед українським громадянством Львова був концерт, присвячений творчості Миколи Лисенка у Міському Оперовому Театрі, де, крім бандуристів, виступала також піаністка Рада Лисенко, внучка композитора, як також співаки-солісти — баритон Мартиненко і бас М. Ольховий. Капелю бурхливо вітали, багато викликали „на біс“ і цим самим вона відновила свою рівновагу духа, так підірвану подіями минулого місяця.

Кілька днів пізніше капеля вже виступає зі самостійним концертом у тому самому театрі опери, знов таки з повним успіхом, а ще пізніше вона дає цілий ряд виступів для громадянства Львова — три відкриті, самостійні концерти в Літературно-Мистецькому Клубі, два концерти у залі кінотеатру „Одеон“ і цілий ряд закритих виступів на терені міста.

Усі ці музичні підприємства капелі, що їх переслухала величезна кількість населення Львова, остаточно встановили і закріпили репутацію її мистецької і національно-суспільної сили. Її пляни розгортаються все ширше і ширше. Починаються переговори з Домом Народньої Творчости при Українському Центральному Комітеті міста Львова і в наслідок цього, вже від 1 грудня, капеля переходить в розпорядження ДНТ з домовленням восьми концертів місячно і платнею 700 злотих для кожного члена.

Цим самим здійснилось давнє бажання капелі концертування по містах і селах Галичини. Перед нею розгортались широкі можливості, які вона не менш широко використовує. Дев'ять місяців капеля без перерви в дорозі і за ті місяці вона дає 210 концертів, переважно по селах і містечках нашої чудової України Заходу.

Ціла ця епопея починається від Кам'янки Струмилової 2-го грудня. Кожний день зайнятий. 5-го грудня вона вже ген під самою границею Волині, в Радихові, недалеко від фронту, шостого грудня — вона вже далі у Стоянові, під самим фронтом. Сьомого — її кличуть назад до Львова на концерт Свята Української Культури, що

Київська Капела Бандурметів
успішно як світ озінювати
і відчувати графізм хитро
помітнич, а відгад вселити
тіснотами піддуркує дуга і
додає надійна брідка
Нехай то а виступи Бог
для основити, кім Капелі
і зійти її Еміль Ансієр
Львові 8.11.1953

Т. Андрушів
Митрополит

БЛАГОСЛОВЕННЯ МИТРОПОЛИТА ШЕПТИЦЬКОГО
Взято з пам'ятної книги капелі.

відбувався у залі театру „Веселий Львів“, а дев'ятого вона вже спішить на концерт під самими Карпатами, у Самборі.

І так далі, і так далі. І все було б дуже гаразд... Їх скрізь дуже вітають. Це не лишень концерти, це постійні бенкети. Вікна помешкання їх родин, що на вулиці Цловій, за браком холодильни, завішані шинками та ковбасами їх трофеїв, але трапилось лихо: захворів їх найкращий басист Гаврило Махиня, якого одразу забрали до лікарні на вулиці Потоцького 42. Після втрати Кагарлицького та Ярового це дальше послаблення їх ансамблю. Кинулись шукати нових співаків. Завербували двох з хору Божика і театру Гасюка. У Львові було також кількох молодих бандуристів, але всі вони були зайняті і найкращий з них був музично обдарований, з власною технікою гри та багатим репертуаром Зиновій Штокалко... За характеристикою Махині, — „здоровий, дебелий та гарний козарлюга з великими вусами — з ніг до голови тип українського козака. Як людина — дуже симпатичний, веселий, лагідний, товариський... Добре п'є горілку“... Пізніше він стане добрим членом капелі.

А Махиня, тим часом, лежить та квилить, та скаржиться. 22-го грудня він сповідається перед своїм записником: „Сьогодні одинадцять днів, як лежу у шпиталі. У кімнаті, крім мене, ще шістьох хворих. Тяжко лежати, всі боки болять, на вулицю виходити не можна, пізно по коридорі гуляти не можна, з сестрою довше постояти не можна. Сумно. А 17-го грудня капеля поїхала на Тернопільщину. Співають, грають, горілочку попивають і ніяких рецептів. А тут тобі температура 36,5 вагається сюди-туди, а у них там завжди певні 40. Тут нам, хворим — кава несолодка, гірка зупа, морква з картоплею, а там їм, здоровим — борщ зі сметаною та смажена курка, та сало, та пироги. Нам тут після їжі — ліки, а їм там і до їжі, і після їжі... Що й не кажи! Нема рації хворіти, паке Гавриле.“

Капеля ж тим часом співала, грала, гостювала. Ген, як Золочів, як Тернопіль. Їх слава буяє, їх пропам'ятна книга заповнюється привітаними. „Хай щастить доля Вам довго-довго при рідній кобзі-бандурі голосити невмирущу пісню-славу рідної Країни“ — підписи й печатка Українського Освітнього Товариства міста Теребовлі. „Дзвени, бандуро! Буди приспані серця та клич до бою весь український народ за правду і волю“ — вписують селяни Денисова.

І бандура дзвенить і будить... Та ось кінчається цей тривожний 1943 рік. Ціла Європа і весь світ заповнені розвойованими арміями. Україна між двома огнями, а її Галичина на грані бути чи не бути. Бандуристи це добре знають. „Загрівайте жаром пісні

весь український народ до великих чинів, які грядуть“, — пишуть їм у Золочеві.

Так. Грядуть. На цей раз під командою Жукова, Конєва, Ватутіна — армії Сталіна. Неухильно, крок за кроком, насуваються на цю землю... На її повстанців, на її дивізійників.

Але для народу нема іншого виходу, ніж боротьба. Навіть у стані безнадії. Не можна здатися без бою, не можна погодитися з неволею добровільно. Краще смерть, ніж рабство — гасло цієї доби, а в тому також і бандуристів, а тому вони тут з народом, його болями, його трагедією.

Новий 1944 рік застає їх на терені дивізії „Галичина“. Концерт за концертом 6, 7 і 8 січня, тобто Свят-Вечір і Різдво. Їх пам'яткова книга розповідає про це захоплено: „З безмежним захопленням вислухали концерт бандуристів“ — нотує „Командир 1 Куреня 29 пішого полку Дивізії „Галичина“, Гончаренко Аверкій — сотник“. Щоб висловити краще своє захоплення, слово „безмежним“ він пише з великої літери. „Наша слава не вмре, не загине.“ „Перед мистецькою Капелею клонимо голову.“ А один з козаків просто переказує своє чуття віршем Лесі Українки:

**Якби мої думи німії
Та піснею стали без слова,
Вони б тоді більше сказали,
Ніж вся моя довга розмова.**

А ще інший, видно козарлюга-запорожець, розмашистим письмом, ляпідарним складом і яким може правописом заявляє: „Сам Козаком через Бандуру став, полюбив свою Націю... Бандурі вдячний, бо вона мене зі сну національного пробудила... Вона — це життя козака, рознесе нашу Славну пісню по цілому світі, хоть би було мільйони ворогів — підемо з бандурою в бій за нашу землю, Рідну Україну, за булаву! Амінь! Слава творцям!“ І все це виспівав Іван Іванович Денисенко.

А вже ось такий Лесь Осип, якому забракло слів — вирік своє щастя футуризмом: „Люблю Дніпро, Київ, Харків, Полтаву, Чернігів, Бердянськ, Одесу — Львів!“ А щоб доповнити цю бурхливу географію, спокійніший письменник з Волині Олексій Сацюк додає: „Слава Бандуристам, що серед шаліючого буревію зберегли капелю і на дзвінких струнах несуть чудову українську пісню в народ“...

І це був справжній, живий, інколи сирий народ, який говорив, як ось цей Сондниченко: „Слава бандуристам, що несуть пісні українські между наших козаків“. Або ось ще один цього самого сти-

КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ІМЕНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ЧАСІ КОНЦЕРТУВАННЯ В ГАЛИЧИНІ (Львів, 1944)

Перший ряд (нижній) зліва направо: І. Китастий, П. Потапенко, П. Китастий, Г. Китастий, М. Приходько (адміністратор), Т. Півко, Й. Панасенко, О. Дзюбенко, Є. Цюра.

Другий ряд: Д. Черненко, О. Андрійчик, М. Лісківський, П. Міняйло, Я. Протопопів, Г. Махиня, Г. Назаренко, Е. Кухта.

лю: „Від того самого Бараненка з Києва, що зустрівся з своїми однокровними братами з над Дніпра — подяка!“.

Ці захоплення й подяки супроводжують їх, де лиш вони появляться. Перемишляни, Турка, Сянок, Дрогобич, Борислав... Ось наприклад, у Ліську, на далекій Лемківщині, у горах над бурхливою річкою Сяном, яка десь там далі, вище бере свій початок, їм вписують: „На звуках безсмертної бандури Ви внесли у відвічну українську Лемківщину відгук споминів про славні бої Українського Козацтва за волю України. Ви з бандурою в руках перейшли Україну від Дніпра по Сян і Карпати. Ви несли потіху й розраду українському стрілецтву та робітникам на чужині, Ви пригадували нашим приятелям і ворогам, що не тільки „наша дума, наша пісня не вмре, не загине“, але також не загине стремління нашого народу до найвищого ідеалу Самостійної Української Держави“. Що можна додати до цього більше?

У місяці травні вони концертують у небезпечному терені української партизанки, а тому залі їх виступів переповнені вояками Української Підпільної Армії. Це вимагає великої обережності, бо капеля засадничо знаходиться на легальній стопі, а німецька влада дуже вразлива на порушення цих засад. Але як було цього уникнути? Проїжджаючи партизанськими селами, бандуристи раз-по-раз, інколи зовсім спонтанно і невідготовано, зупинялися і десь під голим небом розлягалась їх вільна пісня про Морозенка, Нечая чи Байду.

„О милі! Ви ж несете з глибини віків велике і вічне — пісню. І як Вас не любити!“ — спонтанно вирвалось у автора цієї книги після концерту у Городку біля Львова, у п'ятницю 16 червня, коли вони піднесли йому свою пропам'ятну вписову книжку.

А того самого дня, трохи далі на північ, у Яворові, до цієї самої скарбниці привітів вписував свої міркування поет, філософ і лікар, автор відомої книги „Призначення України“ Юрій Липа. „Вражає музична інтелігентність хору: м'яккість в переході від піяніссіма до фортіссіма, зручність виконання таких складних речей, як „По Синьому морі“. Стриманість в ефектах дає те незабутнє і рідкісне тепер (та й взагалі в світі й перед тим) — шляхетність.

Капеля звучить, як один інструмент. Баси глибокі і міцні (трудно забути Протопопова), сочисте сольо Міняйла, дзвінке і вогненне сольо Панасенка... Трохи небезпечним, здавалося, буде давати гру без співу — після бандури зі співом, але обоє Китасті дали стільки витончености в своїм дуєті, що про цю безпеку забуваєш.

Стару традицію дум — продовжує Китастий в „Невольниць-

кому плачі“. Хто вміє так віддати його, має право закладати свою школу і мати „учнів Китастого.“

Чарівна була „Чумацька баяда“. Півднем віяло від неї, чорноморським вітром і артизмом незрівняним. Той артизм зрозумів би і західній чоловік і людина з Малої Азії чи Балканів. І однак він був наш і тільки наш.

Прекрасним *diseur*-ом був Дзюбенко в своїй „Дворяночці“.

Слова *sub specie aeternitatis*. (з-під знаку вічності).

Так відходило це ясне, тепле, майже гаряче, бурхливе на землі і на небі літо, коли то армії Америки, Англії і Сов. Союзу висаджувались на побережжях Італії, Франції та підсувалися під границі Польщі, звужуючи „Нову Європу“ до шматка території десь так від Львова до Риму і Парижа, а мільйони озброєних залізом і огнем людей намагалися розірвати і знищити саму плянету.

Капля бандуристів була в цьому огненному колі якоюсь дивною ясною точкою, яка тільки співала. Вона співала кожного дня, жила цим співом, ним дихала і сіяла щедро цей спів, як зерно пшениці, і вона пожинала скрізь тільки радість, тільки захоплення, тільки подяку.

І коли вона кожного дня переходила з місця на місце, коли завжди була в русі, одначе, вона мала також якесь одно своє постійне місце, і в цей час було ним невеличке гірське містечко, по залізничній лінії Львів — Ужгород, вище Самбора, майже над річкою Стриєм, у мальовничих горах і звалось воно Турка.

Переїхала сюди капеля зі Львова, разом зі своєю численною родиною, ще в лютому і оселилася серед дуже приятного громадянства, головою якого був діловий господар Клим Писанчин. Капеляни мали все їм потрібне, всі їм сприяли, а до того їх господарем весь час був Микола Приходько — діловий, підприємчивий, стараний. Соковиті літні дні, барвіста щедра природа, умовний спокій і затишок. У свобідні дні можна відправитись на річку Стрий і половити пструги, можна піти в товаристві пані Ганни Іванівни, Олени Іванівни, Олени Миколаївни на прохідку, зайти у гори, побувати на селі та послухати цікаві мелодії бойківських дівчат, які так само, як і дівчата по всій Україні, любили співати вечорами при світлі місяця.

Тут також у Турці капеля зустрілася з її великим довголітнім другом, а згодом і співробітником та почесним членом, знаним вже тоді поетом Іваном Багряним. Довголітній в'язень всіляких тих харківських та сибірських допрів-бопрів, він гарячково і пристрасно використовував такі рідкісні для нього дні свободи, можливо, впер-

ще бачені в його страждальному житті. Він писав, читав, говорив, плянував.

Для капелян він був великою моральною потугою. Розуміючи і усвідомлюючи весь трагізм ситуації, він також розумів, що ніякі сантименти тут не допоможуть. Борстися! І лиш боротися! І то рішуче, і то безоглядно. Ніякого спусту ворогові. Ніяких з ним компромісів. Він до болю знав нашого древнього, московсько-сибірського драпіжника, що ніяким „сльозам не вірить“, ніде ні в чому не поступиться, ламає ребра, крошить зуби, якщо ти з ним не годишся. І болів твоїх не розуміє.

І годитися з ним немає рації. З ним, як казав Черчил, — битися на полі бою, битися на вулицях міста, битися на своєму городі, битися під власним порогом. Перемогти, або вмерти!

З цим переконанням Багрянній пише, а Китастий кладе це на ноти і співає. „Марш Україна“:

**Слава хоробрим, незломним і гордим,
В кому кипить непокорена кров,
Нас убивали гвалтівників орди,
Ми піднялись і піднімемось знов.
За немовлят, за глум і руїни,
За матерів і румовища хат,
Вставай, Україно, могутня й єдина
Від тихого Дону до синіх Карпат.**

Ця пісня стала ударною точкою всіх концертів і завжди зривала буревії оплесків, а партизани в горах дуже швидко зробили з неї свій бойовий марш.

Ті п'ять місяців, що їх капеля, або краще родини капелян, провели в карпатській Турці, були либонь останніми щасливими, хоча завжди тривожними, днями на рідній українській землі. Останній їх концерт на цьому терені відбувся у лемківському Сяноку наприкінці червня. Були це сильні, незабутні переживання. Всі ті дев'ять місяців, що їх капеля пережила в Галичині, були, здається, найсвобіднішими місяцями всієї їх дотеперішньої дії, бо вони проходили серед маси свідомого свого народу, під опікою своїх організацій і уряду. Ніяких комісарів, ніякої цензури, ніяких „старших братів“ та „визволителів“. Німецькі наїзницькі сили були зайняті чисто своїми власними клопатами і до таких справ, як капеля, перестали втручатися.

Але цей їх ідилійний порядок мусів також скінчитися. Советські фронти зі сходу наближалися. У днях 21, 22 і 23 липня вони підступали під Львів, а на північ міста вони посувалися далі на захід в напрямку Яворова. Евакуація Галичини у повному розгарі. Ви-

їжджала вся інтелігенція, всі уряди, всі установи і великі маси селян. А ті, що залишалися — залишалися „на волю Божу“ і в тому також з'єднання партизан, які мали намір далі вести боротьбу з новим загарбником.

Розуміється, що ця сама доля не могла оминати й бандуристів, їх Турка також у русі евакуації, а залізнична лінія Львів — Ужгород завантажена потягами. Їхали переважно на Угорщину, з наміром продістатися на Словаччину, Чехію або Австрію.

Ось такий пам'ятний дощовий вівторок 25 липня, десять годин ранку. Прощальний день і прощальний момент з Туркою. Похоронний настрій. Хто як міг і чим міг, переважно ручними возиками, звозив свої достатки — *omnia mea mecum porto* — на залізничну станцію і чекалося на потяг. Великий рух, забагато чекаючих. Розклади потягів мінялися, ніхто не знав, коли який потяг приїде і коли від'їде. Загально мали б їхати через Угорщину на Чехословаччину, а там, можливо, повернути до Кракова, а то й до Криниці. Тоді ще були оптимісти. Родина бандуристів досить величенька — 37 душ плюс молода пара Михайла і Жені Данилюків з Волині, які до них долучилися. Мала намір долучитися і родина Коцовських зі Львова — дуже добрі їх друзі, але щось їм перешкодило і вони не прибули вчасно.

Настрій винятково тривожно-містично-побожний. При відході „три бандуристи“ — Китастий, Махиня й Приходько — залишають у одній капличці образок Божої Матері з написом: „Цей образок даруємо до каплички м. Турки в день від'їзду. Боже єдиний, великий — нам Україну спаси. Бог любить правду. А правда — то наші надія, віра, бажання, мрії в скорі краще українське майбутнє. Правда — то є наша Мати Україна. Слава їй!“ . А відходячи молилися. „Від'їжджаємо з чистою душею та з вірою в скорі повернення“, — писав Махиня.

IV

Вони мали виїхати о годині десятій рано, а виїхали о пів на сьому вечора. Весь той день перебули на станції. Потяги приходили і відходили до краю переповнені, а багато з них навіть не зупинялося. Біля шостої години під вечір надійшов довгий вантажний потяг, у якому знайшлося ще пара вагонів не переповнених. Бандуристи рішили з цього скористатися. Їх прощали зі сльозами на очах. Було сумно. Бандуристи, що звикли кудись від'їжджати, на цей раз від'їжджали з особливо тяжким серцем. Ніхто не знав, куди їдуть. Очі ловили кожную дрібничку. Минали будови, дерева, люди... І рідну землю.

Розмістилися у двох відкритих вагонах . . . Потяг йшов поволі. Сонце сідало над горами. Настрій гнітючий. — А що це ви, хлопці, — озвався Приходько. — Розкисли! Ану-те пісню!

Його підтримали інші. — А й справді . . . — І оживилися. З'явилася й чарка . . . А там і „Гей же, хлопці, до зброї“. Настрій мінявся. Перед очима проходила панорама зелених Карпатських гір, зворів, долин . . .

Від Турки до Сяноку, де вже починається угорська границя, якихсь двадцять кілометрів їхали досить довго. Потяг посувався поволі. Перед границею він чомусь зупинився і деякий час стояв на місці. Дорогою здовж залізниці тягнулися безконечні валки возів і авт, навантажених втікачами. Маляри їх зупиняли і пропускали на свій бік лишень частинами. Були розмови, що десь там в горах оперують червоні партизани.

Трохи згодом цей потяг рушив далі. Але по часі він зупинився знову. І, здається, на довше. Було вже темно. На пероні станції багато людей і мало освітлення . . . Десь тут зараз має бути та змінлива границя, яка протягом останніх двох десятиріч років три рази змінила своє призначення. Від часів давніх до 1918 року — це границя між Угорщиною й Австрією, від 1918 року до 1939 — це вже границя між чехами й поляками, від 1939 до 1941 — між угорцями і советами, а тепер — між угорцями і Генеральним губернаторством . . .

А покищо на цій границі переводиться пильна малярська військова контроля . . . І треба сказати, що це амбітні люди і стережуть вони кордони своєї маленької державки також амбітно. Чужинцям, особливо українцям, вони не дуже раді . . . Досить з них і тих там в Хусті та Ясіні, та по цілому Закарпатті, яке ще недавно ставило їм спротив з кулеметами і яких вони не так давно випустили зі своїх концентраційних таборів.

А тому вступ до цієї заворожено-гунської землі непроханим „юкрен“-ам категорично заборонений. Втікачів тут без особливих пардонів висаджують з потягів і залишають на темному пероні станції на їх власну волю . . . І багато вже висадили . . . І по всьому видно, що вони збираються висадити і наших бандуристів . . .

Одначе, бандуристи не думають тут висідати. Їх адміністратор М. Приходько вже встиг розвідати, що цей потяг їде в дуже корисному для них напрямку, а тому залишати його нема потреби. Вони озброїлись пачками документів і відважно чекають ворожої агресії. Маляри приходили раз, приходили другий раз і приходили третій раз. Просили, вимагали, погрожували . . . Дарма. Бандуристи вимахували своїми документами, розводили руками, вирікали якісь

слова. „Нем тудум“ (не розумію) і годі. Мадяри кричали: „Раус! Раус!“ Але бандуристи лишень похитували головами і сиділи на своїх загітих місцях.

Остаточо вирішив справу німецький комендант станції, до якого вдався М. Приходько. Той сказав своє слово і це перемогло. Бандуристи лишилися на місці . . .

Потяг рушає далі, це вже Закарпаття, та сама природа, ті самі краєвиди, ті самі люди . . . Але це вже Королівство Угорське. На станції в Ужоку потяг знов зупинився . . . Там повно народу . . . Там також бандуристи зустріли групу знайомих турчанських міліціонерів, які прибули сюди підводами разом з родинами. На кордоні їх обеззброїли, але вони далі були у своїх темносиніх уніформах навіть з тризубчиками. Віталися, питалися, хто куди їде . . . Покищо всі їхали на Будапешт, а що там далі — не відомо.

По певному часі потяг рушає і помалу тягнеться далі. На Ужгород, по-мадярськи „Унгар“ . . . Від Сяноку до Ужгороду не більше як дві години їзди, але цей потяг умудрився розтягнути цю приємність на весь день. Доїхали до колишньої столиці Закарпаття аж під вечір. Це старе українське місто, за Чехословаччини тут зосереджувалось українське організоване життя — головний уряд „Просвіти“, український театр під орудою Миколи Аркаса, тут виходили українські газети, були банки, кооперація, школи . . . Мадяри відобрали його ще до війни 1938 року, на підставі так званого Віденського арбітражу, коли почався розбір Чехословацької республіки.

Тут також кінчається українська етнографічна територія, там трохи далі на південний захід остання гранична станція Чоп і там схрещуються дві границі — Словаччини і Угорщини.

Бандуристам не пощастило бачити місто зблизька, потяг зупинився тут лиш на короткий час, виходити не було можливости, а тому прощалися з цим останнім українським містом лишень здалека. І їхали далі в те своє невідоме. І скоро зовсім стемніло . . . А тому, що минула ніч пройшла майже без сну, а минулий день був дуже хвилюючий і хапливий, тому всі були втомлені і одразу, хто де міг, поснули міцним сном . . . Ніч була тепла, небо зоряне, свіжого повітря досить, а тому спалося солодко . . . І навіть не зчулися, коли і де переїхали на справжню угорську територію. А коли ранком прокинулись, то помітили, що потяг застряг знов на якійсь станції, де він простояв сливе пів дня.

Була гарна, соняшна і навіть гаряча погода, недалеко була річка, люди могли лишати потяг, йти до річки і купатися. А хто мав німецькі гроші — міняв їх на мадярські і в скорому часі у бандуристів появилось свіже молоко, добрий білий хліб, соковиті черешні,

ранні солодкі груші. І навіть прекрасне мадярське вино. Місцеві люди були до них прихильні і приятні, настрої мирний і лагідний.

І, розуміється, що ніхто з них не знав, куди вони їдуть, як також ніхто покищо не думав про це взагалі. Їхали. Далі . . . В запліля. Можливо до Чехословаччини, чи пак „Чехо-Моравського Протекторату“, а можливо навіть назад до „Генерального губернаторства“, десь отуди на Лемківщину чи до Криниці.

А покищо, після обіду, їх лінивий потяг рушив далі в невідомому південному напрямку і проходив широкою, гарною, багатою рівниною, що нагадувала український степ з тих часів, коли там ще не було всенищівного пан-соціалізму і все виглядало по-людськи. Гарні села, на полях збирали збіжжя, іноді навіть можна було бачити сірих, круторогих волів, що їх було колись чимало в степах України. Їхали весь день і цілу ніч і нарешті прибули до Будапешту.

Це вже п'ятниця, 28 липня, 10 година ранку. Потяг стоїть далеко за містом. Помітні сліди повітряних налетів. Побіч проходить дорога і нею йдуть та їдуть люди. Деякі з них несуть на базар городину, овочі. Це, мабуть, велика бічна станція . . . Невідомо, коли цей потяг рушить далі, але вже відомо, що це не станеться скоро. А тому люди виходили з вагонів, а господарні українські жінки почали навіть займатися господарством — розшукувати дрова, розкладати багаття, варити їжу. Від самої Турки вони не їли нічого гарячого . . . Чоловіки, розуміється, їм старанно помагали, загалом не злий настрої, лишень їх бригадир Приходько не дуже веселий . . . Минулої ночі йому хтось стягнув валізу і в ній багато вартісних речей. Як це сталося, ніхто не знає. Всі спали. Йому лиш всі співчують, але що це pomoже.

У Будапешті простояли весь день і щойно під вечір, о п'ятій годині, появився електричний льокомотив, підчепив потяг і потягнув його кудись в напрямку заходу. Зліва, перед очима, проходила панорама гарного старого міста, довкруги гори і на одній з них красується в проміннях вечірнього сонця мальовничий старовинний замок. Бандуристам це нагадує Крим. Відчувається південь. Небо високе і сине. Поволі переїжджали Дунай. Тут він досить широкий, має статичний і той самий, що десь там далеко на південному сході вливається в українське Чорне море. І це пригадує запорожців, що були „за Дунаєм“, і ті пісні, що їх вони так часто співають.

**Ой, там за Дунаєм та за тихим Дунаєм
Молодець гуляє . . .**

А далі, вже на правому березі Дунаю, на західньому Будапешті, потяг зупиняється, міняє електричний льокомотив на паровий,

рушає, бере нормальний розгін, їде значно швидше, не зупиняється... Догоряє чудовий день, довкруги чудові краєвиди, настрої відрадіший, а дівчата — Міняйлова Ніна і Панасенкова Ала, жартуючи, намагаються вимовляти дуже дивні мадярські слова, це їм не щастить, всі сміються... Дехто навіть під ніс виводить пісню... Потяг ритмічно стукає по рейках.

А тим часом поволі приходить смеркання, відступають і ховаються у віддаленні краєвиди, заносить приємною прохолодою... Хто де може, звичайно навсидячки, лагодиться до сну, розмови втихають. Добраніч.

Уночі їх транспорт знов довше стояв, здається, у Гйорі, а ранок застав на якійсь прикордонній з Австрією станції. Бандуристи все твердять, що їдуть вони до Чехословаччини, і вони мусять тут пересідати до іншого потягу, бо цей далі не їде. Висіли на перон, дістали гарячого супу, декому пощастило роздобути тютюну, бо курці почали вже страждати без диму, і навіть дістали кілька пляшок мадярського „різлінку“.

А це вже субота 29 липня. І пробули вони на цьому гостинному пероні мало не цілий день і щойно о п'ятій годині, під вечір, пересіли вони до іншого, вже німецького потягу, і рушили далі. Граничних формальностей не було ніяких, їхали без зупинок і за півтори години опинилися на станції „Брук ам дер Ляйта“. І це вже Австрія, властиво Німеччина, помітні деякі незначні зміни, передовсім менше харчів. Заявили, що потяг стоятиме тут до завтра, а там буде видно, куди його направлять далі. Бандуристів і всіх пасажирів залишено у вагонах і там вони мають ночувати. Дістають деякі харчові продукти.

Другого дня, у неділю, потяг стоїть далі і, здається, не збирається міняти свого становища. Лишень відтягнули його на пару кілометрів далі від станції, майже на чисте поле. Гарячий день, гаряче сонце, поблизу річка Ляйта, люди виходять на берег, купаються, перуть. І здається, що вони ночуватимуть тут ще одну ніч і щойно завтра вирушать далі. І таки до Чехії.

Другого дня їх припущення підтвердились. Рано-вранці залишили цей затишний клаптик їх мандрів і поїхали в напрямку Відня. Але саме місто минули, пересікли ще раз Дунай, повернули на північ, переїхали без зупинки Гогенау і на годину десяту вечора прибули на станцію Люденбург — остання станція, по-чеськи Бжецлав, перед границею Морави. Тут знов у вагонах заночували, а наступного ранку їхали далі, щоб за десять хвилин бути вже на території Протекторату Чехо-Моравії. Ще одна зміна обставин. Передовсім довкруги досить зрозуміла слов'янська мова. „Кам едете? Откуда

сте пшишли? Преч утікате?“ (Куди їдете? Звідки прийшли? Чому тікаєте?). Люди привітливі, лишень трохи упереджені. Їм все ще здається, що втікачі з „Руска“ це лиш німецькі коляборанти, а тому і зрадники слов'янства. Одного разу вони переконаються, що це не зовсім так, але покищо це їх непохитне переконання. І суперечити їм було б даремно.

По обіді цього самого дня були вже під містом Брно (по-німецьки Брюн) на Моравії, до самого міста не доїхали, зупинилися кілометрів два перед ним і це, засадничо, мала бути остання мета їх призначення. Якраз тиждень, як покинули Турку, подорож відносно пройшла щасливо, лиш одна пересядка, зробили понад 300 кілометрів дороги і побували у трьох державах.

Що їх чекає далі — невідомо. Тим часом висадилися просто на травниках, здалека видно місто, на високій горі замок. Погода гарна. Дехто грає на бандурі, інші гуторять, або читають, жінки лагодять вечерю. І так до вечора.

А вечором їх підтягнули до самої станції Брно. І тут розвантажились. За якусь годину прибули тягарові авта, бандуристів відділили від решти втікачів і повезли їх до якогось військового табору. Розташували їх у чистих, добрих кімнатах з меблями, всім це подобалось, але несподівано поширилась чутка, що всіх чоловіків, особливо молодих, мають завербувати до війська. Чутка офіційно не підтверджена, але жінки вже хвилюються і під таким настроєм полягали спати. Вперше за весь тиждень у нормальних ліжках.

Ранком другого дня всіх покликали до амбулаторії на медичний огляд і це ще більше посилило чутку про мобілізацію. Але доктор оглядав усіх: чоловіків, жінок і дітей. А після цього всіх відправили до купальні, під душ, під гарячу воду. Почалось завзятуще миття, прання, чищення. А коли ця казка скінчилася, їх, як перкаль чистеньких, направили до військової їдальні. Гороховий суп, гуляш, пюре і навіть пиво. І всі страшенно потайки дивуються. Не може бути, щоб це лиш отак собі за їх красиві очі. Такого тепер не буває. Чекають якоїсь каверзи, а може й справді завербування до рядів переможної армії Третього Райху. А це було б велике свинство . . . Під таким настроєм минає цей лукуллів бенкет, а зараз по бенкеті . . . Телеграма з Відня. Від концерткової військової агенції. Мають вертатися назад до Відня. І то вже завтра.

Настрій їх одразу міняється і то на мажор. Вечором вони наспіх дають імпровізований концерт тут же в залі їдальні. Успіх великий. Їх засипали оплесками, запитами, подяками.

Отаке то Брно. Добрий день і разом до побачення. Встигли лиш глянути на нього одним оком і то побіжно. Гарне, чисте, упо-

рядковане місто. Спасибі йому. Спати цього гігієнічно ситого дня лягли пізно. І спали міцно.

А рано другого дня тягарові військові авта одвезли їх на станцію. На цей раз мали свій окремий вагон, з Брна виїхали о годині одинадцятій, а о четвертій по обіді були вже на Гауптбангофі Відня.

Це буде їх перша довша зупинка вже справжньої еміграції, яка опісля протягнеться на багато літ і десятиліть в далеке майбутнє. А тут оселилися у одному гуртожитку, у трьох кімнатах на Кантгассе 30, поділивши чоловіків і жінок на окремі групи. Такий, мовляв, порядок цього пансіону. Кімнати великі, ясні, чисті і все було б дуже гаразд, але ж це самий центр міста і такі центри дуже люблять навідувать аліянтські бомбардувальники.

Але покищо і цим не слід перейматися, бо до цього часу Відень знаходився у привілейованому становищі, аліянтські літаки його ошаджували і хоча було багато втікачів, багато хвилювань і непевности, але все таки тут все ще на місці і все функціонує. Весь центр міста не заторкнутий зовсім бомбами, ще діють ресторани, кав'ярні, кіна, театри, уряди. Ще навіть можна поміняти „губернаторські“ злоти на „райхсдойче“ марки. Як також зайти до затишного кафе біля опери і пересидіти там за чашкою кафе-ерзац з приятелями, голосно критикуючи „дурну німецьку політику“, предповідаючи їй поганий кінець.

На вулицях міста скрізь чути українську мову, а в таких місцях, як Банкгассе, де під числом 1 міститься Українське Національне Об'єднання, іншої мови, здається, і не чути. Бо сюди прибули не лишень колишні громадяни Франц-Йозефської небіжки Австрії з нашої чарівної Галичини, але також чисельні щасливі підвладні великого Советського Союзу, особливо його „свобідної, суверенної УРСР“. У неділю на вуличках, що прилягають до української греко-католицької церкви, повно-повнісінько українських округлих облич, українських вишивок і співучої української мови. І молоді, і старі, і діти, і цілі родини, і куми, і свати... І не лишень „краянів“ зі Львова, з-над Дністра, але й з Києва, з-над Дніпра. І всі вони тут зливаються в одну велику українську родину з одним і тим самим горем і навіть не сперечаються, хто з них краще вимовляє українські слова, або хто з них кращий патріот великої соборної України. І, здається, єдине питання їх турбує — чи зможуть вони вернутися ще назад додому — до свобідної незалежної Української Держави, а якщо ні — куди направити свої стопи далі в цьому непривітному розвойованому світі? Меншою їх турботою є, як зберегти цілість родин і як не попасти під колеса воєнної

машинерії. Німецька влада, під тиском виняткових воєнних обставин, робить розпачливі намагання оборонити свої кордони, мобілізуються всі засоби людської і господарської сили, а в тому також робляться спроби використати людські маси втікачів. Робилися спроби мобілізації молодих людей до армії, а взагалі всіх здібних до праці загорнути до робочих таборів або таборів взагалі.

Капеля бандуристів у своєму гуртожитку, де вона зустріла свою львівську собратію з театру „Веселий Львів“, переживає ці самі клопоти. Їм хотілося уникнути таборів праці, зберегти цілість і не розгубитися. Їм хотілося діяти виключно як музичний ансамбль. Добре вимуштруваний, зіграний гурт людей завжди готовий до виступу.

І покищо їм щастило зберігати цілість. Вони зараз всі разом, родиною. Микола Приходько з дружиною Тамарою і дочками Лесею і Галею, Протопопів з дружиною Мотрею, дочкою Ніною і внуком Люсиком (п'яти років, найменший член родини) . . . Черненко з братом Василем та сестрою Ольгою, яка недавно вдруге одружилася з Панасенком, маючи від першого подружжя сина Миколу і дочку Аллу. Міняйло з дружиною Оленою і дочкою Ніною, Наденко (новий бандурист) з жінкою і дочкою, Китастий Іван з жінкою Ганною і сином Петром — наймолодшим бандуристом. Півко з жінкою Оленою і старою тещею, Цюра з жінкою Ганною і доньками Лесею та Наталкою. Отже, родинка чималенька, додавши до цього Михайла і Женю Данилюків, — 36 душ . . . Як то писав Махиня: „тільки він та вона, та старий та стара, та дві Лесі гарненькі, та Микола дурненький (зірви-голова). Ніна й Галя чорненькі та Алла біленька-провідненька . . . Мама, Ляля і Василь — Люсик, Ліда й її мама . . . Три Китастих — два брати: стрийко, вуйко і племінник . . . Грицько, Федір, два Петри, Євген, Іван та Павло, два Миколи та Дмитро. Ще до цього і Гаврило — той безгрішний, нещасливий, у всьому йому „не везе“, тому й завжди програє . . .

**Отака то в нас сім'я,
Не велика й не мала.**

І вона дружно замешкала у гуртожитку на Кантгассе Відня. Бандуристи скоро оформились під зарядом військового концертного бюро і готуються до виступів, а також оглядають Відень, ходять на прохідки до славетного Шенбургу з його кайзерівськими палацами, до веселого Пратеру („ін Пратер відер блюен ді бойме“ — Штравс) з його „Візенрат“-ом, до Гофопери на „Батерфляй“, на симфонічні концерти, де слухають Брамса та Брукнера під диригентурою знаменитого Вільгельма Фюртвенглера, або то заходять до

кіна подивитися на „Тигр з Ешнапуру“ з пречудовою Ля Яною. А то й просто заходять до кав'ярні на Опернплянці зустрінуться з друзями.

У неділю 13 серпня, в залі однієї технічної школи, дають перший прилюдний концерт під патронатом Українського Національного Об'єднання для української публіки, як звичайно, з великим успіхом, зривами оплесків та захопленням. Голова УНО, знаний критик Остап Грицай вписує до їх пам'яткової книги таке: „Дорогі мистці нашої рідної, єдиної України! Іменем українського громадянства Відня я вітаю Вас щиросердечно з Вашим прегарним концертом, як одним з висловів могутньої мистецької стихії України, що була і буде завжди запорукою нашого кращого майбутнього в колі вільних народів. Щастя, Боже!“ . . .

Протягом наступних чотирьох днів відбулося ще два концерти для українського громадянства, а поза тим, сливе кожного дня, виступи для німецької публіки, для ранених у шпиталях, для робітників на фабриках та заводах, для військових в казармах. Українська пісня і музика неугавно буває по Відні від краю до краю, тисячі і тисячі слухачів різних мов і культур їїчують. У такий грізний час вона особливо вражає чуття людини і залишається в пам'яті назавжди. „Не лишень пісня і спів самі по собі були тим, що нас одухотворювало, ще більше той Ваш тон вислову і відчуття Вашої батьківщини, що ми разом з Вами переживали“ — вписує свої враження завідуючий одного шпиталю „дер Бетрібстман“ на ім'я Бауер.

V

Однак час тепер біжить швидко, а з ним також і події. До кінця серпня ситуація на фронтах з кожним днем гіршає. Десь біля 25 серпня у всій Німеччині об'явлено тотальну, всенародню мобілізацію, а разом з цим припинено всі театральні вистави, масові розвагові концерти, естради і вар'єте. Залишилися тільки кінотеатри і радіопрограми. І окремо дозволені для окремих випадків ті чи інші мистецькі підприємства.

Отже ціле театральнo-концертoве життя країни зупиняється . . . І цим самим над капелею бандуристів завис дуже загрозливий меч Дамокля. Їх становище стає дуже невиразним, їх концерти припиняються, їх перебування в гуртожитку загрожене, їх можуть вислати до загальних таборів і забрати на працю до фабрик. А тоді кінець капелі . . . А тому треба її рятувати.

І єдина надія ще на українське громадянство, на впливових людей та їх організації. Але тут у Відні ледве чи вдасться щось зро-

бити, одинока тутешня організація, філія УНО, здається безсила щось допомогти і треба хіба вдатися просто до її централі в Берліні і до тих людей, що там діють. А коли 27 серпня стало відомо, що їм прийдеться звільнити гуртожиток — вимога їхати до Берліну стала невідмінною.

А тому, у вівторок 29 серпня, о годині 6.14 вечора, Григорій Китастих і Гаврило Махinya швидким потягом через Лінц, Пасау, Регенсбург, Ляйпціг виїхали до столиці райху. А другого дня, о годині 11.30 з півгодинним спізненням, були на відомому їм Ангальтербангофі того міста.

І одразу почали акцію. Вдалися до Українського Уряду Довір'я, далі до УНО, ще далі до українського відділу Дойче Арбайтсфронту. Скрізь їм обіцяли, скрізь обнадіювали. І, можливо, щось з цього вийде, але треба чекати.

І вони чекають. Берлін, після того, як вони бачили його востаннє минулого року, змінився до невпізнання. Довкруги, куди гляне око — руїни. Зупинилися в готелі близько Ангальтербангофу... Спали, звичайно, міцно, бо завжди були втомлені. На щастя, у цей час не було нічних тривог. І кожний день когось відвідували. Побували також у гетьмана Павла Скоропадського, зайшли до представництва Українського Центрального Комітету Галичини, яке все ще урядувало. Багато їждження, багато ходження. Але надії є. Прийдеться лишень затриматись тут на кілька днів.

Перейшли до іншого, ближчого до центру готелю „Асканіше Гоф“. Гарний, великий готель, добре урядження, холодна і гаряча вода, не найгірший ресторан. А головне — міцне спання.

І, розуміється, від ранку до вечора „ходження по муках“. І стукання до всіх дверей. „Стукайте і вам відчинять“, каже святе письмо. І єдине, що мають певного — що прийдеться пробути тут бодай до середи. Так їм сказали у всесильному Європеїше Кунстштелле, яке, здається, єдине щось може зробити. Подали до Відня телеграму, що все гаразд, і чекали до середи. Ще раз змінили готель, на цей раз взяли скромніший „Хемніцер Гоф“, бо з їх валютою ставало суцужно.

А час, розуміється, не йшов, а біг, прийшла і та вирішальна ніби середа, але рішення не було. Ще раз відвідали пана гетьмана, побували і в ославленому Ост-міністерстві і щойно у четвер 7 вересня їм пощастило дістати запевнення, що бодай тимчасово, до 20 вересня, капеля залишиться непорушною, а за той час буде з'ясовано, що з нею станеться далі. Отже бодай стільки... А тому вже другого дня, у п'ятницю, о годині 5.30 рано, вони вирушили назад до Відня, а в суботу, о годині 11.30 рано, були у Відні.

Їх там чекали, хвилювалися, сердилися. Їх родину розмістили по різних місцях. Спочатку жінок помістили в готелі, а чоловіків у якомусь іншому гуртожитку, а оце вже ось два дні, як їх усіх разом перевезли до великого відкритого табору втікачів у Гунтрамсдорфі, 22 кілометри від Відня. Гарна природа, табір трохи пошкоджений гостинними відвідинами аліянтських суперфортець, чималі кімнати на 7-8 людей кожна. До Відня доїзд потягом.

І дуже добре, що все це сталося, бо у цей час аліянтські суперфортеці облюбували собі також Відень і саме той центр, де ото мешкали бандуристи. А тому воно ліпше вже у цьому таборі... Слідкували за ходом війни, ходили рибалити на „синій“ Дунай, який тут виглядав скорше як жовтий. І все чекали вістей з Берліну. Минули гарні дні вересня, розпочався дощовий жовтень, а вони все чекали. Тим часом, тут на місці, дістали дозвіл дати пару концертів і 28 вересня відіграли гарненький концертик у залі УНО. І саме тоді дехто з їх „родини“ встиг дістати працю у місцевій цукроварні... Бож треба було з чогось жити.

І щойно аж 4 жовтня прибув з Берліну представник з Європейше Кунстштелле переслухати капелю. Переслухання випало добре і наслідком цього Микола Приходько виїхав до Берліну підписати домовлення на концертну туру ширшого засягу. Тринадцятого жовтня він вернувся назад і привіз умову на 25 концертів щомісячно з необмеженим часом, з оплатою 350-450 марок, плюс добрі переїзди і оплата готелів. Їх імпресарію стає знов старий знайомий з часів минулого року — Генрих Боллінгер. Концерти призначено переважно для східних робітників фабрик і заводів по всьому району.

Отже капеля готується до нового вимандру, готується уважно. Її склад поповнено. З табору Штрасгоф, що недалеко від Відня, прибуло три нових добрих бандуристи — Ластович Семен, Ганушевський Степан і знаний вже нам Зиновій Штокалко...

І вже у вівторок 17 жовтня розпочалася їх нова концертна епопея виняткового і незабутнього значення. Вони співали для своїх поневолених людей. Щоб будити в них надію визволення. І перемоги. Цього дня був призначений концерт на одному заводі в районі Відня, але він не відбувся, бо того самого дня випадково це місце відвідали американські Бі-17 і протягом декількох хвилин з того заводу залишилися купи румовищ. („Но греки, як, спаливши Трою, зробили з неї скирту гною“) ... І, як знаємо, Еней, що був „парубок моторний“, після такої операції, „зібравши деяких троянців, осмалених, як гиря, ланців, п'ятами з Трої наживав“. Але наші кобзарі такого не зробили, бо їх Троя ще далеко не зруйнована, а їх Одиссея щойно в прогресі.

Бо вже наступного вечора їх перший концерт цієї тури на заводі у Феліксдорфі все таки відбувся і пройшов успішно. Почалася типова і їм добре знана мандрівка. Слухачі — українські дівчата з Полтавщини, французи з Нормандії, чехи з Кладска. Успіх концерту величезний. Міжнародня публіка вітала українських бандуристів демонстративно довго і оваційно. Дівчата плакали, бігали за ними, просили приїхати ще.

А взагалі цього дня мали багато свята і поза концертом. Отож то, дружина їх адміністратора Приходька — Тамара народила сина. Як виглядатиме метрика? Де народжений? У Гантмансдорфі . . . У бараці . . . На соломяному матраці . . . Але могло бути і гірше. Десь у дорозі, у вагоні, на пероні, у почекальні.

А пару днів пізніше, після концерту у Вінер-Нойштадт, відбулися хрестини у бараці номер 13, кімната 5. Новонародженого Приходька назвали Ярославом, за кума був Григорій Китастиг, за куму гарна молодиця Оля. „Трохи“, як казали, випили, але „як на ці умови“, то вони „випили добре“. І, розуміється, співали, бо як же його робити хрестини без співу.

Дарма що співу і так мали досить, бож сливе кожний день концерт, виїжджають і виїжджають кожного дня на всі боки довкруги Відня, здебільша того самого дня вертаються, хоча інколи десь підночувували або десь перечікували повітряні тривоги в потягах чи бомбосховищах, а трохи згодом, 14 листопада, виїхали з Відня на довше турне в околицях Грацу.

Мальовнича місцевість, гори, але вже холодно, на землі сніг. Ночували здебільша по таборах, але інколи також у готелях. Їхали переважно потягами, але також автами, а то навіть на концерт в таборі Маріягоф-Лямбрехт від станції везлися трактором-повозом зі швидкістю чотири кілометри на годину протягом двох і пів годин, так що дехто з них волів іти пішки. Ночували тієї ночі в таборі, на помості, покотом.

Але вже другого дня, 25 листопада, прибули до міста Айзенерц і розташувалися у гарному гірському готелі „Кінг фон Захсен“ і ввечером дали виступ для робітників золотовидобування, що відбувалося у цих самих горах Ерцберг. Довкруги високі, вкриті снігом гори, що їх верхів'я зникають у хмарах. І куди не глянь — сніг, ліс, скелі. Робота тяжка й нездорова. Робітники живуть у мешканнях, де навіть за-дня темно.

Хоча самі капеляни, по довшому часі, добре тут відпочивали, мали гарні, теплі кімнати, свіже повітря і добре харчування.

Відпочиваючи в готелі, розважалися всілякими жартами, а Зиновій Штокалко почав навіть давати сеанс гіпнотизму і першою його-

го жертвою (медіум) погодився бути Лісківський. У гіпнотичному трансі він розповідав, що „був“ у Києві, ходив по Хрещатику, не обминув, розуміється, Володимирської Гірки, побував на своїй квартирі і навіть бачив своїх господарів. І казав, що у місті порожньо, безлюдно, темно, сумно, страшно. Не всі йому, очевидно, вірили, але коли він пробудився — розпитували його про все це до найменших подробиць.

Тужили вони за тим Києвом і не самі вони. На концертах, наприклад, у Штадт-Ротмані, який нормально відбувався з великим успіхом, дівчата плакали, сміялися, викрикували. Щиро їх проводили і бажали якнайскорше вернутися до Києва. „На ясні зорі, на тихі води, де край веселий і люд хрещений“, як то воно було колись за Марусі Богуславки. Чи так воно і тепер за „смершів“ і „батька народного, Сталіна рідного, великого сонця Кремля“?

Зараз після цього концерту всідали до потягу і цілу ніч, до сьомої години ранку, їхали до Відня. В дорозі мали дві пересадки. Знайшли свій табір в такому ж вигляді, як і покинули, всі живі і здорові, лишень забагато зробилось болота на дорогах і хідниках. Тут не було снігу, а лишень дощ, а там було, за ті п'ятнадцять днів мандрівки в горах, за дня і за ночі, не забрудились так в болоті, як тут, йдучи від брами до бараку.

І одразу почали збиратися в нову далеку дорогу, до самого Берліну. І покищо без родин. А вечором, третього прудня, виїжджали з Відня. Їх проводили мало не всім табором, було багато прощань, їхали цілу ніч через Прагу і Дрезден, а на другий день, о пів другої години по обіді, прибули на той самий славетний Ангальтербангоф, до якого вони прибували найчастіше. Берлін розторощений, переладований, перенервований, скорше воєнний форпост, аніж столиця, у якій десь там під землею живе уряд держави. Величезні труднощі з приміщеннями . . . Зупинилися тим часом на Інваліденштрассе у будинку Європейше Кунстдінст. Після Відня і Австрії це виглядало моторошно. Холодно, брудно, блощиці. І першого вечора одразу концерт у якомусь таборі за містом, який, не дивлячись на втому, пройшов винятково успішно. „Гостинний виступ капелі бандуристів, — писали їм до їх пропам'ятної книги, — у нашому таборі був приємною несподіванкою. Почути, після довголітньої перерви, знову рідну пісню, бренькіт бандур — то тихих ліричних, то прізних бойових, це було справжньою радістю для нас. Ми всі складаємо вам щиру, палку подяку і маємо надію, що Ви завітаєте до нас колись знову.“ Це вже Берлін-Тегель.

А після концерту верталися до Кунстдінсту. Втомлені, немиті, голодні. І спали з тими блощицями. „Це не мистецька інституція

(Віньета), а божевільний дім. Так. Самий звичайний божевільний дім. Гірший від советської філармонії — зі серцем згадує про це їх літописець Махиня.

Вечором 5 грудня знов концерт — Берлін-алькензее, а ночували „там же з клопами“. І лишень двом з них старшим — Протопопову та Панасенкові та ще хворому Черненкові пощастило знайти місце в готелі. Решта „з клопами“. І ніяких розмов. Концерти кожного вечора, харчування погане, втома велика і єдина втіха, що все таки капеля разом. І вона робить свою роботу. Її чують люди з цілої Європи, часто цікаві, потрібні, розумні.

І щойно по кількох днях їм пощастило дістати таки справжній готель — „Монополь“. Отаборувалося там десятьох. Почали закріпляти місце. Приходько навіть збирається їхати до Відня за родинами.

Але ж це Берлін . . . Той самий, що його, як день так ніч, добуть американські та англійські бомбовози і якого населення більше часу перебуває в бомбосховищах, ніж за працею. До того зима, холод, дрібний сніжок, завалені вулиці. І навіть дивно, як воно все ще живе такий довгий час і навіть рухається, і навіть робить концерти, і навіть українських бандуристів, які прибули сюди зі самої Полтави . . . Парадокс виняткового звучання, якого світ не бачить виключно тому, що він далеко захований від зору людського в найінтимніших сховищах найбільших вартостей душі європейської людини.

Концерти капелі відбуваються кожного дня, а то навіть по два денно. У Берліні тепер забагато України і це не лишень втікачі, робітники, але й студенти університетів, і науковці, і поети, і священники. І їх тут багато. Чому вони якраз тут? Що сталося? Шістнадцятого грудня капеля дає окремий концерт студентам. Прекрасне поєднання цих двох первопочатків культурного формування.

Находили Різдвяні свята, температура 8-10 градусів Цельсія. 26 грудня, о третій годині по полудні, концерт для українського громадянства у залі філармонії (Бетговензаль). Гарна, акустична, тепер трохи повереджена зала по вінця заповнена — політики, військовики, науковці, мистці, священники . . . Багатьом не хватило сидячого місця і вони стоять попід стінами. Концерт попереджує слово Миколи Приходька про загальну ситуацію українського народу. Далі „Думи мої, думи мої“. Ще далі „Пісня про Морозенка“. Григорій Китастих виконує уривок з „Думи про Хмельницького“. Зиновій Штокалко — „Думу про козака Голоту“. Євген Цюра — „Зелена та ліщинонька“, дует Цюри і Потапенка „Цвіла, цвіла калинонька“. Далі весь хор — „Чуеш, брате мій, товаришу мій“. А ще

далі кілька жартівливих пісень, в тому також З. Штокалко зі своїм „Сіяв мужик гречку“ . . . Радість, захоплення, овації. Вимагають ще. А бандуристи квапляться, бож вечером у них ще один концерт, на околицях міста на одному заводі, де їх ще бурхливіше вітають . . . І навіть частують чаркою. І частували „по-нашому“, а закусували „по-німецьки“, як казав Махиня, бо було горілки більше, ніж закуски. І були всі веселі, і додому вернулися пізно.

І ще слід додати, що цього самого вечора Приходько, Черненко, Цюра і молодий Китастих виїхали до Відня, щоб привезти у ці руїни німецької столиці також родини бандуристів. Що б далі не сталося, але всі хочуть бути разом.

Бо тим часом наближався дуже рішальний новий 1945 рік. Для Берліну це вже шостий рік війни. І також останній. Для бандуристів це другий рік їх вигнання, бо ще минулого року в цей час вони були у рідному Львові. І як миттю все це минуло. І лишається огненне, фатальне питання, що їх чекає далі. Як скінчиться ця грізна катастрофа Європи і куди направить їх доля в майбутньому. Оточена й розторощена Німеччина ще ставила опір на всіх своїх фронтах, але коло її оточення з кожним тижнем звужувалось і не було ніякою таємницею, чим все це скінчиться.

Бандуристи зустріли цей епохальний початок атомової ери дуже скромно у своєму готелі, після звичайного таборового концерту. Випили по чарці горілки, привітали один одного з Новим роком і побажали „якнайскорше вернутися до Києва“. І полягали спати.

З Новим роком, від 1-го січня, почалася також їх вимушена концертна відпустка, яка вже не скінчиться. Причина — повітряні налети. Небо було несамовито нещадне, бомби сипались градом, як день, так ніч, руїни виглядали моторошно.

Отже вони вільні. За останні дні мали лишень два самостійні концерти для українських вояків. П'ятого січня прибули з Відня їх родини. Розташували їх з трудом по різних готелях, кі ще десь-не-десь якимось капаралися. На Свят-Вечір брали участь у загальноукраїнському святкуванні куті, що його улаштував Український Центральний Комітет разом з Українським Національним Об'єднанням у відомій залі Бетговена. Відправлялось богослуження, співав Київський митрополичий хор, два єпископи — Полікарп і Мстислав, багато духовенства. З політиків — полковник Андрій Мельник, багато воєнних і взагалі публіки. Частувались кутею і співали колядки.

А того ж вечора вони брали також участь на Свят-Вечорі Української Студентської Громади, де було приготовано спільну вечерю з борщем, варениками й голубцями. І промовама, до яких, одначе,

не дійшло, бо біля години десятої загули знайомі тривожні сирени і всі спішно відправились до найближчого бомбосховища.

Це не було ніякою несподіванкою. Кожного вечора, по десятій годині, радіо переривало музику і сповіщало: „Ахтунг, ахтунг! Енгліше шнель-москіто. Ріхтунг — Берлін!“ (Увага, увага! Англійські швидкі комарі! Напрямок — Берлін!) І весь Берлін зникав під землею, де перебував пару годин.

Бандуристи весь цей час мали одно завдання: зрання відпочивати, в обід шукати по розвалених ресторанах якоїсь їжі, вечором тікати до бункерів. Концертів не було. І лишень 12-го січня, о третій годині по обіді, у Трібюнзаль невеликий, але гарний концерт для чужинецьких журналістів, з участю гетьмана Павла Скоропадського, полковника Андрія Мельника, німецьких гостей та чисельних українських діячів різних професій.

Інший, вже великий, публічний концерт відбувся 21-го січня у залі „Європа Гавз“, улаштований заходами Української Пропаганди. Велика зала переповнена робітниками, військовиками, чужинецькими гостями і взагалі публікою. Вперше, по довгому часі, на сцені в електричному освітленні було виставлено великий золотий тризуб на тлі величезного синьожовтого прапору. По боках сцени красувались також ці самі прапори з тризубами. Ще не так давно про таку церемонію не можна було і мріяти, але політичний клімат так змінився, що навіть таке диво стало можливим.

А вся сцена була у квітах, до чого приєдналася також сама капеля, яка виглядала також, як великий букет квітів. Жалкували лишень, що для такого концерту не були вони як слід готові, бракувало кількох солістів і вибагливішої програми. Бракувало також хору Городовенка, який мав прибути, але чомусь не прибув. Хоча і в такому вигляді, капеля мала великий хвилюючий успіх. Бурхливі оплески, багато разів викликали „на біс“, вичувався справжній святочний настрій, не дивлячись на весь той макабричний клімат розгромленого гігантського міста.

Ця непідготованість або занедбаність свідчила, що для капелі нагрядив дуже непевний час. В її нутрі почались деякі зміни. Передовсім, почав відходити її активний адміністратор Микола Приходько, який дуже спричинився для розвитку капелі та її успіхів на Волині, Галичині, після під час евакуації, багато поміг їй уникнути робітничих таборів і зберегтися разом як мистецька хорова цілість.

На місце Приходька приходив також дуже досвідчений у цих справах адміністратор Андрій Давиденко, який недавно прибув до Берліну... Родом з Черняхова на Житомирщині, вояк армії Української Народньої Республіки, довголітній успішний адміністратор

танцювальних виступів балетмайстра Василя Авраменка, опісля адміністратор хору Дмитра Котка. 1929 року, коли хор Котка повертався з турне по Німеччині до Польщі, Андрія Давиденка польська гранична сторожа затримала на границі і повернула назад до Німеччини. Він оселився і жив у місті Гінденбургу на Горішньому Шлезьку, після стає адміністратором хору Євсеевського, а ще опісля, вже під час війни, він обнімає адміністрацію хору Володимира Божика. Гарна, порядна людина і здібний, досвідчений адміністративний керівник.

І взагалі надходив час великих змін. Виїздів, переїздів, шукання місця на землі. Тим часом частина їх родин переїхала жити до табору Меліхов біля Берліну, а решта, переважно безродинних, як Махиня, Г. Китастих, Лісківський, Потапенко, Назаренко, Ластович залишилися далі по різних недобитих готелях міста. Концертів взагалі не було, лишень 24-го січня у залі Української Пропаганди відбувся невеликий, закритий виступ для Степана Бандери і певної кількості запрошених гостей. Бандера був виразно вражений і висловив кілька думок з цього приводу — „бандурою і піснею ще більше скріпляйте українського духа, кличте до єднання, до бою за волю нашого народу“ . . .

А поза тим було не до концертів. В повітрі вичувалося, що дні Берліну і взагалі Третього Райху почислені. Хто як міг, намагався залишити місто. Бандуристи намагалися також знайти для себе вигідніше пристановище, ніж ці руїни. І несподівано вони дістали від Культурдінсту скеровання до Кілю на Помор'ї. Це не було для них приємливим, бож Кіль було не менше зруйновано, ніж Берлін. Хотілося кудись на південь, ближче до гір, до границь Швейцарії. Почалась протиакція і Приходькові пощастило роздобути від Української Пропаганди ще одно скеровання до Баварії. Одночасно було вислано А. Давиденка до Мюнхену для розвідки обставин і вже 2-го лютого перший транспорт з їх родинами мав залишити Берлін в тому напрямку.

Але сталася невеличка затримка з документами, від'їзд було відложено на ще один день і саме того дня, 3-го лютого, в годинах між десятою і одинадцятою рано, радіо подало своє звичайне „ахтунг, ахтунг!“, але на цей раз це не були „енгліше шнель-москіто“, а „швере“ (тяжке) з'єднання американських суперфортець з виразним скерованням на Берлін.

Був гарний, ясний, сонячний і теплий день, у повітрі відчаяно ревли сирени і весь живий Берлін пішов під землю. І по деякому часі там, далі на заході, почався той приглушений гуркіт, який поволі все голоснішав і голоснішав, аж поки не додалася до цього

гарматна стрілянина. Літаки, вже виразно видимі для ока, зовсім не вражливі на гарматний огонь, спокійно наближалися трьома величезними хвилями і здавалося, що вони обложили весь обрій небі. Біля одинадцятої години вони вже були над центром міста, ген від Шарльотенбергу до самого Ліхтенбергу і зовсім байдуже засипали весь цей простір зливою розривної сталі. Вулкани огню і диму негайно виринули в багатьох місцях, а трохи згодом все довкрути, як гляне око, загорілося і горіло суцільною повинню огню. І було дивно, як тут могло ще щось горіти, коли тут і так все було вигоріле, але все таки огонь знаходив для себе якусь поживу і, наприклад, вигорілий вже Кайзер-Шльос і на цей раз палав, як стирта соломи. Ціле повітря насичене жаром, задухом диму, згару і фосфору.

І от у самому центрі цього катаклізму, недалеко від Кайзер-Шльосу і Центрального Державного банку, який також горів з виразом святочного смолоскипу, знаходилась піврозвалина колись знаного готелю „Гохшпіц“ і у ній замешкало також кілька родин бандуристів. І здавалося, що вистачило б одного лиш того гуркоту, щоб обернути ту півруїну в купу грузу... Але цього не сталося. Обдряпаний, розхитаний „Гохшпіц“ стояв на своєму острівку поміж двома каналами в маєстаті огню і диму, ніби якесь дивовижне божество і, здавалось, кпився з тієї огненної стихії, що його зо всіх боків огортала. Мешкання бандуристів, що там мешкали, залишились непорушними.

Але в цей самий час, коли „Гохшпіц“ пишався такою чудодійною недоторкальністю, один з його мешканців бандурист З. Штоккало мало-мало не потрапив у велику халепу. Він, звичайно, пересидів цілу ту небесну гуркотню у безпечному бункері під Райхсбанком і коли все скінчилося, вийшов „на світ Божий“, щоб бачити, що там діється. І, як звичайно, він мав при собі прекрасний фотоапарат „Ляйка“, яким любив було „щось кліпнути“ з того всього, що діялось довкрути нього. На цей раз нагода пропонувала йому виняткове видовище: славетний Кайзер-Шльос — вікова фортеця пруського маєстату і могутности, на його очах палав з такою настирливою мальовничістю, що не зафіксувати цього дивовижного факту на фотоплівку було б непростимою хибою. І саме, коли він запопадливо почав вибирати свою точку зору, смакуючи несамовитістю картини, коло нього нагло з'явився якийсь добродій у цивільному, який безпardonно зупинив захопленого фотографа і до того сказав йому йти за ним. Куди і для чого йти? Нема відповіді. Той лиш показав дискретно відзнаку гештапо на звороті коміра і все стало ясно. Треба йти. І в скорому часі вони дійшли до

якогось румовища, тут посадили збентеженого фотографа до закритого авта і повезли в невідомому напрямку. Як в цей час почував себе цей пасажир — не тяжко уявити.

І лишень згодом вияснилось, що обидва співучасники цієї лицедії мало-мало не стали героями дуже поважної драми, а то й трагедії. Збентеженого бандуриста було нагло оскаржено в шпигунстві для якоїсь невідомої ворожої сили і за законами цього суворого времені вимагалось присуду смерти.

І поміг йому чистий випадок. На його щастя, судді, що, звичайно, виносив подібні присуди, не було якраз під рукою. Можливо, до цього спричинилися американські бомбовози або то він задержався трохи зі своїми „фрау унд кіндер“, але в кожному разі треба було почекати. І це допомогло. Завзятуший бандурист не тратив часу. Пішли в рух недопорвані телефони, пов'язалися з бандуристами, викликалися вищі і найвищі „штеле“, біля оскарженого з'явилося кількох адвокатів, доказувалось, що це ніяке шпигунство, а звичайна необачність ситуації. На користь оскарженого промовляв також його зовнішній вигляд, його відверте лице, перестрашені очі і ціла його збентежена поведінка. І все це спричинилося до вияснення халепи, його було так само просто звільнено, як і просто оскаржено, і поплатився він лишень своєю прекрасною „Ляйкою“, яку було йому сконфісковано і якої він довго не міг забути.

А взагалі бандуристи згадують цей жаский час з великою вдячністю до ласки Божої, бо за всі ті роки вони не потерпіли ніяких людських жертв. Пригадують навіть такий випадок: бандурист Міняйло під час тривоги зійшов до пивниці готелю, в якому мешкав, залишивши свою бандуру висіти на стіні кімнати. Впала й розірвалася бомба, зі стелі пивниці посипалась тинка, всі перелякані, згасло світло. А коли все скінчилось і вийшли на верх — побачили, що половина їх готелю вже не існує. Його розколело надвоє, ніби сокирою, відкрилося ряд кімнат і в одній з них, на третьому поверсі, до краю здивовані глядачі побачили на стіні, побіч з картиною, також бандуру, яка висіла спокійно непошкоджена. Треба було тільки якось до неї добратися, щоб її зняти. І стояла валіза на полиці при стіні.

Зрештою, подібних примх бомбардування траплялося більше. Багато людей пригадують, як на одній вулиці стояла висока руїна з майже однієї стіни, на якій довго висіли непошкоджені картини, а між ними також, здається, портрет Гете. Знизу не можна було гарзд його розпізнати.

А Берлін тим часом догоряв, порожнів, кінчався. Зараз на другий день після цього бомбардування родини бандуристів, а з ними

також Василь Черненко, Ганушевський і Петро Китастий виїхали з Берліну до Мюнхену. І знов не обійшлося без чуда. Їх вантаж було здано на потяг ще напередодні бомбардування і всі були переконані, що з нього нічого не залишилося. Але виявилось, що бомби якраз сюди не впали і все їх майно було ціле. А сам величний колись двірць весь лежав у руїнах, розчищені були лише перони, потяги курсували без розкладу, на перонах — армії втікачів і гори їх майна. Прощалися зі сльозами, ніхто не був певний, чи доведеться ще бачитись.

А ті, що зісталися в Берліні, одразу зійшлися до того самого героїчного „Гохшпіцу“. Не було світла, води, ogrівання, кімнати пошкоджені, вікна затягнуті целюльозою, помости похилі, сходи розхитані. Налети бушували далі, всі перевтомлені, до них поволі призвичаїлись і дехто навіть, як Махиня, Приходько, Півко, Лісківський, Штокалко, набрались фаталізму і перестали сходити вниз до бомбосховища. Вони могли натомість засісти за круглий стіл і при світлі свічки „жарити в карти“. А Лісківський любив було спостерігати видовище налету з вікна готелю, рахувати збиті літаки і бути спікером гри. Штокалко, звичайно, вибирав найдоцільніше: залишався в ліжку, натягав ковдру на голову і продовжував хропіти.

Казали, що свого власника готелю вони вчили вітати росіян, коли ті прийдуть до Берліну. Найкраще буде це „Слава Україні!“ . Не відомо лишень, чи той їх учень скористався коли з їх науки.

А Берлін порожнів. Виїжджали хто куди . . . Переважно на Баварію і Тюрінгію. Бандуристи формально прип'яті до Берліну і рахувалися все ще під командою того самого ЕКД з їх стареньким, добрячим Боллінгером, який знав своє діло, розумів бандуристів, співчував їх долі, цінив їх мистецтво і зробив все, щоб їм допомогти. Любив анекдоти і ходив так швидко, що годі було за ним всигнути. І лаяв Гітлера та його Третій Райх. І дуже хотів, щоб капеля опинилася під окупацією англійців, чомусь їм вірив і по своєму їм сприяв. Але бандуристи все таки його зрадили і вибрали американців.

Концертів, розуміється, не було і лишень 10-го березня, в річницю народження Шевченка, дали концерт зо всією традиційною урочистістю у залі Бетговена, яка все ще чудом трималася. Української публіки залишилося вже небагато, але всі ті, що були — прийшли і всі разом заспівали „Як умру“, старанно оплескували кожную точку бандуристів і всі разом закінчили „Ще не вмерла Україна“. Байдуже, що було те „як умру“, але вірилось, „що ми, браття, козацького роду“. І воно так було . . . Бо напевно ніхто інший, крім цих людей, у цей час не думав робити якісь концерти . . .

Але після цього остаточно зліг давно вже хворий на туберкульозу їх незмінний вірний, невтомний і, здається, останній октавіст Яків Протопопів. Його стан здоров'я був дуже поганий, але він настоював взяти участь в цьому концерті. — Почав я, — казав він, — свою кар'єру співака у Полтавській семінарії на святі Шевченка і хочу на тому ж святі її скінчити. — Але після цього його негайно відправили до Мюнхену . . .

І останнім їх концертом на цьому терені був концерт у таборі однієї української військової формації, що таборувала 80 кілометрів від Берліну. На святі присяги вояків жовтосиньому прапорові, „Відаємо життя до останньої краплі крові за рідну землю. За Україну!“ — присягали вояки. Для них нема „запізно“. Завжди готові! На кожному місці земної кулі! Колись, тепер і в майбутньому! Перебули у таборі вояків три дні, відпочили трохи від алярмів і вернулися назад до своїх румовищ.

І, нарешті, прийшов рішачий квітень. Гарний, погожий, теплий, залитий сонцем, ревом сирен і зливою бомб. Третього квітня прибув з Мюнхену молодший Черненко (Василь) і привіз виклик капелі на концерт до Мюнхену. Але капеля прив'язана тут далі, ЕКД далі настоює на Гамбург-Кіль. Капеляни бунтуються. Їхати на Помор'я значить порвати зв'язки з родинами. А тут вимагають виїжджати. Становище напружене. На нараді вирішили до Кілю не їхати, а їхати до Мюнхену. І навіть без дозволу. І то вже завтра. Не чекаючи до післязавтра, коли мали одержати зарплатню, харчові картки і сідати до потягу на Кіль. Зреклися, і платні, і карток, і на документи, видані військовим штабом ген. Шандрука, повернули на Баварію.

І от 5-го квітня, о годині 7.30 вечора, без відома ЕКД, поспішно сідали на знаному Ангальтербангофі до переладованого потягу. Бандуристи ледве втиснулись, Г. Китастих і Махиня, що всідали останніми, ледве здобули місце у „гармонії“ між двома вагонами. Але все таки їхали . . . Обережно, довго, часто зупинялися, перечікували алярми. Так залишали Берлін . . . І, здається, назавжди . . . У якому прожили чотири місяці найтрагічнішої його історії.

І щойно 7-го квітня, у годинах ранніх, добилися до станції Мюнхен-Моозах . . . Тут пересіли і ще за пів години висідали на славетному колись Мюнхен-Гавптбангофі, якого не пізнали. Уостаннє були тут 1943 року. Тоді ще все було на місці . . . Велична покрівля, рух потягів. Тепер це суцільна руїна. Нічого, крім звалищ. Вийшли на вулицю . . . Кволо тягнулись потяжки „кляйнбаани“, що нагадували музейні потяги Стефензона.

Але все таки тут багато життя, повно життя. Безліч людей з пакунками. Кудись йдуть, чогось шукають, когось чекають. Вулиці переповнені, почекальні завантажені, ніде порожнього місця. Бандуристи переїхали на Остбангоф і покищо там чекали. Робили зв'язки, шукали приміщення. Чекання тягнулось два дні, але все таки скінчилося гаразд. Г. Китастиї, Махиня, Ластович, Назаренко, Лісківський дістали кімнати у „фремденсгайм“ на вулиці Карлштрассе, а Давиденко та Потапенко — недалеко від них в іншому приміщенні. Решта сімейних поїхали до своїх родин, які тим часом оселилися у селі Нотцінгу, двадцять кілометрів на північний схід від Миснхену.

Село Нотцінг гарне, не порушене вїною, чисте, з барвистими гористими околицями і невеликою річкою, у якій, як зазначає Махиня, „плаває багато риби“. Для деяких членів їх родини, як, наприклад, Миколи Приходька або Петра Китастого, це дуже привабливі можливості і вони вже встигли певну кількість тієї риби зменшити. А живуть вони майже по-советськи, у одній великій кімнаті однієї громадської будови, гуртом, покотом, кутами, можливо трохи стиснено, але після берлінських розкошів з тими стихійними „ахтунг-ахтунг“ це вже Рів'єра, Кани, Соренто. Так воно об'легчено, затишно і радісно пройтися понад чистою швидкою річкою, полежати на ласкавому весняному сонці, побавитися з маленьким сином пані Лялі — Люсиком, подихати чистим повітрям і лишень здалека чути гуркоти американських суперфортець, які раз-у-раз високо пропливають у синьому баварському небі.

Це відпочинок, це відпруження, це хвилинка забуття.

Цього також часу, 12-го квітня, вони відвідали могилу свого дорогого, улюбленого товариша Якова Протопопова, який помер 3-го квітня у шпиталі міста Ердінга, п'ять кілометрів від цього села, і похований на кладовищі того ж міста. У той час більшість капелян перебувало ще в Берліні, а тому й не було можливості зробити йому відповідний похорон.

А тепер вони зішлись тут всією своєю родиною, разом з дружиною покійного Мотрею, дочкою Лялею і внуком Люсиком, відправили над свіжою могилою панахиду, відспівали улюблену пісню покійного „Думи мої, думи мої“, а також „Чуеш, брате мій, товаришу мій! Відлітають сірим шнурком журавлі в вирій“... Були до сліз зворушені і попрощали свого побратима, великого майстра і ентузіаста кобзарського мистецтва та дуже обдарованого співця-соліста. А до того — винятково цікаву, оригінальну і вартісну людину. Будучи духовного походження, він був вродженим духовником і залишився ним назавжди, байдуже, які там були режими... Для

капелі він був похідним священиком, а при нагодах брав участь в богослуженнях в ролі протодиякона, однаково, як православного чи греко-католицького . . . Церковний спів був для нього його стихією. Його могутня октава чарувала слухача і навіть большевики і ті його не займали. А у Гамбурзі, після звільнення капелі з концентраку, представник берлінської концертної агенції, переслухуючи їх, після кожної пісні аплодував, а коли заспівали „Ой, з-за гори, ой, та й з-за лиману“, він потихеньку підійшов ззаду до Протопопова, поклав руку на його плече і так стояв до закінчення пісні. А коли пісня скінчилася, він помітно зворушений, поплескав його по плечі, сказав лиш „данкешейн“ (дякую) і швидко відійшов.

Був педантом свого діла, винятково дисциплінованим, пунктуальним, працьовитим. Любив точне, перфектне виконання. Коли хтось казав: „Я думаю, що це так“, він додавав: — В таких випадках не вистачить „думую“. А треба „знаю“. Інколи до курйозности дивний. Одного разу, в готелі, о третій годині ночі, він будить Г. Китастого. Що сталося? Вибач, Григорію, але от на смерть забув слова третьої стрічки „Ой, попливи, вутко“ . . . І це не дає мені спати . . . Коли ж довідався потрібне — подякував і заснув одразу, як дитина.

Був прикладом для молодих, охоче давав поради і його охоче слухали . . . Любив жарти, анекдоти і був захоплений своїм внучком, з яким завжди після праці, навіть будучи вже хворим, бавився.

Зі своєю хворобою не носився, намагався нікому нею не докучати і навіть не любив про це говорити. На сцені почувався легко, природньо, завжди з усмішкою, з підморгом брови . . .

І як було їм такого не любити. А до того стільки пережитого, за таких часів. І так багато жалю. І вічна, справді вічна пам'ять!

Йшли і минали дуже незвичні дні і ночі. Останні дні і останні ночі, не лишень дуже маркантною диктатури в світовій історії, під назвою Третій Райх, але також останні дні і останні ночі цілої епохи. Кінчалася епоха пороку і надходила епоха атому. До того старий, точно визначений культурний круг континенту Європи переживав нечувану подію: в його домени входила переможним маршем далека, дуже відмінна, заокеанська потуга духа й матерії Америки, яку знали тут лишень здалека і лишень теоретично. Хвилювалися, що принесе ця сила для людей встановленої традиції цього континенту, а особливо для людей такого дискусійного порядку, як ті, що прийшли сюди з України. Як та сила поставиться до них? Їх же проголошено „ворогами народу“, „зрадниками родіни“, „співробітниками наці“. Смертельні гріхи аліянтського кредо, за які нема прощення.

Але разом з цим чомусь вірилось, що та американська законність на таке не зловиться. Що вона ці справи розуміє, що вона сама з них вийшла і вона не видасть цих людей „на розпни“, байдуже, що в цей час і в цих просторах, здавалось, всевладно домінує воля давнього, заприязненого нищителя землі і народу України.

Для бандуристів це дилема першорядного значення і вирішити її покищо нема можливості. Єдине ясно, що вертатися назад у полон переможця сходу це значило самогубство... А йти вперед це значило велике невідоме. І це значило також — поривати традицію, освячену кровною присягою віків, душі, серця, розуму. Для якої вони родилися, жили, страждали... І яку зберігають у своїх піснях, мріях, візіях.

Ні. Таке не вирішиш!

Капеля у великих труднощах, можливо, найбільших. Це границя розпачу. Віддаймо слово безпосередньому її учасникові Г. Махині: „15 квітня. Нібито маємо обслуговувати по змозі українських робітників в Мюнхені та його околицях. Директором капелі є зараз людина фахова і відповідальна — А. Давиденко. Культурна і симпатична. Шкода тільки, що трохи запізно це сталося...

27 квітня. Весь цей час перебував ще в Мюнхені з Штокалком. Решта наших з родинами в Нотцінгу. Загальне становище нервове, неспокійне. Фронт вже близько... В якому становищі опинимось ми — годі знати. Все гадаю і вірю, як і досі — Бог схоронить всіх бандуристів і їх родини... І вийдемо на спокійніший, кращий шлях — життєвий, творчий. Перебудем щасливо фронт. Алярми останніми днями не дають спокою ні вдень, ні вночі. Бомби падають близько, навіть близенько — а нас покищо не чіпають. Пан Зінько каже, що їхати до села, де перебувають всі наші, треба вже сьогодні. Вже завтра буде запізно. Мені чомусь хочеться їхати саме завтра — цілком спокійний, що все там і тут буде гаразд. Отже вирішили їхати завтра.

28 квітня. Субота. З ліжка підняв алярм. День пройшов в біганині, але було спокійно. О 7-ій годині вечора виїхали з Мюнхену... З великим запізненням прибули до Ердінгу... Надворі темно, дощ, грязюка. До села п'ять кілометрів. Пішки. Великий рух машин військових — шум, крик нервовий, гістеричний. Збоку почувлися серії з автомату. Німці відступають — просто тікають. Зупиняють нас, питають дорогу на Нордінг. Ми хвилюємося, щоб часом не затримали та не спиталися, куди йдемо, бож йдемо їм напроти в напрямку ворога. Але їм не до того. Звертаємо з дороги і йдемо полями, щоб менше бути помітними. Темно, пустився дощ, ми з речами, йти тяжко. Підбадьорює думка, що скоро кінець війни, та нашим тур-

ботам... Хоч і надалі, знаємо, без турбот не обійдеться, а все ж, порівнюючи з теперішнім, гадаю, буде трохи легше. Алярми. Бомби. Годі. Досить.

Ось перед нами вже й Нотцінг.

29 квітня. Ніч і день пройшли неспокійно. Німці відступають далі. У сусідньому селі бій, чути стрілянину, сидимо в „келері“, нервовий, різкий страх, снаряди падають близько, влучили у сусідній будинок. Минулої ночі декілька разів спускалися до пивниці. Сну не було.

30 квітня. О четвертій по полудні в селі були вже американці. Слава Богові! Все перейшло добре, більш-менш спокійно. Я чекав гіршого. Вдало вибрано цю місцевість. В Ердіngu було значно гірше.

31 квітня. Американці взяли Ердінг. Бої йдуть далі.

1 травня. Нотцінг. Живемо всі разом. „Мир“. Сирени затихли. Бомби не падають. Аж дивно — така тиша. Третьому Райхові кінець. Розвалилась Гроссдойчлянд, знищено націонал-соціалізм — найбільший ворог слов'янських і інших народів. Що буде далі? Як будемо повертатися на рідну землю? Що буде з українською частиною робітництва, зо всіма українцями? З капелею???”

VI

Шостого травня припадав православний Великдень, надворі весна, тепло, тихо, зелено. Святкували його всі разом, рано спільне розговіння, опісля обід. Навіть мали пасочки.

Але настрою не було, не було спокою, панував страх. Рознеслась чутка, що всіх чужинців, які перебувають на терені Німеччини, мають відправити до країн їх походження. Для багатьох це радість. Захоплено виїжджають французи, бельгійці, голляндці... Досить захоплено — італійці, чехи, балканці, дуже не захоплено думають про це поляки, а вже зовсім не захоплено народи з-під окупації Москви. Свобідні недавно литовці, лотиші, естонці тепер заповняють табори втікачів Німеччини і не знають, до кого вдатися з їх горем... Але найгірше почувають себе сини і дочки України, ті, що хотіли бачити її свобідною й незалежною. Їх по таборах, по селах, по дорогах сотні тисяч і проти них особливо скеровані люті і сваволя окупанта... Бо це ж вони, віками не скорені, продовжують ставити найбільший спротив колоніальним намірам Московської імперії.

Бандуристи свідомі цієї „політики“ і вони не можуть нею легковажити. Вертатися „на рідну“ — значило вибрати пряму дорогу

на Сибір, нові табори, на цей раз невільникі, безоглядно суворі. І нема назад.

Лишень бандуристи тут не самі, з ними тисячі робітників, селян, урядовців, духовенства, політиків, військовиків, науковців, мистців, поетів, письменників, артистів, журналістів, інженерів, лікарів — ціла нація в ісході. І вони не думають вертатися. Вони гуртуються в таборах, творять комітети оборони, закладають організації і готовляться далі, в поході, в таборах, ставити спротив... І вони не здадуться.

Бандуристи також з ними, вони весь цей місяць травень перебувають у соняшному селі Нотцінгу, міцніші працюють у баверів, а також роблять співанки, готуються до нових походів і навіть дали один концерт для американських вояків у одному з касин Мюнхену. А поза тим думали, міркували, рибалили, багато дискутували про „що буде“ і чекали.

У червні почалась репатріяція „на родину“. Звичайно, приїжджали американські військові вантажники, советські офіцери, викликали „саветських громадян“, безпардонно, силоміць, пакували їх до машин і вивозили. Німецьке населення охоче цьому сприяло, воно хотіло швидше позбутися немилих їм гостей, а американські репатріяційні чинники дуже часто „гаварілі тоже па-русські“, належали просто до червоних або були їх поплентачами, а тому всі вони разом були для втікачів поважною небезпекою. А до того, американці взагалі, що вирости в атмосфері політичної свободи, ніяк не могли зрозуміти, що десь на землі можуть бути люди, які не захочуть вертатися додому навіть з німецької неволі. І справді, єдиним поясненням могло бути лишень те, що їм підказували агенти „великого аліянта сходу“: „Ізменнікі“. Але яка може бути така „ізмєна“, щоб її аж так боятися? І чому їх так багато?

Минали дні, і дні, і дні... Минав ось чудовий, квітучий червень. Але не минало горе бандуристів. При кінці червня, одного ранку, знайшло воно їх у всій своїй безобразній подобі. Нараз приїхали за ними не лишень тягаровою машиною, а просто з панцерними танкетками, рушницями і навіть кулеметами. Викликали їх усіх на подвір'я і зо всіх боків оточили. Адміністратор Давиденко німецькою мовою почав їх переконувати, що вони ніякі розбишаки, ніяка армія, а всього лиш співаки та музики і нема потреби аж на танки. А до того — вони не мають наміру нікуди їхати, а тим більше вертатися „на родину“... Бо це значить для них смерть. І не тому, що вони якісь „ізменнікі“, а просто тому, що вони українці.

Порожня, незбагнута мова. Американці на таке глухі і німі.

Вони думають, що з них кляяться. І їх нічого це не обходить. Вони мають приказ усіх їх забрати і одвезти до репатріаційного табору отам зараз, п'ять кілометрів далі, у Ердингу і це все. І то зараз. Негайно. Нема часу бавитись.

Почалось змагання. Виступили жінки і діти. Розляглись крики, плачі, ставили опір. Один з військових стояв збоку, похльоскував стеком по халявах і злорадно посміхався. Було по всьому видно, що це він головний заправило цього видовища... Советські офіцери дуже часто одягали американську уніформу, щоб набути більшого значення. Було видно виразно, що це один з таких.

А бандуристи змагалися... Впевняли, що вони ж не можуть отак одразу сісти і поїхати, що вони мають всілякі зобов'язання, що мусять порозумітися з рештою своїх родин, що вони не всі тут присутні. Ніяких пояснень. Сідати і їхати! Зараз! Негайно!

І тоді вдалися до останнього рятунку. Ніби на команду, вони підійшли до однієї стіни, стали всі в ряд — чоловіки, жінки, діти... Піднесли голови. — Можете нас стріляти отут усіх. Тепер. Зараз. Під цією стіною... Але на ніяку „родину“ ми не їдемо! І це є останнє наше рішення! — заявив Давиденко.

Настала мертва тиша... Німе здивовання. Ті під стіною, обнявшись тісно, творили згусток рішених людей. Вгорі саме, зовсім низько, пролітав літак і його гуркіт заливав простір. Гирла двох танкетних гарматок погрозово дивилися вупор заатакованих. Збоку придивлялися до цього здивовані селяни. І деякий час всі насторожено мовчали.

І, нарешті, американський старшина зняв свою шапочку, почув хав запотилицю... Глянув на своїх вояків... — Летц го! — сказав він спокійно (пішли!). Вояки негайно і, видно, з приємністю, почали повертати свої танкетки. — Добре, — далі говорив старшина. — Даємо вам часу до завтра. Вранці за вами приїдемо. Будьте готові! — Після цього він швидко всівся до свого „джіпу“ і від'їхав. За ним потягнулися танкетки.

Отже перше поле бою бандуристи виграли і рішили негайно свою перемогу використати, не чекаючи завтра. Ще цього самого вечора, їм пощастило дістати якусь підводу, впакувати до неї дітей і речі, а всі решта дорослих вирушили на цілу ніч пішки в дорогу. Тим часом на Мюнхен. А там буде видно.

До Мюнхену прибули майже над ранок, були втомлені, але довідавшись, що зараз за Мюнхеном, у містечку Ляймі, існує вже український втікацький табір під опікою УНРА — негайно вирушили в тому напрямку.

Але при виході з Мюнхену — нова халепа. Можливо, з допомогою людоловів „родіни“, яких тепер було на всіх перехрестях, їх затримала американська військова міліція і спрямувала до якоїсь церкви, перед брамою якої стояла військова варта, а це значило, що тут пахне знов чимсь з „родіни“. І дійсно, у тій церкві було вже кілька десятків різного люду, зібраного з вулиць, яких мали направити до якогось репатріаційного табору тієї чарівної назви. Лишень тут виглядало все досить люзно. Не дивлячись на ту варту, люди умудрялись якось виходити, інші знов приходили. Американські вояки, жуючи гуму, не звертали на це особливої уваги. Зорієнтувавшись, бандуристи також не гаяли часу, щоб вирватись з тієї церкви. У рух пішли якісь документи, якісь картки. Переконали вартових, що вони мусять вийти, що там на вулиці залишились ще їх люди, що вони співоча капеля і мусять бути разом... І так мало-помалу, задніми і передніми дверима, їм пощастило визволитись з-під цієї опіки, знайти свою підводу і направитись далі до того самого Ляйму. По часі його знайшли і це був їх перший табір американського типу, під назвою Ді-Пі — *Displaced persons*, або „переміщених осіб“.

І перше враження від цього табору не було аж надто рожеве. Дивовижна суміш людей різного стану, віку, походження, переважно українського роду, але різнобарвного і різношерстного переконання, між якими не бракувало і донощиків, і провокаторів, і вислужників „родіни“. Багато гулящих, п'яних. Одного разу банда таких героїв нарвалася на бандуристів Цюру і Черненка і їх побила. Безконечно докучали також борзі гончаки „родіни“, які раз-у-раз появлялися тут і наводили страх на всіх таборян. Звичайно, це були вже так звані офіцери советської армії, завжди по-різному одягнуті, які появлялися в таборі в супроводі американських військових, збирали нашвидко мітінг і закликали вертатися на „родіну“. І тут, звичайно, зчинялися між ними і таборянами гострі словесні перепалки, а то й заколоти. Інколи доходило до бійок і таких офіцерів опісля з табору виносили.

У таборі Ляймі особливо докучали ті самі офіцери, під боком у Мюнхені працювала величезна советська репатріаційна комісія і вона намагалася зо всіх сил виявити свою „бдітельность“. А бандуристам це ніяк не виходило на здоров'я, їм треба було більше спокою, більше творчих можливостей... Хотілось знов давати концерти. А тому вони почали шукати для себе іншого приміщення і десь у кінці літа знайшли таке у таборі Інгольштадті, на півдороги між Мюнхеном і Нюрнбергом, в центрі найбільшого зосередження таборів українського втікацтва — Регенсбург, Аугсбург, Мюнхен,

Берхтесгаден, а з другого боку — Ульм, Фюрт, Бамберг, Амберг і цілого ряду інших більших і менших міст, які діяли під опікою міжнародньої організації УНРА.

Переважно, ці табори містилися у військових казармах, мали своєрідну автономію управління, свою адміністрацію, поліцію, шкільництво і навіть суд. Як також у багатьох з них виходили газети, друкувалися книги, працювали театри, влаштовувались академії, концерти, з'їзди, відчити. Було також кілька політичних партій, між якими велася боротьба за владу в таборах. У Мюнхені діяв центральний уряд цієї держави — Український Центральний Допомоговий Комітет. Не бракувало тут і власних народніх шкіл, власних гімназій, ані власного університету (Український Вільний Університет), як також найвищої наукової установи УВАН (Українська Вільна Академія Наук). А до того всього організації письменників, журналістів, театральних артистів, образотворчих мистців, жіночих організацій, включно до організації філітелістів і рибалок.

У цій системі таборової державности роля капелі бандуристів набирала виняткового значення. У цій атмосфері вигнання, страху перед репатріацією, її поява в таборі завжди викликала радість і приносили розраду цим вирваним з рідного ґрунту людям.

Лишень сама капеля на початку свого таборового існування переживала деякі труднощі. Минулі роки її мандрів дуже підорвали її сили. До того відійшло кількох її бандуристів, а згодом знов захворів Махия . . . Останніми роками вона співала з останніх сил. Вона втомилася . . . Обносилася . . . Було багато причин для зневіри. Здавалось іноді, що вона не видержить і заломиться.

А тому її нове керівництво — Китастих-Давиденко готовились до бою за її відродження. І з цим наміром вони переїхали до Інгольштадту.

Побутові умови цього нового її домашнього вогнища не були аж такі люксові, але все таки таборова управа, під проводом З. Яворського, не лишила її на призволяще. Їй приділено окремих, на два поверхи, будинок якоїсь старовинної військової споруди XVI-го, чи якого там, століття, кожна родина мала окреме приміщення, деякі з двох кімнат . . . Харчами, опалом та медичною обслугою турбувалась мати УНРА і коли рівняти це до недавніх барабанно-бомбардувальних років Берліну, а то й хоч би до давніших свято-печерських часів Києва, то це вже, як не люксус, то в кожному разі не причина для розпаду. Можна було нарікати на ті чи інші недотягнення, брак гарячої текучої води, особистого телефо-

„Сірий будинок“, в якому розташувалася капеля в Інгольштадті

Зліва видно трохи капелянську кухню. По правій стороні видно частину гаража, що пізніше став майстернею виробу бандур

ну, але холодної води було досить, убиральні функціонували задовільно, а електричне устаткування давало вистачально світла і навіть тепла.

Але й була одна невигода. Їх адміністратор Давиденко, не маючи статусу втікача, не міг користатися благами табору, мусів жити на приватці і аж у Мюнхені, а до капелі лишень доїжджав.

Одначе і з цим давали собі раду. Коли було треба, він міг завжди приїхати, замешкати в таборі і, як гість, перебувати там скільки йому було потрібно. І навіть дістати з таборової кухні супу, американської доброї кави, порошкованого молока чи консервованого м'яса з гостинних засобів УНРА.

Але треба було скріпити капелю, як формально, так і фактично. Вимагалось стислішої організації, докладнішого правильника, авторитетнішої управи, компетентної мистецької ради й ділової комісії контролю.

І саме з цього приводу, зараз після переїзду її до Інгольштадту, у приміщенні адміністраційного будинку цього табору відбулися її перші загальні збори. 7-го і 8-го жовтня в Інгольштадті, а 10-го — аж у Мюнхені.

З протоколу цих зборів виходить, що у той час капеля нараховувала всього 21 члена. Відкрив їх А. Давиденко з таким порядком денним: Вибір президії. Зачитання, обговорення і схвалення статуту. Вибір керівних органів. Справа співпраці з Лігою Українських Політичних В'язнів та вільні внески. Всіма голосами, за винятком двох здержаних, на голову зборів вибрано Йосипа Панасенка. На секретаря (16 — за і 3 — здержаних) — Михайла Данилюка. Заступником голови (12 — за, 2 — проти, 5 — здержаних) — Петра Потاپенка. Слово бере Зиновій Штокалко. Говорить про значення кобзарства, про його традиції та його завдання на сьогодні. Капеля вимагає стислої статутової організованости, розумної ділової дисципліни, вибраного і авторитетного проводу.

Далі йде зачитання статуту і після цього п'ять хвилин перерви. Після перерви, обговорення, точку за точкою, статуту, внесення ряду поправок і затвердження його голосами самих бандуристів, без адміністрації, числом 16-ти голосів.

На голову управи капелі подано три кандидатури: З. Штокалко, Й. Панасенко та П. Потапенко. Штокалко, після відповідного обґрунтування, свою кандидатуру здимає, а з двох решти, одинадцятьма голосами, обрано П. Потапенка. На заступника голови подано Д. Черненка, П. Батура і З. Штокалка. Більшістю голосів, за другим голосуванням, вибрано Черненка.

І, нарешті, справа мистецького керівництва. Подано два кандидати — Григорія Китастого та Григорія Назаренка. Чіткою більшістю голосів, чотирнадцятьма проти двох, вибрано Китастого. Зате його заступником, таким самим числом голосів, став Назаренко. До контрольної комісії увійшли Панасенко, Батур і Варченко. Секретарем капелі одностайно обрано Степана Ганушевського, господарем Миколу Лісківського, скарбником Івана Китастого.

У біжучих справах Г. Китастий інформував колег про його заходи вербування нових членів капелі, про його поїздку до Аугсбургу і переговори та домовлення з відомим диригентом Володимиром Божиком, який погодився співпрацювати з капелею як диригент.

Ця остання інформація зробила на капелян велике враження. До капелі заангажовано цілий ряд знаних вокалістів і майстрів гри на бандурі. Між ними такі, як Роман Степаняк — диригент, добрий бас, майстер гри на бас-бандурі. Валентин Олешко — хорист, співак, бас. Любомир Лампіка — бандурист-баритон. Іван Стецик — другий тенор... Міцний бас О. Дейнека, бас-октавіст Павло Талан.

Капля швидко зростала, удосконалювалась. Трохи згодом її склад далі вражаюче збільшувався. До нього додано такі переконливі імена, як брати співаки Микола та Іван Самокишини, брати Петро та Олександр Садові, брати Петро та Олександр Гончаренки, Михайло Мінський, Михайло Ольховий, Микола Приплись, Юліян Духнич, Володимир Тисовський, Володимир Поліщук, Петро Мотуз, Михайло Шрубович, Федір Погорілий, Григорій Попов...

А головне, було заангажовано знаного, талановитого диригента В. Божика. Отже, капеля матиме подвійне керівництво. До цього часу вона мала лишень мистецького керівника, а тепер матиме також диригента. Молодий, енергійний, інтелігентний, гарної постави, він став великим посиленням капелі. Народжений 1908 року в Раві-Руській у Галичині, він мав добру музичну освіту, в роках 1940-44 мав власний добрий мішаний хор, концертував у Західній Україні, Польщі та Німеччині. Таке співробітництво цих двох керівників капелі — Григорія Китастого і Володимира Божика дало гарні наслідки, як під оглядом виконання мистецького, так і під оглядом репрезентації. Їх репертуар також посилено. Додано могутню ораторію про Байду Хоткевича — цю соковиту фантастику з минулих віків, на тлі якої можна б побудувати цілу оперу. Додано також кілька нових пісень творчості Китастого — „Вставай, вставай, народе, з руїн“ на слова Багряного, „Думу про Карпатських січовиків“ — слова Яр Славутича, „Думу про Кемптен“ — на тему трагічної події насильного вивозу „на рідину“ в таборі Кемптен.

Господарсько й технічно капеля так само зробила солідний по-

ступ. Перш за все, їй пощастило спорядитись інструментами, які за останні роки порядно зносилися і яких не було можливості відновляти. До всього їх інструментальне обладнання вимагало деяких реформ. Бандури, на яких вони грали, були дуже індивідуального типу, що їх не легко було узгіднювати в оркестрі і які вимагали індивідуального до них підходу. Не кожний бандурист міг грати на кожній бандурі, а тому це спричиняло для оркестри поважні труднощі. І вимагало удосконалення... Лишень у цих умовах не легко було з цим упоратись. Готових бандур у продажі ніде не було, а знайти відповідних майстрів цієї штуки видавалось також безнадійною справою.

Але їх ласкава доля і тут їм сприяла. Їм пощастило заповучити до свого бандурного товариства двох дуже здібних Гончаренків, братів з народження, Петра і Олександра, яких знайшов Василь Черненко випадково в ульмівському таборі втікачів. І це були не лишень співаки-бандуристи, але й майстрі самих бандур. Є це дуже прикметна історія і нехай оповість її сам П. Гончаренко: „...за три дні ми вже були в Ульмі. Розташувалися у розвалинах, якими те місто було дуже багате і які були пристановищем для багатьох, що не хотіли вертатися додому. Я був все з братом і ми собі удвійку за кілька днів спорядили чепуреньку кімнатку.

Але незабаром довідались, що ось тут недалеко, через міст за Дунаєм, у військових казармах, розташувався цілий український хутір, до якого не приймають репатріантів. Пішли ми його відвідати. Виявилось, що це був справжній табір і споряджала його УНРА. Ми і собі вписалися до нього, щоб діставати харчі, але жили поки далі „за Дунаєм“ на особці. Та незабаром почало розгортатися таборове життя, а в тому також і громадське. Якийсь балетмайстер на ім'я Цимбал, учень В. Авраменка, вже почав навіть танцювати і то серед подвір'я. А десь там в казармі, на третьому поверсі, чути спів хору. Виявляється, що це Сайко, диригент з Берліну, щось там також починає. Але ще незабаром прибуває на цю Січ диригент М. Антонович і організує солідний хор, до якого і ми з братом записалися. І до якого долучився також і Сайко.

А одного разу, після проби, я заторкнув питання про бандуру... Чи не було б це гаразд додати до хору і таку штуку, як бандура. Сайко одразу пригадав бандуристів з Берліну... Співають либонь, як боги. А при тому додав, що він знає одного росіянина, який працює в американців, щось там їм по-парубоцьки співає, але має зв'язки з німецькою майстернею... А це значило, що виникла надія спробувати зробити також бандуру. А чому б ні? Не святі ж горшки ліплять.

І одразу, вже на другий день, ми кинулись розшукувати того росіянина. І знайшли його аж вісім кілометрів від Ульму, у містечку Вайсенгорні. На щастя, туди доїжджав автобус... І наша поїздка не була даремною. Наш росіянин захопився також цим ділом, одразу вдався до одного власника майстерні та в скорому часі ми мали пристановище і для нашого бандурного майстерства.

Зраділі, вертаємося до Ульму, забираємо всі наші манатки і виїжджаєм на цілі два тижні до Вайсенгорну. І саме за ці два тижні ми перебороли гори всіляких труднощів, але дві новенькі бандури були в наших руках. А коли зважити, що ми були абсолютні у цій справі неuki, то наші досягнення можна вважати велетенськими. Навіть коли б ті наші бандури і не були перфектно досконалими.

Залишилося лишень змусити ті бандури грати... Ми не мали приміщення для наших проб, але була гарна погода, тому ми просто забирались щодня до лісу і там, під акомпаніємент пташок, мучили наші новенькі інструменти. І на диво нам самим — вийшло діло. За пару тижнів ми вже мали свій власний репертуар і могли виступати з кількома точками на тлі хору Антоновича.

І саме тоді, одного дня, під час концертної перерви, до нас підходить скромний симпатичний добродій, представляється як представник капелі бандуристів ім. Шевченка, заявляє, що він має завдання розшукувати і вербувати для капелі нові сили і пропонує цю справу також нам.

Це була, далебі, найприємніша новина для нас обох за весь час нашого перебування поза батьківщиною. Розуміється, ми годимось, ще пару днів робимо посилені проби і урочисто вирушаємо до Інгольштадту, де тоді перебувала капеля.

Зустріли нас там по-дружньому, звечора все обговорили, познайомились з Китастиєм, Божиком, багатьма бандуристами, а на завтра на ранок і проба. Виконали ми в'язанку і співу, і інструментальних варіацій... Слухали нас Божик, Китастиє, Потапенко і Цюра... Перевірили наше знання нот, після порадилися і в наслідку... Ура! Ми стали членами самої капелі ім. Тараса Шевченка.

З умовою, щоб ми перевірили і привели до порядку всі їх бандури, бо вони, як казав Потапенко, зовсім розлазяться. А чому б ні. Розуміється. А тоді, каже Потапенко, який був тоді головою управи, ми хотіли б, щоб ви якраз з цього й почали, бо, мовляв, ось зближається концертна тура, а інструменти в багатьох в жалювому стані.

Отже, рішення запало, їдемо до Ульму, забираємо наше „омнія меа“ (все, що наше) і вертаємось до Інгольштадту. І вже на по-

стійно. І дорогою, туди і назад, радимось з братом, як би його так відкрити солідну майстерню бандур і не лишень їх ремонтувати, а також робити нові. Ця ідея припала до густу й голові управи, але скоро виявилось, що капеля не має для цього засобів. І тут треба було подумати. Ми самі мали трохи гроша, що його придбали було в Ульмі, але цього, нам здавалось, на багато не вистачить. Одначе, ми вирішили, що купимо устаткування на свої гроші, а там будемо бачити. Потапенко надіявся, що йому пощастить дістати деяку допомогу з УНРА.

І робота закипіла. Хлів, що був на подвір'ї табору, за кілька днів обернувся в майстерню. Натягали всілякого матеріялу, не конче відповідного, але мусіли вдовольнитися тим, що мали... Сяк-так підлатали старі бандури і давай братись за нові. Але питання — які? В капелі була колекція різних родів, зібраних з різних кінців України. Китастий радить: „Ось такі, з півтонами.“ Назаренко: „Ні, може з перемикачами, Хоткевич не любив півтонів, на чорта вони, щоб тільки заважали“... У мене натомість зродилася ідея стандартизувати бандуру, робити всі однакові, які б задовольняли всі вимоги. Попросили знести всі бандури і з них вибрали один тип і з півтонами, і з перемикачами. Сиділи ми з братом цілу ніч і пів дня — креслили ескізи, рахували та міряли віддалі між струнами, щоб були і тони і півтони, і перемикачі. І, нарешті, схема є. З перестроювачами не було вже клопоту, бо ця проблема не нова. Хоча ті перемикачі, що були на бандурах Панасенка і Назаренка, що їх запроєктував С. Міняйло, а виконав Г. Поліївець, як це ми довідались від Назаренка, мали багато недоліків, і ми не могли їх прийняти за зразок. Вони обривали струни, не мали сслідної опори і звук через те не був чистий, шелестів і бандура тарабанила, як балалайка. Клопоти, клопоти, клопоти.

Тим часом, капеля виїжджала на кілька концертів в дорогу, мені кажуть їхати також, але брат лишається і далі мастить голову з перемикачами. І коли ми за тиждень вернулися — застаємо гудзиковий перестроювач на половину готовий.

Мене особисто він не аж так захоплював, бо дещо тріщав, коли мали з ним діло, але назагал я був заскочений винахідливістю брата, це був складний механізм і він вимагав смислу, знання, розуміння, догадливості. І хоча в засаді цю проблему було розв'язано, він далі яложився з нею, добиваючись досконалости, а я тим часом вертаюсь знов до конструкції бандури. Багато мороки, але по трьох днях все було устійнено, всі вимоги вдоволено і новонароджений тип бандури виглядав терпимо... І виникла ідея — забез-

МАЙСТРИ БАНДУР: Петро (зліва) і Олександр Гончаренки

З КОЛОДИ ДЕРЕВА ВИХОДИТЬ БАНДУРА

печити новими бандурами усю капелю і тим самим позбутися того бандурного хаосу, який до цього часу домінував між нами.

З часом всі ці справи були вирішені, приступаємо до будови першої бандури. Але, на жаль, мусимо робити це з бука, а це ж сливе те саме, що й з дуба. Який же з того вийде звук? Але Потапенко твердить, що іншого матеріялу не можна дістати. Треба клена для дзвінкості, горіха і груші для сили і м'якості, треба липи, тополі, верби . . . Нарешті. дістали бодай трохи берези і це вже краще, ніж самий бук. Одначе робимо і з бука. На пробу. Що вийде, то вийде. Виявилось, що назріла потреба на два баси і також треба їх самим зробити, і також з бука. Отже робимо не лишень бандури, алє й баси. З басами виникла нова проблема, бо ми не мали для них взору і ми мусіли самі конструювати їх форму. Я вийшов з того тим, що надав їм форму лютні або давнього азійського кобуза, що мав мале пудло і довгий гриф з ладками.

І бракувало нам не лишень дерева, бракувало навіть лаку і треба було завжди набігатись, щоб щось дістати. А до того вичерпувались наші грошові засоби і треба їх також роздобути. Капельяни, бачачи, що ми якось даємо собі раду, не квапились нам помагати і, нарешті, дійшло до того, що брат, який є трохи загарячий, майже розсварився. Бачачи, що пахне недобрим і наше діло може завалитися, я почав міркувати, як би цій справі зарадити. За тих часів у Німеччині можна було більше щось дістати за харчові продукти, ніж за гроші, а ми помітили, що у нас часто їх викидали до бочки для сміття, що стояла біля нашої майстерні. Бандуристи тоді діставали додаткові харчі, діставали також при поїздках і з інших таборів, набирались запаси, які часто псувались.

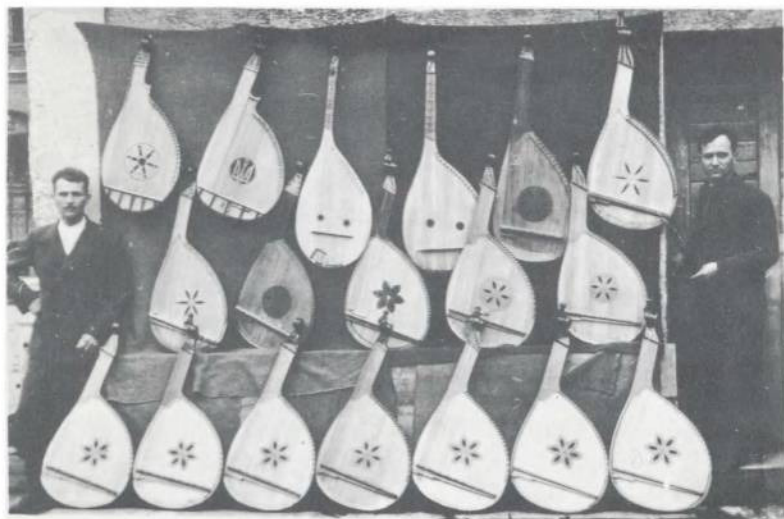
І от кажу про це Потапенку. І ми вирішили піти по кімнатах і все, що зайво з продуктів, зібрати до нашої скарбниці . . . І за один тільки вечір ми зібрали „матеріялу“ на дві бандури . . . З наміром робити це кожного тижня і тим самим поповняти валютою нашу скарбницю.

Нарешті, перша бандура і два баси готові. І виглядали вони не погано, але звуку ні бандура, ні баси не мали. Вживали їх для випробовання, а баси пригодились навіть для капелі. Ними гордо орудували такі новозавербовані майстри цієї штуки, як Р. Степаняк та Дм. Поторока“ . . .

З цього драматичного оповідання Петра Гончаренка бачимо, як ця справа починалася. Тяжке народження, не багато засобів, але дитина росте і виростає, і дає добрі наслідки. Майстерня розбудовується далі. Допомогали в цьому і І. Самокишин, який визначався майстерством здобування матеріялів, і П. Філоненко, майстер по-

П. Філоненко (ліворуч) та С. Кулик (праворуч) навчаються ремесла виробу бандур. Посередині майстер П. Гончаренко

Перша серія бандур і басів з майстерні братів Гончаренків

ліровки і досконалого викінчення, і Кулик, добрий роботяга на всі руки.

Самі брати Гончаренки працювали над бандурами з фанатичним завзяттям, часто по 14, а то і по 16 годин денно. Вони не тільки зробили велику роботу за короткий час, щоб капеля була забезпечена новими бандурами, а і внесли цілий ряд конструктивних доповнень і змін в будові бандур, не позбавляючи їх основних принципів, так щоб вони відповідали всім вимогам сучасної кобзарської техніки виконання та щоб звучання їх було сильне, приємне, чисте і не тягуче. Це є основні вимоги, які ставив перед майстрами Гнат Хоткевич.

Ось дещо про ці конструктивні зміни. Щоб облегшити основну вібраційну частину інструменту від балясту і цим підсилити вібраційні властивості його, кілки і баляст опори дерева для кілків було перенесено з верхньої до нижньої обичайки. Це в свою чергу зробило інструмент доступним до харківського способу гри, за Гнатом Хоткевичем, коли грається не лише правою, а й лівою рукою по всіх регістрах.

Устійнено стандартну форму бандури, яка була б невеликого розміру та найзручніша в користуванні, щоб увесь інструмент був острунений. Устійнено найзручнішу віддаль між струнами, яка лишається постійною в усіх регістрах, що має незаперечне значення для розвитку техніки. Уведено в практику нову систему кріплення інструменту, з тим, щоб він при мінімальній вазі був найміцніший, щоб мав приємне звучання. Увесь непотрібний баляст, навіть у грифові, було усунено. Уведено в практику нової системи перестроювачі в усіх регістрах, так що при перестроюванні тонів одночасно перестроювалися й сумежні їм півтони. Струни при перестроюванні мали солідну опору, що не міняло характеру звучання при перестроюванні.

Приготовлено таблиці фізичних характеристик для кожної струни (товщина жилок і обмоток), для досягнення найкращої ефективності звучання, як сили, так і чистоти. Ну і ряд інших уліпшень. До речі, в підсоветських умовах на той час з бандурами найменшого поступу не зроблено.

В кожному разі, капеля озброїлась новесенькими, елегантними, дзвінкими бандурами з березового дерева, абсолютно власного виробу у власній майстерні. Німецькі майстри музичних інструментів, які приходили подивитися на цю дивовижу, не могли надивуватися і не хотіли вірити, що це діло рук і голів абсолютних самоуків з таким коротким часом практики.

Взагалі капеля стає великим господарством. Не забуто і справ

кулінарних. Тому, що до цього колективу належало чимало холостяків, яким не було кому і не було часу варити їжу, заходами управи табору, в будинках, де жила капеля, організовано окрему кухню-їдальню під самодержавним і неподільним диктатом енергійної, з великими куховарськими талантами, пані, яку величали, звичайно, Марійкою. Її так інтимно і щиро всі любили, що навіть не намагалися довідатись, як звучить її родове прізвище. Ця їдальня не була лишень їдальнею, це був також клуб, бюро інформацій, а також біржа, де котирувались всі акції, всі вісті, всі справи таборового царства.

А що головне, до цього господарського „бум-у“ капелі пощастило втягнути таких справжніх акул українського капіталістичного світу, що їм могли б позаздрити і славетні „акули Волстріту“, як панове Євстафій Думин і Теодор Гринів. З їх фаховою, а головне, матеріальною „асистою“, їм пощастило зробити багато більше у цій справі, ніж самому Сталіну, бо ці чудодії змогли вичарувати у той час всіляких матеріалів на кілька десятків мальовничих історичних костюмів — жупанів, шараварів („як Чорне море“), сорочок, а до того також червоного сап'яну на чоботи, без яких все це звучало б вбого. Капеля, в цьому оформленні, „як мак процвітала“.

Власним автобусом... в дорогу

А до того всього, вона обзавелася власною моторизацією. Невідомо, якими такими чарами Євстафію Думину пощастило роздобути той самий автобус містотою на тридцять з лишнім місць, що ото ним опісля розгулювала капеля по прекрасних шляхах всієї території Західньої Німеччини. Промовчимо всілякі ті деталі, з якими приходилось ці чуда творити. Не відомо також, чи наші капіталісти багато на цьому заробили... Але коли міряти це не сумою тодішніх інфляційних німецьких марок або окупаційних американських доларів, то їх здобутки були величезні. І вдячна історія їм це відмітить.

А при цьому гаразд ще раз пригадати самий склад капелі... А був він потужний. Часами понад сорок самих виконавців. І тут знов таки Сталін до того не доріс, хоч під час декади української культури в Москві 1936 року, як уже згадувалось, він зарядив одягнути капелю в нові одяги і помножити її число. І головне, що це було не лишень число, а також якість.

В цьому такому вражаючому складі і вигляді капеля вирушила в путь-дорогу по таборах скитальської імперії Ді-Пі. Вже протягом 1946 року ці табори остаточно стабілізувалися, їх було кілька сотень, по деяких містах, як Регенсбург, Ерлянген, Кемптен, Аугсбург, Мюнхен, Берхтесгаден, Фюрт, Байройт, Фюсен, Ульм, Штуттгарт, Карлсруе, Франкфурт, Ашафенбург, Майнц-Кастель і далі, і далі, як Гіссен, ГанOVER і ген аж як Бремен, Гамбург, Кіль, знаходилися великі табори на багато тисяч мешканців, поминаючи всі ті численні малі і менші, розкидані по всіх трьох зонах окупації Західньої Німеччини і Австрії. Деякі з цих таборів, як, наприклад, Регенсбург, Аугсбург, Берхтесгаден, Ульм, Офенбах, відіграли особливу роль. Там було скупчено велику кількість інтелігенції різного роду, фаху і покликання. Табори містилися у військових казармах і кожний з них мав обов'язково велику залю, у якій відбувалися всілякі імпрези, театральні вистави, хоріві та музичні виступи. Діяло декілька театрів і навіть оперова група під керівництвом Богдана Пюрка. Такі театри, як Володимира Блавацького, Йосипа Гірняка і побутовий театр Манька-Тагаєва були високої кваліфікації, а поза тим діяло багато груп аматорського типу різної сили і кваліфікації, а також було кілька хорів, як Городовенка, Задорожнього, Завітневича, Трухлого, Антоновича... Сливе кожний табір мав свій власний хор, переважно церковний, а деякі з них, наприклад у Офенбасі, під орудою Кондратенка і Заяця, високої кваліфікації.

Бандуристи в цій таборовій імперії займали одно з перших місць, а в царстві музично-хорового мистецтва — найперше. Їх виступи вважалися святом, залі завжди переповнені. Публіка винят-

КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ІНГОЛЬШТАДТІ (1946 р.)

Перший ряд (нижній) зліва направо: М. Лісківський, Т. Півко, І. Китастий, П. Потапенко, В. Божик, Г. Китастий, Я. Панасенко, С. Ганушевський, Е. Цюра, М. Шрубович. Другий ряд: М. Самокиш, Д. Черненко, П. Міняйло, Р. Степаняк, Г. Махиня, Д. Поторока, П. Талан, І. Стецик, Ю. Духнич, М. Приплись. Третій ряд: Л. Лампіка, М. Мінський, І. Самокиш, Ф. Погорілий, П. Мотуз, В. Гисовський, В. Полішук, В. Олешко, О. Дейнека.

„ГЕЙ ШЛИ НАШІ СЛАВНІ ЗАПОРОЖЦІ...“ наспівує Я. Панасенко

кова . . . Унікальної історичної долі. Можливо, епоха середньовіччя найближче відповідала природі цього явища цікаве твердження?

Капеля бандуристів у цій атмосфері була розрадою, посиленням духа, надією кращого. Вона їхала своїм автобусом добрими німецькими дорогами, які були завантажені тепер машинами далекої Америки, від міста до міста, заїжджали до табору, діставали зливи овацій, харчі, місце для сну, щоб опісля їхати далі. Виступала не лишень у таборах, а також у театрах, касинах, навіть у музеях. Співала для своїх і не своїх. Виступала у знаній Вагнерівській опері Байройту, в опері Нюрнбергу, у залі музею Мюнхену. І нема міста на карті Німеччини, у якому б вона, колись чи тепер, не виступала б. А таборові роки 1946 і 47 були для неї особливо плідними.

Але наступила також і нова криза . . . Як це бува, звичайно, у таких умовах. Можливо, це була звичайна перевтома . . . Але можливо, що такий альянс мистецького керівництва капелі, як два фактичних керівники, спричинився також до цього. Григорій Китастих і Володимир Божик — диригент з ласки Божої, але дуже відмінних типів, вдач і покликань. Додавши до цього нотки особистих амбіцій, інтриги сторонніх чинників і багато інших дрібних і найдрібніших мотивів, як, наприклад, „східняки — західняки“, чи інші там партійні „ізви“, і причини для розвалу доброго діла завжди готові.

Залишив також капелю, вже вдруге, довголітній її ветеран, ще з полтавських часів, Григорій Назаренко, який вдався на англійську зону і там в таборі Госляр заложив свою власну групу бандуристів, назвавши її іменем Леонтовича. Десь у цей час туди також відїхали брати Гончаренки. Капеля лишається зредукованою . . .

Але не безчинною. Її концерти продовжуються з неухильною послідовністю. На великому фестивалі української пісні, що його організував З'єднаний Український Допомоговий Комітет (ЗУАДК) 7 квітня 1948 року в залі Мюнхенського Університету, де вона виступала разом з хором Городовенка, її склад виносив лишень 24 виконавці. Подібний концерт, у такому ж складі, повторено 24 червня цього ж року у Франкфурті, в залі Пальмгартену. Обидва ці концерти були призначені також для неукраїнської, переважно німецько-американської публіки. Це вже був рік, коли табори почали спорожнятися, бо їх населення почало відпливати за моря та океани всієї земної кулі. Виїжджаючи покищо переважно до Канади, до Австралії, до Південної Америки. Виїзд до З'єднаних Штатів Америки, на який чекало найбільше число таборян, був все ще в процесі підготовки. Капеля бандуристів мала намір перебраться на широкі простори країни Вашингтона. Хто з мистців сцени не

В наслідок наполегливої двохмісячної праці — 8 годин проб і 4 години праці в майстерні щоденно, зродився ансамбль, що називався Капеля Бандуристів ім. М. Леонтовича під керівництвом Г. Назаренка. Ансамбль довгий час концертував по таборах різних національностей.

МАЙСТРИ БАНДУР В ГОСЛЯРІ
 Угорі ліворуч Т. Шишак, праворуч В. Шолудько,
 внизу Ю. Приймак

**Бас і контрабас — бандура конструкції
 братів Гончаренків**

мріяв саме про цю країну, з її Бродвеями та Голлівудами і чому б наші бандуристи мали творити виїмок. Вони побували в Азії, пройшли всю Європу і тепер лишається океан і за-океан, Америка, Новий Світ. Там вже, правда, побувала українська бандура в особі такого її речника, як Василь Ємець, але він був сольо, піонер, дослідник, а це вже шикувалося туди ціле з'єднання, повна формація, експедиційна армія з генералами і штабами. Інвазія бандури в країну Колумба готувалася повною парою.

І щоб легше було її підготувати, капеля міняє навіть місце свого випадкового осідку. У червні цього 1948 року, після дворічного перебування в Інгольштадті, вона здіймається з якорів і переноситься трохи далі вниз по Дунаю до міста Регенсбургу... Дуже славного, древнього міста, що відносить свої початки до часів кельтських, кілька століть до нашої ери, де побували також давні римляни під назвою Кастра Регіна і звідки вийшло багато визначних імен німецької культури формату астронома Кеплера.

А тепер тут розташувався величезний табір ДіЛі під орудою ІРО (Інтернешенал Рефюджі Організейшен), що складався з різних національностей, між якими найбільше число становили українці та балтійці, переважно естонці. Українців було тут кілька тисяч, ціле містечко, яке мало гімназію, театр, церкву, народні школи, політичні партії, спортові організації.

До цього додано також і капелю бандуристів. Ту саму, яка почалась у Києві, у Полтаві, що зробила велику дорогу, проспівала тисячі концертів і що ось наміряється святкувати свою чверть століття діяльності.

І головною справою якої було переїхати до Америки. В цьому напрямку робилося чимало заходів, листувалося з людьми, які вже виїхали до ЗСА чи Канади, випробовувались можливості в головному уряді ІРО, як також у ЗУАДК-у, директором якого був американський українець, адвокат Роман Смуk і головна канцелярія якого знаходилась у Мюнхені-Пасінгу на вулиці Бісмарка 20. Восени цього року, 15 листопада, капеля дає великий відкритий концерт в імпазантній залі „Регентенбау“ міста Бад Кіссінген, де знаходилась головна квартира ІРО, як також багато визначних урядів американського військового командування. Запрошено багатьох урядовців тих урядів, військових, журналістів. Концерт пройшов з великим успіхом і її шанси виїзду до Америки значно зросли.

Отже капеля воспряла духом, її ряди знов збільшилися, до неї долучилися І. Бучковський, Петро і Олександр Садові, Дм. Любанський, Д. Кравченко, Н. Рева, М. Горохів, з англійської зони Г. Назаренко, П. Гончаренко, А. Малкович, С. Григоренко.

Як також цієї осені появилися деякі ознаки зацікавлення капелею в ширшому світовому засягу. До Європи прибув з Америки відомий імпресаріо Сол Гурук з наміром заангажувати певну кількість концертних сил з ДіПі таборів. Йому представлено також капелею бандуристів. У Мюнхені, в залі табору Шляйсгайм, відбулося її переслухання, яке випало дуже добре, і вона одразу дістала пропозицію контракту для концертів по ЗСА і Канаді. Було домовлено, що цей контракт буде підписаний зараз, як тільки капеля переїде до Америки. Значну роллю в цій справі відіграла пані Галина Дубовик, яка була в той час діяльною урядничкою ЗУАДК.

Отже, справи, здавалось, на добрій дорозі, залишалось тільки переплисти Атлантийський океан. Але це вимагатиме від них ще не мало турбот, всіляких заходів, терпеливості і праці.

А тим часом, капеля вирішила відсвяткувати свій заслужений, багатий і не легко здобутий ювілей. Датуючи свій початок від капелі бандуристів Василя Ємця з 1918 року, їй тепер мало б сповнитись тридцять років життя, але на цей раз їй було видано метрику з трохи пізнішого часу, а то з року 1923, тобто від часу народження її полтавської частини, а це значило, що вона тепер саме в розквіті свого бурхливого чвертьстоліття, якого, очевидно, годі оминати без уваги.

Почалась велика турботлива підготовка. Засідання, обговорення, ходження, їдження, писання. Всі старанно зайняті і захоплено заклопотані. Не обійшлося без труднощів, інтриг і перешкод. Як це зазначає у своєму літопису Г. Махиня під датою 3 січня 1949 року... „Їздив до табору на фотографування капелі. Жваво йде підготовка до ювілею, хоч і тут, з боку частини керівників та деяких людей, ведуться якісь свідомі перешкоди. Для чого? В ім'я чого? І пощо? І для кого?“ ...

Справді, морочливі питання, але бандурист Махиня оптиміст: „Та всі ми звикли до такого життя — боротьби. Цим не переймаємося і спокійно продовжуємо працю для досягнення наміченої цілі. Життя — то є боротьба“, — закінчує він свою думку філософськи.

А сама урочистість ювілею призначена на 12 січня. Це день соняшний, морозний, добра зима, але без снігу. Снігу цього року у цьому краю взагалі не було багато. Це також день буденний, середа. У таборі це можливо. Це ж бо суцільний будень, а одночасно свято, інакше безділля. Це середина між сьогодні і завтра, як чекання у моря погоди.

А тому, що люди все побожні, починається з молитви. Рано в таборівій церкві богослуження, бандуристи самі виконують найскладнішу херувимську Бортнянського, церква вщерть переповне-

**КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ПІД МИСТЕЦЬКИМ КЕРІВНИЦТВОМ ГРИГОРІЯ КИТАСТОГО.
(Регенсбург 1948 р.)**

Перший ряд (нижній) зліва направо: Г. Китастий, П. Потапенко, М. Мінський, М. Лісківський, І. Китастий, С. Григоренко, Т. Півко, П. Гончаренко, Є. Цюра, Г. Назаренко. Другий ряд: Д. Черненко, П. Садовий, Ф. Погорілий, П. Міняло, М. Ольховий, В. Олешко, В. Тисовський, М. Шрубович, Д. Кравченко, О. Садовий, Д. Любанський. Третій ряд: Т. Лозинський, Н. Рева, П. Мотуз, Г. Махиня. Відсутній на світлині Я. Панасенко.

на, священник виголошує урочисту привітальну проповідь. А вечором, о годині 7.30, з традиційним українським півгодинним спізнєнням, у великій таборівій, знов таки вщерть переповненій, залі — великий, урочистий концерт-академія. У першій частині програми виступають запрошені співаки-гості. Популярна, улюблена Ганна Шерей, родом з Ромен, своїм меццо-сопрано виконує кілька пісень, а також не менш улюблена, також полтавчанка зі самої Полтави, драматичне сопрано Наталка Носенко. Після них тенори, басы, баритони — Ігор Зайферт, Михайло Ольховий, Михайло Мінський. Початок блискучий, зала захоплена, оплески бурхливі, настрої мажорний.

Далі старий бандурист Панасенко зачитує коротку історію капелі, якої він сам був співтворцем. Ціла капеля з бандурами за ним стоїть півколом на сцені. На залі глибока тиша. Бандурист Панасенко виголошує діяння капелі. Мова скінчилася і знов озвалася зала. Всі встали. Оплески переходять в овацію. Бандуристи стоять непорушно.

На черзі приходять привітання, листи, телеграми. Від Української Національної Ради, від УЦДК, від спілки письменників, від церков, від мистців, від артистів, від організацій і товариств. І поодиноких осіб... „переважно від пань і панянок“, — пояснює сардонічно Махиня.

Через сцену проходить ціла процесія дівчат з вінками, квітами, подарунками. Наймолодший бандурист, Петро Китастий, ледве встигає забирати від свого дядька Григорія букети та розставляти їх на авансцені. Найстаршим капелянам-ветеранам — Панасенкові, Назаренкові та Міняйлу — окрема шана. Їм складають окремо побажання, окремо букети квітів і окремо подарунки. А всій решті кобзарської братії, яка вже втомилася стояти на струнко, залишається гонор почесної варті свого власного тріумфу. А привітів безконечна черга. Ось симпатична пані від Організації Об'єднання Жінок вирішила зложити своє привітання пошепки, на вухо диригента. Ніхто нічого не почув, але хтось викрикнув: — Чуємо! Чуємо! — і зала вибухла зливою оплесків. Засоромлена пані швидко лишає сцену. Привітання тривали годину. Ноги бандуристів деревіють.

І, нарешті, починається їх власна програма. Це все ще поріздвяні дні, а тому починається з колядок: „На Йорданській річці“, „Днесь поюще“. Далі йде розлога, сантиментальна „Ой, у полі два явори“. Тому що спізналися, „Байду“ опущено. Завершено все бурхливими „Пісня про Тютюнника“ і „Марш Україна“. Завіса закрилася, але зала з цим не годиться. Буревій оплесків, вигуки „біс!“ Байда! Вставай, народе! — не вгавають. Завіса знов відкривається

і капеля „на біс“ дає дві пісні про дівчину — ту, що „зарученая“, і ту, де „шумить гай“. А на закінчення, замість гімну, „Вставай, вставай, народе, з руїн, — вставай!“ . . .

Концерт кінчається. Одинадцята година. Час би розходитись та відпочити по кількох тижнях праці.

Та не такі ті наші козаки-бандуристи і не такий це час, щоб марнувати його на відпочинок. За годину на них чекає ще одно велике дійство. У великій таборовій вітальні (число 36) накрито ряд столів, що їх старанно приготували пані Ніна, та Валя, та Тала під уважним зарядом вельмишановної пані Кокодинської. Білі скатертини, букети квітів . . . Бурхливі тости за капелю. І нові промови. І, нарешті, голубці та вареники. І нові та нові тости . . . Про які Махиня, в дужках, зазначає: „А горілки було досить! Та й пити було кому. І пили. І „по-козацьки“, і так. І багато, багато гамору, а ще більше „промов“ . . . Мав, було, і я промовляти, і готувався ж до цього до умору. Та так і не „виголосив“ . . . Бо не хватило часу. У публіки змінився настрій та й промова стала „не актуальною“ . . .

І як було забирати час промовами? Бож чекала ще прекрасна джаз-оркестра і молодь рвалася до танцю. І так задовго з тими тостами, аж обридло . . . Але дійшло все таки і до джазу у цій самій залі. Тільки позносили столи і пішло в крутіж тангами, вальсами, гопаками та коломийками. Час був не купований, бери до схочу, десь по третій годині відійшли старші, але молодь саме розгулялася і не було їй спину. Вже й оркестра почала було здаватися, кілька разів намірялась „згортатися“, але за кожним разом її „розгортали“ і, як згадує Махиня, „ще і ще танцювали. Хто вмів і хто не вмів. Були і такі! І, здається, до таких належав і я.“

І так аж десь біля п'ятої ранку почали „гасити“. Для багатьох, як згадують учасники, постала проблема — „і де це моя хата?“ — на зразок невмирущого Каленика з пречудової „Майської ночі“, яку занесено аж до цих таборів ДіПі.

Ой, наїхали вози з України, — гей, з України!

Розпустили круторогих по долині, — гей, по долині!

Розпустили круторогих по байраку, — гей, по байраку!

Там гуляли чумаченьки аж до ранку, — гей, аж до ранку!

Соловейко кричить, репетує, — гей, репетує!

Та ніхто його співу вже не чує, — гей, вже не чує!

Подібна пригода трапилась і тут у цьому місті Кеплера. Того самого Кеплера, який доказував, що планети кружляють довкруги Сонця по еліпсах. І воно напевно так є. Бо й життя кружляє по своїх еліпсах, байдуже яку хто дорогу для себе вибрав. Не питало

воно і наших кобзарів, коли посилало їх у цю дивовижну мандрівку світовими дорогами. І здається, що цей ювілей не був лишень ювілеєм 25-ліття їх пережитого, але також завершенням їх буття, як людей Європи. Це був їх прощальний бенефіс з Європою. З цим „старим краєм“, до якого вони, душею й тілом, в поколіннях належали.

VII

Виїзд капелі до ЗСА стає цілком актуальним. Великий, відповідальний і рішучий крок в житті цієї групи людей. Їх переїзд до „нового світу“, в соціальному аспекті, належить до таких, які кидали Європу не з власного бажання, а під тиском тих чи інших ідейних приречень... На подобу тих англійських нонконформістів-пілігримів, які 1620 року кораблем „Мейфлавер“ залишили Європу, переплили океан і причалили до берегів Америки.

Взагалі ж українська еміграція до цього континенту не була ані ранньою, ані численною, ані добровільною. Для цього не було великої потреби. Україна часів давніх завжди мала власні неосвоєні „дикі поля“, які вимагали уваги, а Україна часів недавніх, з волі чи неволі, дістала також Сибір „несходимий“, де віками розладувала свої „надсили“.

До Америки зрідка лишень „тікали“... Хлопчики-підрутки, які начиталися Фенімора Купера і хотіли битися з індіанцями... Завзятощі опришки, які зарвалися з органами правопорядку і хотіли оминати „каторгу“, і, нарешті... Шукачі свободи... Мрійники і утопісти... На зразок знаного нашого революційного о. Агапія Гончаренка, який 1865 року опинився в Нью Йорку, пережив чимало піонерських пригод на Алясці, щоб закінчити своє життя 1916 року в Каліфорнії.

Найбільше людей українського роду виїхало до Америки зі земель окупованих Австро-Угорщиною, переважно селян, але і ці не виїхали добровільно, а їх „гнала“, як тоді казали, нужда заробітків, яких вони шукали по цілому світі, а в тім також за далеким океаном — в З'єднаних Штатах Америки, в Канаді, Аргентині та Бразилії.

Після Першої Світової війни туди виїхало чимало емігрантів в наслідку невдалих визвольних змагань в Україні, але найбільше їх направилося туди після останньої Другої Світової війни, тікаючи від поневолення національного і соціального колоніальної політики Московщини... Це була вже масова втеча активні, свідомої, патріотичної частини українського народу, якій загрожувало повне знищення окупаційним режимом Кремля. До цієї останньої хвилі української еміграції належала також і Українська Капеля Бандуристів

ім. Т. Шевченка в складі 32-х членів, а разом з родинами — числом 70 осіб. Віком від 60 років до 2-х місяців. Більшістю середнього віку, між 30 і 40 роками життя. Найстарші з них — Мотуз 64 роки, Панасенко 59, Кравченко 56, Черненко 55. Григорій Китастих мав 41 рік. Наймолодший з них, Петро Китастих, мав 21.

Загально, люди в розквіті віку, чимало одружених і навіть з дітьми. Ось, як Цюра з жінкою Анною, дочками Лесею — 12 років і Наталкою 2-х місяців. Шрубович з жінкою Ольгою, дочками Валентиною 23, Наталкою 19 і сином Олександром десяти. Півко з жінкою Оленою і матір'ю Катериною. Лісківський з жінкою Оленою і двохрічною дочкою Мар'яною. Олешко з жінкою Марією, дочкою Оксаною, сином Богданом. Зайферт з жінкою Євдокією, дочкою Аллою і матір'ю Ганною. Погорілий з жінкою Ганною і дочкою, шести місяців, Марією. Галина Дубовик мала дочку Алісу, сина Віктора і матір Ганну. І жінки бандуристів: Олена Міняйло, Ніна Горак, Лідія Бучовська, Марія Лозинська, Ольга Панасенко, Антоніна Кравченко, Тетяна Назаренко, Анна Китаста . . . А всі решта — холостяки („сінгел“), кандидати на одруження, парубки. Г. Китастих, П. Китастих, М. Ольховий, П. Садовий, О. Садовий, Н. Рева, В. Тисовський, Г. Махиня, М. Бучко, П. Гончаренко, І. Лапінський, П. Мотуз, А. Малкович, Ю. Духнич.

В загальному чималенька родина, помітно більша, ніж та, що колись вирушила з України.

І її виїзд до Америки вже був актуальним в місяці лютому 1949 року, коли то ця справа була обговорена і вирішена керівниками ЗУАДК, — Романом Смуком, керівником цієї інституції на Європу і Іваном Панчуком, керівником ЗУАДК — Мюнхен. Приблизно цього ж самого часу, на засіданні ексекютиви ЗУАДК у Філядельфії, головою якого був Володимир Галан, було вирішено, що капеля бандуристів, оперова група Богдана Пюрка, театри Блавацького і Гірняка мають бути переселені до ЗСА і розміщені у Філядельфії, Пеннсілванія, і Детройті, Мічиган. Бандуристів і Пюрка призначено до Детройту.

Полагодженням формальностей цієї справи була зайнята завзята прихильниця капелі Галина Дубовик, яка працювала в бюро ЗУАДК Романа Смука. Закон вимагав переселення індивідуального, виїзд групами формально не був дозволений. Кожний емігрант мусів мати виклик від когось з Америки зі запевненням для нього праці, як також він мусів мати певну кількість основних особистих документів. А до того, мусів перейти відповідну кількість комісій — медичну, політичну і господарську. І, розуміється, певну кількість турбот, страхів та терпеливості. Кошти переселення брала на себе

організація ІРО з певними додатками ЗУАДК. Загальне ставлення до цієї справи з боку американських і українських чинників було завжди прихильне і щиропрязне. Адвокат Іван Панчук сам підписав ашуранси на забезпечення працею і мешканнями для всіх бандуристів з родинами.

Вже 14 лютого в таборі, на дошці оголошень, були виставлені списки капелян про виїзд до Америки. За тиждень всі мали здати свої документи до еміграційного бюро, тим часом капеля все ще була в концертній подорожі і повернутись мала щойно за чотири дні. А тому їх родини хвилювалися, вимагали скоршого приїзду. Всі вони вже мали виклики та запевнення праці в Америці, але були вони тепер не мистці-співаки, а кельнери, шевці, кравці, робітники. Цього вимагав закон, Америка приймала лишень людей фізичної праці.

А тому страхів та непевности багато. Як пройде перевірка лікарська? Поліційна? Що станеться з людьми старшими? Деякі з бандуристів, як, наприклад, Махиня, Ольховий були в лікарнях. Чи перейдуть вони медичну комісію? Інші знов боялись всіляких перешкод з боку советів. До Сі-Ай-Сі сипались всілякі доноси.

Уночі 17 лютого капеля повернулася з подорожі, а вже в суботу 21-го всі зголосилися до Сі-Ай-Сі. Все гаразд, все добре, ніяких ускладнень, даремні хвилювання. Трохи гірше з медичною перевіркою, багато з членів капелі не могли похвалитися блискучим здоров'ям, а деякі з них, як, наприклад, завзятий адміністратор Давиденко, що перебував більшість свого часу в санаторії туберкульозних, не має для цього ніяких шансів. З цих самих причин не може виїхати і такий добрий бандурист, як Ластович, має чималі побоювання і Міняйло, і дружина Назаренка.

Але все таки процес оформлення поступає вперед. І, нарешті, перший виїзд. Групами. І спочатку до Амбергу — окремого табору, недалеко Нюрнбергу. Там переходять те найістотніше — медичний огляд і консульський відділ. Перша їх група виїжджає в понеділок 4 квітня — Півко з родиною, Черненко Василь, Гончаренко П., Панасенко Й. з родиною, Олешко з родиною, Тисовський, Ольховий, Садовий О., Шрубович з родиною, Ніл Рева.

Весна, гарний соняшний день, дев'ята година ранку. Хвилююче прощання з друзями, таборянами і самим табором. Захоплені ті, що їдуть, і стримано надійні ті, що зістаються.

І все таки не легко залишати минуле, дарма що було воно не таке, як хотілося б. І все таки табори об'єднали і споріднили людей... Горем, турботами, тугою. Чотири роки вражаючих пережи-

вань на грані двох епох історії, на межі особистого вчора і завтра. Виняткова доба, виняткові люди, виняткові події.

Друга група виїхала в четвер 7 квітня. Китастий Григорій, Китастий Іван з дружиною і Китастий Петро. Недавно одружений Потапенко з молодого своєю Катериною, а до того тестем і тещею. Міняйло з дружиною, Садовий Петро, Черненко Дмитро, Мінський Михайло, Кравченко з дружиною, мати Півка, Мотуз Петро і Махия Гаврило.

У таборі Регенсбург залишилися тільки родини з малими дітьми — Цюри, Лісківських, Погорілих, бо в таборі Амбергу вибухла дитяча пошесть кору . . . Лишилися також родини Григоренка, Левковича, Хворостова і Горака, які мали деякі неточності з документами. З Мюнхену мають доїхати родини Зайферта і Галини Дубовик.

Мандрівники обтяжені пакунками, інколи чималими.. Деякі везуть речі, вивезені ще з Києва, а деякі лишень валізки з білизною і бандуру. Махия, наприклад, має дві валізи, більша і менша. У більшій канцелярські справи, папери і архіви капелі, у меншій два рушники, пара білизни, старі штани, поношене пальто і особисті щоденники. А до того всього 12 кілограмів бас-бандури. З таким майном не раз їхали до Америки всі її майбутні мільйонери.

У таборі новоприбулі перш за все переходили порошкування. Їх з ніг до голови і з голови до ніг щедро обсипали блідожовтим порошком. Далі реєструвалися, віддавали свої картки Ді-Пі і розміщалися по різних бльоках, де тільки було свобідне місце.

Табір був великий, мешканеві умови „під псом“, кімнати на 30-40 людей, харчування ялове. З двома адміністраційними бльоками — Блок А — Консулят і блок Б — Медичний відділ. Цей останній найбільше страшив емігрантів, там уважно приглядалися до різних подробиць їх тіла і кожна маленька недоречність одразу викликала застереження. А коли всі аналізи — рентгенові, мікроскопічні — зроблені, тоді викликав головний американський лікар (до речі, українського роду), який переглядав усі висліди і вирікав остаточне „так“ чи „ні“. І коли скаже „так“ (о-кей!), тоді жертва зідхала з полегшою, посміхалася радісно, кивала головою „тенк'ю“ (дякую) і направлялася до блоку А, де починалася процедура з паперами, що звалися документи. Але це вже не таке дошкульне. З паперами легше дати раду, аніж зі здоров'ям і, звичайно, тут рідко кого задержували. Звичайно, консул перегляне всі ваші папірці, кивне головою і скаже: — Чекайте! Вас викличуть!

А тому всі чекали . . . Звичайно, біля мікрофонів, що були розвішені по всіх залах. Деякі пересиджували біля цих слухавок весь

день невідступно, щоб була чогось не пропустити. І, звичайно, це тривало 7-10 днів... До чергового транспорту на Бремен.

А загально велике напруження, бо всі хотіли б їхати і то якнайскорше. І все боялися, що щось їм перешкодить. Боялися навіть тоді, коли все було гаразд, бо, можливо, щось там станеться у останній хвилині. Боялися задержки, а особливо відсилення назад до табору „на поправку“. З бандуристами, за деякими виїмками, було все добре. Лишень Міняйла і дружину Назаренка відправили на поправку до санаторії на три місяці. Як також та задержка з малими дітьми... А поза тим все йшло своєю чергою...

15, 16 і 17 квітня були дні Великодних свят, уряди не працювали, таборяни мали відпочинок. Добра соняшна погода, а тому люди йшли на берег озера поблизу табору, запалювались на сонці, любувались лебедями, що плавали в чистій воді, розмовляли, знайомились. І все розважали, що буде далі. Що їх чекає там за океаном. Головне, що станеться з капелею? Чи пощастить їй втриматись як цілість? Питання, питання, питання. Довкруги багато людей і всі вони кудись їдуть. Переважно за моря. До обох Америк, до Австралії і Нової Зеландії. Багато з них вже оформлені. Черговий потяг на Бремен 19 квітня.

З цим транспортом 19 квітня, о 9-й годині вечора, від'їхало 12 людей капелянської родини. Потяг швидкий. Їхали через Нюрнберг, Швайнфурт, Франкфурт-ам-Майн і ГанOVER. В дорозі давали людям каву, хліб, масло і сир. Спали хто де міг, Настрій бадьорий. Частувалися вином, коньяком, сардинками. Кожний щось мав зі собою і всі ділилися. Бо це ж справжнє свято. Їдуть до Америки.

І о 2-й годині по полудні, 20 квітня, прибули на двірці Бремен-Фегесак. За пів години прибули автобуси і забрали всіх з багажем до табору. Обслуговували поляки в поліційній уніформі. Транспорт складався з 500 людей. За п'ятнадцять хвилин були в таборі.

Переходили ще одно порошкування, поверховий медичний огляд і перевірку багажу. Не вільно привозити до табору будь-які харчі. Діставав кожний нову харчову картку, яка одночасно служила за особисту виказку, як також призначенням для мешкання. Для вигоди історії, Махиня у своєму записнику подасть свою адресу: Бремен-Фегесак, Лягер Гроон (23), Бльок А/206. І жило їх там четверо: Мотуз, Кравченко, Садовий і цей самий адресат. „Втомлені лягли спати.“ З надією, що всі головні турботи за плечима.

Але другого дня, по обіді, ще раз консулят. І це вже, напевно, останній. Питали ще раз, де родився, коли прибув до Німеччини, чи був караний, чи був на що хворий і що має намір робити в Аме-

риці. І як все гаразд з паперами, консул тут же, у присутності емігранта, ставив остаточну печатку „добре“. А тоді ти вже „на бетон“ американець.

Хоча і тут може чекати тебе якась халепа. Наприклад, Махиня з тривоною і жалем стверджує, що він такої печатки „добре“ не дістав. Причина: котрийсь з його численних документів не мав підпису. Котрий, чому, як? Невідомо. Нічого не відомо. Консул лиш сказав: „Чекайте. За два-три дні вас викличуть.“ Добра мені справа — два-три дні. А сумніви, а хвилювання... А... А... Боже мій! Що тільки може статися! І вже неспокій, і вже бігання, і вже телефони, і вже листи. До Амбергу, до Мюнхену, до ЗУАДК, до Смука. Клопоту, купа клопотів. Мотуз також хвилюється, також не дістав печатки, мовляв, забагато має років і хто буде ним опікуватися в Америці. І з Мінським не все гаразд... Також якийсь непідписаний документ. І хто це був такий недотепа, що ці папери видавав. Якийсь п'яниця. Чи він розумів, скільки він таким недоглядом може спричинити людині неприємностей?

Але все таки це дрібнички, наслідки перечуленних нервів, за пару днів все це з'ясується і хвилювання забудуться. Нема причини для паніки. Зараз після консула кожного направляли до лікарської амбулаторії, там всі дістали голку проти віспи і наказ прийти за три дні для перевірки. Надворі дощ, похолодніло, всі ходять „з віспою“, але кожне обличчя усміхнене.

А одночасно це також Велика п'ятниця, Плащаниця за східнім обрядом. В таборівій католицькій церкві греко-католицькі священники правлять Богослуження і бандуристи приймають в цьому активну участь. У суботу зрання, разом з іншими хористами, вони роблять пробу, диригує Д. Петрівський, диригент регенсбурзького табору, а завтра, в неділю, Пасхальне Богослуження, на якому співав прекрасний хор і святили навіть паски. І всі віталися „Христос воскрес!“, як було колись дома, а тепер у Бремені, по дорозі до Америки.

А також цього святочного дня виїхало аж два транспорти туди, за океан. І одним з них виїхав також славний диригент Володимир Божик зі своєю дружиною і сином. До побачення в Нью Йорку!

І слава Богу! Гребля прорвалася. Два дні пізніше, 26 квітня, знов транспорт і з ним також перша група бандуристів, починаючи з найстарших, як ось Петро Мотуз, якому все таки пощастило залагодити свої клопоту, Й. Панасенко з родиною, брати Дмитро і Василь Черненки, Данило Кравченко, М. Ольховий, М. Мінський, брати Петро і Олександр Садові, П. Гончаренко, Бучковський з дружиною і Н. Рева. Цим же транспортом від'їхав і славний Йосип

Гірняк з не менш славною дружиною Олімпією Добровольською. Всіх їх разом виїхало 850 осіб, на яких там десь чекав корабель "General Jumper", щоб забрати їх за океан. Щаслива путь!

А скільки прощань, вигуків, побажань, сліз! І разом щастя.

Але не конче для всіх. Ось наш сердечний Махиня, який мав відплисти цим самим „Генерал Джампером“, далі хвилюється, бож мусить чекати на той злосчасний непідписаний папірець. Він переконаний, що все буде гаразд, але це ніякий аргумент, щоб спинити хвилювання. Це вже подорожня гарячка і логіка тут не має сили.

І бодай це хоч добрий табір. Добрі, нові, чудом збережені від бомб будови, будовані для елітного війська „Ес-Ес“ . . . Добрі кімнати, добра німецька обслуга і добре харчування. Словом — все добре. А до того й таборове кіно, і театральна зала. А ще до того — добра різномовна бібліотека і клуб, а також кіоск, де можна набути яку хоч пресу.

Вечором можна запросити панну Валю, яка також на щось чекає, піти на фільм „Дамальс“ („Тоді“) з відомою „баритон-сопрано“ Зарою Леандр, або зайти до театру на балет прима-балерини Рижської опери Гелени Пакуле з її партнером, співаком-солістом Бруно Кляйпсем. І час минає.

А машина виїзду діє повною парою американськими темпами.

Бандуристи з першої групи на пароплаві „Генерал Джампер“ підпливають до Нью Йорку.

29 квітня прибули з Амбергу решта капелян — два Китасті, бо третій Петро ще залишився, маючи якісь там додаткові труднощі... А також Потапенки, і Півки, і Олешки. Прибули, нарешті, і злочасні — хай їм грець! — папери Махині... Слава Богу! Таборова представниця ЗУАДК, Марійка, нарешті дістане спокій, бо їй прийшлося за це „наслухатись“. І дуже добре, бо вже цього самого вечора ім'я нещасного Махині було виставлене на списку наступного транспорту. Хоча і тут не без клопоту. Він хотів було їхати разом зо всіма своїми, але ті, що сьогодні приїхали, ніяк не встигнуть на найближчий транспорт, який вже від'їжджає завтра, 30 квітня. Знов Марійка, знов телефони... Єдина надія — Марійка. І, здається, не найгірша. Вона обіцяє „полагодити“ так, що всі разом від'їдуть, як не третього, то в кожному разі шостого травня. Не так воно зле.

А транспортом 30 квітня також від'їхало чимало українців, і між ними такий відомий політичний діяч, як колишній пан маршалок польського союму, а теперішній голова Українського Допомогового Комітету Василь Мудрий зі своєю дружиною... Як також знаний комендант найславнішого табору в Аугсбурзі Олександр Черкасевич.

Зараз на другий день прибув транспорт з Мюнхену, а з ним також пані Галина Дубовик з матір'ю, сином і дочкою. За винятком кількох людей з родини бандуристів, тут були всі. Залишалося тільки чекати на їх транспорт до причалу кораблів.

У ці дні до редакції газети „Українські Вісті“ в Ульмі був виланий такий лист:

„Перед від'їздом за океан Українська Капеля Бандуристів ім. Т. Шевченка, під мистецьким керівництвом Г. Китастого, оцим хоче попрощатися зі всім українським громадянством в Європі, а зокрема в Німеччині. Дякуємо всім українським організаціям та установам за ту велику моральну підтримку, яку капеля мала на протязі своєї 4-ох річної мистецької діяльності на теренах Зах. Німеччини. Зокрема висловлюємо найщирішу подяку всьому прововоді ЗУАДК і особисто др. Р. Смукові, котрі уможливили капелі виїзд за океан.

Ідучи в далеку країну, ми сподіваємося, що українське громадянство за океаном зрозуміє вагу та потребу нашого мистецтва в сучасний мент та допоможе Капелі, як мистецькій одиниці, стати на шлях пропагування української народної культури, а зокрема українського кобзарського мистецтва в Новому Світі.

Покидаємо Європу з твердою вірою і надією на зустріч зо всіма вами на рідній, священій Українській Землі!“

І вже в неділю 8-го травня кораблем "SS Marlin" остання група бандуристів з Григорієм Китастим, о годині 5-ій вечора, залишила Європу.

Кінець першої частини

ЗА МОРЕМ, ЗА ОКЕАНОМ...

Грають вітри, й промовляють —
Кобзарі великі:
Будуть грати-промовляти
Вовіки і віки.

П. Куліш

Час теперішній і час минулий,
обидва, може, в часі майбутнім,
а час майбутній застережений
в часі минулім.

Томас С. Еліот

I

Хто з капелян-бандуристів, коли корабель відносив його від берегів Європи, спочатку довший час Ля-Маншем здовж побережжя Англії, а опісля коли він виходив на широкі води Атлантику, не мав такого почуття, ніби його поволі з болем виривають з дуже твердого, предковічного ґрунту. Ні, це не була звичайна подорож звичайних людей. „Настрій якийсь своєрідний“, нотував тоді у своєму записнику Махия. І не було слів, щоб його висловити. Були лиш біль, і туга, і почуття вини. Чому це ти перший з твого древнього роду відходиш від себе? На кого лишаєш трагедію землі твоїх предків?

Ці питання тліли пекучим жаром в глибині душі кожного. Але разом з цим кипіло велике життя... І ніхто не хотів його зрікатися ані того в собі самому, ані в тій цілості, що її звать народом, ані в минулому, ані тепер, ані в майбутньому. Усе це разом було Правдою, Вірою, Надією і цього не можна було відцуратися, залишити і не донести в майбутнє, щоб виправдати минуле.

Майже день-у-день кораблі Америки везли людей з Європи, які так чи інакше були позбавлені батьківщини з волі Росії Маркса-Леніна-Сталіна. А Америка охоче їх приймала. Давала їм кораблі, поживу, пораду, працю. Кораблі пливли цілими днями і ночами і,

звичайно, над ранок, перед сходом сонця, вони поволі й маєстатно входили до Нью Йоркської затоки, міняли курс на північ, пропливали попід монументальним мостом Тоулл і перше, що кидалось їм у вічі — це велична статуя „Свободи“ з піднятим факелом. Звичайно, корабель пропливав з правого боку, а статуя з піднятим факелом проводила його аж до берегів самого континенту, заставленого грандіозним ансамблем будівель гігантів, які виростили просто одразу над плесом води, ніби викуті храми фантастичних титанів землі і неба.

Одного такого ранку, 4-го травня 1949 року, прибула сюди перша група українських бандуристів з капелі ім. Т. Шевченка. Дванадцять днів пізніше прибула і друга група, а згодом — також третя. А дехто з них прибув сюди ген пізніше, аж 17-го липня.

І після цього, ціла капеля, з родинами, була в Америці.

І одразу, як тільки вони прибували, заходами ІРО, їх було спроваджувано далі до Детройту в стейті Мічіган.

Детройт — знане місто на річці цієї ж назви, осідок найбільших автомобільних компаній „Форд Мотор“, „Дженерал Моторс“ і „Крайслер Мотор“... Як також багатьох інших індустріальних комплексів великого розміру.

Як невелике французьке оселення від 1701 року, воно протягом двох і пів століття обернулося у велику метрополію з населенням цього часу 1,849,568 душ багатьох рас, кольорів і вірувань.

За дуже неточними даними, українців у цей час тут могло бути яких 25,000, плюс пара тисяч у сусідньому Дірборні. Кажуть, що перший українець прибув сюди 1882 року і був ним Микола Стефанський, родом з села Брунар, Горлицівського повіту в Галичині, і також кажуть, що аж по сімох роках зустрів він тут ще двох „русинів“ — Кміцинського та Йоша. 1905 року тут налічували вже десять українських родин, а два роки пізніше, при вулиці Сикат і Клейтон збудовано тут першу греко-католицьку церкву. В середині тридцятих років тут жило вже понад два десятки тисяч людей українського роду.

І кажуть, що до Другої світової війни тут було вже 20-30 українських організацій і першою з них була, від 1912 року, — „Братство св. Миколая“, або перший відділ Українського Народнього Союзу. Згодом створили тут ще чотири відділи того ж союзу, а також чотири відділи Українського Робітничого Союзу, три відділи Української Народньої Помочі, один відділ „Провидіння“, шість політичних клубів, чотири відділи Союзу Українок, Товариство Оборони України, Союз Гетьманців, відділ ОДВУ, сім хорів, три молодечі організації, а також виходило три газети, було три групи кому-

Місто Детройт, місце поселення бандуристів

ністів, організація баптистів, товариство українських купців і чимало іншого.

І, розуміється, було тут багато діяльності культурно-освітньої, театральної, концертної, політичної, господарської, церковної. Приємно бачити одно фото запорожських козаків на конях з американськими і українськими прапорами, які демонструють і протестують на вулицях Детройту проти голоду в Україні 1933 року.

Тут також жило і працювало багато видатних активних українських діячів, як ось відомий адвокат Іван Панчук, громадські діячі Василь Довгань, Василь Цимбалістий, Еміль Фареняк... І такі діяльні пані, як М. Дзісяк, А. Прокопович, А. Філяс, К. Хом'як... Тут також почала і розвинула свою діяльність відома муніципальна діячка Марія Бек.

І також кажуть, що перед самою останньою війною і під час війни темпо цієї динамічної діяльності значно сповільнилось, але також ця сама війна, щоб рятувати становище, вислала сюди нову поважну дозу гарячих українських патріотів і їх завзяття загорілось наново. Зараз не легко сказати, скільки саме українських організацій має Детройт, але їх там тепер не менше, ніж було колись, включаючи сюди і таку благородну інституцію, як Клуб Читання Добрих Книжок з пані О. Витвицькою на чолі. Тут оселилися також музиколог і композитор Василь Витвицький, письменник Михайло Бажанський, Павло Маляр, поети Олекса Веретенченко, Богдан Нижанківський і багато, багато видатних, цікавих творчих людей славного козацько-українського роду.

А коли додати до цього, що також тут, у цьому царстві Форда та Крайслера оселився і почав далі чарувати та сміятися відомий львівський чаклун, кудесник і перелесник Едвард Козак (Еко, Гриць Зозуля) зі своїм „Лисом Микитою“, — картина українського Детройту буде переконливо завершена.

І саме до цієї незалежної, самостійної і соборної української держави на терені Детройту було додано ще й таку коштовну рідкість, як Українська Капеля Бандуристів зі самого Києва.

„Тут нас щиро прийняли. На вокзалі у Детройті вітали нас В. Цимбалістий та Ю. Ревай від імени ЗУАДК і Федерації Українців степу Мічіган“, згадує про це Петро Гончаренко. І усіх їх, особливо з першої холостяцької групи, розселили по приватних родинних мешканнях, а одружених примістили в окремому будинку недалеко університету Вейн, 5105 2 Авеню, закупленому в якогось лікаря із Сирії і названого „Білим Домом“ за його зовнішній вигляд. І, розуміється, першим президентом цього „Білого Дому“ став невтомний мистецький керівник капелі Григорій Китастиий, а першою

Бандуристи на демонстрації проти поневолення комунізмом (літо, 1949 р.).

його леді, в скорому часі, стала динамічна діячка капелі Галина Дубсвик.

І звідсіль, з цього генерального штабу, капеля підготовила і розпочала свою інвазію на материк Америки.

Не було це аж так просто і не конче легко. Поперше, капеляни прибули сюди під камуфляжем кельнерів, шевців, кравців та фермерів і з них вимагалось додержання цього статус-кво, подруге, як саме зробити так, щоб капеля далі лишалася капелею зо всіма її місійними прерогативами. І тут ніхто не мав сумніву, що капеля далі мусить концертувати, але як?

І це питання вимагало рішення. І то швидкого.

Знаємо ще з Європи про наміри імпресарію Сола Гурока зангажувати капелю для концертів по ЗСА і Канаді. Що сталося з тими намірами?

Досить делікатне питання і відповіді на нього є різні. Одні кажуть, Гурок опісля чомусь змінив свою думку на цю справу, можливо під впливом росіян і також інших чинників, і від капелі відмовився. Не є таємницею, що у тому світі, в якому обертався Гурок, українська капеля, з виразно визначеним обличчям могла мати багато „чинників“, яким її діяльність ніяк не смакувала. І вони могли впливати... І навіть вплинути, як це траплялося не раз з іншими українськими справами іншого порядку.

Як також спокуса створити свою власну концертну агенцію на терені Америки була дуже привабливою. І засадничо не поганою. Треба було дерзати і не лишень щось виконувати, але й щось самим плянувати. Тим більше, що капеля в той час досягнула рівня високого мистецтва і була дуже популярна в світі, щоб могти діяти на широку скалю власними можливостями. Вимагалось хіба здібної господарської руки, яка б могла цією справою поорудувати.

Але поруч з цим усім було також багато інших умов і причин, що їх годі було оминати. Це вже був світ Америки, країни доляра. Тут вартості вже мали ціну. Це не советські карбованці, не „губернаторські“ злоти і не німецькі військові марки чи таборові бони. Це вже біржа, Волстріт, трести. Це величезна машинерія капіталу. І тут треба до всього мати комп'ютерські здібності поведінки, а це вимагало знання, досвіду і таланту.

Капеля у цій стадії свого діяння залишилася на власні сили і в цьому напрямку почала продовжувати свою місійну прощу до святині свого приречення. В її розпорядженні було 16 добрих бандуристів, 10 добрих співаків і двох чи трьох чи чотирьох не конче добрих адміністраторів.

І можливо не так „не добрих“, як цілковитих аматорів, диле-

тантів, без крихти досвіду. Самого завзяття і доброї волі тут не вистачало. Америка, звичайно, була країною делетантів, самоуків, завзятців, з яких опісля виходили блискучі фахівці, але для цього намагалось трохи часу і багато цілеспрямовання та характеру. А капеля не мала часу. Вона мусіла діяти. Її капеляни і хористи рвались до бою.

Одразу по приїзді Г. Китастий і ціла управа почали цим клопатися. Енергійно працювала в цьому напрямку Галина Дубовик, їй помагав Василь Черненко, Петро Потапенко. А коли Потапенко захворів, його обов'язки перейняв Петро Гончаренко.

У цей час до окремих капелян почали звертатися агенти таких хорів, як хор Донських козаків, хор Платова, які намовляли їх підписати з ними контракти. Але капеляни не спокушались цими, досить вигідними, пропозиціями і трималися всі солідарно разом, з наміром виступати цілою силою капелі. Окремі співаки-солісти діставали пропозиції на окремі самостійні виступи, але і тут перемагала ідея єдності... Дарма що потреба заробітку була дуже дошкульна.

Головною ідеєю було звернутися до української громадської ініціативи і підтримки, побудованої на засадах національної вимоги і обов'язку. Плянувалося зібрати певну суму грошей і організувати добру, динамічну концертну туру по містах великого українського поселення. І зробити це по можливості скоріше... Щоб опісля, здобувши досвід, виступити перед американською публікою взагалі.

Для реалізації цієї ідеї і справді прийшла громадська організація — Федерація Американських Українців Мічігану. Це цілком відповідало духові і стилеві ментальности української людини цього часу. Це значило завжди ті самі прикмети її роботи. Засідання, обговорення, дискусії, непогодження, але іншого порядку діла тоді ще майже не зналося... Особливо у таких „національних“ справах. Особистої, індивідуальної ініціативи не могло бути. Це вважалося б справою „особистою“ і тоді вона втрачала б вагу „національної“. А тим самим втрачала б підтримку громади.

І розуміється, що справа капелі ніяк не могла бути справою особистою. Це була справа національна і то великої ваги. А тому і взялися за її реалізацію громадські організації.

Бо ще з 19 травня ц. р. у місцевій газеті „Українська Громадська Пора“ опубліковано заяву, підписану секретарем зборів Федерації Американських Українців Мічігану Василем Цимбалістим, що „Капеля Бандуристів є під опікою Злученого Українсько-Американського Допомогового Комітету і пригтовляються пляни для її власного першого концерту в Детройті, а відтак по цілій Америці і

Канаді. Таку заяву подав на зборах ФАУМ голова ЗУАДК п. адв. І. Панчук 13 травня 1949 р.

Всі делегати прийняли це до відома і тим самим проситься всіх такої заяви придержуватись і бути виrozumілими для добра Капелі Бандуристів і добра загальноукраїнської справи“.

„Вирозуміння для добра капелі і добра загальноукраїнської справи“ знайшлося при ФАУМ, було створено окремий концертний комітет, до якого входили: Василь Довгань — голова, Василь Цимбалістий — секретар, Василь Лазечко — скарбник, Володимир Дідик, Іван Панчук і Микола Шустакевич — члени.

І цей комітет почав діяти. Виробилось велику, довгу, докладну умову, яку було підписано між комітетом і капелею, переведено акцію добровільної позички, яка у висліді дала суму 5,000 доларів і за яку особисто поручилися Іван Панчук, Василь Довгань та Василь Лазечко. На цю суму було найнято адміністратора Володимира Коницького, реклямового агента Миколу Шустакевича, зарезеровано концертні залі, автобуси, видруковано рекляму тощо.

Також було видано гарну пам'яткову програму запланованої тури з обкладинкою роботи Едварда Козака, прекрасними фотографіями капелі, диригента, окремих капелян, зі статтею англійською мовою музиколога Василя Витвицького „Українська народня музика“ та інформативною нотаткою видатного американського журналіста з „Ассошіейтед Пресс“ Едварда Прайзера. І додатком, „Лет Фрідом Сінг“, зауваг американських приятелів капелі — віце-консула Роя Л. Дейвіса, який сказав, що „З'єднані Стейти мають щастя прийняти вас і вашу групу, де ви будете побажаним додатком до нашого культурного ґрунту“, і віце-консула А. Т. Мута, який заявляв, що „Прослухавши ваш концерт минулого вечора, ви маєте мої щирі і найкращі побажання багатьох майбутніх успіхів в Америці.“

І, нарешті, виготовлено програму перших історичних виступів капелі в Америці. Їх покищо тільки сім. Протягом місяця жовтня — суботами й неділями. (Не забуваймо, що велика кількість капелян вже працювала на фабриках). І взагалі, українська публіка була вільна лишень „вікендами“, тобто в суботу й неділю. Почалося з Клівленду — субота 1-го жовтня, заля „Масонік Темпл“ на 36-тій вулиці. Початок 8-ма вечора. Програма та, що й в Європі. „Встає хмара з-за лиману“ Лисенка, „Гей злітались орли“ Стеценка, „Почаївська Божа Матір“ (солісти М. Мінський і Євген Цюра), „Думи мої“, „Пісня про козака Залізняка“ Лисенка (соліст Ф. Погорілий), „Закувала та сива зозуля“ Ніщинського (соліст Ігор Зайферт), „Байда“ Хоткевича (солісти Мінський, Ф. Погорілий і П. Садовий),

**КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ПІД МИСТЕЦЬКИМ КЕРІВНИЦТВОМ Г. КИТАСТОГО В АМЕРИЦІ
1949 РОКУ**

Перший ряд (нижній) зліва направо: П. Потапенко, М. Мінський, П. Китастий, М. Лісківський, Г. Китастий, І. Китастий, Т. Півко, Є. Цюра, Я. Панасенко.

Другий ряд: Д. Черненко, П. Садовий, В. Олешко, В. Тисовський, І. Зайферт, О. Садовий, С. Григоренко, П. Гончаренко, Д. Кравченко. Третій ряд: В. Черненко (адміністратор), Н. Рева, П. Мотуз, Г. Махиня, М. Шрубович.

старовинна англійська лірична пісня — Молой (соліст І. Зайферт), „Ой, дівчино, шумить гай“ — народня пісня, „Ішов козак без ліс“ Леонтовича (солісти П. Садовий і Є. Цюра), „Ти до мене не ходи“ Китастого, „Ой, ти, дівчино, заручена“ — народня пісня, „Пісня про Тютюнника“ Китастого (солісти М. Ольховий, О. Садовий), „Котилася ясна зоря“ Лисенка, „Садом, садом“ Лисенка, „Сусідка“ Яциневича, „Коломийки“ Гнатишина. І народні пісні „Від Києва до Лубень“, „Журавель“ тощо.

Готовились ці концерти для мішаної публіки, але в дійсності всі залі заповнялися сливе самими українцями. Це було їх справжнє свято. Українці шли масово і не лишень з міста, але також околиць. Залі були переповнені, настрої наелектризований, вибухи захоплення спонтанні. Після кожної точки програми зривалися бурхливі овації. Після закінчення заля, звичайно, вибухла вигуками, свистом (по-американському це значило захоплення), вимогами повторення. Завіса, звичайно, відкривалася і бандуристи співали „на біс“.

І це повторялося скрізь, куди лиш вони приїжджали. Другого дня, у неділю 2-го жовтня, вони виступили вперше у „своєму“ Детройті, у „Масонік Авдиторіум“. Величезний успіх, 4,300 публіки, присутня англомова преса, прекрасні відгуки критики. Наступної неділі це саме дійство повторилося в Чикаго, у „Сівік Опера Гауз“. У суботу 22-го жовтня — Пітсбург — „Карнегі Мюзік Голл“. На другий день у неділю — Йонгстаун, а в суботу 28 жовтня вони вперше переїхали кордон до Канади і дали виступ у великій концертній залі „Месі Голл“ міста Торонто, о годині восьмій вечора.

Глибока, з трьома бальконами, на три тисячі осіб, заля була вщерть переповнена, багатьом не хватило квитків і вони вернулися додому, бандуристів вітали оваційно, як тільки відкрилась завіса, а на звуки першої їх точки „Встає хмара з-за лиману“ на залі запала мертва тиша, яку переривали лишень вигуки захоплення, а одна пані з першого балькону гістерично викрикнула „не можу“ і впала поміж рядами стільців. Слухачі були наелектризовані до відмови, а коли пісня скінчилася, всі спонтанно вибухнули шаленною овацією. Це повторялося після кожної точки програми, а тому концерт дуже спізнився.

А після концерту маса публіки кинулась на сцену. Безліч знайомих. Перші зустрічі на американському континенті. Микола Приходько, який свого часу був адміністратором капелі, а тепер перебував у Торонто, на помешканні Марії і Матвія Дерунів, улаштував прийняття найближчим своїм друзям з бандуристів. Були там Г. Китасти, Галина Дубовик, Махія, Цюра, Панасенко, Черненко. Багато їх друзів з місцевого громадянства, як Емілія і Пилип Остап-

DIRECT FROM EUROPE

**FAMOUS
UKRAINIAN BANDURIST'S CHORUS**

Under the Direction of

HRZHORY KYTASTY

PRESENTS ITS FIRST

CONCERT

**Sponsored by The INTERNATIONAL INSTITUTE and
The Federation of American Ukrainian of Michigan**

SUNDAY, OCTOBER 2, 1949 8:00 P.M.

**MASONIC AUDITORIUM
Second Blvd. & Temple St., Detroit**

TICKETS on sale at Grinnell Bros Music House 1515 Woodward and
at the Ukrainian Halls and Clubs of Metropolitan Detroit

Globe Press Printers, 13826 Jos. Campau, Tel. TW. 3-9055

Початкова реклама концертів капелі в Америці

чуки, Ольга Приходько, Теодор Гуменюк, Володимир Лах. Були і англійські друзі, як Гелена і Вільям Вудсайди. Зустріч була радісна, гомінка, сердечна. Всі чулися добре, свobodно, були захоплені, об'єднанні, щасливі... На новій, багатій, свobodній і ласкавій землі.

Кожний хто там був, а між ними і автор цих спогадів зі своєю дружиною Татьяною, ніколи не забудуть цієї першої зустрічі з бандуристами на новій їх дорозі великого, світового мандру.

А другого дня, у неділю, у залі Православної громади, на вулиці Батерст, відбулося велике спільне прийняття для всіх бандуристів, улаштоване їх друзями і громадянством взагалі. Було, як звичайно, багато промов і багато гарячої дружби. Такі зустрічі і такі прийняття відбувалися мало не скрізь, де тільки ці люди появлялися.

І останнім їх концертом з цієї серії був концерт у Вашингтоні, в суботу 5 листопада, у дуже пропам'ятній атмосфері, бо саме на з'їзді Четвертого Українського Конгресу, скликаного найвищою громадською установою українців Америки — Українським Конгресовим Комітетом, який цього року відбувався у столиці ЗСА, у залі готелю Статлер. Їх тут могли чути і бачити представники всього українського громадянства Америки, як також багато гостей неукраїнців.

І остаточно, загальний їх перший виступ на цьому континенті був, під кожним оглядом, успішним. Залі були переповнені, мистецький тріумф абсолютний, відгук преси прекрасний. Наприклад, „Детройт Ньюз“ у статті під заголовком „Дві тиранії вислали їх до Америки“ авторства Россела МекЛохлана, писав: „Українська Капеля Бандуристів, спів якої викликав надзвичайний ентузіазм в Масонській Авдиторії останнього вечора, є групою 28 людей, які мусяти стати втікачами від двох тираній Старого Краю — нацистів і советів“...

„Сама ж музика, багато з неї веселої з великою частиною героїчної, або чисто розвагсової, є особливо цікавою справою; бо цей спів є настільки дисциплінований і звучний, а його акомпаніамент настільки інтригуючий і часто так майстерно контрапунктований, що це не буде екстраваганцією, коли назвемо його унікальним у наших концертних залах“...

В таких дусі і тоні писали і „Чикаго Трібюн“, і „Клівленд Плейн Ділер“, і торонтонський „Телеграм“ і, розуміється, вся без виїмку українська преса.

Але чи це все?

Відповісти на це питання не так просто. Капеля мала чимало труднощів. Перш за все, як ми вже зазначували, її членство стало тепер робітниками фабрик і заводів, переважно фабрики Форда.

За браком знання мови, як також певних кваліфікацій вони мусять починати з найменшого: звичайного робітника. Америка для всіх гарна, ласкава, щедра, гостинна, але тут завжди чомусь треба починати з початку. Це країна піонерства. Кожний, що сюди прибував, байдуже яких талантів, починає від станка, від миття посуду, від продажу газет. Славний Валентіно, геніальний Едісон, знаменитий Марк Твейн — не були виїмками. Природа цієї великої країни вимагала початківства. Починати від чогось малого, маленького, найменшого і рости до більшого, великого, найбільшого. Особливо для таких, що мали великі амбіції. І єдиний, хто тут починав за своїм покликанням, це був звичайний робітник. Робітник рук і ніг. Робітник мускулів. Робітник голови, серця, душі мусів ставати в чергу і чекати, поки прийде його пора.

Не минуло це правило і наших бандуристів. Зрештою, їх і приймали сюди не як бандуристів. У їх документах вони були ті чи інші фізичні робітники. І не лишень у їх документах... Тисячі і тисячі інших прибульців з титулами докторів, інженерів, професорів, генералів мусіли ділити з ними ту саму долю.

Але ніхто з тих „переміщених осіб“ не мав наміру з цим миритися і, зрештою, Америка не вимагала, щоб хтось з цим мирився. Америка також країна „опортюніті“ (можливостей) і вона вимагала, щоб людина уміла сама „давати собі раду“. І тут любили людей ініціативних, динамічних, зарадних. За багатство тут ніхто не був знеславлений. Тут за це не висилали на Сибір, ані не розстрілювали, а тут, саме за це, людину поважали, вибирали її до вищих органів управління державою, вважаючи, що кожний, що вмів зарадити собі, умітиме зарадити і справами держави. І робилось це не з яких там „клясових інтересів“, а інтересів чисто людських, господарських, розумних. І такий лад їй дуже личив, дуже виправдувався і викликав багато заздросів у решти світу. Бо хто б там і що б там не казав, Америка єдина країна у світі, яка зуміла поєднати почуття справедливості зі справами добробуту і порядку.

Але чи ці засадничі правила могли стосуватися також і бандуристів? Теоретично так, але практично не завжди. Бандуристи були окремим, ще небувалим явищем у цій країні. Їх професія є незвичною і їх ідеал виходив поза рамці адаптації. Америка не була країною абстрактних почувань, а конкретних завдань і рішень. А тому їх теперішнім завданням було втриматись як певна мистецька цілість і знайти засоби для реалізації цього завдання. Але де, але як? Перейти їм на становище професіонального з'єднання з вистачальним зарічковим стажем не було так легко. На перешкоді цьому стояв цілий ряд умов об'єктивного і суб'єктивного порядку... Невиста-

чально популярне само їх національне походження, до того ж брак організації, техніки „бізнесу“, а тим самим брак відповідного операційного капіталу.

Розуміється, що концерти капелі були майже завжди успішні, але проходили вони на терені українського середовища. Як надовго могло його вистачити? І як знайти дорогу до великої публіки міжнародного типу? Наприклад, перша їх тура семи концертів Америки принесла їм 20,700 доларів загального збору. Після відчислення найконечніших витрат, у яких вони були дуже обережні, залишилось їм 6,625 доларів чистого прибутку. Сума засадничо не найбезнадійніша, лишень не було певности, що у перспективі часу вона втримається бодай на цьому рівні. Все залежало від засягу діяння капелі. А тим часом моральні успіхи не конче крилися з матеріяльними.

Про техніку цієї справи, дещо розповість нам довголітній скарбник капелі Любомир Лампіка. До речі, дуже відданий бандурист, родом із села Зашкова біля Львова, народжений 1910 року. „І здається, — пише він з цього приводу, — що цей „сірий дім“, тобто унівсько-ірівські обставини в таборах, були благодаттю для капелі, вони дали їй можливість праці над репертуаром, іноді дуже складним („Байда“) і цей „залізний капітал“ залишився майже незмінним до сьогодні.

Американські обставини вже далеко не такі дароносні. Для успіху капелі тут, попри безсумнівну відданість її проводу, її членства, прислужилась ще і велика „валка“ її добродіїв. Як довголітньому касирові капелі, мені доводилось „розраховуватись“ з різними-прерізними особами і треба було подивляти не одного за їх ідею, труд, матеріяльні жертви. Не раз жаль було чоловіка, якому, за його працю, приходилось ще й сягати до власної кишені, щоб вирівняти з розрахунками. А таких було багато.

При цій нагоді варто познайомитись зі справою організації тури. Звичайно, за довший час перед цим, в терен виїжджав адміністратор і підшукував на місці „загорільців“ і вже від них залежав успіх чи неуспіх концертів, тобто „каси“. Радше, організацією концерту займалася якась організація, на терені Америки варто згадати, наприклад, Т-во Ветеранів з Нью Йорку.

За мого касирства (в таборах) адміністратором капелі був Андрій Давиденко — „старий лис“ адміністраторства Авраменка, Котка, Божика, добряча людина. Коли появлявся на сцені після концерту з блаженною усмішкою і незмінною фразою: — Панове, моральний успіх великий! — А це значило, що каса „не дописала“. — „Тут хоч

скачи гопки, але якась нечиста сила в діло встряла“ — закінчува-лось коментарем.

Пригадуються також „бізнесмени“, які прийшли робити „біз-нес“ — „хлопці з ідеї“, це О. Думин, зі своїм спільником чи поміч-ником витрат грошей на капелю Т. Гриньозим. Це ж вони „справи-ли“ і костюми козацькі і що більше — справжньої шкіри чоботи, що в умовах знаного німецького голоду на цей люксус було не аби-яким героїзмом. А вони до того придбали ще й справжнього на ко-лесах автобуса на 30 місць.

І ще на окрему увагу заслуговує, під цим оглядом, Василь Чер-ненко — помічник при всіх адміністраторах. З капелею до смерти зрісся, не любив з нею розставатися навіть тоді, коли цього вима-гало діло. При касових розчисленнях засадничо твердий „дядя Ва-ся“ виявлявся „твердим“ і до гроша.

І, нарешті, король королів адміністрації, безкомпромісовий боєць до загину, угольний камінь капелі, невтомний, упертий, „ге-рой безумства“, на мою думку — справжня людина, „муж прови-діння“, це, без сумніву, Петро Федорович Гончаренко. Фанатик праці, відданець ідеї „Капеля“. Милого особистого вигляду, осо-бистого чару, людина, якій годі відмовити. І коли над капелею про-носились негоди, бурі й катастрофи, він природньо, без пози героя, латав, складав, організовував і корабель знову випливав. І на мою думку, капеля бандуристів і Гончаренко — нерозривний організм, живий вузол. Були адміністратори, були мистецькі керівники, були „дирижори“, але був один — голова капелі Гончаренко.

І коли ми при цьому, варто згадати і ще одну функцію — „ін-спектор сцени“ — бандурист Дмитро Черненко. Бог його знає, що воно за функція, але для „дяді Миті“ це святе-святих. Сьогодні вже покійник, за життя дослівно „життя віддавав“ для бандури. Інспек-тор сцени це далєбі чи не найвідповідальніша для успіхів капелі дія, бож це значило розсадити відповідно членство за їх голосами, партіями та ще й ростом... Та ще й „важності“ — соліст-не-соліст — посадити важних на кріслах, інших поставити стояти, а щоб не об-разити — кожного особисто, без ніяких там „кунштів“. І ще одно важливе діло: „домовитись з куртиною“. Куртина ж бо --- половина успіху, а тут тобі „непонятна публіка“, оті працівники сцени. Най-гірше, що не розуміють тебе... Бож сказано „давай-давай!“, а ті ду-репи, замість підняти куртину — гави ловлять. „Непонятний на-род“.

А до того також „касир“, тобто я. Безмежно „власстьімущий“; гроші, фінанси, скарбонесець. Розчисляє, реєструє і все „в халяву“. Господи Боже мій! Та халява. Скільки то отих долярів і не долярів

прийшлося зберегти за тією халявою. Все одно, що швейцарський банк. Розчислення одразу після концерту. І що за торттури! Інші заїдають, попивають, а ти розчислюйся. Мучу себе, мучу адміністраторів і часом так намучишся, що й смаки стратяться. І, здається, ніяка штука. Пригадую, за однієї тури, у мене „за халявою“ побувало 80,000 (вісімдесят тисяч) справжніх доларів!

А от вам ще випадок: концерт у Торонто, зала на 3,000 місць, у мене за халявою здобутки кількох концертів. Публіка, ентузіазм, метушня, гардероба. В благословеннім настрої вбігаю до гардероби і... Констернація. Там бував злодій. У кожного щось вкрадено... А як зі мною? Дякуючи халяві — нічого. Шаравари широкі, халяви глибокі і все в порядку.

Або ще в Європі. Кожного дня в іншій країні, і кожного дня інша валюта, кожного дня виплата. За тиждень відгаратали п'ять країн. „Розчот“ за доляром. Курс доляра сьогодні, курс доляра вчора, курс доляра позавчора. Розрахуємось, і вже котрийсь несе газету. Дивись — ти мене обікрав. Курс доляра сьогодні 1.70, а ти подав 1.72. Якраз на три пачки цигарок. Трагедія очевидна.

Розуміється, не обійшлося і без пригод. Ось, наприклад, славнозвісне Чікаго. Вимріяна каса українських ансамблів. Влаштуванням концерту займалась одна організація. Дохід треба було інкасувати в банку. Звичайно, йде касир і, як завжди, для його асистентури призначалося пару атлетичних капелян (Ф. Погорілий і П. Садовий). Але на цей раз нагла проба стала їм на перешкоді і я мушу їхати сам. Американський банк має для цього свою процедуру, що починається з муштри: надінь шапку! скинь шапку! профіль! без профілю! Телефон і окей! Доляри в кишені. Виходжу, а за мною також виходять. Три лицарі. Бандити? Переходжу вулицю, стратегічний поворот назад до банку, непевність, обсервація, кличу таксівку і щасливо причалюю під наш готель. Зрештою, у страху великі очі.“

І, як на перший погляд ока, цей „захалаявний“ стиль господарства капелі, що про нього оповідає бандурист Лампіка, видавався задовільним, однаке його остаточний бухгалтерський баянс кінчився пасивом. Кредит, звичайно, переважував дебет. І як цьому зарадити? Було ясно, що ця інституція, для того щоб втриматись самостійно, вимагала не десятки тисяч, а сотні тисяч.

Але як здобути ті ославлені сотні тисяч? Це питання... Навіть коли б взялась за це діло якась знана агенція, то й тоді це питання залишилося б питанням. Але агенції не було.. Громадська акція ФАУСМ, після перших семи концертів, також закінчилася. Залишалось одно: закачати рукави і братися за діло, бо треба було діяти.

Спочатку цим зайнялася завзята пані Галина Дубовик, повна енергії і віри у свої сили. Вона готова перебрати адміністрацію капелі цілковито у свої руки. Виникла ідея закупити ферму, оселити там бандуристів, розпочати господарку і виїжджати на концертні тури. Пані Галина вимагала на загальних зборах капелі: Дайте мені повні права, щоб я могла реалізувати кожен мою ідею, і я доведу до того, що будемо мати і ферму, і капеля буде постійно концертувати.

І справді, чому б ні? Коли міг Архімед вимагати — „Дайте мені точку опертя і я зрушу землю“, або Кант — „Дай мені матерію і я збудую з неї світ“, або хоч би Ленін — „Дайте нам організацію і ми перевернемо Росію“, то чому б енергійній, ініціативній пані Дубовик не зробити капелю самовистачальною. В кожному разі такі наміри були. Одразу після перших концертів з ініціативи ФАУСМ капеля плянує велику туру по Америці і Канаді власними засобами. Дарма що появились деякі відстрашуючі для цього ознаки. Після перших концертів в Америці й Канаді, у Детройті першого листопада, в залі Українського Народнього Дому, був заповіджений концерт колядок. Зала мала 550 місць, а на концерт прийшло понад 300 осіб. Це був перший виступ, організований власними силами, і разом з цим — це був перший удар по капелі. Намагались збагнути його причини. Можливо це було тому, що концерт організовано без участі громадських організацій і громадянство його зігнорувало, а, можливо, також тому, що капеля недавно мала тут виступ з великим успіхом, але в кожному разі, домінувало переконання, що власними силами капелі не пощастить тут втриматись на верхні. Думка про це все більше і більше непокоїла бандуристів.

Але не пані Галину Дубовик. Вона, не дивлячись на ніякі зловісні ознаки, завзятоше береться до роботи. „За шість тижнів, — писала вона в одному листі, — я „відшукала“ сімдесят двох українських громадян (часто просто за допомогою телефонічної книги), які зацікавились цією справою. Багато допомогли мені панове Панчук, Цимбалістий і Довгань з Детройту, але організацію і рекламу концертів я переводила сама. Їхала до певного міста, відвідувала священиків, православних і католицьких, зустрічалася з представниками організацій, знаходила зацікавлених справою, організувала окремі для цього комітети, замовляла залі, йшла до редакцій газет, постачала їх потрібними матеріалами, стимулювала рекламу, інспірувала рецензії. І вже за першої нашої тури капеля змогла дати понад 70 концертів, включаючи сюди і такі „пункти“, як „Карнегі Голл“ в Нью Йорку і „Опера Гавз“ в Чікаго. І, наприклад, весь концерт в „Карнегі Голл“ був записаний радіопередачею „Голос

КАПЕЛЯ В КОНЦЕРТОВІЙ ПОЇЗДЦІ НА МЕЖІ 1949 І 1950 РР.

Перший ряд (нижній) зліва направо: М. Лісківський, С. Григоренко, І. Китастий, Г. Китастий, Й. Панасенко, П. Китастий, П. Гончаренко. Другий ряд: П. Міняйло, П. Садовий, В. Тисовський, Ф. Погорілий, О. Садовий, Д. Любанський, Д. Кравченко. Третій ряд: А. Малкович, З. М'який, Т. Лозинський, П. Мотуз, Н. Рева, Г. Махиня, М. Шрубович, Є. Цюра. Відсутні на світліні: П. Поталенко, М. Ольховий, Г. Назаренко, М. Мінський.

Америку" і частинами переданій в Україну, а пізніше дещо з цього запису було використано для платівок"...

І справді, було організовано і переведено велику концертну туру капелі, яку почато 5 грудня цього самого року в переповненій залі невеликого канадського міста Брентфорду в Онтаріо. Далі концерти відбувалися кожного дня, а 7 і 8 грудня повторні два концерти в Торонто, а 16, 17 і 18 — в Монреалі. За цим разом відвідали дев'ять міст Онтаріо і з Монреалу переїхали до ЗСА і почали там концертувати 21 грудня, з Нью Гейвену, в стейті Коннектикат.

Навантаження величезне, виступи кожного дня, переїзди довгі, пересядок багато. І, нарешті, майже напередодні нового 1950 року, 30 грудня, пів року після того, як капеля залишила Європу, вона дає концерт у найбільш відомій залі Нью Йорку — це свято і зала „Карнегі Голл" переповнена. Як і звичайно, публіка вітає бандуристів оваційно. І коли взяти на увагу, що зроблено це власними силами, то цей успіх був успіхом. Але не загальноамериканського значення. Бракувало там тих пружин, які, звичайно, роблять успіх: великої, визнаної концертної корпорації. А без цього в Нью Йорку нема ходу. Байдуже якої сили виступає виконавець.

А після цієї величної карнезької аудиторії, на самий день 1950-го Нового року, їх першого Нового року на цій землі, вони опинилися далеко на захід від Нью Йорку, у стейті Пенсильванія, у невеликому, тепер майже забутому, гірничому місті Шамокіні. Тут їх слухають лишень щось понад чотири сотні слухачів, але вони не були розчаровані, бо цей їх концерт був лиш поклоном для того місця в ЗСА, звідки почалася історія української еміграції до цього простору світу. Це колись відома і багата долина великого Пенсильванського вугільного басейну з цілим рядом міст, як Шенандоа, Маунт Кармел, Шамокин, куди в сімдесятих роках минулого століття почали напливати перші українські поселенці, переважно селяни з Галичини і Закарпаття, які працювали тут на копальнях вугілля. Тут, у Шамокіні, 1887 року було засноване перше Братство св. Кирила й Методія, яке стало основою славетного Українського Народного Союзу, і тут також 1894 року відбувся перший, основоположний, з'їзд цього союзу. Недалеко звідсіль, у Шенандоа, 1885 року було побудовано першу українську церкву. Взагалі, у цьому басейні перебувало кілька десятків тисяч української заріркової еміграції і тут також творилися перші її організації, перші школи, перші церкви і звідсіль почалося організоване життя української Америки..

Тепер цей басейн майже завмер, його вугільні запаси вичерпані, його населення, яке залежало переважно від праці в копальнях, дуже

У ПОСАДНИКА МІСТА МОНТРЕАЛЮ

Перший зліва з бандурою П. Гончаренко, далі Г. Дубовик, Г. Китастий вписує ім'я капелі в книгу визначних гостей Монреалю. Поруч стоїть посадник міста, далі П. Мотуз і Т. Партін з дружиною, урядчик концерту в Монреалі на початку 1950 року.

змаліло, міста зменшилися, а деякі завмерли зовсім. З українських поселенців не залишилось багато також, більшість з них роз'їхалось по всій Америці, а ті, що зісталися, це переважно старі люди або ті, що зовсім поамериканились. Свідомих свого походження залишилося, порівнюючи, небагато і тримає їх разом лишень їх церква...

Для бандуристів цей концерт, який відбувався у залі однієї Гай-скул, мав значення символічне, вони хотіли цим підкреслити своє свідоме ставлення до проблеми українського тут поселення, як також день їх прибуття сюди не був вибраний випадково. І приймали їх тут також дуже гарно і не лишень свої, але й взагалі населення Шамокину. У Сіті Голл було улаштовано для них прийняття, де було сказано чимало гарних промов і одно лишень лихо: бандуристи тоді ще дуже мало мали стосунків з англійською мовою, а тут велика більшість користалася тільки цією мовою.

А відвідавши Шамокин, на другий день вони знов у Нью Йорку, в одній з менших заль, яка знов таки була заповнена. Після цього, через Сиракюзи і Рочестер бандуристи вернулися назад до Детройту, де вони 16 січня дали ще один невеликий концерт, а десять днів пізніше, трохи відпочивши і набравшись сил, почали нову велику туру по західній Канаді.

Почали вони це двома концертами (26 і 27 січня) з Віндзору, Онтаріо. А далі — це довга дорога в простори величезної землі Канади, здовж залізниці, яка простяглася на кілька тисяч кілометрів, крізь ліси, озера і прерії зі сходу на захід. Спочатку це західне Онтаріо, з цілим рядом міст, як Сарнія, Лондон, Содбури, Форт-Вільям, Кенора, далі Манітоба з її столицею Вінніпегом і Давфином, ще далі — Саскачеван з Кенорою, Йорктоном, Саскатуном і найдалі — Альберта з Едмонтоном і цілим рядом інших міст, разом це 17 концертів на протязі 24-х днів за великої, майже сибірської зими. Треба дивуватися, що зима була безсильною стримати відвідувачів концертів. Залі невеликих, порівнюючи, міст переповнені, завжди біля тисячі слухачів, Едмонтон дає понад 3,000, а Вінніпег двома концертами понад 4,000... І закінчили вони цю туру 22 лютого повторним концертом у Вінніпегу і переїхали назад до ЗСА, дали ще три концерти у Міннеаполісі, Мілвокі та Чікаго і повернулися до Детройту.

У Чікаго задержались пару днів, бо тут вони вперше, поза Україною, записали альбом грамофонних платівок у студії знаної фірми „РСА Віктор“ (Ар-Сі-Ей). Перший, прекрасний альбом 12-ти пісень, довгохвильового награвання, капелі під орудою Григорія Китаєстого і адміністрацією Галини Дубовик, записаний на пли-

У шпиталі ветеранів м. Вінніпегу після короткого безкоштовного концерту капелі для інвалідів війни

В пантеоні Вінніпегу, після вшанування св. пам'яті О. Кошиця

ЛИЦЕВА СТОРІНКА АЛЬБОМУ Ч. 1
Грамзапис Капелі 1950 року

тах темночервоної пластикової маси, з обкладинкою роботи Едварда Козака і фотографіями капелі та її диригента.

Цей альбом став великим популяризатором капелі бандуристів, однаково, як дома у рідинах, так і по різних радіовисильнях всього світу. У багатьох рідинах він зберігся і до цього часу, байдуже, що відтоді минуло вже понад двадцять років.

А повернувшись до Детройту, капеля не спочивала довго. Перед нею нова велика дорога. На цей раз стейти Пенсильванія, Огайо, Нью Йорк, Конектикат, Род Айленд, Масачузет. Тринадцятого квітня вони вже виїжджали з Детройту. По дорозі, 19 квітня, вони відспівали сві історичний концерт під гаслом „Подяка за свободу“ у Вашингтоні, у будинку сенату ЗСА.

Для бандуристів це була ще одна небувала нагода виняткових переживань і готувались вони до цього довший час. І розуміється, що головним промотором була Галина Дубовик.

Бо ще з початку червня минулого року вона зверталася листом до сенатора Герри Кейна, з яким познайомилась ще в Німеччині, коли той відвідував табори переміщених осіб. Мався на увазі концерт у Білому Домі для президента Геррі Трумана, як подяку, що їм дозволено в'їзд до цієї країни. Але це їй тоді не пощастило. Президент був дуже чимсь зайнятий, а Білий Дім, з приводу загального ремонту, був закритий.

Тоді цю справу перенесено на терен Конгресу й Сенату. З початком квітня, вже цього року, великий прихильник капелі бандуристів ще з Німеччини полковник Терри Сейдж, якому були підпорядковані всі допомогіві акції т. зв. С-5 Дівіжен, написав до конгресмена Франка Шельфа з Кентакі такого листа: „Дорогий Франк! Цим хочу представити тобі пані Галину Дубовик, яку ти міг зустрінути під час своєї подорожі по Європі. Вона тоді належала до „переміщених осіб“ і працювала з нами і Українським Допомоговим Комітетом... Тепер вона репрезентує Українську Капелю Бандуристів, яка оселилася в Детройті.

Цей хор є абсолютно понад норми понять цього явища — блискауча музика і спів (що переважає старий хор Донських козаків) в інструментації бандури — старого українського інструменту. Всі вони запальні антифашисти, як також антикомуністи і талановита ентузіястка Галина надіється урядити їх концерт у Білому Домі або іншому відповідному місці для державних провідників. Мені буде надзвичайно приємним кожне твоє сприяння для нав'язання відповідних контактів. Повір — це є екстремно вартісна справа.“

Ще один подібний лист цього самого полковника Сейджа до конгресмена з Тексасу Лукаса Венгейта і на цей раз, з допомогою

того самого сенатора Кейна, ця справа була дуже швидко полагоджена. Вже 13 квітня сенатор Кейн повідомив листом пані Галину Дубовик, що „всі заходи для прибуття Вашого хору на середу, 19 квітня вже зроблені“ і що суперінтендант Сенатської канцелярії „годиться відпустити Вам для вашого вжитку залю сенатських сходин на третьому поверсі“...

„Слідуючого понеділка я маю бути в Ст. Люїзі, але шеф моєї канцелярії пан Томас матиме приємність Вас прийняти і з Вами розмовляти. Мені хотілося б, щоб Ви дали йому якнайбільше інформацій про Ваш хор, щоб я міг сказати про нього кілька слів в Сенаті у вівторок напередодні Вашого концерту.

І ще одна моя Вам порада, це щоб пан Томас представив Вас панові Леслі Біффльові — секретареві Сенату. Не пригадую, чи Ви зустрічалися з ним, коли тут були вперше. Він є прекрасна людина і захоплений Вашим суди прибуттям. Він допоможе Вам повідомити всіх senatorів і конгресменів про час і місце Вашого концерту.

Я знаю, що Ви і Ваші співколеги будуть вдоволені цією зустріччю, як також я можу з певністю сказати, що Конгрес буде вдоволений Вашими відвідинами“...

І напередодні концерту члени Конгресу і Сенату, як також персонал обох палат, дістали таке особисте повідомлення: „Подяка за свободу“. Цим пригадуємо, що після обіду квітня 19-го, о год. 5-ій, в кімнаті 318 будинку Канцелярії Сенату, хор 25-ти українських співаків зарепрезентує привітальний концерт для членів Конгресу, членів його персоналу і його друзів.

Всі вони бувші переміщені особи, які здобули прекрасну репутацію, як передова концертна національна група за ті місяці, відколи вони перебувають в З'єдинених Стейтах і дають цей концерт, як вислів вдячності та вдоволення, що вони змогли знайти пристановище на нашому березі.

Кольорово костюмовані, ці співці виконують свої пісні під акомпаніамент інструменту з їх рідного краю — бандури.

Ми пропонуємо вам, щоб ви використали цю надзвичайну музичальну нагоду.“

Підписали це звернення сенатори Герлей М. Кілгор, Гомер Фергусон, Геррі П. Кейн і конгресмени — Джон Мек Кормик, Джозеф В. Мартін та секретар Сенату Леслі Л. Біффль.

Це був повний робочий день в Сенаті, там відбувалися гарячі дебати над важливою справою якоїсь мілітарної допомоги, всі були дуже зайняті, бандуристам приходилось чекати, але все таки опісля зібралось чимале число представників і співробітників цієї найвищої установи ЗСА і бандуристи виконали американський гімн і цілий

ПІСЛЯ ВИСТУПУ КАПЕЛІ В СЕНАТІ ВЕСНОЮ 1950 Р.

Перший ряд зліва, сидять: М. Мінський, Г. Дубовик, Г. Китастиї, сенатор Мічігану Г. Фергусон, сенаторка Мейн — М. Смітс, сенатор Вашингтону — Г. Кейн, Я. Панасенко, Є. Цюра. Другий ряд: М. Лісківський, І. Китастиї, М. Шрубович, П. Китастиї, П. Гончаренко, І. Гош, стоїть В. Черненко — адміністратор. Третій ряд: Д. Черненко, В. Кучер, П. Садовий, П. Міняйло, М. Ольховий, В. Тисовський, Д. Кравченко, О. Садовий, Д. Любанський. Четвертий ряд: А. Малкович, Н. Рева, П. Мотуз, Г. Махія.

ряд славетних історичних та народніх українських пісень. Після концерту сенатор Кейн сказав їм таке: „Це було прекрасне виконання, за яке українці можуть бути горді. Я щиро бажаю, щоб бандуристів почули всі американці, як також хочу подякувати їм, що вони до нас прибули. Це справді великий здобуток для Америки, що вони тут, а не там, за залізною заслоною. Мені було великою приємністю їх почути і було також чудово могли подати їм руку допомоги“...

І взагалі, створилася прекрасна, тепла і дружня атмосфера, бандуристів весь час засипали питаннями, зав'язалась розмова, а після зроблено ряд фотографій в товаристві сенаторів і конгресменів.

А для бандуристів це був винятково вартісний досвід, бо вони мали нагоду наглядно порівняти настроїв і умови життєвої атмосфери двох великих протилежностей на планеті — московського Кремля і вашінгтонського Капітолу. Там вони чулися в'язнями дивовижного режиму, який боявся їх, а вони боялись його. Тут же, натомість, вони чулися справді, як у себе дома, дарма що пробули у цій країні не повний рік. Все було просто, легко, свobodно, по-людськи. Ніяких ніде Аронських, ніяких обшуків, ніяких страхів.

Загально, це було вражаюче, символічне і, в історичному аспекті, повчальне переживання бандуристів, що його треба занести на конто ініціативи Галини Дубовик.

Після Вашінгтону вони відспівали ще десяток концертів і, до краю втомлені, 4-го травня повернулися до Детройту. Підсумки цієї їх тури були такі: вони дали 56 звичайних концертів, 9 репрезентативних і 2 добродійних. За цей час їх почуло 47,166 слухачів.

II

І здавалося б, що після цього всього все мусіло б бути дуже добре. Капеля почала діяти... І її дія дала наслідки. Морально вона виправдала себе цілковито, матеріально не виглядало аж так блискуче, але все таки, після відчислення всіх подорожніх витрат, їх скарбниця могла виказати певну кількість долярів чистого прибутку. І коли мати на увазі, що ціле їх концертування по Америці має всього п'ять місяців часу, то їх здобутки, під кожним оглядом, переконливі.

І може саме тому, у капелі було не все дуже добре. За законами української расової, традиційної, історично випробуваної ментальності, як і слід було чекати, до капелі всевладно входить відомий володар і пан — роздор. Розуміється, що були для цього, як то ка-

жуть, об'єктивні і суб'єктивні причини, але не було тут вистачально великого почуття, щоб ці причини паралізувати в зародку.

Основною з цих причин було бажання знайти можливості, щоб зробити капелю господарсько самовистачальною і саме на цьому ґрунті почалися непорозуміння. Щоб капеляни не працювали на фабриках, капеля мусіла вистачально заробляти сама, щоб могла втриматись як незалежна цілість. І було ясно, що для цього ніяк не досить на довший час самої української публіки, а тому необхідно знайти доступ до слухача широкого міжнароднього засягу. Як саме знайти такий доступ?

І, як сказано, на цьому ґрунті постали основні клопоти. Галина Дубовик, яка стала дружиною Китастого, мала на увазі створити з капелі здисципліноване, рухливе підприємство, цілковито підпорядковане її керівництву. Китастиий почав плянувати різні зміни зовнішнього вигляду капелі, інше, динамічніше, сценічне оформлення, як також потребу не лишень мистецького керівництва, але також диригентства. До цього часу капеля виступала на сцені без диригента і більшість капелян вважали, що ця їх традиція повинна залишитися й надалі.

До загального настрою додалось ще й те, що декілька капелян за час концертування стратили працю на фабриці і лишились безробітними, а ще більше і гірше вплинула справа покалічення старшого бандуриста Панасенка, який на роботі при станку стратив на руці пальці. Як на зло, така сама пригода трапилась і з бандуристом Шрубовичем, а до того молодий член капелі М'який, який перший раз прибув до Детройту і одразу, вертаючись з проби, потрапив на вулиці під авто, його непритомного забрали до шпиталю, але, на щастя, це скінчилось гаразд і навіть без ушкодження.

Одначе, все це разом витворило у всіх дуже тяжкий, гнітючий настрій. Над капелею зависла загроза розвалу. Раз-у-раз скликались її збори, щоб рятувати ситуацію, і кожні з них її погіршували. І в наслідку цього, спочатку відійшла пані Галина, а трохи згодом, коли капеля не погодилася на певні пропозиції Григорія Китастого, на зборах 11 червня з болем і тяжким серцем заявив про вихід з капелі і її мистецький керівник.

Отже, капеля лишилася без проводу. Без голови. І здавалося, капелі кінець... Хоча, як згадує про це Гончаренко, „мали ще надію запросити В. Божика і ще раз вирушити в терен та спробувати всі можливості, щоб опісля не жаліти“. А разом з цим все чекали з надією, що може Китастиий ще раз справу обдумає і вернеться до капелі. Бо все таки без нього капеля почувалася дуже невесело.

І саме в цей час, один з приятелів капелі, що належав до асоці-

яшії концертних агенцій Америки, повідомив капелян, що ними цікавиться велика знана концертна фірма Колюмбія, яка хоче їх переслухати і можливо навіть заангажувати на постійне концертнування.

Це піддало надії. Відповідь капелі була негайна і, розуміється, позитивна. Призначено день переслухання капелі. Для полагодження формальних справ заангажовано, як звичайно, адвоката І. Панчука.

Але готовились вони до цього все таки самі, проби переводив П. Потапенко.

Для переслухання капелі прибув 28 червня представник Колюмбії менаджер Капікус. Переслухання пройшло дуже успішно і капелю з місця було заангажовано. При обговорюванні деталей Капікус навіть висловив думку, що його фірма може уділити капелі певні аванси для закуплення нею нових костюмів. Обговорили програму виступів і домовились, що з кінцем літа до них має прибути представник Колюмбії з готовим контрактом, а капеля тим часом має либонь відповідно до цього підготуватись.

Розуміється, настрої капелян одразу піднявся проби відбувались посиленням темпом, але все таки в остаточному, з цієї великої хмари не було дощу. Чому? З від'їздом Капікуса капеля не дістала від нього більше ніякого відгуку і лишень її приятель з асоціації концертних агенцій з жалем повідомив, що Колюмбія дістала інформації, що після відвідин Капікуса капеля була переформована і що фактично вона розвалилася, а тому з нею не може бути діла. „Хто це зробив?“ — питає у своїх спогадах Гончаренко. „Є різні здогади, але ми не знаємо певно хто“.

В кожному разі, літо 1950 року було для капелі часом морального випробовання. Неудачі й удари зо всіх боків. У пресі появилися також „усякого роду напади“ і їх треба було спростовувати. Але на диво капеляни трималися разом і не мали наміру здаватися. Головним їх промотором в цей критичний час стає Петро Гончаренко, який виконував обов'язки і голови управи і адміністратора, і був „хлопчиком“ для всіх побіженьок. Багато помагав йому в цій справі вже згаданий раніше Василь Черненко зі своїм братом Дмитром.

І так це літо минуло... Нарешті осінь. Скликаються перші сходи цього сезону з наміром рятувати капелю, на яких ухвалено кілька рішень, а між ними також — запросити на диригента капелі Володимира Божику. Вирішено також розпочати серію нових концертів, на переведення яких створити власними силами певний фонд з добровільних, довільних позичок самих капелян. Малось на увазі

ВОЛОДИМИР БОЖИК

Диригент капелі різних періодів від 1945 року

КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ перед виїздом в концертну поїздку під диригентурою
Володимира Божика — фото 1951 року

Перший ряд, зліва направо: П. Потапенко, М. Мінський, А. Малкович, М. Самокиш, В. Бориско, В. Божик, М. Шрубич, Є. Цюра, В. Кузьмін (адміністратор), П. Гончаренко, Я. Панасенко.

Другий ряд: Д. Черненко, Л. Лампіка, П. Міняйло, В. Поліщук, П. Мотуз, О. Садовий, В. Кучер, Д. Кравченко, Г. Попов.
Третій ряд: П. Садовий, Ф. Погорілий, В. Тисовський, Н. Рева, І. Уманець, М. Ольховий, Д. Любанський, І. Зайферт.

нову туру по Америці і Канаді, плян якої на 100 концертів вже був готовий.

Виникла також потреба на постійного адміністратора і детройтські друзі порадили їм Запаринюка Андрія з Монтреалю, який цю функцію приймає і за пару тижнів прибуває до Детройту.

В середині вересня приїхав до Детройту також Володимир Божик, який погодився стати диригентом капелі і вже з жовтня ц. р. підготовка капелі до нової тури йшла повною парою. Проби відбувалися 2-3, а то й 4 рази тижнево. Готували цілком нову програму з двох частин з тим, що перша, зовсім нова, складатиметься цілком з релігійних точок і буде виконуватись без бандур, а друга вже, як звичайно, того самого бандурного типу. В практиці цей поділ не дав сподіваних ефектів і його опісля було відкинено.

В кінці жовтня прибув з Монтреалю А. Запаринюк і він разом з Гончаренком устійнив плян тури. В рамцях цієї підготовки, Запаринюк, з допомогою посла з Альберти В. Дікура, підготував виступ капелі в Канадійському парламенті в Отаві.

Дуже швидко наближався час початку тури і капеляни, а особливо Гончаренко, мають повні руки роботи. Для кожного з них треба полагодити нову відпустку з роботи, на цей раз аж на чотири місяці, треба виробити відповідні документи поїздки, замовити по всій лінії автобуси, без кінця писати листи, друкувати реклямки, програмки, пакувати їх, висилати поштою. І все це треба зробити тут на місці і то негайно. Адміністратор увесь цей час перебуває в роз'їздах, підготовляючи справи там в терені. Тура обіцяє бути великою, довгою, тяжкою і відповідальною. Вона мусить доказати, що капеля живе далі і має намір жити далі. І ніяк не здати своїх позицій. Морально, капеля почувалася добре, її диригент, як звичайно, репрезентувався прекрасно. Були всі надії на успіх.

Саме напередодні Нового 1951 року капеля весь день зайнята фотографуванням. Замовлено фахового фотографа і зроблено цілий ряд показових, збірних та індивідуальних знімок, а 27-го січня капеля вирушає в довгу подорож і, як звичайно, починає, на цей раз, двома концертами в Клівленді, Огайо. Далі знов в Йоніставні, цього самого стейту, щоб вернутися назад до Детройту і тут, починаючи від 10 лютого переїхати до Канади і об'їхати ряд міст Онтарію, щоб 28 лютого доїхати до Отави.

В початках, протягом цього місяця, все йшло дуже добре, бандуристи діставали кращу платню, ніж у себе на фабриках. В столиці Канади вони дають два концерти і один з них відбувся в будинку парламенту...

Цей парламентарний концерт видався дуже ефектно. Дікур,

КАПЕЛЯ ПІСЛЯ ВИСТУПУ В КАНАДІЙСЬКОМУ ПАРЛЯМЕНТІ
Диригента В. Божика вітає дружина прем'єра Сан-Лорана, зліва стоїть посол В. Дікур.

український посол з Альберти, дуже добре все це підготував, сесію парламенту було перервано і на концерт з'явилися всі послы, разом з цілим урядом. Концерт тривав 20 хвилин, бандуристів зустріли оваційними оплесками, а після концерту один з міністрів взяв капелюха і почав робити збірку грошей. — „Це, — казав він, — від нас, за ваш такий прекрасний спів.“ Самого прем'єра Сан-Лорана тоді не було в Отаві і за нього вітала бандуристів його дружина. Розуміється, що було фотографування, розмови, залити, подяки.

І тут також капелю було запрошено для виступу на конвенції найбільшої, тоді урядуючої Ліберальної партії, яка мала початися наступного вечора.

Почалося з бенкету. Величезна зала. Тисячі гостей. Для капелі зроблено спеціальне підвищення. Тут зібрано всю урядуючу еліту Канади, разом з урядом і його прем'єром. Появу бандуристів зустрінуто справжньою бурею оплесків. Програма виступу тривала всього 20 хвилин, але вони мусіли проспівати дві додаткові пісні „на біс“. Кожну точку публіка вітала оваційно. Здавалося, що вони десь дома, а не в Канаді. А після концерту диригента покликано до прем'єра, який особисто подякував бандуристам за їх концерт. Цей концерт був для капелі величезним моральним успіхом. Другого дня про них писала вся преса столиці.

З Отави капеля їде далі, на цей раз до Монтреалю в Квебеку. Тут дає вона два великі успішні концерти, а також записує другий свій альбом платівок з тією самою компанією „Ар-Сі-Ей Віктор“. А після цього довгий переїзд назад до ЗСА, до Бостону в стейті Масачузет, і звідсіль мандрує далі через міста стейтів Конектикат, Нью Йорку, Нью Джерзі, Пенсильванії, повертає ще раз до Канади, концертує в Онтаріо і вертається до свого Детройту, щоб зробити там коротку передишку.

Бо перед ними ще довга нескінчена путь на захід, яку вони почали вже 5 травня двома концертами в Чикаго, а після, через Мілвокі і Міннеаполіс, повернули круто на північ до Манітоби в Канаді. Весь місяць травень вони розгулювали по степах західніх канадійських провінцій, сливе кожного дня співаючи по фермерських містах, а з початком червня досягнули аж до Едмонтону в Альберті.

Під час цієї дороги у них виникла ідея набути власний автобус... Щось на зразок того, як вони мали в таборах Німеччини. Кошти довгих переїздок були великі і вони шукали заходів, як їх оминати. Готівки для такого нового транспортного підприємства у них, розуміється, не було, а тому вдалися до випробуваного у нас засобу—звернутися до громадянства за добровільними пожертвами на таку ціль. Тим більше, що бандуристи мали для цього великі

ВИСТУП КАПЕЛІ НА БЕНКЕТІ КОНВЕНЦІЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПАРТІЇ КАНАДИ

можливості. І, як звичайно, Гончаренко виготовляє підписні листи, а бандуристи у вільні хвилини, під час концертів, ішли між публіку і збирали пожертви. Збірка подавала надії, по короткому часі їх каса виказувала понад півтори тисячі капіталу, а тому одразу звернулися до фірми автобусів Коваля у Вінніпегу, замовили автобус і дали завдаток.

А ще було далеко до здійснення мрії. Автобус вимагав великої суми, щось понад десять тисяч, а збірки дійшли до двох і пів тисячі і на цьому зупинилися. Просто тому, що почали їх запізно, бо концертна тура кінчалася. Це викликало комплікації і в наслідку цього, з різних причин, прийшлося відмовитись від автобуса, а тим самим і стратити завдаток, якого фірма Коваля не захотіла повернути.

Сколесивши здовж і впоперек Західню Канаду, вони 18 червня доїхали до Форт-Вільяму, що над великим синім озером Суперіор, дали тут концерт і на п'ять днів зупинилися, щоб відпочити, купатися, половити рибку, а після цього вернутися назад до свого незамінимого Детройту...

За ними була велика дорога, це була одна з найбільших тур на цьому континенті. Розуміється, що в їх „захальній касі“, як то згадував Лампіка, побувало багато кіп доларів, але все таки вони вернулися до Детройту з півтори тисячами недобору. Причина: величезні дорожні витрати. Але недобір — недобором. Вони мають для цього такого чародія, як Гончаренко, який цей біль заворожить. Він почне видавати листівки, продавати платівки, писати на всі боки зливи листів і їх химерна каса не тільки що позбудеться недобору, але викаже навіть 4,000 прибутку.

Гірше, що їм і на цей раз не пощастило виправдати намірів усамостійнення капелі, ані не створити навіть того десятитисячного фонду, про який вони мріяли. А ще до того, Гончаренка кличуть до податкового уряду ЗСА і там з них стягають понад тисячу доларів податку. А як же, а як же! Анкел Сем, під цим оглядом, дуже послідовний.

І сама капеля, після всіх її тріумфів, як каже Гончаренко, знов „опинилася в дірі“. Багато з них знов стратило працю на підприємствах. І треба було її знов знайти. Пригадуються кобзарі зі старих часів в Україні, яким завжди приходилось сукати мотуззя або плести шлеї, отож не минула ця сама доля і наших кобзарів в Америці. „Я з покійним Любанським,— згадує Гончаренко,—дістав роботу на „ламбер-ярді“ (деревопродажу), а решта, хто де міг, з трудом улаштувались... І кожному треба допомогти, бож люди не знали мови“... А до того багато з них і віком не були до цього допасовані. Тяжка

ЩИРІ ОПІКУНИ КАПЕЛІ Марія Бек і Іван Панчук серед бандуристів

Перший ряд, зліва направо: О. Гончаренко, П. Поталенко, С. Григоренко, М. Мінський, М. Бек, В. Божик, І. Панчук, М. Шрубович, Є. Цюра, П. Гончаренко, Я. Панасенко.

Другий ряд: Д. Черненко, В. Кучер, А. Малкович, О. Олексієнко, П. Мотуз, В. Поліщук, П. Фіцай, О. Садовий, Г. Попов.

Третій ряд: В. Черненко, П. Садовий, Ф. Погорілий, В. Тисовський, П. Пахолук, Д. Любанський, І. Уманець.

Фото 1952 року.

фізична праця. Наприклад, Д. Любанський поплатився за це життям; на цім „ламбер-ярді“ дістав грижу, йому зробили якусь фатальну операцію і це спричинило пізніше смерть. Перша велика їх втрата на цьому континенті, бо Любанський був прекрасний тенор-соліст.

І взагалі починаються роки кризи... Роки боротьби за життя капелі. Вона була і разом не була. Час від часу робились проби, час від часу давались концерти, але на більші підприємства не мала сили. Треба одно сказати: за ці фатальні роки, 1951-52 і частина третього її дослівно вивіз на своїх плечах загорілий фанатик капелі Петро Гончаренко. Він працював на тім своїм „ламбер-ярді“, переходив на іншу працю, шукав вільних годин від праці, щсб ночами віддавати ті години для капелі. Це було тепер ціле підприємство, яке вимагало бодай одну цілу платну силу. Але засобів для цього не було. Платного адміністратора, одразу після закінчення тури, було звільнено. А роботи було багато. І небагато було таких, щоб за неї бралися. Але Гончаренко був такий і він брався, і не чекав заплати. Є люди, і навіть у Америці, які ще мають силу бути непоправними ідеалістами, одночасно робити і зробити реальне діло і тим самим допомогти собі і іншим. Таким саме і був Петро Гончаренко.

Хто ж такий Петро Гончаренко, звідки він походить і якого він роду? Спробуймо на це відповісти: народився він 11 грудня 1910 року у селі Вільшанці, Рокитнянського району на Київщині. Вільшанка, Рокитне... Два кроки від Білої Церкви. Тут же під рукою і Богуслав (Маруся Богуславка), і Корсунь (біл під Корсунем), і Кирилівка (малий Тарас). Серце козацької і якої хоче України, кожний камінь освячений історією.

Батько його Федір — селянин-ремісник і любить спів, і завжди, дома і в полі, співає. І не лишень пісень взагалі, але й пісень козачих, бо сам з козаків і цього ніколи не забуває.

Коли Петрові було дев'ять років, він вперше зустрівся з бандурою. Тоді він ходив до школи і батько привіз йому букваря із самого Києва, на першій сторінці якого красувався малюнок з підписом „Бандура“. Цей малюнок і цей підпис зятимився йому на все життя і став йому провідним ідеалом. Батько розповів синові, що це має значити, а син натомість намагався збагнути, як та бандура звучить. І про що говорить. А пізніше, коли вже був у школі в Рокитні, йому пощастило крадькома забратися на один концерт якихсь арфістів з Італії. Був захоплений. А головне... Головне бачив, як вони грають. І інструменти їх чимсь нагадують бандуру.

А за кілька днів, диви, малий Петро щось струже, чимсь закло-

потаний, а там, диви, у нього готова арфо-бандура. Дивовижно змайстрований трикутник, дротяні струни, а там і якась мелодія. І дивував сусідів: хто навчив його такої „музики“?

А зі справжньою бандурою познайомився він ген пізніше, коли вже був учнем 6-ої кляси тієї самої школи. Тоді до Рокитни прибув якийсь бандурист і завідувач їх школи А. Ковалевський запросив його щось їм заграти.. Скликали всіх учнів до однієї кляси і бандурист заграв їм дві пісні — „Золото“, на слова Грінченка, і знану „Дворяночку“, що ото була дуже вибаглива. З цього й почалося. Петро не мав більше спокою, він мусить роздобути бандуру і єдина рада — зробити її самому, бож інакше її ніде не дістанеш. І він береться знов до майстрування, але на цей раз вже разом з батьком. Батько ж був майстер столярства. І почали вони майструвати зі старих, сухих клепок — бандура ніяк не вдавалася, але все таки геть згодом, коли він вже став студентом Педагогічного Технікуму в Білій Церкві, бандура була готова. І на ній можна було грати. Всі струни, всі приструнки — справжня, дзвінка штучка, яка відзивалася, як тільки до неї доторкнешся. Там у технікумі він зустрівся з іншими любителями цієї музики і вони почали вчитися грати. І, розуміється, самотужки, бож ніяких таких учителів цього мистецтва там не було.

А роком пізніше, вже будучи на другім курсі цього самого технікуму, молодий бандурист майструє ще одну бандуру, на цей раз довбану, з одного кусня старої тополі. А коли 1928 року йому пощастило побачити і почути вже капелю з 6-ох бандуристів, він заходився майструвати ще одну, вже зовсім досконалу бандуру, яку вважав остаточною і тримав її завжди при собі, аж до кінця школи і мав її ще в 1930 році, коли почав учителювати.

А попередні дві бандури були дома у батька і забрали їх „активісти“ (за гаслом „грабуй награбоване“), коли в цих роках настала чума колективізації. Його батька зовсім розграбували і вислали на Соловки, а він сам 1932 року утік на Донбас, на шахти, між пролетаріят, набувати „пролетарського стажу“. І тут також на Донбасі, улітку 1933 року в місті Донецьку (тоді Сталіно) почув уперше полтавську Капелю Бандуристів під орудою славного диригента Володимира Кабачка. Враження незабутнє, рішення далі вчитися бандури — категоричне. І ніякі сили його не зупинять.

Тоді також, користаючись з окремого дозволу для „соц-ворожих“, яким дозволялося набувати вищу освіту т. зв. заочним навчанням, тобто вдень працювати, а вечером вивчати прислану лекцію і надсилати письмову відповідь, Петро Гончаренко бере заочні курси Артемівського Учительського Інституту по факультету біології

ПЕТРО ГОНЧАРЕНКО
Довголітній голова Управи й адміністратор Капелі

й хемії. І кінчає їх екстерном за один рік з боязні, щоб ця нагода, бува, не увірвалася несподівано, як це тоді можна було сподіватися. І після цього стає заступником директора школи, а також керує музичним і хоровим гуртком. Працював багато, поводився обережно, був добрим фахівцем свого діла і це врятувало його від арешту.

Але не врятувало від почуття неволі, зневаги людської гідності і безнадійности. Режим, який міг так жорстоко знущатися над людьми і з таких низьких побуджень, нехтуючи елементарними вимогами справедливости і правди, такий режим міг змусити людину до покори зовнішньої, але ніколи до покори внутрішньої. А тому такий режим не міг ніколи вимагати від громадян ані вірности, ані пошани. А тому, коли прийшла війна, мільйони і мільйони покривджених відмовились захищати своїх поневолювачів. І пішли на захід, навіть до ворога, навіть на вигнання, аби лишень позбутися поневолення і знущань дома.

Під час війни Петро Гончаренко залишає свій рідний край. Спочатку залишає Донбас, перебуває деякий час дома на Київщині, а опісля їде до Німеччини.

З Капелею ім. Т. Шевченка, як ми вже згадували, він починає працювати від 1945 року ще в Інгольштадті, в Німеччині, і знов таки з майстрування бандур. Тоді вже вони разом з братом Олександром проєктують новий стандартизований тип цього інструменту, випускають 25 бандур і забезпечують ними цілу капелю. А опісля, коли переїхали до Госляру і працювали у капелі ім. М. Леонтовича, якою керував Г. Назаренко, вони в роках 1947-48 дали виробляють ці інструменти і випускають їх на бандурний ринок знов таки 25 штук.

Від осені 1950 року, коли захворів голова управи капелі П. Потапенко, П. Гончаренко почав виконувати його обов'язки, з якими вже й не розлучався, додавши хіба до цього ще й обов'язки адміністратора. А по суті — всі обов'язки господарства. Працюючи одночасно механіком одного підприємства, щоб заробити на хліб нашущий.

І жив самотньо, твердо зберігаючи статут холостяцтва. А коли питали чому, — могли довідатись, що там в Україні лишилась його дружина — вчителька і син інженер-кібернетик. „Маю дуже вперту натуру щодо осягнення цілі, але ніколи не за рахунок когось, а лишень за рахунок власних терпінь, праці та заходів... Капеля — моя ціль перебування на еміграції... І кара за гріхи супроти родини... Хоч це й сталося не з моєї вини“, — дуже рідко коли може сказати вам Гончаренко.

Мати таку мету, бути вірним ідеалам рідного народу і рідної рсдини, нести тягар насильного вигнання і вірити в добре — це

значить „мати вперту натуру“, а тому Гончаренко живе в Детройті, обвантажений обов'язками капелі, в ролі батька родини, віддаленої від нього глобальними просторами, і в ролі патріота вікової традиції.

І саме тепер, у ці роки кризи його ідеалу, він складав іспит свого приречення і склав його з честю. Капеля була врятована: працював день і ніч без відпочинку і як би там не було, в середині 1953 року у своїй бухгалтерській книзі червоним олівцем він зможе зробити такий підсумок цієї роботи: від початку 1951 року до літа 1953 року, за диригування Володимира Божика, капеля дала концертів звичайних 91, 4 репрезентаційні, один добродійний і дванадцять виступів на різних імпрезах. А це значить, що її час не був змарнований.

Весь цей час і опісля диригує капелею Володимир Божик. Нам дуже шкода, що ми не можемо подати про нього більше відомостей, бо, з невідомих причин, він відмовився нам їх подати, але загально треба сказати, що його діло в капелі було велике і ніколи не буде забуте...

Але історія писалась далі, час ішов і з ним також капеля. І вона вимагала уваги. І, розуміється, робились всілякі заходи, щоб її підтримати: було багато розмов, багато рад, багато зустрічей, багато поїздок. Багато говорилося про це при зустрічах в Інтернаціональному Інституті, де сходились новоприбулі емігранти. Там також зустрічались і друзі капелі, як, наприклад, випробований її друг композитор Василь Витвицький, як також знаний пластовий і громадський діяч Атанас Мілянч. Разом з Гончаренком вони радились над цими справами. Досить зацікавлена капелею була тоді і сама директорка інституту пані Аліса Сикелс. Гончаренко на власне ризико робив заходи організації нової концертної тури. Потребувались фонди. Пані Сикелс піддала ідею організації окремого товариства приятелів капелі, яке б взяло на себе обов'язки піклування нею. І обіцяла для цього допомогу інституту та свою особисту участь в роботі.

Негайно скликаються загальні сходи прихильників капелі, українського і не українського походження, та створено організацію під назвою Товариство Прихильників УКБ ім. Т. Шевченка,*) з осідком в самому інституті, де пані Сикелс відвела для нього окреме місце урядування.

Незабаром після цього скликано загальні збори і самого товариства для його уконституювання, вибираються керівні органи, на голову обрано знаного в Детройті доктора Г. Ларсона, його за-

*) Friends of the Ukrainian Bandurists Chorus, Inc. 111 E. Kirby, Avenue, Detroit 2, Michigan.

ступником інж. А. Мілянича, секретарство взяла на себе пані А. Сикелс, скарбником став Р. Сепел, музичним референтом В. Витвицький, правним дорадником С. Луцький. Далі пані Ф. Кеседі взяла на себе справу полагодження відпусток капелян, коли наставала для цього потреба. Членами були також О. Мор, А. Барбер, ну і, розуміється, невід'ємний П. Гончаренко, як представник самої капелі. І вже 24 липня ц. р. (1953) товариство було урядово заїнкорпороване як неприбуткова інституція, звільнена від податків.

Почалася праця, наради, засідання, плянування. Дуже багато часу уділяла цій справі пані Кеседі, особливо коли виникали якісь складніші проблеми. Найнято також окремого адміністратора капелі, яким став досвідчений у цих справах В. Цимбалістий і якому Гончаренко передав всі приналежні права й обов'язки.

Вироблено також солідний, на 10 пунктів, статут товариства з цілим рядом завдань, як „а) Культивувати і підтримувати кобзарське мистецтво, особливо діяльність Української Капелі Бандуристів; б) влаштовувати концерти і концертні подорожі К. Бандуристів; в) дбати за підготовку нових кадрів бандуристів, створювати стипендії для навчання гри на бандурі, організувати кобзарську школу; г) публікувати статті і книжки про історію кобзарського мистецтва; г) інформувати американські і канадійські кола про капелю та її мистецтво, д) сприяти творчій діяльності композиторів для збагачення репертуару К. Бандуристів новими творами та видавати ці твори“...

Зразу ж таки було укладено домовлення між Інститутом і Капелею в справі здобуття фондів на концертні поїздки. Інститут погодився перебрати на себе 50 відсотків суми з тим, що капеля доложить решту. А це разом значило 10,000 доларів. Отже Мілянич і Гончаренко мають роботу, але на виручку прийшли українські кредитівки і справу було полагоджено. Розуміється, позичково.

Не дармувалося також і на ідеологічно-пропагандивному фронті комітету. Там невтомний д-р Василь Витвицький мав повні руки роботи. Він писав і розсилав до всієї преси статті про капелю, працював над брошурою „Бандура і бандуристи“, яка вийшла цього самого року англійською мовою тут же в Детройті.

І взагалі не було дармуючих, всі члени комітету старанно працювали тижнями. Адміністратор Цимбалістий не міг сам справитись, то йому приділено було Василя Черненка, який виїхав „розгулювати“ по широкій Канаді. І, розуміється, з цілої Америки стягалися найкращі сили бандуристів і вже 7 вересня в Українсько-Американському Осередку при вулиці Карпентер розпочалися завзятіші щоденні проби.

**ДИРЕКТОР ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ ПАНІ А. СИКЕЛС (в темному) ТА АДМІНІСТРАТОР КАПЕЛІ
В. ЦИМБАЛІСТИЙ (з течкою) серед бандуристів перед виїздом в концертну поїздку.**

Адміністратор Цимбалістий під час своїх поїздок в справах організації концертів мав нагоду зустрітися з Григорієм Китасти́м і запросив його до співпраці. Спроба була досить удала. Управа капелі радо сприйняла вістку про готовість Григорія Китастого незадовго прибути до Детройту, що й сталося.

Підготовка до тури була вже в повному розгарі, реклямувалося капелю під диригентурою Божика, а тому треба було прихід Китастого рішати досить обережно. Боялися, що не всі на це погодяться, але вийшло якраз що всі. І капеляни, і комітет, і сам Божик. І всі були вдоволені.

Капеля мала знов двох диригентів, як це було свого часу в Німеччині.

А ще до всього цього додалося і само її зовнішнє оформлення.

Їх костюми були ще з часів таборових в Німеччині, вони порядно зносилися, а тому вимагали відсвіження. І виконав це ритуальне завдання найстарший з Китастих — Іван, який, крім свого мистецтва бандури, володів також ще й майстерством кравецтва. Капеляни дістали сині жупани і, як велить закон, малинові, як море широкі, оксамитові штани, а до того червоні чоботи.

Поповнено також і її склад. Запрошено цілий ряд нових вокалістів, як ось знаного соліста тенора Василя Тисяка з Торонто, багато інших видатних виконавців вокального мистецтва.

Отже капеля знов набрала вигляду, форми і сили і вже 3-го жовтня 1953 року вирушила в черговий похід. На цей раз почалося з Лондону в канадійському Онтаріо, а вже другого дня вернулися назад до Детройту, дали там великий концерт, а опісля вирушили званою дорогою на захід до Чікаго і Іліной, до Бісмарка в Норд Дакоті, до Міннеаполісу в Міннесоті. А звідтіль вже повернули на північ, у прерії Канади, на розлогі простори Манітоби, Саскачевану, Альберти, відвідали ряд міст, як Ріджайна, Саскатун, Гефорд, Принц Альберт, Вегревіл, Едмонтон... Довжелезні переїзди автобусом — 700-800 і навіть 1000 кілометрів за одним махом. Дороги скрізь биті, але сюди дуже вчасно звикла приходити зима, а тому почались снігопади, вітри, метелиці. Але капеля їхала далі, ніщо не могло її зупинити і вона скрізь співала, і її скрізь вітали... І проїхала здовж і впоперек Канадою, спочатку на заході, а далі повернула на схід, вже потягом, через ліси і простори до Квебеку.

Дали концерт в Монтреалі, а звідті повернули знов до ЗСА і почали там від Гартфорду в Конектикат, повернули на Пенсильванію до Філядельфії, Скрентону, Пітсбургу, далі назад до Сиракюз, Рочестеру, переїхали міст Миру в Боффало до Канади, побували в

КАПЕЛЯ З ДВОМА ДИРИГЕНТАМИ

Перший ряд (нижній) зліва направо: Г. Китастий — диригент, П. Потапенко — заступник, М. Лісківський, І. Китастий, Т. Півко, М. Шрубович, П. Гончаренко, Є. Цюра, Я. Панасенко, В. Божик — диригент.

Другий ряд: П. Міняйло, Д. Черненко, А. Малкович, О. Гончаренко, П. Мотуз, Д. Кравченко, Г. Махиня, Г. Попов, І. Зайферт.

Третій ряд: П. Садовий, Т. Лозинський, В. Поліщук, О. Садовий, В. Тисовський, І. Уманець. Фото 1953 р.

Гамільтоні, Торонто, Бредфорді, Кітченері, ще раз вернулися до Боффало і звідтіль назад до Детройту...

Подоріж була тяжка, з довгими переїздами („за що мене товариство досить бештало“ — П. Гончаренко), головне, що того року прийшла скоро зима, яка застала їх на півночі Канади і не лишала до самої Пенсильванії, Огайо і Мічігану. Снігопади, вітри, метелиці. Інколи так замітало дороги, що автобус не міг їхати, а до одного міста Шарону, що на границі Пенсильванії й Огайо, так і не доїхали. Дорогу занесено і мете несамовито, дві години до концерту, а перед ними 280 кілометрів дороги. Телефонують до отця Дякова в Шароні, що далі їхати просто неможливо, а тому концерт не відбудеться. Отець Дяків весь в розпачі, повна зала народу, благає приїхати, що там будуть чекати їх до півночі. Пробували їхати далі, промучились дві години і зробили всього 50 миль. Телефонують знов до отця Дякова, що таки не приїдуть. Старий був так схвильований, що аж розплакався. Стільки було вложено праці, розписалася про це вся преса і ось таке. Але годі щось допомогти. Сили стихії були непереможні. На щастя, це було на самому кінці тури. Цього дня переночували в дорозі, а на завтра були в Детройті.

Верталися з тріумфом. Весь їх комітет приятелів був на ногах, в залах інституту велике для них прийняття, кожний з бандуристів, крім нормальної платні, дістав 100 долярів нагороди... За витривалість, за успіхи. Бо справді мали успіх і не лишень, як звичайно, моральний, але також і доляровий. На цей раз каса була повна, бо після відчислення всіх видатків, включно з преміями, у ній лишалося все таки 8,000 чистоганом.

Температура настрою піднімалася, члени комітету загорялися до праці, зароїлося від ідей і плянів. Одразу було відкрито курси гри на бандурі.

Капля далі вперто змагалася зо всіма своїми клопотами і не думала здаватися. Робилися чисельні спорадичні виступи, плянувалися нові тури і навіть не забулися її тридцятилітні іменини, які 6 березня відсвяткувалися зо всіма приналежними ритуалами. Було, звичайно, багато промов, привітань, побажань, а разом також нових надій. І саме для цих надій було роблено такий ювілей. Пригадувалось собі і людям, що ось тридцять літ існує на плянеті така ось організована музична сила і чи не слід було б підтримати її для нових десятиріч.

І тим часом капеля зі спорадичного поривалася до чогось стабільнішого. Запляновано нову невелику туру, яку пущено в хід з початком нового 1955 року, далі під орудою все ще Китастого і Божика. Хоча адміністратором на цей раз був Василь Витвиць-

ТРІО ВЕТЕРАНІВ КАПЕЛІ НА ЮВІЛЕЙНІМ ВИСТУПІ
Зліва направо: П. Міняло, Г. Назаренко, Й. Панасенко.

кий. Концертували переважно по менших провінційних містах ЗСА і Канади. Шостого лютого капеля повернулася до Детройту з чотирма тисячами недобору. Іншого годі було й сподіватися, вона „обслужила“ лишень 9,450 слухачів, це цифра приблизно 2-3-х концертів, а видатки були для дев'ятох. „Не виплачується ніяк організувати такі короткі виїзди“, — резюмував опісля Гончаренко.

Розуміється, що робиться аналіза — чому не виплачується. Завузьке поле діяльності, їздили по тих самих містах, їх бачила та сама, переважно українська публіка, яка чула завжди ту саму програму. І траплялося це досить часто. А коли додати, що в багатьох родинах були платівки бандуристів, то їх вже знали напам'ять.

Отже, треба було з цим „щось робити“. І коли на осінь цього самого року плянувалося нову велику туру, щось на взір минулорічної, до її репертуару введено деякі новини. Додано нові точки. Пісня „Нас ждуть“ — композиції Г. Китастого, народні пісні „Темна нічка“ і „Ой, кум до куми“ в обробці В. Витвицького, інструментальна в'язанка народніх пісень обробки Китастого, „Била жінка мужика“ обробки Божика, історична пісня „Нечай“ обробки Г. Хоткевича, „Дума про Богдана Хмельницького“ — соліст Василь Тисяк, „Як стрільці йшли з України“ і „Акварель“ композиції Фоменка — соліст М. Мінський.

КАПЕЛЯ ПЕРЕД ВИЅДОМ В КОНЦЕРТОВУ ПОЇЗДКУ, осінь, 1953 р.

Перший ряд (нижній) зліва направо: Г. Китастий, П. Потапенко, М. Лісківський, І. Китастий, Т. Півко, М. Шрубівич, Є. Цюра, П. Гончаренко, Й. Панасенко, В. Божик. Другий ряд: Д. Черненко, А. Малкович, В. Полішук, Г. Махія, П. Мотуз, І. Зайферт, Г. Попов, Д. Кравченко. Третій ряд: П. Садовий, Ф. Погорілий, Т. Лозанський, З. М'який, В. Тисовський, І. Уманець, Ю. Тимченко, М. Борняк.

UKRAINIAN BANDURISTS CHORUS

ORIGINAL "This group is excited by the *original* color of the culture it celebrates."
—T. M. S., THE NEW YORK HERALD TRIBUNE

UNIQUE "The singing is so disciplined and resonant and the accompaniment so intricate and often so expertly counterpointed, that it is no extravagance to call it *unique* in our concert halls."
—Russell McLauchlin, DETROIT NEWS

AUTHENTIC "The Ukrainian Bandurists Chorus's singing is wholly *authentic*."
—J. S. H., THE NEW YORK HERALD TRIBUNE

UNIVERSAL "Its appeal will be *universal* — music for musicians, entertainment for theatergoer, and excitement for the jaded."
—J. Dorsey Callaghan, DETROIT FREE PRESS

COLORFUL "This group . . . is one of the most *colorful* and impressive heard here in a long time."
—Ralph Lewando, THE PITTSBURGH PRESS

WONDERFUL "They have wonderful voices but their hands are just as *wonderful*."
—Edward Wodson, THE TELEGRAM, TORONTO

ENJOYABLE "This concert was one of the most *enjoyable* ensembles to play before an audience at Music Hall in some time."
—Keith Marvin, THE TROY RECORD

Рекляма концертної поїздки капелі 1955 р. (спідня сторінка летючки)

КАПЕЛЯ В КОНЦЕРТОВІЙ ПОЇЗДЦІ 1955 Р. (Зимова поїздка)

Перший ряд, зліва направо: М. Лісківський, П. Міняйло, М. Шрубович, Є. Цюра, Я. Панасенко, В. Божик, Г. Китастий.

Другий ряд: А. Малкович, В. Кучер, П. Мотуз, Г. Махиня, Д. Кравченко, П. Китастий.

Третій ряд: І. Китастий, В. Тисовський, Д. Черненко, П. Поталенко, Т. Півко, П. Гончаренко, Г. Попов.

Четвертий ряд: М. Немежицький, П. Пахолук, С. Панасюк, І. Уманець, Ф. Погорілий, О. Садовий.

Відсутні на фото: З. М'який, В. Поліщук, П. Садовий, Ю. Тимченко.

**„Як стрільці йшли з України...“
заспіває Михайло Мінський, який завжди захоплював слухачів своїм співом.**

Було найнято нового адміністратора. Це була американка, досвідчена у цих справах, пані Н. Лойдл. Її завданням було організувати виступи у місцевостях, де ще капеля не була... Але і тут не зроблено багато. Зasadничо, ця поїздка, яка почалася 29 вересня, знов таки з Лондону в Онтаріо, а скінчилася 6 листопада в Детройті, не виказує майже ніяких змін. Приблизно та сама дорога і ті самі міста, разом 35 концертів і лишень, здається, в Бісмарку, Норд Дакота, концерт відбувся в чисто американському середовищі з ініціативи одного музичного товариства, у великій переповненій залі, на 3,000 глядачів. Допоміг тут д-р А. Жуковський.

Але й ця тура себе не виправдала. Мало того, що принесла вона 1,500 доларів нового недобору, вона поглибила також кризу загального наставлення до цієї справи. Всі довкруги були знеохочені. Тратилась надія, що капеля зможе стати на власні ноги. Бандуристи верталися до своїх варстатів праці і чулися цілком відверті розмови, і не лишень серед рядового членства, але й між провідними чинниками, що, либонь, досить тих випробовань і про нові намагання поїздок треба забути. І як наслідок цього — обидва диригенти покинули Детройт. Божик з родиною виїхав до Рочестеру у стейті Нью Йорк, а Китастих, пізніше, зі всілякими пригодами, подався аж до Сан-Дієго в Каліфорнії. Трохи згодом десь туди до Каліфорнії виїхав також і Божик. А покищо він, коли було треба, доїжджав з Рочестеру і капеля давала менші, окремі, принагідні виступи з тих чи інших святочних нагод.

І, як сказано, капеля залишилася без диригентів, але вся її основна сила, яка перебувала в Детройті, не зупиняла роботи, бодай тієї основної, як от проби, або окремі виступи з концертами. Підготував капелю до виступів на цей раз Петро Потапенко, а йому помагав Євген Цюра. Було видано також новий — число 4 альбом платівок... Розуміється, що всю господарську і адміністраційну роботу, порядком добровільности, виконував незмінний П. Гончаренко. Мав клопоти. Видані альбоми не продавались так, як би хотілося, виникали нові дошкульні грошові недобори. Але все таки капеля жила, її живчик бився, хоча й сповільненим ритмом.

І її хвиля постійно мінялася... Приливи і відливи... Надії чергувалися з безнадіями і навпаки. Її матеріальна база була побудована на хиткому ґрунті, зате вона була міцно спаяна морально. Формула, що її єднала, складалася з дуже тривких елементів... І ніякі сили матерії не могли здолати сили її духа.

І так, згідно з цими законами її буття, в середині 1956 року виринає ідея її концертної тури по Європі. Зрештою, ця ідея ніколи не переставала турбувати думку бандуристів, відколи вони перебра-

„ВЗЯВ БИ Я БАНДУРУ ТА ЙІ ЗАГРАВ ЩО ЗНАВ...“
Співає з капелею голівудський артист Володимир Палагнюк.

лися сюди за океан, але тепер, саме цього літа, вона набрала виразу конечности. Нагода також сприяла цьому. Тоді завітав до Детройту активний український діяч, інженер Андрій Кішка з Бельгії, який доповідав про потребу організації „Агенції інформацій та реляцій“, яка б мала завдання інформувати світ про українські справи. При цьому він також популяризував ідею заснування по різних країнах світу Товариств Приятелів України.

Розуміється, при цьому виринула думка запрягти до цієї справи також капелю, бож хто інший, як не вона, міг щось зробити більше у таких випадках. І, здається, цю думку піддали самі бандуристи, а пан Кішка виявив також зацікавлення нею.

Але ж це завдання гідне богів і як виконати його звичайним смертним людям з капелі? За їх теперішніх достатків... Одначе, навіщо вони мають отого свого характерника Петра Гончаренка? Це завдання якраз для нього крайне і хто, як не він, має з ним справитись. А навіщо також Товариство Приятелів Капелі? Панове А. Мілянчик, В. Витвицький, В. Довгань, В. Цимбалістий і інші, і інші. І всі разом, по-українськи, „громадою обух сталить“, взяли за це місійне післанництво.

З паном Кішкою нав'язуються ділові контакти, йому знов пощастило заангажувати солідного імпресарію, бельгійця Гастона Арієна, який береться організувати цю туру на процентових умовах, з тим, що капеля фінансує кошти підготовки й транспортації, що в загальному покищо мало виносити 30,000 долярів.

А де ж ті доляри взяти? Розуміється, що в цьому українському світі існує лишень одно їх джерело: українське громадянство. Звернутися до громадянства і воно дасть. Лишень горе в тому, що до нього звертаються у цій самій справі не одні бандуристи. Ціла організована система українства Америки побудована на цій саме матеріальній базі — на українському громадянстві. І Український Конгресовий Комітет Америки, і Комітет Українців Канади, і З'єднаний Українсько-Американський Допомоговий Комітет, і церква, і преса, і політичні партії, і наукові інституції, і багато інших всіляких фондів, великих, малих і найменших.

І між цими всіма комітетами та фондами триває постійна конкуренція. І всі вони переконані, що їх справа найважливіша, і кожний намагається зібрати якнайбільше... І своїх конкурентів вони не особливо охоче толерують.

І от до цього велетенського хору „дайте не минайте“ долучається також і капеля. І то з досить поважними претенсіями. Бо її початкові 30,000 долярів це лиш пропаганда. Десь з початком червня цього 1957 року імпресарію Арієн подає з Брюсселю, що остаточний проект його тури розрахований на 46 днів, від 10 лютого до кінця березня 1958 року, і що остаточний бюджет його підготовки вимагатиме 59,000 долярів. Отже другі вам 30,000. А щоб покрити різні інші видатки — треба зібрати цілі 100,000.

Ха-ха! Капеля бачила всілякі види, але такого ще не бачила. І це, можливо, один з її найбільших іспитів існування в Америці. Витримає чи не витримає? Покищо вислано Арієнові 11,000 і в її касі залишилось цілих 4.000. А тут треба 100,000. І як їх вичарувати? До цього часу рідко якій організації щастило таку суму роздобути... З дрібних датків переважно робітничого громадянства. І за такий короткий час. Навіть коли виїзд капелі до Європи було пізніше відложено на жовтень 1958 року.

Одначе цього чуда було dokonано і dokonав його, як це всі одногосно стверджують, Петро Гончаренко. „На протязі мого ділового контакту з капелею я переконався, що без Петра Гончаренка капеля перестала би діяти, або то і цілком завмерла б“ — згадував про це пізніше А. Кішка. Він лишає свою заробіткову працю на тижні, на місяці і без заплати посвячує всі дні і ночі справі підготування виїзду Капелі за океан.

Протягом цілого 1957 і половини 58 року було організовано величезну пропагандивну збіркову кампанію, було переборено величезні труднощі апатії, несприяття, ворожості, було мобілізовано сили громадські, церковні, політичні, культурні, було об'їжджено цілу Америку, відвідано всі організації, установи, редакції, парафії. Створено діловий апарат, найнято будинок під канцелярію, zatrudнено п'ять постійних співробітників, полагоджено сотні тисяч кореспонденцій... І треба тут ствердити, що все таки те саме українське громадянство і тут не завело. Розуміється, що вимріяні 100,000 не були зібрані, але все таки така сума, як брутто 73,000 була зібрана і це уможливило капелі виїзд до Європи. І цікаво також, звідки ці суми походили: отже, на листовні заклики було зібрано 40,000. Від різних організацій — 6,000, від збіркових комітетів і окремих осіб — 24,000, від українських центральних організацій, як УККА, УНС, УРС, „Провидіння“, УНО, КУК — 3,000. Доки ці суми було зібрано, коло 30,000 пішло на видатки. І все це разом вказує, що справа капелі для українського громадянства не була байдужою, дарма що траплялися ті чи інші перешкоди.

„Тепер ви готуетесь в далеку дорогу, щоб багатьом країнам і народам понести славу нашого інструменту — ми вітаємо ваш шляхетний задум і бажаємо вам повного успіху“, — говорилося у зверненні до громадянства Українського Конгресового Комітету. „Українська Капеля Бандуристів ім. Т. Шевченка — це не тільки найкраща мистецька одиниця, але також загальноукраїнський національний авангард, що піснею і бандурою здобуває прихильність світу для України“, — нагадував громадянству Комітет Українців Канади. Окремі звернення підписали митрополит Іларіон Огієнко, Іоан Теодорович, Максим Германюк. В такому ж дусі писала вся українська преса. А в „Свободі“ було видруковано окремий додаток (ч. 135, 1958).

У процесі цієї бурхливої мобілізаційної підготовки виринали все нові й нові вимоги й потреби. Комітет ТПК засідав перманентно. Дехто з його членів, як ось А. Мілянчик, мав навіть непорозуміння зі своєю будівельною компанією „Бірчкрест“, якої він був співосновником, бо він віддавав капелі більше часу, ніж своїй фірмі, що некорисно впливало на її бізнес. Дуже багато часу уділяв цій справі також В. Витвицький. Діловодом комітету був Іван Коцур. Звичайно, обговорювалось кожену точку роботи. Мобілізацію фондів, склад капелі, концертів виступи, справу костюмів, справу танцювальної групи, справу фільмування капелі і багато, багато інших справ, що їх завжди висував кожний новий день роботи.

І, як звичайно, було багато суперечок. П. Гончаренко, звичайно,

ТОВАРИСТВО ПРИЯТЕЛІВ КАПЕЛІ БАНДУРИСТІВ
ДО УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У ВІЛЬНОМУ СВІТІ

ЗАКЛИК

Українська Капеля Бандуристів ім. Т. Шевченка, що є одною з найбільших мистецьких цінностей українського громадянства на американському континенті, виспівала у західному світі понад пів тисячі концертів. Її слухали понад чверть мільйона чужинців, які завжди при слові **УКРАЇНА** пригадують собі миле враження, винесене з концерту Капелі. Ми часто не усвідомлюємо собі того, який важливий інструмент культурного вияву посідаємо. Ми не використовуємо його належно, як найважливіший засіб української пропаганди.

Коли Капеля виступила перед американським Конгресом і канадським Парламентом, то ті події зараховувались тоді до найважливіших з українського національного погляду, а Україна придбала нові ряди симпатиків з-поміж впливових політиків. То чому ж тоді не подбати нам про те, щоб Капеля виступила перед урядами країн Європи, Південної Америки та Далекого Сходу? Чому бандуристи разом з їх диригентами, Григорієм Кітастим і Володимиром Божиком, мусять працювати на підприємствах, замість того, щоб виконувати благородний обов'язок — виспівувати Україну? Чому ми не використовуємо Капелі, щоб тримати на душі зневірених, які піддаються підступній пропаганді большевицьких репатріаційних комітетів і попадають в лабетні смерті?

Це ті питання, які ми ставимо перед собою і українським громадянством вільного світу.

Відповідь на ці питання може бути лише одна: Зібрати засоби на перетранспортування Капелі до віддалених країн і вирядити її в місіюну подорож по вільному світу.

Тому Товариство Приятелів Капелі Бандуристів за згодою та підтримкою Українського Конгресового Комітету Америки та Комітету Українців Канади проголошує збірку на **ФОНД КАПЕЛІ**.

Зберемо менше — вишлемо Капелю лише до Європи, а зберемо більше, то зможемо вислати її

до Південної Америки, Австралії й інших країн.

В свій час Управа Капелі започаткувала була подібну збірку на закуп автобуса. Зібрані тоді 4.180 дол. зберігаються в Кредитовій Спілці м. Детройту. Звіти про хід цієї збірки подавались на сторінках преси. Ми свідомі того, що бандуристи мусять тратити свій дорогий час на підготування репертуару, тому на цей раз уважаємо на необхідне взяти обов'язок збірки на себе і притягти до цієї акції всі громадські організації.

Нашим ближчим завданням є вислати Капелю в ті країни, де є українські громади, щоб дати струненим за батьківщиною землякам духову розраду та підтримати їх на душі, а молодь стримати від асиміляції. Варто пригадати випадок, коли молодий американець, який раніше не признавався до українського походження, виходячи з концерту Капелі в Детройті (2. жовтня 1949 р.), заявив таке: "Я є гордий, що я українець".

Піднесімо клич "**КАПЕЛЯ КУЛЬТУРНИМ АМБАСАДОРМ УКРАЇНИ**" і переконаємо в цьому других. Успіхи Капелі — це будуть успіхи всієї української еміграції. Хай не буде жодного українця, який не причинився б хоч невеликою жертвою до цієї важливої справи.

Жертви в формі добровільних датків просимо надсилати на адресу:

**FRIENDS OF THE UKRAINIAN BANDURIST CHORUS, INC.,
111 E. KIRBY AVE., DETROIT 2, MICH.**

Всіх громадян і організацій, які бажали б спричинитися збірковій акції на місця, просимо звертатися також на вищезгадану адресу, і ми вишлемо потрібні для збірки інструкції та матеріали.

За Правління Товариства: **В. О. Голови імж. А. М. МІЛЯНИЧ**
Члени Правління: **Д-р В. ВИТВИЦЬКИЙ, П. ГОНЧАРЕНКО**

ПОДЯКА
Список ч. 2.

"УКРАЇНСЬКИЙ ПРОМЕТЕЙ" ч. 9.

ПОДЯКА
Список черга І.

Управа Товариства Приятелів Канелі Бандуристів вносить щирю подяку жертводавцям, які першими відкликнулися на наш заклик і внесли свої пожертви до Фонду Канелі Бандуристів, щоб уможливити її виїзд до лапівських країн.

Список жертводавців подаємо в порядку надходжень пожертв.

Мельник Галина з Детройту	\$ 1
Карпюк Михайло з Чикаго	10
Д-р Базар А. з Торонта	5
Мик. Мілянчик Атанас з Детройту	50
Д-р Пилипівський Василь з Детройту	15
Гончаренко Петро з Детройту	50
Усатюк Василь з Торонта	5
Д-р Гурко Іван з Клівленду	1
Донгань Василь з Детройту	100
Клепачівський Костянтин з Вермонт, Ілл.	1
Тумілович Іван з Торонта	6
Кулиняк Петро з Шелбіні, Мо.	10
Олександрів Олександр з Детройту	25
Слободян Г. в Торонта	5
Крахмільський Л. з Чикаго	2
Гончаренко Галина з Детройту	20
Каліновський Григорій з Белл, Кал.	5
Кваситник Михайло з Вестчестер, Ілл.	5
Лазенко Василь з Детройту	25

Всього надійшло на день 10. лютого 1957 року \$341

УПРАВА ТОВАРИСТВА

Управа Товариства Приятелів Канелі Бандуристів вносить щирю подяку нижчепереліченим жертводавцям, які склали свої пожертви до Фонду Канелі, щоб уможливити її виїзд до закордонних країн.

Федерация Стейту Мічиган, Детройт	\$ 100
Гетьманська Організація, Детройт	50
Гончаренко Ол., Детройт	50
Чоловічий хор м. Алентавін, Пенс.	47
63 Відділ Союзу Українок, Детройт	25
Авраменко Василь, Нью-Йорк	25
Д-р Цімура Я., Чикаго	20
Пп. І. К., М. Я., та В. Б., Бруклін	11
34 Відділ Союзу Українок, Когоз, Н. Й.	10
Третяк А., Клівленд	10
Гоголь І., Чикаго	10
Струг Л., Чикаго	10
Грцинівський М. Сан Франціско	10
Назаренко Дм., Клівленд	10
Косковський І., В'ндзор, Онт.	10
Прокіпів М., Нью-Йорк	10
Марнет Б. Л. Б., Ньюарк	10

По 5 доларів склали: М. Гандзюк з Вайнленду, Н. Дж., М. Боярський з Бриджпорту, Кон., Т-во "Волинь", А. Рознатозський, С. Якимець, С. Тимченко, М. Лойозський, П. Махлай, К. Лемчук, М. Маланяк та П. Сокол з Клівленду, А. Кисломед, В. Сковарон, д-р В. Лисий, Ю. Сем, П. Марфрей, проф. П. Гайда та Ф. Федоренко, Детройт. О. Івашенко та М. Ситник з Чикаго, Н. Діа'в, Л. Бурило, В. Осадчук та В. Дуб з Ньюарку, Ів. Вишняк та Ів. Будз з Мінеолі, Н. Й. Відділ ОДВУ з Пітсфілда, Мас., Ол. Пізнак з Лос Анжелос. Разом \$ 140.

По 3 дол. склали: Г. Зеленський, Нью-Йорк, Я. Горбенко, П. Далачко та А. Сиварчинський з Пасайку, Н. Дж. А. Геріон, І. Ярош, Е. Коломієць, Л. Левченко, Я. Приходько, А. Данчук, В. Яковенко, Н. Козар та І. Галатай з Ньюарку, Е. Кулинич та С. Галас з Мінеолі, Н. Й. Т. Малюк та Б. Хрун з Клівленду, М. Мацьопа з Піттсбургу. Разом \$ 54

По 2 дол. склали: І. Крас та Н. Горбач з Чикаго, Д. Горбенко та І. Яковенко з Юти, Н. Й. М. Моргун, В. Шепель, П. Горбенко, В. Стойник, А. Лазірко, Д. Петрашко, М. Мацьків, В. Мартинеш, Т. Гелепей, М. Мороз, З. Тиндик, М. Музика та С. Везніца з Ньюарку, С. Олійник, М. Кордубан, М. Смуток та Е. Ільницький з Міне-

олі, Н. Й. О. Валюк, К. Семенов, В. Усик, В. Сахандя, А. Валюк та Ф. Кенколада з Клівленду, Огайо, В. Никорчук, А. Маланчук, І. Тарнавський, Відділ УКК та І. Падай з Піттсбургу, П. Павлівський, І. Цайко, Я. Костюк та П. Чабан з Монтреалу, А. Трач з Ванкувер.

По 1 доларові склали: В. Стадченко та М. Врублевська з Чикаго, М. Манюкевич, Й. Кахійя та Я. Незенок з Юти, Н. Й. Н. Савка, Е. Бабій, Н. Гнойовий, В. Якимець, І. Карпюк, М. Могуз, В. Герула, О. Погорельський, П. Якименко, Я. Степанів, І. Плате-ницький, А. Копилянський та О. Рин з Мінеолі, Н. Й. І. Івашко, І. Кусій, Я. Галькович, І. Карпюк, В. Іважюк, П. Рещетло, С. Цвілюк, Д. Кіцак, І. Тошук, М. Гельма, В. Білецький та П. Зятин з Ньюарку, О. Телета, М. Лещук та П. Голік з Клівленду, М. Никорчук, І. Котрубський, А. Конюк, А. Гуско, О. Біляк, О. Еремей, А. Салодуб, П. Євдоким, Ю. Спасюк, Л. Котрубська та Т. Сірко з Піттсбургу, Л. Романюк, П. Чернюк, В. Будило, В. Романюк, Й. Барнич, Я. Нагірний, М. Корнієць, С. Град, В. Дадума та А. Махуб з Лос Анжелос, А. Курлак та В. Андрійшин з Ванкуверу, М. Козуб, Я. Кобилянський, В. Протасин, П. Горбунь, І. Божилко, М. Височанський, Г. Тис, П. Самотіл, Г. Крисова-тій, І. Лукляк, Г. Шлапак, О. Чайковський, З. Тур, П. Ченбалюк, В. Бушковський, В. Цимбал, П. Спіла, С. Дідав, О. Притуляк, В. Домарський, О. Ко-тик, В. Андрусів, І. Максимків, Т. Козуб, Е. Орніківський та Н. Кобилянська з Монтреалу. Разом \$ 89.

Всього зібрано на 10. V. 57. \$ 1.052.

Всього на списку ч. 2. \$ 711.

Зокрема вносимо подяку нашим приятелям, які збрали на підписні листи й квитанції наступні суми:

Ів. Будз з Мінеолі, Н. Й. — 36.50, Но-на Дідав, Ньюарк — 31.00, Ол-ра Дан-чук, Ньюарк — 70.00, Тих. Малюк, Клівленд — 71.00, Ів. Тарнавський, Піттсбург — 35.00, Відділ УКК в Ома-га — 40.00, Л. Будило, Лос Анже-лос — 24.00, М. Маленький, Чикаго — 39.00, Я. Глушевський, Монтреал — 36.00 та В. Андрияшин, Ванкувер — 5.00. Переважна частина цих сум увійшла до загальної суми збору.

УПРАВА ТОВАРИСТВА

FRIENDS OF THE UKRAINIAN BANDURIST CHORUS, INC.
111 E. KIRBY AVE., DETROIT 2, MICH.

висував все нові й нові вимоги, з ним переважно не годився діловод І. Коцур. Поставали затяжні дискусії. Гончаренка завжди підтримував Мілянчич... І, звичайно, перемагав Гончаренко. Розуміється, завжди йшло про засоби фондів капелі, які поступали дуже мляво, а видатки постійно зростали. Гончаренко завжди твердив, що треба зробити діло, а кошти знайдуться, а Коцур вимагав обережності, уникав ризика і „мав огляд на громадянство“... Але вони обидва взаємно себе доповнювали і баянсували, як от знаки плюс і мінус...

В ході цих справ виринала така драматична проблема, як зовнішнє оформлення капелі. Усі її дотеперішні засоби костюмів виявилися далеко не вистачальними. Вимагалось чогось більш ефективного і більш репрезентаційного. Капеля бо прибуде до Європи з Америки, а це багато значить. І потреба костюмів була такою очевидною, що проти неї не виступав навіть Коцур, дарма що це вносило до їх бюджету нові 5,000 доларів.

Проголошено конкурси на проекти костюмів, на фірмовий знак і на титульні написи діловодства. На фірмовий знак прийнято проєкт Миколи Бутовича, — куля, бандура і лавровий вінок. Для костюмів вибрано проєкт Івана Кубарського (Курочка-Армашевський), титульних написів і форми програмок — Михайла Дмитренка. Дмитро Черненко, як староста капелі, роз'їжджає по крамницях і вибирає матерії. Вимагалось того на 35 костюмів, переважно сукна, брокату, сатину, оксамиту. Замовлення виконала одна українська кравецька фірма з Лімінгтону в Онтаріо, контакти з фірмою утримував П. Потапенко.

І коли ті костюми були готові, бандуристи виглядали в них, як полковники Хмельницького під час бенкетів, а особливо ефективно виглядав їх найстарший побратим Петро Мотуз з тими своїми козацькими вусами. І возсідав він на сцені, звичайно, у центрі капелі і цим самим репрезентував її з позиції раси. Взагалі, капеля робила враження монументальне, а переважаючими її кольорами на цей раз були бежовий, синій, зелений, рожево-помаранчовий і червоний.

І в той час, коли в адміністрації велися всілякі оті калькуляції, маніпуляції, контроверсії — капеля робила також своє діло. Мобілізувала сили, робила проби, провадила маневри в терені. На початок 1958 року готовився невеликий випад в околиці здовж по лінії Чікаго-Боффало з спеціальною Шевченківською музично-мелодеклямаційною програмою. Бандуристи дали сім таких концертів, диригував В. Божик, деклямував М. Василенко.

А весною виїхала в терен квінтетна група — Потапенко, Мінський, Панасенко, Півко, Назаренко, яка протягом шести тижнів проїхала 9 тисяч кілометрів старим „Фордом“ Потапенка, залишивши

КВІНТЕТ КАПЕЛІ БАНДУРИСТІВ

який весною 1958 року довгий час концертував по Америці й Канаді збираючи фонди для поїздки капелі до Європи.

Зліва направо: П. Потапенко — керівник, М. Мінський, Т. Півко, Я. Панасенко, Г. Назаренко

по собі жниво 36-ти концертів і вливши до каси Товариства Приятелів Капелі Бандуристів 2,400 доларів.

І також десь цього самого часу почалось остаточне формування капелі для Європи. Прибув з Каліфорнії також Григорій КитастиЙ. Було запрошено цілий ряд нових видатних вокалістів, але початкова їх реакція не була сприятлива. В Товаристві КБ почали навіть тривожитись, що не набереться потрібної кількості капелян, але вже коли були готові костюми і призначено день першої проби всієї капелі, на сцену, замість дозволених 28-ми учасників, виступило 38, як мур, козаків і кожний з них один кращий другого. Диригенти Божик і КитастиЙ їх перепробували, хотіли було двох забракувати, але це їм також не пощастило. КитастиЙ заявив, що з таким складом не страшно змагатися і з капелею Києва, але в Товаристві ПКБ вибухла нова хвиля протестів. Це значило додаткові витрати, які не вкладалися до їхнього бюджету. Але остаточно погодилися на цьому всі. Капелья залишилася в складі 35 осіб.

А далі клопіт з танцюристами. Звичайно, капельяни не були звичні виступати разом з танцюристами, а там, в Європі, цього вимагали. Але де їх знайти? І щоб не везти їх з Америки, вважаючи, що кошт перелету туди виносить 800 доларів з особи, інженер Коцур пише до українських організацій в Європі, щоб вони там щось їм підшукали. Радили кілька танцювальних груп, але, після перевірки, імпресарію вибрав групу „Орлик“ з Манчестеру в Англії — прекрасна тринадцятка молодих дівчат і хлопців під орудою Петра Дністровика. „Це аматори, — писав Арієн, — але приходиться їх взяти“. Бо, як казали, іншого виходу не було.

А одночасно з цим Гончаренко має в пляні цю поїздку капелі зафільмувати і з цього приводу робити угоду з кіно-оператором Богданом Солуком з Торонто. Виробляють бюджет. Виходить 11,000. „Боюся, — пише пізніше про це Гончаренко, — представити це на засіданнях ТПКБ, бо не приймуть. Тому розбивав цю суму на частини 3 - 5 - 2 - тисячі, які представляв потроху, натрапляючи за кожним разом на спротив“. Але все таки і це пройшло.

Отже під осінь, на початку жовтня, капелья збирається на другу американську туру в своєму повному складі і європейським арсеналом репертуару. Відбувалися щоденні проби. Капелья фотографувалася. Вироблялися документи. Розсилалися комунікати до преси. На останні її проби завітали також два видатні знавці українського світу — Василь Витвицький і Борис Максимович: „Дуже радію тим, — писав з цього приводу В. Витвицький, — що бандури звучать так повно, свіжо і чисто... Саме тепер Європа переживає добу свого роду відродження інструментів з родини лютні, до якої належить

ПЕТРО КИТАСТИЙ З БАТЬКОМ ІВАНОМ
одягли перші костюми, приготовані для капелі перед виїздом до Європи.

також бандура. Інструменти лютневого типу входять не раз у склад симфонічних оркестр, для них композитори пишуть цілі сонати і концерти.

Отож, крім першорядного голосового складу капелі, її численний і знаменитий добір бандуристів — це запорука видатного успіху капелі і тим самим сповнення її місії“...

Відомий піяніст Б. Максимович особливо підкреслив „знаменитий добір голосів капелі, яких вона зі всією правдоподібністю не мала в такій якості і силі ще ніколи дотепер“... Максимович був за тим, щоб капеля творила „щось цілком оригінальне, нове і особливе“, а тим самим „кобзарі повинні співати невимушено, свobodно, спонтанно, а цього можна найскорше досягнути тоді, коли вони не слідкуватимуть за паличкою диригента“, тобто він був прихильником бездиригентного співу капелі. Але в остаточному і він погодився, що буде найкраще, коли певні жанри пісень диригуватиме КитастиЙ, а інші — Божик, а деякі з них можуть бути виконані і без диригентів.

Отже, капеля нового складу, у нових костюмах, готова. Залишається тільки зробити з нею маневри ще тут дома по Америці й Канаді. Обидва диригенти — КитастиЙ і Божик в повній формі. Виїзд призначений на 3-го жовтня до Клівленду. Даймо слово найавторитетнішій в цих справах людині, самому П. Гончаренкові: „Нарешті, костюми готові, фотографуємось в них зо всіх боків, робимо три роди чорно-білих знімок і одну кольорову, спішу розіслати перші копії до редакцій і замовляю 1,000 кольорових і 5,000 чорно-білих поштового розміру для продажу на концертах. Прошу старосту Дм. Черненка роздобути футлярі для костюмів. Знаходить дуже зручні і досить вмістовні на два костюми кожний. Все це складаю, оцінюю розмір багажу і бачу, що звичайним автобусом все це годі забрати; тут не лишень костюми, а й цілі гори програмок, карток, проспектів, жетонів, якраз повний автобус, а де місце для 38 бандуристів?

Поспішаю до автобусової компанії, зчиняю там цілу бурю, переміряємо автобуси і... немає виходу. Хоч бери два вози.. Але ж це подвійний кошт... Що скаже Товариство ПКБ? Нарешті, менажер компанії піддає думку взяти один на два поверхи „Семикрузер“, це коштуватиме лишень півтора рази, але зате все вміститься. І треба більше скласти завдатку. Але іншої нема ради.

Ми з інж. А. Міляничем щовечора ходимо по людях, які могли б підписати позички в кредитівках, позичаємо, де тільки можна позичити, бо щодня треба щось платити і все це тисячі. Я скрізь, де тільки можливо, до зарізу торгуюся і іноді щось вдається. Мілянич

піддає думку намовляти бандуристів до підпису позичок, але я боюся, щоб не внести цим замішання. Обдумую на всі лади, комбіную, хто може позичити, а хто лиш ручатиметься, з кожним треба домовлятися окремо, кожному, хто підписує позичку — ручуся за неї власним підписом і коли б це прийшлося за все відповідати, я не виліз би з цього за ціле життя. Але все пройшло гладко. Бандуристи підписались також кожний на п'ять сотень, відмовився лише один: мовляв, як щось там станеться, „тоді хату треба буде продавати“. Після проби, три дні перед виїздом, заходимо до кредитівки цілою капелею і дістаємо додаткових 16,000 позички.

Два дні перед виїздом робимо інформативні збори, а я, було, і перед тим помітив, що деякі радяться з диригентами, чи не було б воно гаразд старших віком і слабших здоров'ям залишити дома, бо чи видержать вони таку поїздку. Я вже й перед тим заявляв на зборах, що хто чується не добре на силах, то може, після цих домашніх концертів, залишитись дома, бо дорога буде тяжка, а ми не маємо ніяких спроможностей допомгти тим, що можуть лишитися в шпиталях. Це особливо відносилось до Міняйла і Тисяка, які вже на пробах виявляли виняткове виснаження і нервовість, а також ми побоювались за найстаршого побратима Мотуза. Але цей нам відповів: — Я все видержу — не турбуйтеся! — І таки видержав і дуже нам придався зі своїми вусами, веселими підморгами і величезним контрабасом. Запитував делікатно і Панасенка, але той відповів те саме, що й Мотуз. І треба сказати, що опісля в дорозі часто всі нарікали на втому, але ніколи Мотуз і Панасенко. Ми їх опісля, як найкращих переможців і найстарших віком, подали окремо на фільмових кадрах...

На цих також зборах кожний дістав готові документи і купу всіляких вказівок, як також хто з якою групою вилітає, бо вилітали ми двома групами і різними лініями. Я домовився з летунською компанією, що вона триматиме наш вилет в секреті, а бандуристи також довідувались про час відлету аж на летовищі. Зроблено це на їх власне домагання. Боялися советських саботажів, від яких можна сподіватися всього. Саме появилася в пресі вістка, що вони намагались тоді вислати до Європи бандуристів з Києва, але не встигли. Пізніші втручання їх амбасад до нашої поїздки все це підтвердили.

На цих самих зборах говорили й інші, а також обидва диригенти. Китастиий сказав, що капеля вже на передодні виїзду до Європи і коли вона набрала вже такої форми, то це є витвором незрілого часу. Я додав, що все буде добре, коли кожний з нас буде на своєму місці, бо тут ходить прс те, щоб це дало найкращі наслідки після такого масового вкладу праці й засобів...

Та ось і день виїзду. Думав було, що нарешті посплю бодай в автобусі, бо вже багато ночей не спав, але і тут не міг. Забагато піднесення, хвилювань і повного отупіння.

Обідня година 3 жовтня 1958 року. Їдемо до Клівленду, де будемо мати перший день „іспиту“. На сцені всі напружені, диригенти чергуються. Вже не пригадую, хто за ким чергувався, але все це випало зовсім щасливо. У солівці „По синьому морі“ новий соліст М. Бучовський взяв на тон вище і зірвався. Рятувати його береться Тисяк, але з поденервовання також не до ладу. Божик зупиняє хор і питає, хто заспіває сольо. Бучовський не розгубився і впевнено, з усмішкою, забажав повторення. Почали наново, сольо вийшло прекрасно, публіка йому „простила“ і обдарувала оплесками. Перша частина пройшла успішно.

Настала перерва. Пускають в рух всі наші, наперед заготовлені засоби мобілізації грошей. Я зі сцени закликаю купувати наші пропам'ятні книжки, фота, жетони та складати пожертви. Бандуристи пішли поміж публіку. Всі вже знають, на чому нам залежить і що все це діється для Європи. В результаті цієї ярмаркової маніпуляції наша каса за туру поповнилась 6,000 доларів.

А після концерту — прийняття для бандуристів, гостина, промови, побажання... Бандуристи бенкетують, але адміністрація працює далі. Скарбник М. Лампіка, адміністратор В. Черненко і я сам маємо повні руки роботи... Все збиралося, підраховувалось: складався акт, записувалося до книг, а виручку наступного дня висилалося до Детройту на заплата рахунків. І так було після кожного концерту“...

Лишень не на всіх концертах щастило їм зі збірками. Наприклад, у Боффало організатор концерту Чопик не дозволяє ніяких збірок ні розпродажів, бо там, мовляв, запрошено якихсь важливих гостей. У Пітсбургу знов дали дуже дешеві квитки вступу — всі по \$1.50 і зробили дорогу рекламу в англомовній пресі, яка себе не виправдала. В Торонто вперше загурчав фільмовий апарат Солука, коли в залі ресторану „Трокдеро“ відбувалося пишне прийняття для бандуристів, яке мало дати сподіваних 8-10 тисяч доларів, а дало лишень покриття видатків. В Торонто також вони мусіли залишити одного зі солістів В. Тисяка, який зовсім було розхворівся нервово. Але взагалі концерти відбувалися скрізь добре, публіки прийшло більше, ніж звичайно, каса поповнялася, овації були бурхливі.

Під впливом постійних розмов про можливі саботажі з боку советської агентури, яка в цих роках дуже було розпаношилась, було опущено поїздку на далекий захід Канади, як також капеляни

КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА напередодні виїзду до Європи восени 1958 року.

Диригенти Григорій Китастий і Володимир Божик

В першій ряді (нижнім) зліва направо: М. Мінський, Т. Півко, І. Китастий, Г. Китастий, В. Божик, П. Китастий, Є. Цюра, П. Гончаренко, Я. Панасенко.

В другій ряді: П. Міняйло, Д. Черненко, А. Малкович, В. Кучер, П. Мотуз, Ю. Ковінько, П. Марцінів, Г. Попов.

В третій ряді: В. Тисяк, Л. Лампіка, В. Бакум, Р. Комарницький, Г. Махиня, І. Гош, М. Бучовський, Б. Чаплинський, В. Бориско, О. Стронецький.

В четвертій ряді: П. Садовий, І. Зам'ятний, Ф. Погорілий, О. Семенюк, Т. Лозинський, О. Бартків, П. Пахолук, І. Косіковський. Відсутній на фото П. Потапенко.

були весь час насторожені, спостерігалось за всіма рухами довкола них, оглядалось перед виїздом автобус. „Саме в Торонто на прийнятті, — згадує Гончаренко, — я помітив, як до зайнятого розмовами Китастого весь час намагалися підійти двоє, для мене підозрілих осібняків. Питаю знайомих, чи не знають вони, хто ті люди... „А це ті, що плутаються поміж нашими й комуністами“, — один мені відповів. Я звернув більше на них уваги і не відходив від Китастого. І якось на один момент, коли Китастий опинився сам, вони одразу до нього. — „Бачу, що ви дуже стомлені, а я маю добру настоянку від втоми, чи не бажали б спробувати?“ — заявляє один з них. Китастий, мабуть, не придаючи тому значення, відповів: — Ні, дякую! — Повернувся і пішов. Ті були обескуражені, щось між собою говорили, я обдарував їх також „любезним“ поглядом і вони відійшли.

Поїздка капелі до Європи набирала все більшого політичного значення, отже можна було сподіватися всього“... — зазначає Гончаренко.

Після Торонто капеля вертається до свого Детройту. Це було вже 18 жовтня. Там у них день перепочинку, а після того дорога до Чікаго. Там також чекає на них розкішне прийняття, яке було приготоване Т-вом ПКБ, разом з Інтернаціональним інститутом та місцевим відділом УККА. Було безліч привітань, побажань, признань. За ними було два тижні успішної тури і, розуміється, бандуристи не могли не висловити свого вдовolenня.

Другого дня після прийняття бурхливий концерт у великій новенькій-новенькій на 3,000 місць Фордівській Авдиторії. Детройтці побачили зовсім обновлену свою капелю, бандури звучали дзвінко, голоси розлягалися широко. Заля бушувала від овацій.

У перерві вийшла на сцену відома українська діячка, а також президентка міської ради Детройту, Марія Бек, яка привітала бандуристів з їх успіхами, а також зачитала резолюцію міської ради, якою уряд міста Детройту стверджував, що члени капелі присвятили себе благородній справі не лишень збагачувати нашу культуру своїм унікальним виконанням мистецтва, але також зберігати і пропагувати справедливі ідеали українського народу. А також. „Ця гарна музична група гордо репрезентує Детройт як своє місто і в цьому значенні, як детройтська музична організація, вона вирудажається в подорож по Західній Європі“...

Заля прийняла цю декларацію бурхливими оплесками.

І треба додати, що, поруч зо всіма іншими справами підготовки цієї тури, Гончаренко і інженер Кішка поробили також окремі заходи в департаменті закордонних справ Америки і по всіх її євро-

COMMON COUNCIL OF THE CITY OF DETROIT

Resolution.

Ukrainian Bandurist Chorus

WHEREAS, The Ukrainian Bandurist Chorus Group had its origin in 1923 in Poltava, but because it refused to submit to the harsh Communistic State Control thus resulting in the liquidation or banishment to Siberian labor camps of many of its singers, directors and composers; and

WHEREAS, During World War II most of its members, after individual harrowing wartime experiences, attained the status of free men and, as a reorganized unit while in camps for displaced persons, traveled throughout Germany performing before United States troops and civilian audiences; and

WHEREAS, In 1949, through the efforts of the Ukrainian American Relief Committee, the Chorus came to Detroit continuing its artistic efforts on a part-time basis, while endeavoring through various even menial jobs to become self supporting; and

WHEREAS, In appreciation for the liberty and privileges of citizenship, with which United States their adopted country has endowed them, its members have dedicated themselves to the noble task of not only enriching our culture with their unique performances, but, also, preserving and proclaiming the avowed ideals of the Ukrainian People, whose belief in God, Truth, Justice and Freedom have not and will not be eradicated despite the destructive efforts of the Soviets; and

WHEREAS, This fine musical group proudly claims Detroit as its home and, in its capacity as a Detroit musical organization, is embarking upon a tour through Western Europe; NOW, THEREFORE, BE IT

RESOLVED, That this Common Council hereby publicly recognize and commend the Ukrainian Bandurist Chorus for its exceptional artistic contribution to our community for the past nine years and, at the same time, express its best wishes for overwhelming success in the above mentioned tour.

Mary V. Beck
President, Common Council

Ed Carey

W. G. Rogers

Edward J. ...

John W. Smith

James H. Lincoln

Eugene ...

William J. Patrick, Jr.

Blanche ...

Thomas Leadbetter
City Clerk

Chas. ...
City Treasurer

Louis E. Miriani
Mayor

пейських амбасадах, щоб ті взяли капелю під свою опіку і рекомендували її європейському громадянству. З цього приводу асистент секретаря закордонних справ (Департамент оф Стейт), Вільям Б. Мекомбер, писав конгресменові А. Е. Йогансеніві: „Департамент з приємністю прийняв до відома плян бандуристів (поїздки до Європи), тому що така заморська подорож може сприяти більшому зрозумінню на чужині істотних справ та збагатити вклад до культури Америки народами різних країн світу“... І пізніше, коли капеля перебувала в Європі, вона діставала завжди дуже щирю опіку всіх представництв ЗСА.

А 19-го жовтня, в Чікаго, в аудиторії школи Шопена, відбулося два їх останні концерти перед виїздом за океан.

НА СХІД ДО ЄВРОПИ

**Кобзо! Давно ми з тобою
по світу блукаєм.**

П. Куліш

Небувала, першорядного значення, подія: Українська Капеля Бандуристів ім. Т. Шевченка, складена з громадян З'єднаних Стейтів Америки, виїжджає до Європи з Детройту. Не з Полтави і не з Києва, а Детройту й Чікаго. Символіка величезного значення, до якої наша історія ще не раз буде вертатися. Щоб належно з цим розібратися.

**Десь за морем право, честь,
за океаном совість...**

— казав колись вражливий на такі феномени, ранній поет Павло Тичина. Українські кобзарі не багато могли б до цього додати. Їх довга історія дає для цього невичерпальні докази.

Це був понеділок, 20 жовтня, типовий осінній не холодний, ясний день. Величезне місто Чікаго. Учора бандуристи відспівали свій концерт, дві-три години спали в готелі, а раннім-ранком, біля п'ятої години, їх перша група з летовища О'Гаре, літаком Пан-Амерікен, вилітає до Нью Йорку з напрямком на Мадрид в Іспанії.

Їх друга група, з того ж летовища, вилітає аж вечером у 11-ій годині в напрямку Монтреалу. „Наш літак з другою групою, — пише про це прекрасний соліст-баритон Михайло Мінський, — піднявся десь по годині 11-ій. Погода пречудова. Минаємо Детройт, Торонто, Монтреаль... Тут пересадка і в скорім часі ми над океаном.

Ніч. Небо зоряне, внизу останні вогники якогось острівця. Дехто починає дрімати, декому перешкоджають мотори, які гудуть зі страшною силою“...

До англійського летовища вони мали прибути біля другої години ночі, але тому, що між Чікаго і Європою п'ять годин часової

різниці, вони прибули туди просто на сніданок. І це ще не Англія. Це лишень порт Шеннон на східньому побережжі Ірландії, хмари і тумани застеляли його краєвиди, але кожному і так було приємно відчутти під собою „старий край“. Довго тут не бавились, літак здійснюється, летить далі і по кількох годинах перед нами показався Лондон.

У Лондоні перекуска, довша зупинка, якісь там клопоти з доплатою багажу, пересадка на інший літак і ось вони знову в повітрі, знов внизу сіро-синява вода, далі безхмарна, затягнута серпанком осени Франція, ще далі Піренеї, здавалось безлюдна Іспанія, а там і Мадрид. Сонце, південь... Літак повільно приземляється, пасажири вдоволено посміхаються. Дяка Богові! Довга небесна дорога за нами, а перед нами митний уряд Іспанії.

Обідня пора. Їх зустріли А. Кішка, студент Б. Цимбаліст і подорожній адміністратор цілої тури Гелеманс. Всі були втомлені, ніяких особливих привітань, а до того митна сторожа затримала О. Семенюка. Щось там не гаразд з вимовою, але пан Цимбаліст, як знавець місцевих звичаїв, одразу підказав, що хочуть хабаря. Вони, мовляв, завжди люблять попастися на американцях. І справді, кілька чарівних долярів змісця направили всі недотягнення. Формальності полагожені, від'їзд до готелю „Насіональ“, радісна зустріч з рештою колег. Тут також і танцювальна група „Орлик“. Готель імпазантний, розкішний, все в іншому стилі, як вони звикли бачити. Стара Іспанія не любить надто швидкого руху, обслуга дуже чемна, кельнери у фраках і всі добре говорять по-англійськи. Доляри тут також в моді, за один папірець з голівкою Вашингтона тут дають 52 пезети. А тому і харчі порівняно дешеві.

З цього приводу наймолодший П. Китастий інформує листом своєю дружину Ліду в Детройті: „На обід їли еспанську тортілу, запечену в омлеті — овочева мішанина, щось як наш перець. Добра. Ціни дешеві. Пляшка вина 6 пезетів (16 центів)“.

А другого дня, у середу зранку, велика проба і також з танцюристами „Орлик“... Розуміється, що було багато нервових зривів, багато суперечностей у темпах, але згодом усе це було устійнене і вони „не без страху“ чекали на ту судьбоносну одинадцятую годину вечора, від якої може багато залежати в майбутньому. Аристократична Іспанія любить години пізні — обід о сьомій, концерти щойно перед північчю зі закінченням о другій ночі.

„Палячіо де ля Мюзіка“ — старий, помпезний, виключно для концертів, клясичної, ренесансової архітектури. Після американсько-канадійських, переважно модерних заль, бандуристи почувуються тут, ніби в храмі. Все тут величне, за винятком гардероб, які,

НА ЛЕТОВИЩІ В МАДРІДІ

очевидно, не будувалися для такої навали українського козацтва з Америки, а тому видаються їм дуже тісними.

Але все йшло за порядком, всі до секунди на місці, перед одинадцятою годиною сцена готова, напруження й хвилювання сфорцандо. Це ж бо зустріч з еспанцями, а ті в таких справах експертіозо.

Минають вже не години, а хвилини, секунди. Козаки стоять лавою... Ті, що спереду, тісніше затискають свою зброю. І, нарешті, тяжка, темнобронзова завіса пішла вгору і перед їх очима виринула глибока, щерть переповнена заля, з барвисто оздобленими бальконами й льожами. Маса білих манішок, яскравих суконь. Очі чорнобривих еспанок горять, заля вмить вибухає оплесками. Першою точкою црограми було: „Граї, кобзарю“ — композиція Китастого, далі „Пісня про Залізняка“ — аранжировки Стеценка з солістом Ф. Погорілим, ще далі бурхлива „Закувала та сива зозуля“ Ніщинського з солістом Бучовським. А вже після цього, для побожних еспанців, подали божеську „Херувимську“ Бортнянського. Незрівняні акорди цього небесного гімну поняли душу публіки. Буря оплесків і тупотіння ніг — найкращий для цього доказ. На душі бандурного козацтва стає радісніше. Весь перший розділ програми зі семи точок з такою „кантус фірмус“, як „Байда“ на завершення, закінчився під довготривалі, справді бурхливі і щирі оплески всієї залі і бандуристам стало ясно, що ця їх перша місія на континенті Європи буде великим, як не матеріяльним, то моральним успіхом.

На перерві зайшов до них за куліси американський амбасадор Джан Дейвіс Ладж зі своєю дружиною, який захоплено привітав капелю з її успіхом, а два дні пізніше він передав на руки А. Кішки урядову подяку: „Концерт, що його дав 22 жовтня хор українських бандуристів разом з танечною групою „Орлик“, був розкішний. З приємністю висловлюю моє особисте вдовolenня з приводу цієї надзвичайної музичної події в Мадриді. Всі були дуже вражені високим артистичним виконанням та якістю, як хороших так і танечних точок.

Прошу передати найкращі привітання і побажання диригентам хору панам Китастому і Божикові, як також керівникові танечної групи панові Дністровикові зі всіма їх талановитими виконавцями обох груп. Я надіюсь, що спогад про цю подію залишиться таким же тріумфом, як і було їх виконання“.

Бо це дійсно було тріумфом, а друга частина концерту була ще бурхливішою і спричинилися до цього, як звичайно, буревійні українські танці, що їх темпераментні еспанці зуміли оцінити належно, будучи самі завзятушими виконавцями свого знаменитого „фляменко“ з його жагучою мелодією ритму і грації. І як контраст

до цього, не меншим успіхом користалися і такі наші лірично-сентиментальні речі, як „Ой, ти дівчино зарученая“ або „Тихесенький вечір“ зі солістом Богданом Чаплинським, що їх у нас, звичайно, не конче всі шанують, а тут їх викликали „на біс“ з надзвичайною настирливістю.

Розуміється, що присутній тут кінооператор Б. Солук заповідливо орудував своїм гучним апаратом, не всім це подобалось, але ради не було. Його завдання і стратегію було обговорено ще в Детройті і тут це все належало лишень до сумлінного виконання цього обов'язку.

Після концерту за кулісами цілі армії поклонників бандури і збирачів автографів. Було дуже помітно, що наші козаки завоювали не тільки прихильність публіки, але також серця багатьох чарівних еспанок.

Про це свідчила також мадрідська преса. Другого дня вона принесла 29 пресових відгуків і все прихильних. Ось, наприклад, рецензент часопису „Я“. „Дисципліна хору досконала... інтонація точна... велике багатство засобів... добрі голоси чисельних солістів“... Газета „Мадрид“ писала про це під заголовком: „Прекрасне виконання хору бандуристів в Палячо де ля Мюзіка“.

Розуміється, що цей успіх капелі був розрадою не лишень бандуристів, але також і танцюристів „Орлика“. Одна з їх учасниць Ольга Солонинка нотує про це у своєму щоденнику: („Шлях перемоги“) „Вівторок, 21.10. Балетмайстер поїхав на леговище зустрічати бандуристів (першої групи). Ми не могли мати такої приємності, бо було мало місця в автах. Після обіду нас запросили до американської амбасаді на спільне прийняття з бандуристами... Зустріч з українськими студентами в Мадриді була чудова“...

І справді, мадрідські студенти зробили багато, щоб їх співаючі і танцюючі гості були вдоволені. Це було для них також святом.

„Середа 22. 10. — продовжує свої нотатки Оля Солонинка. — Сьогодні перший наш виступ. До театру їдемо автобусом. Всі зворушені, нервово напружені... В танці відчуваємо брак нашої музики, до якої ми привикли. Замало було проб з бандуристами. Вони і ми нервові. Але театр був переповнений і люди в ньому чудові. Перший виступ був тріумфом. Чому й інші мали б бути інакшими? Дивимось уже сміливо в майбутнє“...

І найближчим таким їх майбутнім була Барсельона — романтичне, тепле, блакитне місто на краю східного побережжя Піренейського півострова, де вже не було ані українських студентів, ані американського посольства, хоча концертна зала мала ту саму назву — „Палячіо де ля Мюзіка“ і була вона ще повніша, ніж у

В часі перерви американський амбасадор в Мадриді Джан Ладж дякує диригентові Г. Китастому за чаруючий спів капелі. Між ними інж. А. Кішка, адміністратор Європейської тури.

Амбасадор Джан Ладж з дружиною серед бандуристів після концерту в Мадриді

Мадріді, виконавців до втоми викликали „на біс“, а місцевий упорядчик цієї справи, сеньйор Рікардо Боаделля, запевняв, що такого чуда, як ця капеля, він ще не чув, а його секретарка, сеньйоріта Марія Солянич, — катальонка зі слов'янським прізвищем, навіть розплакалась, запрошуючи приїхати до них вдруге і вже не на один концерт, а бодай на три-чотири. Вона також говорила, що вони, катальонці, мають подібні до наших аспірації незалежності свого народу, але вони не можуть показати себе так у світі, як це роблять українці, які могли на еміграції вирядити у світ таку могутню капелю.

Наймолодший Китастий спішив сповістити про це свою дружину в Детройті: „За якусь годину відлітаємо з Барсельони. Як і в Мадріді, концерти пройшли з несподівано колосальним успіхом. Співали тут не в звичайній залі, а просто у храмі Орфея — така багатюща орнаментована різьбами, мозаїкою, статуетками, колонами святиня мистецтва. Чуємось добре“.

І дійсно, за якусь годину, літак знісився понад Піренеями, несучи на своїх крилах магічну громаду кобзарського чару в напрямку світової столиці муз і грацій. „А там десь сонце і Париж“ — із заздрістю казав колись Максим Рильський. І справді, було сонце, були гори і був Париж. О годині четвертій були на його летовищі, а ще за годину — у готелі Брайтон, на рю де Ріволі.

П. Гончаренко оповідає, що місцевий імпресаріо Кльод Жіро, усадивши на летовищі всіх до автобусу, запросив його й інженера Кішку до свого авта. Було видно, що він має добрий настрій і що все тут вийшло гаразд. Але воно тут не конче було гаразд. Як тільки появились у пресі перші вістки про приїзд капелі, — оповідав Жіро, — його покликали до советського амбасадора, який вимагав, щоб у зв'язку з цією капелею не вживати слова „українці“. Які вони, мовляв, українці, коли мають американські пашпорти, а до того ще й коляборанти з німцями. А пізніше, казав Жіро, безперервно набридали йому з телефонами й візитами, вимагали та погрсжували, що вони урядово доб'ються, щоб концерт взагалі зняли. Прийшлося їм пообіцяти, що фатального слова українці не будуть вживати, але вже перед самим концертом Жіро написав про капелю таке: „Це американські громадяни, які лишили свою батьківщину Україну, бо їх там переслідували за плекання національної культури. В Америці вони найшли ґрунт для дальшого плекання своїх традицій і ось уже з Америки привезли нам сюди українську пісню і танок.“ З неприхованим вдоволенням показував Жіро число газети зі своєю заявою.

І справді, можна було сподіватися багато неприємного, але

Жіро заявив, що нема чого турбуватися, бо були вжиті всі заходи, щоб вони нічого не зробили.

І далєбі, вони не могли нічого зробити, байдуже як їм цього дуже хотілося. А тим часом, у готелі наших летючих кобзарів зустріла ціла зграя журналістів, як також не менша зграя земляків з ахами, охами, обіймами, лобизаніями, щоб уже за годину їх знову всадили до автобусу і повезли до американської амбасад, де їх зустрів директор культурних зв'язків на Францію містер Коді і де, у великій залі, відбувалася ще одна церемонія привітань, розмов, інтерв'ю, а згодом перекуса з невідмінним бурбоном і содою, а при цьому, деякі з кобзарського братства, віддаючи шану традиції цієї країни, вважали, що слово „віски“ звучить тут не дуже милозвучно, а тому заповідливо наполягали на шляхетне „шампань“ і користались ним, як делікатно висловився про це М. Мінський, „до останньої спроможности“ . . .

На щастя, цього дня не було концерту, а тому капеляни, байдуже під яким настроєм, вирушили оглядати Париж і тільки тому, що кожний, одинцем чи групою, мав свій власний плян оглядин, сьогодні не легко сказати, хто з них і де що бачив, але в кожному випадку всі щось бачили і майже всі, як пізніше виявилось, бачили вежу Айфеля, як також, здається, кожний з них не забув бодай пляшечку „Коті“, заплативши лишень трішечки дорожче, ніж його ціна в Детройті. Але без жертви нічого не робиться, коли ходять про автентичність.

Але це лиш один такий ледачий і гулящий день в Парижі. Завтра, в суботу, з самого рання проби, усіх попереджено, що від концерту в залі Пале де Шайо залежить так само багато, як від суконь сальону Діора або парфумів Коті. А тому, капеляни, увага! Дисципліна фермо, уважність тропло, виконання абсолюте.

Приїхав з Бельгії головний імпресаріо Арієн і також імпресаріо на Англію Ван Вайк. Побувавши на пробі, вони були захоплені. Арієн радив не робити на сцені підвишень в три ряди, а сідати півколом двома рядами. І ця його рада виявилась дуже практичною.

А перед дев'ятою годиною всі на своїх місцях, точно о дев'ятій піднялась завіса. Велична, модерно устаткована заля, з пречудовою акустикою, виповнена парижанами, починається суд і засуд і не було вибору.

І коли це сталося — всі були згідні, що такого виконання, як було цього судьбоносного вечора в Пале де Шайо, бандуристи ще не пригадують, диригент Божик перетворився у магічного жреця, від якого на всі боки промінювало надхнення, це заражало капелян,

а через них і цілу залю. Авдиторія наладована чаром найвищого напруження і коли найделікатніше піаніссімо переходило в буревійне фортіссімо, зливаючись з акордами дзвінких бандур, — серця і душі слухачів повзносились горі разом з могутнім „Алилуя“ і створили ту гльорію, що її може дати лишень поєднання гармонії щастя земного й небесного. Буря оплесків, що після цього зривалась на залі, найкраще свідчила, що це істинно так.

На душі бандуристів ставало від цього також легше, знято тягар непевнсти, настрої підносився, темперамент набирав сили, кожна струна наливалась надхненням. „Українська душа, як казав Мінський, розгорнулася“ . . .

А там полилась молитовна лірницька мелодія „Почаївської“ з її багатством віри, простоти і мелодраматичности, а там знов збурилось і заграло Синє море, запорожці ринули на хвилях „братів визволяти, слави здобувати“, а далі Байда з його бравурною непокорю, титанічною відвагою і безсмертною волею, яка повзносила його понад володарів землі до висоти титанів і богів.

Заля відповідала на це — браво, біс, буревій оплесків. А опісля за кулісами не протиснутись за журналістами, смакунами мистецтва, збирачами автографів і, розуміється, красунь-парижанок, яким хочеться бодай доторкнутися до отого дивовижного велетня, з якого виривався такий бас, що від нього здригалися стіни. А дід Мотуз, ніби дід Мороз, з тими своїми запорозькими вусами, не встигає роздавати підписи — єдина його мова, якою може тут пописатися.

Гастон Арієн також вдоволений, в розмові з Китастим він виявив своє захоплення капелею і обіцяв їй успіх, дармащо в європейському світі діяло проти неї багато всіляких темних сил.

Друга частина — диригент Китастий, видалась блискучою. Хор був розбитий на рухливі групи. Ціла велика сцена барвіла кольорами. „Тихесенький вечір“, бравурний Тютюнник, меткий козачок, бурхлива коломийка, нестримний гопак. Плетиво звуку, рухів і жарту. Панна Оля з „Орлика“ поспіхом нотувала у своєму записнику: „25. 10. Черговий тріумф. Театр у Парижі великий, прекрасний. Сцена простора. Ми всі впоєні щастям успіху українського мистецтва і нашого особистого“ . . . А відоме „Ле Фігаро“ з цього приводу казало: „хор бандуристів, що емігрував 1949 року до Америки, навіть після численних там виступів, не підпав впливові американських смаків, а задержав пісенну традицію своєї батьківщини. Це були гарні, теплі голоси, які співали під акомпаньямент інструментів дивної форми, але надзвичайних можливостей. Публіка Парижу прийняла їх дуже тепло“ . . .

Одна з радіостанцій Парижу подала також дуже добру оцінку концерту, а газета „Парі де Суар“ подала замітку, що коли відбувався концерт бандуристів, було викликано посилення поліції, бо 700 осіб, яким забракло квитків вступу, штурмувало театр.

Другого дня капеля виступила на телевізії. Цього ж таки дня Кльод Жіро порадив бандуристам переговорити з представником італійсько-французької фірми „Аверс“, з яким було домовлено, що з Риму прибуде режисер О. Блазетті, який зфільмує капелю.

Також протягом цієї теплої гарної неділі, капеляни мали нагоду зробити прогулянку автобусом по Парижі, а при тому склали квіти на могилу Симона Петлюри на цвинтарі Монпарнас. А під вечір українське громадянство Парижу влаштувало в готелі бандуристам прийняття, на якому зійшлися чи не всі представники українсько-паризької колонії.

А ввечером, у тій самій залі Пале де Шайо, відбувся їх другий концерт, який пройшов з не меншим успіхом, як і вчорашній.

А далі на черзі була Швайцарія. Цюріх.

Капеля неохоче прощалася з Парижем у понеділок 27 жовтня. Літак Свіс-ер відлітає з Парижу о годині 11.20 і приземлюється в Цюріху о 12.55. Це всього година і тридцять п'ять хвилин лету, але для капелі це величезні зміни. На землі, в повітрі, у настроях, в успіхах. Прекрасні гори, прекрасне повітря, прекрасний готель Трумпі, як також прекрасна Гроссер Конгрес Зааль. Лишень менше прекрасні їх успіхи. Свіже, гостре, гірське повітря не добре вплинуло на голосові органи співаків. Грипа, бронхіт хижо накинулись на несподіваних прибульців. Рятувати ситуацію на сцені прийшлося тій решті найвитриваліших. Не було гаразд і з реклямою концертів — лишень самі афіші і кілька скромних згадок в газетах. І потрактовано наших кобзарів лишень як росіян, тих, що роз'їжджають з балалайками і які вже досить набридли швайцарцям. Велика цюріхська зала Конгресу світила пустою, 330 слухачів, що проти паризьких 2,880, творило істотну різницю... Мовляв, швайцарці на виступи незнаних виконавців не ходять.

І, на жаль, це саме повторилося в Льозанні, Женеві і Базелі. Видно, що ці люди мають дуже вироблену національну солідарність, дармащо походять аж з трьох етнічних груп. Хоча наша коресподентка з „Орлика“ панна Оля не була зневірена. „Вівторок, 28. 10. Літак міняємо на потяг. Годину прийшлося чекати, поки прийшли наші вагони, а було досить холодно. Дорога (з Цюріху) була гарна і ми не зчулися, як перед нами Льозанна. Після обіду маємо досить вільного часу, отже оглядаємо місто. Повітря досить холодне. Це чарівна місцевість, театр (до Больйо) також чарівний.

Після богослуження бандуристи з церкви ідуть на цвинтар, щоб вшанувати світлу пам'ять Симона Петлюри.

Складання вінків на могилі св. пам'яті Отамана

Сцена першоклясна. Заля заповнена, публіка повна прихильності. “І може панна Оля мала рацію, бо все таки Льозанна дала двічі більше слухачів, ніж Цюріх. Наймолодший Китастих писав до Детройту з Цюріху: „Тут така тиша, спокій, стабільність, що аж зло бере“, а вже з Льозанни подав трохи оптимізму: „Концерти проходять з успіхом. Самі росіяни признають, що ми кращі від Жарова“, хоча вже з Женеві його настрої злегка міняється на лірично-глузливий: „Їздімо потягами по Швайцарії. Так хороше... Легко... Що не місто — дефіцит. Концерти з величезними успіхами проходять при порожніх залах. Наша швайцарська фірма виявилась ні до чого“ ...

П. Гончаренко з деякою іронією пригадує собі свою розмову з їх менажером Ф. Фребре в Льозанні.

— Тут, — казав мосьє Фребре, — завжди так буває, коли виступає малознана група... — Але, щоб підбадьорити свого гостя, він додає: — О! Тут, в Льозанні, є трохи росіян... Тут же колись і ваш цар бував... То може й каса буде...

— Але ж ми не росіяни, а українці, — дискутує Гончаренко.

Але той спокійно відповідає:

— А хіба це не те саме? Ми ось тут, у Швайцарії, маємо і німців, і французів, і італійців, але всі ми швайцарці...

Отже, про що тут сперечатися? Але зацитувати швайцарську пресу з цього приводу досить приємно. „Тагес Анцайгер“ і „Ді Тат“ з Цюріху, „Л-Ест Републікен“ з Льозанни, „Журналь де Женев“, „Трібюн де Женев“... От хоч би з того самого холодного Цюріху: „Це був великий ризик винаймати для першого виступу цих українців у нашому місті (та й взагалі у Швайцарії) велику Конгресову залю. Вони ж не були такими відомими, як, наприклад, донські або уральські козаки, і ніхто не мав повного уявлення про їх інструмент бандуру. Через те заля була частинно заповнена, а це дуже шкода, бо хто не прийшов — втратив нагоду пережити високомистецьку насолоду... Голоси співаків висловлюють силу, блиск, але до цього додається обов’язкову м’якість; це чудовий ансамбль під керівництвом Г. Китастого і В. Божика. Публіка реагувала жваво, з кожною піснею степенювала міра її захоплення, що під кінець, коли виступила група „Орлик“, набрала форми оргії“...

А вибагливі женеви писали: „Ми почули прекрасні голоси — могутні баси, барвисті баритони, срібні тенори. В інтерпретації пісень, від меланхолійного характеру до бравурно-героїчного, повного контрастів. Співаки володіють неперевершеним мистецтвом нюансів“. („Журналь де Женев“). З характеристичним зауваженням „Трібюн де Женев“ „... маловражливий до слов’янського чару, я мав застереження до цього ансамблю, бо думав зустріну щось на

зразок донських козаків. Але після перших пісень я заспокоївся. Ці 35 хористів з бандурами, звуки якої нагадують клявісин, видобули ефект і створили гаму широких нюансів. Цей вечір дав нагоду пізнати вокальний ансамбль, що якістю своєї хорової техніки і солістів залишив незабутнє враження“ . . .

· Можна б цитувати, цитувати й цитувати. Найкращі органи преси і найкращих знавців цієї справи. Лишень одного в цьому бракує: людей, публіки, маси. України тут не знають, бож це лиш „все одно“. Чисельні посольства ССРСР в усіх столицях світу — це посольства Росії, руских, російської мови, російської культури. Донські козаки, балет Павлової, концерти Шаляпіна. Не будь вони „руські“, не було б їх самих. Байдуже, які їх таланти. Український бандурист до тієї родини не належить, його там замовчують, він там небажаний. Він там гірше чується, ніж у посольстві Америки, бо він знає, що ССРСР репрезентує його поневолення.

А посольство — це державний маєстат і міць суверена, це вислів його волі і це юридичний факт юридичного правила визнаного світом. Безпосольний народ в очах світу не народ, а лишень об'єкт зневаги, а в кращому випадку — співчуття.

І годі за це когось оскаржувати, крім самого понурого факту українського поневолення. Ніякі швайцарці тут не допоможуть. Сама Швайцарія — країна спокійна, неутральна, сита, її народ живе зрівноважено, з усмішкою на устах. Народ традиційно оформлений, вишколено чемний, культурно устійнений. Багато з тих, що побували на концертах бандуристів, дуже цікавилися бандурою, Україною, її політичним становищем. У Льозанні за куліси зайшла сліпа дівчина, яка володіла кількома мовами. Звичайно, швайцарці двомовні, німецько-французькі, але, як торговці і банкіри, вони люблять вивчати чужі мови, бо до них, вже віддавна, прибувають туристи зі всього світу, з якими вони охоче входять у контакт. Сліпа дівчина з Льозанни розуміла також мову російську, читала Гоголя в оригіналі, знала опис бандури, а тому хотіла відчутти її також своїми дотиками. А коли їй подали бандуру, вона провела ніжно пальцями по її струнах і з виразом зворушення сказала, що вона хотіла б знати все про Україну. До цього часу вона думала, що це тільки частина Росії.

Та дівчина з Льозанни ще не знала, що крім неї бандурою цікавились і інші люди, лишень з іншого боку. Советська агентура ніде й ніколи не спускала її з очей. Бандуристи інколи, як ось у Женеві, помітили двох таких агентів поміж публікою і почали за ними також слідкувати. Боялися саботажу. Хоча тут, в Швайцарії, це

не було аж так загрозливим. Московська агентура мусіла діяти на власну руку, бо місцеве населення не конче їм сприяло.

Гірше було у сусідній Франції. Наприклад, 30 жовтня капеля відбула свій останній швейцарський концерт в Базелі і далі їх дорога простяглася в напрямку Німеччини, до Мюнхену, де вони мали бути вже 1-го листопада. Але за пляном вони мусіли зупинитися ще раз у Франції, у провінції Морте ет Мозель, і дати концерт у місті Нансі.

І ще в дорозі до того міста, на станції Метц, де їм прийшлося дві години чекати на потяг до Нансі, французький імпресаріо не радив капелянам виходити в місто, бо це, мовляв, твердиня комуністів і советської агентури, а тому могли б трапитись неприємності. А було похмуро, падав дощ, і настрої не був найкращий. У Нансі, як згадує панна Оля, „також падав дощ. Наш готель старовинний, немов музей“. На самому концерті в залі „Грен Театр де Нансі“, як зазначає коресподент „Шляху Перемоги“ Л. Сірій, „при вході поліцай, у дверях поліцай, за дверима це саме, а при дверях на сцену їх аж три. Чи це політичний мітинг, а чи мистецький виступ?“ — питає Сірій. — „А чи саботаж? Ми приїхали до театру, — оповідає один з учасників концерту, — коротко перед сьомою. Заходимо до каси купити квитки. Каса зачинена. І кажуть нам, що зала випродана. Я походив біля каси ще кілька хвилин... Надійшли знову українці, що прибули з поблизьких околиць. Вони також підходять до каси і чують те саме: випродано. Але ті люди не вірять. Почалась суперечка. З суперечки перейшло на сварку, аж прийшла поліція. І вона навела порядок. Касу відчинено і почалась нормальна продаж квитків, що їх було багато ще не продано“ ...

І в самій залі третина місць була порожня.

Але все таки концерт відбувся і був успішний. „Нарешті, світло гасне на залі та одночасно відкривається заслона. На сцені дорогі гості. Публіка вітає їх рясними оплесками. А після першої пісні — бурхливі овації. Біс, біс, браво! Все зривається у буревійний рокіт. Зала дрижала. Мені здавалося, що наші люди випадуть з балкону. Таке повторялося за кожною піснею“, — писав коресподент Сірій.

Але все таки бандуристи з приємністю лишають це Нансі з його розумінням свободи людини і о годині 1.15 ночі швидким потягом вирушають далі в дорогу. На схід. Через Рейн... Через Карлсруе, Штутгарт, Геттінген, Авгсбург... Минуло десять років, відколи їздилося цією дуже знайомою лінією. Жили, переживали, співали. Налети, бункери, казарми, табори, руїни. Але це все минуло. І все змінилося. На кордоні німецька сторожа, але й вона інша.

Дуже чемна і дуже услужлива. І ніде ніяких руїн. Перед очима мигають і швидко проходять упорядковані села, шпичасті церкви, старанно оброблені поля, старовинні замки. Знана працьовита, здисциплінована Дойчлянд.

І бандуристи також інші. Це не „Ост“, і не „Ді-Пі“, а громадяни Америки. Лишень їх пісня і їх мета залишилися ті самі.

Напам'ять знана дорога: Штутгарт, річка Некар, Бад Канштадт. А далі Ульм. Старий і Новий. А ще далі Авгсбург. Скільки тут пережитого! Ті табори, ті люди, ті втікачі. Ті їх театри, концерти, газети, організації. Нема. Все минулося. Лишень тяжкий спомин.

До гордої столиці Баварії — Мюнхену з її великою музичною традицією (Ріхард Вагнер) потяг прибув точно за розкладом о годині 11.14. Це була вже ніч і не дуже радісна погода початку листопада, але на станції на них чекали цілі гурти завітчаних стрічками та віночками українських дівчат з квітами і піснями, ніби це зовсім не в Мюнхені, а десь... Вибачте... Ні. Це неможливо. У Києві їх так би не вітали. Коли верталися з Азії, там діяла інша погода. Але тут, на станції Мюнхену — дівчата, квіти і лишень українська мова. І їх вітають від уряду... Української Народньої Республіки. Чи можливе щось подібне на цій планеті? У віках? У просторах? У майбутньому?

„Сильно затужили наші люди за піснею, за бандурою“, — згадує цей вечір М. Мінський, а панна Оля невтомно нотує почуття втоми: „Сьогодні наш перший вечір без концерту. Після кількохнадцяти днів. Але відпочити все одно ми не могли. Перед нами ще стільки роботи“.

І дійсно. Про відпочинок нема й мови. „В Мюнхені ми попали просто у вир“, — стверджує Мінський. На них же тут чекає італійсько-французька компанія „Аверс“ з її завзятушим Блазетті. Один військовий барак нашвидко перебудовувався у фільмостудію, працювали з півсотні майстрів, метушився Блазетті, який час-до-часу потягав з плящини, яку завжди тримав у кишені.

Записували цього дня „Ой, ти, дівчино зарученая“, весь час пішов на проби, один зі співаків захворів на горло, його заступив диригент Божик, і пісня вийшла в іншій інтерпретації, ніж її співано на концертах. Записано також музику для танців — веснянки і гопака.

Наступного дня почалося з „Ріхтер Студії“ — пекельна робота, весь день під сліпучим світлом прожекторів. Очі болять, нерви напружені і лишень свідомість, що цей фільм піде у світ і зробить добре діло, підтримувала на дусі. А до того добрий, досвідчений режисер Блазетті, який умів давати з цим раду. Відсутність прак-

Зустріч Капелі і «Орлика» в Лондоні

Григорій КИТАСТИЙ і Володимир БОЖИК (справа) — Директори Капелі бандуристів.

Нарешті, приїхали довгоочікувані гості — Капеля бандуристів ім. Т. Шевченка і танцювальний ансамбль «Орлик». Приїхали до Англії після майже двомісячного турне по столицях і більших містах держав західньої Європи. За ними величезні успіхи, глибоко пережиті хвилини радості від почуття добре сповненого обов'язку. Тисячі людей різної національності бачили і чули їх, а мільйони ін-

Петро ДНІСТРОВИК
Керівник танц. групи «Орлик».

ших прочитали про них у столичних газетах своїх країн. Читали похвали в суперлятивах і дивувалися живучістю української нації, яка навіть в часах найнижчого упадку видає із себе найкраще.

Пізнім вечером, 8 грудня 1958 року, на станції Вікторія в Лондоні, на одній платформі (у буквальному і переносному значенні цього слова) зібралися представники українських громадських і політичних організацій, які входять в склад Українського Комітету у В. Британії, на чолі з Головою СУВ п. Д. Левицьким, щоб привітати членів Капелі і нашого власного «Орлика». Ось підходить спізнений на кілька десятків хвилин поїзд і з нього «висипаються» наші артисти. Перші стиски рук, відновлення старих знайомств і нав'язання нових. Без ніяких особливих парад відбувається ця зустріч і вона через те, здається, тепліша. А в тім на те нема й часу, бо подорожнім час від'їхати на відпочинок.

В товаристві концертного агентства, Секретаря СУВ-у інж. Т. І. Кудлика та інших, наші гості від'їхали автобусами до своїх готелів.

Перед ними був один день відпочинку із вечірньою зустріччю з представниками преси, представниками українських організацій та українських приятелів-британців. А після того втомлююче концертне турне по більших містах Англії, включно з Лондоном.

Бажаємо їм найкращого успіху. Щастя Боже!

Українська преса Європи („Шлях Перемоги“) вітає приїзд капелі.

тики в такій роботі болюче відчувалася всіма учасниками такого підприємства.

Це діло продовжувалося далі... Слідуючого дня фільмування з танцями. Безконечні повторення, кожна найменша недосконалість вимагала повторення, учасники перемучились до краю, а фінальна сцена вийшла, здається, не найгірше.

А праця цього дня тривала до шостої години вечора, а о восьмій почалася наново у себе дома зі Солуком... І вже з останніх сил, на щастя, це була лиш технічна проба з камерами і світлами.

Одначе і на цьому ще не був кінець, саме в день концерту, у середу 5-го листопада, ще один цілоденний заряд метушні під разючими світлами фільмоапаратів, щоб уже ввечері, о 8-й годині, у великій залі „Дойчес Музеум“, після легкої вечері, виступити у повній бойовій формі перед великою аудиторією, яка на цей раз виповнила залу, але складалася переважно зі самих українців. „Українці Мюнхену мали своє свято“, — озаголовив свою кореспонденцію звітодавець газети „Мюнхенер Абендцайтунг“. І це так було. Концерт був бурхливий, успішний, насичений настроєм і дуже шкода, що його так небагато бачили не українці. Місцевий менажер Вальтер Веддер приложив до цього мало старання. Нічого не було приготовано, зовсім не було преси... Не дописали і чисельні українські організації цього міста. У той час, коли невелика група українських студентів Мадриду спромоглася зробити чудо, у Мюнхені царювала блаженна тиша і пасивність. А це велика шкода, бо все таки Мюнхен це німецький Париж і його рекомендації в таких випадках багато значать. Хоча матеріально капеля тут не була пошкоджена. П'ять тисяч від студії „Аверс“, плюс дві і пів тисячі з концерту — це була після голодної Швайцарії, як казав Гончаренко, манна з неба.

На прийнятті після концерту, у цьому самому „Дойчес Музеум“, що його улаштувала Українська Національна Рада, були також присутні чисельні німецькі гості і навіть кілька міністрів Баварського уряду. Не обійшлося, звичайно, без традиційних антагонізмів між українськими партіями, які кожную подію розглядають і бачать зі свого партійного кута. У той самий час танцюристи мали інше прийняття „з рамени“ іншої партії.

Тут також, у Мюнхені, інженер Кішка домовився було з Центральним Представництвом Української Еміграції улаштувати для бандуристів пресову конференцію з представниками німецької преси, але з цього нічого не вийшло. Звелося це лишень до невеличкого прийняття з українським громадянством і на цьому скінчилося.

І ще якось капеля встигла виїхати за Мюнхен і дати концерт

для американського війська, як також зробити запис для радіовисильні. І все це разом вложилося у п'ять днів, заповнених також працею.

А далі довга мандрівка по Західній Німеччині. Автобус мав 38 місць, а мусів вмістити 50 людей. У його проході було доставлено стільці, так що пройти ним не було можливости, а для багажу ззаду було додано причепу і все це разом було озаголовлене великим плякатом збоку автобусу — „Україніше Бандура-Хор Европа Тур“. А водієм усього цього екіпажу був емігрант з Румунії, на ім'я Майк, який дуже зручно і витривало виконував цю свою водійну місію . . . Нагадуючи тих хлопчиків з торбою і довгою палицею, які водили сліпих кобзарів.

Перед ними лежала довга дорога вісімнадцяти виступів у самій цій країні . . . З Мюнхену доброю старою автострадою вони подалися аж до Штутгарту, де дали виступ у новенькій, щойно з голки, „Лідергалле“, „найкрасивішій, що я дотепер бачив, за винятком Барсельони“, як писав вірний коресподент пані Ліди Китастої.

А далі Мангайм, Дюссельдорф, Вірзен і цілий ряд інших видатних, знаних міст з Франкфуртом, Гайдельбергом і Кельном на чолі . . . Гарні, новенькі — чудо архітектури і техніки, залі, але мало публіки, а тим самим і марок. Інколи це доходило до повної кризи, на Гончаренка валились гори нарікань, його становище нагадувало інколи біблійного Мойсея, що вів свій Ізраїль через пустині Аравійські. Було багато успіхів, інколи падала „манна з неба“, а взагалі посуха, а Ізраїль вимагав „золотого теляти“.

Але „морального успіху“ дійсно мали повні міхи. Капелю хвалили на всі боки і навіть противники. У Мангаймі її прослухали чорноморські козаки, у Дюссельдорфі „жаровці“ і всі вони були захоплені. У Гайдельбергу наспівали до радіо і завжди по дорозі вони могли чути самих себе з гучномовців радіопередач, а до того, розуміється, преса, яка висловлювалась про них в самих суперлятивах. „Свято хорової пісні“ („Кельніше Нахріхтен“), „Слуховий бенкет для смакунів“ („Бадіше Альгемайне“), „Краці, ніж донські козаки“ („Кельніше Тундшау“), „Бурхливий привіт надзвичайних музик“ („Нойе Рурцайтунг“ — Ессен), „Бурхливе свято Українських Бандуристів („Нойе Рейн Цайтунг“ — Вупперталь), „Подивугідні глибоко хвилюючі баси і надиво ніжні тенори вносяться і завмирають в солодкій надхненній щирості — прапрадавнє, правдиво вичуте — це головні прикмети їх виконання, чи це буде в піснях героїчних, настроєвих картинах, піснях козачих, повздержливій ніжності і тузі любовних співів або то релігійних хоралів. Великий за-

служений успіх, що його треба признати“ . . . — нотує „Гамбургер-Абендблятт“.

Питання, що таке бандура і як її розуміти, стояло повсякденно на устах багатьох людей, а ім'я України повнозвучало при кожному виконанні кожної пісні. Відзначалися успіхи танцювальної групи „Орлик“, окремих солістів, як Мінський, Бучовський, Семенюк, Чаплинський; весь час згадувалось диригентів Китастого й Божика, яких часто запрошувалось на розмови, інтерв'ю, побачення. І постійно підкреслювалось, що бандуристи, під оглядом мистецтва, стоять вище, ніж донські козаки . . . А все таки — щодо відвідін їх концертів — донські козаки тішилися значно більшим успіхом, ніж наші бандуристи.

І питання чому — дуже зрозуміле. Державні москалі мали і мають велику фаму царственої імперії з величезним асортиментом екзотичних дивовиж, починаючи вже від славетного Івана Грозного і кінчаючи Распутіном, Леніном, Сталіном, а козаки Дону вславились не один раз на полях боїв вже модерної європейської історії.

Тож то бандуристи є лишень відгомонам півзабутої, далекої минулості . . . І глибоко-підневольної сучасности. Ніде, ніким не протеговані. Вийшли з лона нації, якої „не було“ . . . Яка не має ні Бетговена, ні Верді, ні Чайковського . . . І взагалі ніякої слави, крім нестримної, повсякденної, контрадіючої, завжди ворожої, підступно-злобної дії її безкомпромісових ворогів. Їм ще треба здобувати не лишень німців, Європу, не лишень світ, а також мораль, закон, право. Місце під сонцем. І коли так глянути на це свідомим оком, то треба признати, що вони здобули під цим оглядом дуже багато. Вони тішилися не лишень „моральним“ успіхом, але були також переможцями великого бою за право бути рівними між рівними. „Кожний початок тяжкий, це стосується також і до українських бандуристів, що вчора виступали в Білефельді. Але ми запевняємо, що коли ви приїдете сюди другий раз, зала буде виповнена до останнього місця“, — писала газета в Білефельді.

І беручи справу об'єктивно, то воно годі нарікати і на німецьку публіку, бож все таки з 47 запланованих на Європу концертів вісімнадцять припадає на цей шматок Західньої Німеччини і всі вони не були аж такі незучаснені. А треба сказати, що в цей час тут перебували і донські козаки, і чорноморські козаки, і хто зна ще які козаки. А до того багато концертів взагалі, кожне місто має свою філармонію.

І траплялося багато несподіванок. От хоч би невелике місто Фельберт у Вестфалії, десь біля Ессену. Бандуристи дають там концерт. „Мале містечко, але там живе наш земляк І. Корнило, одруже-

ний на німці, — згадує про це Гончаренко. — Більше там українців не було. Писав він до нас ще до Детройту, як тільки довідався з преси, що капеля має бути в Європі. Каже раз мені Коцур: я його знаю. То така бестія, що як щось захоче — ніщо його не зупинить. І він хоче організувати там концерт капелі. Арієн відмовляв, що це мале містечко, але ми його перемовили. І дійсно цей концерт був одним з моментів нашого рятунку. Набив велику залю до верху, кошти видатків мінімальні і всі гроші він передав нам одразу, а не імпресарію, як це, звичайно, робилося. Ще й прийняття гарне зробив. Німці нас там мало не на руках носили“ . . .

І так бандуристи їхали з міста до міста добрими дорогами і звантаженим своїм автобусом. Погода часто мінялася, як також їх настрої. Бували і прикрі переживання. От хоч би в дорозі занедужав на біль у вусі їх прекрасний соліст-бас О. Семенюк і його прийшлося спішно відправляти на операцію до Америки. Впливали також постійні недобори. Але товариство давало собі, як могло, раду. Розуміється, що найбільше доставалось Гончаренкові, як тому, що цю справу затіяв взагалі. Щоб розважитись під час переїздів, вигадувались всілякі гри, розповідались дотепи. Не бракувало навіть автобусової радіопередачі. Дотепний Іван Самокиш використав внутрішні мікрофони автобусу і негайно організував „Радіопередачу Івана Бамбули“. Передавались „останні вісті з радіовисильні закачений світ“. „Ціла капеля і навіть такі, як Півко і Федя, з нетерпінням чекають на голос Івана Бамбули. Навіть я зробив один „допис“ і викликав сьогодні бурю оплесків“ — інформував наймолодший КитастиЙ свою дружину пані Ліду в Детройті.

А коли 17 листопада в „Штадтгалле“ знаного сталеварного міста Ессену вони відспівали свій концерт при цілком переповненій великій залі, їх настрої піднявся значно і тому з приємністю вони пересікли недалеко границю Голляндії, поспішаючи на перший концерт бандури в цій країні взагалі, що мав відбутися у такому старовинному місті торгівлі брилянтами, як Амстердам, батьківщині відомого Летючого Голляндця.

Тут їх зустріли імпресарію Г. Арієн, місцевий імпресарію Б. Петерс та інженер А. Кішка. Вісті були добрі. Квитки гарно розпродаються. Плянувались деякі скорочення тури на майбутнє, які пізніше було скасовано.

І всі цікавились, як це місто „летючого голляндця“ зустріне наших „летючих українців“. Послухаймо, що скаже про це наймолодший КитастиЙ у листі до пані Ліди. „18 листопада. От ми вже і в Голляндії. Побачимо, як нас голляндці відвідуватимуть. Покищо швайцарці і німаки підвели. Тутешній комуністичний часопис вже

заатакував нас, назвавши фашистами і всілякими прозвищами, що ми з німцями і людей вбивали . . . І як це, мовляв, голляндський уряд дозволив вітати в себе таких бандитів. А місцеві українці радіють — це, либонь, чудова для нас рекляма, запорука фінансового успіху. Стаття комуністів названа „Фашисти радо бачені в Голляндії“. Побачимо. За хвилину виїжджаємо до залі“ . . .

З готелю „Пенсіон Музеум“, де вони зупинилися, до „Інтернаціонале Театерпродукті“, де відбувався концерт о годині 7-ій цього темного вечора, виїхали по годині п'ятій.

І все добре. Слава! Браво! Комуністи мали рацію. Послухаймо ще раз коресподента пані Ліди: „Що за успіх!!! В порівнянні до всіх попередніх — верх нашого досягнення. На залі було ледве-ледве 30 українців, а всі решта, біля 2-х тисяч, голляндці, що аж тричі влаштували нам стоячі овації. Після „Дзвонів“, „Байди“ і на закінчення концерту. Таке зворушливе враження трудно пережити. Потім їздили на українське прийняття — смакували справжніми голляндськими оселедцями з маринованими грибками, як на закуску. А оце вранці сиджу і роздумую, чи замовляти сніданок, а чи обмежитися самим молоком, бо їсти не хочеться, як і належить після двох порцій оселедців“ . . .

І не лишень публіка аж тричі зчиняла їм овації. Рано другого дня це саме зчинила вся преса Амстердаму. „Телеграф“, „Фолксрант“, „Алгемеен Гандельбляд“, „Ньюс Утрехт Дагбляд“, а між ними і той самий їх комуністичний „приятель“ — розуміється, „Де Варгайт“, тобто живцем московська „Правда“ і з таким самим етично-моральним розумінням правдивости, як і її московського оригіналу.

І ця сама амстердамська „Правда“ завзятоще сердилась на іншу амстердамську газету з назвою „Слово“, яка, до речі, писала про бандуристів: „ . . . високовартісне народне мистецтво. Що спонукало голляндців стати такими ентузіястами цього дивного екзотичного мистецтва? Здається, що це туга за батьківщиною, яку українці показали своїм виступом. Їх неволили і монголи, і турки, і росіяни, але цей поневолений народ не затратив свого національного обличчя. Це народне мистецтво народилося в одній найбагатшій країні світу і в ньому відчувається вислів заподіяного наїзниками лиха. Музика їхня відзначається високими духовими вартостями, які яскраво проявляються і в релігійних мелодіях, і партизанських піснях, і могутніх баладах XVI-го століття. Це скарб автентичного народнього мистецтва. Численні солісти, а між ними сочисті баритони, героїчно оповідають про минувшину широких степів України“. Чи міг би хто з нас щось краще сказати про

такі речі? Але це дуже не подобалось голляндській філіялці московської „Правди“. І зрозуміло чому.

І ось її відповідь: „Ще не так давно ми зустрічали балетний ансамбль Большого театру і раптом ця танцювальна група. Цих бандуристів під час німецької окупації піддержували фашист-варвари, які зорганізували їм велике турне по Україні. Постає ця група там у Києві, де замордовано 47 тисяч советських громадян, а тепер вона під протекторатом „Слова“, яке так за неї розписується. Великих советських мистців вагаються допускати, а групу коляборантів, яка співпрацювала з убивцями, голляндський уряд, не вагаючись, допускає. Ганьба урядові! Ганьба „Слову!“

Цей стиль — „на городі гарбузи, а в Києві дядько“ — говорить сам за себе і коментарів не вимагає.

І вони мандрують далі цією країною водних каналів, вітряних млинів, тюльпанових квітників. Ночують в Амстердамі, а співають раз у Нимегерені, раз у Гаазі, раз в Айндохвені, раз в Утрехті. У цьому Утрехті, як зазначає П. Китастий, вони „просто оскандалились. Наш головний тенор-соліст вибув і наші полисові „Зозуля“ та „Ой, ти, дівчино“ вийшли так погано, що не було куди ховати очей“. Але не дивлячись на це, у тому ж Утрехті вони мали цікаву зустріч з хором М. Антоновича, який весь зложений з голляндців, але співає український репертуар. Цей хор зробив несподіванку, обдарувавши капелян квітами, а при кінці концерту привітав їх „як грім з неба“, могутнім українським „многая літа“.

На другий день, по дорозі до Гааги (21 листопада), вони заїхали до Роттердаму, щоб зложити квіти на могилі замордованого советами вождя Організації Українських Націоналістів полковника Євгена Коновальця. „Довго шукали, але знайшли, склали квіти і цей зворушливий момент також зафільмували“, як згадує Гончаренко.

У Гаазі велика зала „Гебоув воор К. В.“ була виповнена. 2.200 глядачів зчинили їм таку ж веремію, як було це в Амстердамі. І співали вони також краще, ніж в Утрехті. „Дівчину“ співав Євген Цюра і вийшло добре. Навіть повторяли на біс, при чому Мінський співав гору, а Євген низ“, як зазначає П. Китастий.

І звідсіль фактично вже виїзд до Швеції. По дорозі вони ще вступають до Ейнговену з одним концертом, а далі довга дорога до Стокгольму.

Тут також попрощається з ними їх добрячий голляндський приятель і імпресаріо Б. Петерс, який говорив до них зворушеним голосом і висловлював велике вдоволення з їх концертів. Бандурна братія відповіла на це побажанням „многая літа“, так що він, як каже Гончаренко, „утирав сльозу“.

І ось, проти ночі, 22 листопада, автобусом вирушають в Скандинавію. Ніч і день, і ще одну ніч, без перерви через Голляндію, Німеччину, Данію і далі паромом до Швеції. Тут, у Мальмо, залишили вони свого автобуса і попрощалися з невтомним Майком, який в'язався з цього завдання якнайкраще, дарма, що мусів сидіти за керівницею без перерви цілу добу і вже ледве тримався на ногах.

А далі до Стокгольму вони вже їхали потягом, спальними вагонами і не стямались, як серед ночі о годині 2.15 опинилися у прекрасній столиці шведів. І зупинилися у готелі „Ексцельсіор“. Маючи за собою півтори доби безперервної дороги.

Були змучені, але одночасно заінтриговані. Це було цілком інше для них середовище. Стокгольм в цю пору року виглядав темно, туманно, на вулицях весь день горіли вогні. Бандуристи цікавились, як їх тут зустрінуть. Народ північний, нащадки вікінгів-варягів, колись войовників, тепер багатих купців, селян, підприємців . . . І соціалістичної аристократії з традиційно демократичним і, по-своєму, соціалістичним королем . . . Традиційно неутральних європейців з холодним, розрахованим розумом і спокійно-зрівноваженим сенсом.

З Україною пов'язані сумним спогадом про Полтаву та фатальним союзом романтичного Карла XII і не менш романтичного гетьмана Івана Мазепи.

На довший відпочинок не було часу, зараз по обіді їх забрали на телевізійну станцію, де вони співали, а вечором концерт у прекрасній залі „Концертгаузет“ на 3,000 місць, від низу до верху заповнений. Перед концертом їм було заявлено, що тутешня публіка сприймає виступи спокійно, на великі оплески не треба розраховувати, викликати „на біс“ не в моді.

Але трапилась несподіванка. Як тільки зазвучав перший акорд „Граї кобзарю“, щоб опісля перейти на бравурного гопака з цілою чергою інших бравурних мелодій і закінчивши все це „Поки встане воля“, — заля зірвалась гучними оплесками, що згодом, з кожною новою піснею, вони набирали все більшої і більшої сили, а поки дійшло до закінчення першого відділу, — ціла заля стоячи біла завзятує браву. На сцену раптом вибігла якась метка дама і розцілувала диригента.

Усі були здивовані . . . Ніхто не сподівався такого. Директор театру, що попереджав капелян про можливу байдужість публіки, не міг вийти з дива. Що сталося? — Вибачте. Такого в нас не було, — казав він. І тут же пропонує їм найкращі умови, наколи б вони хотіли ще раз приїхати. Одразу попросив у них знимку і при-

містив її у фойє, де висіло багато знімок найкращих виконавців світу.

А за кулісами повно молоді і дійшло навіть до того, що деякі з дівчат цілували бандуристів... І цікавились їх костюмами, їх технікою танців, у яких знаходили багато кроків подібних до своїх народніх танців, що їх шведи дуже люблять і часто, за різних okazji, і навіть на баях, їх залюбки виконують. А нашого найстаршого бандуриста з його вусами, Петра Мотуза, просто розривали, вимагаючи від нього автографів, а знов наймолодшого Петра Китастого просто вкрали дівчата з якогось танцювального товариства, завезли його до свого клубу і там пробавились вони до ранку.

А всіх на вечерю запросили до господи двох місцевих українців... У одного з них жінка була французанка, а в другого — калмичка. А обидві разом були дуже добрі українки — розумні, здібні, громадські.

Від цього загального тону приязні не відставала також і преса. Вже нічні видання газет принесли звідомлення про цей концерт. „... ансамбль з емігрантів затримав кольорит батьківщини, пісні були виконані з тонким нюансуванням, хорова техніка, що нагадує органи, видобувала контрасти від наймогутнішого форте до найніжнішого піаніссімо. Успіх зростав у пропорціях до тріумфу... Хор бандуристів імпозантно вийшов на сцену й очарував красою своїх строїв. Ансамбль співав струнко під віртуозний акомпаньямент бандур, осягаючи динамічних контрастів“ („Стокгольмські новини“). „Бандуристи у великій мірі відрізнялися від донських козаків своєю різноманітністю. Співають без трюків“ („Денний обсервер“).

Зі свого боку, бандуристи були також захоплені шведами, їх гарним, монументальним містом з такою різноманітністю архітектурних несподіванок — палаців, пам'ятників, площ, парків. Велика кількість каналів нагадувала Венецію, а суворість клімату наводила ремінісценції з далекої минувшини вікінгів. Отже, любов шведів до бандури виявилась взаємною.

Лишень цей роман не міг продовжуватись довго. Закохання на перший погляд і таке ж швидке „прощай“. Другого дня раненько, чи хто спав чи не спав:

**„За всвіт встали козаченьки
В похід з полуночі...“**

На цей раз до найближчої сусідки Швеції — Данії, що ото оселилася „на морі, на океані, на острові Буяні“, зі Стокгольму

виїхали потягом. Затоку між Швецією і Данією переїжджали відомим паромом Конг Фредерік IX. „Привіт з парому, — писав коресподент детройтської агенції „Ліда“. — На жаль, мрячно і темно, а то зробив би кілька знімок. Цей паром везе три автобуси, масу автомашин і цілий потяг з багатьох вагонів. Покищо не гойдає і всі мають добрі апетити на „сморгасборд“. Але я буду обережніший і піду до ресторану вже аж будемо доїжджати до Гедзару“.

До Копенгагену в'їжджали вже затемна. „Привіт з Копенгагену! — писав той самий коресподент. — Хоч ми їхали і цілий день з Швеції сюди і попали прямо на концерт змучені, одначе взяли данців „за живе“. Сподіваємось добрих рецензій. Маю чудові спогади і пам'ятку із Стокгольму... Хай розкажу, як приїду. Завтра знову весь день в автобусі і прямо на концерт у Гамбурзі. Щойно вернувся з оглядання вітрин. Захоплений жіночими капелюшками і взагалі стилем та смаком декорацій. Вже тотується місто до свят. Вітрини повні гномиків і фей у типовому данському стилі“.

Концерт відбувався у залі „Олд Феллов Паляс“, публіки не було аж так багато, як у Стокгольмі, але преса пописалася рекордово. Всі данські газети писали про бандуру й Україну. Чотирнадцять газет помістили понад двадцять справоздань. Ті, що були на концерті, — були захоплені.

Але на оглядини чудового Копенгагену не було часу. Все тут гарне, чисте, стилеве, витривале. Ніякого хаосу, ніяких зривів. Господь Бог обдарував цих людей ясним розумом, прямою логікою і щирою простотою, а тим самим і силою великості, не дивлячись на їх малий простір. А це ж були колись данці, що перші перепливали на човнах Атлантик до берегів Канади, ще перед Колумбом.

І бандуристи пригадують, що на їх концерті в Копенгагені було лишень трьох українців. Отже, українська колонія цього міста не може похвалитися чисельністю.

Але що тут мають робити українці, коли цей півострів з назвою Західня Європа у цей час і так перевантажений не лишень людьми, але також народами та їх границями. Що кілька кілометрів і вже інша держава, границя, мова. Величезна диспропорція з часом, простором й історією. Довга історія великих подій, багата спадщина досягнень і все це стиснуте в маленькому кутику плянети, ніби у горшку, без обрїїв на майбутнє. І до всього, все це дивовижно поділене. Велика раса затратила почуття міри і відваги і на очах капітулює знутри і назовні. Берлін, наприклад, розбито, як стару вазу, і нікого це не цікавить; Париж нагадує багатий антикварний магазин пречудових химер; Лондон дивовижно зрі-

кається фльоти п'яти океанів, вдовольняючись криком п'яťох патлатих голівок, що звать себе „бітлс“ (жуки). За їх крик королева уділяє їм шляхетські титули. Один з агресивних російських поетів, чи часом не Брюсов, патетично командував:

**О, Русь! Шагни! І всьо в руке твоєй.
Владичествуй!**

Це було ще тоді, коли границі Русі знаходились десь отам за Познанським та Горішнім Шлезьком, а тепер вони ось тут 30-40 кілометрів за Гамбургом. Чи далеко їм тепер до Дувру і Берестя?

З Копенгагену до Гамбургу легко доїхати автобусом за один день. Бандуристи так і зробили. У четвер 26 листопада рано вони виїхали і вечором прибули на місце, до готелю „Граф Мольтке“, що недалеко від головного двірця, щоб без особливих оглядин одразу виступили у сьайві прожекторів великої концертної залі „Мюзігалле“. Тут вони мають не лишень концерт, але також п'ять днів постою з виїздами на Любек, на Вольфсбург, на Кіль, Ганновер, Бремен, Білефельд. І тут також вони роблять запис капелі на плити з фірмою „Телефункен-Дека“ за контрактом, підписаним ще під час їх перебування в Мюнхені. Це був найкращий їх альбом, виконаний найкращою технікою і пущений у світ через відому фірму.

Тут також зробили запис для радіовисильні і навіть не забули оглянути місця своєї каторги з 1942 року, так зване Шуппен 43, що його годі тепер пізнати, але також годі й забути. І зробили там серію знімок та фільмів на пам'ятку собі й нащадкам.

Зі своїх виїздів особливо пригадують один драматичний до Вольфсбургу. Зовсім на границі советської зони. Гончаренко хотів було вилишити цей концерт взагалі, але на ньому настоював Арієн, доводячи, що там все гаразд приготоване і можна надіятись на успіх. І воно так було, хоча сама поїздка туди коштувала їм нервів. Їхали здовж границі. Спочатку бандуристи хотіли було вибрати якусь іншу дорогу, але їх знаменитий шофер Майк переконав їх, що ця дорога найкоротша і найкраща, а до того він ручається, що нічого злого з ними не станеться.

Бандуристи погодилися, але поробили всілякі оборонні заходи, кілька молодших і сильніших з них зайняли місце спереду біля шофера і ззаду біля виходу. А Косіковський зайняв становище обсерватора. І так їхали. Дорога була погана, давно не направлявана . . . Надходила ніч. Всі занепокоєні. Бож тут кожної хвилини можуть зупинити автобус і направити його за границю. Можливо декому виринали при цьому деякі ремінісценції з історії. Тож це тут,

ЛИЦЕВА СТОРІНКА АЛЬБОМУ ГРАМОФОНОВОЇ ПЛАТІВКИ КАПЕЛІ записаної в Гамбургу 1958 року фірмою „ДЕКА“, що пізніше була видана в Америці фірмою „ЛОНДОН“.

в Гамбурзі, 1716 року, на приказ московського царя Петра I, було підступно схоплено племінника Мазепи, полковника козацького Андрія Войнаровського, видано його на тортури, а пізніше заслано до Тобольська в Сибірі. Ну, а Петлюра на паризькому цвинтарі, а Коновалець на роттердамському. А скільки жертв в таборах ДіПі. А їх власні переживання з села Нотцінга в Баварії. А тому, яке диво, коли ці люди так добре знають своїх „старших братів“ і відповідно до цього їм „довіряють“.

Поволі їхали в темноті здовж тієї границі, сиділи тихо, настожено. Косіковський протягом всієї 200-кілометрової дороги стояв на варті, вдивляючись у темноту. Але нічого не сталося. І, нарешті, приїхали. При вході до концертної зали стоїть поліцай, який їх питає: — З Росії? — Ні,— відповідають йому. — З Америки. — Але ви руські? — питає той далі. — Ні, — відповів хтось різко. — Ми українці. — Але ж це все одно, — невгаває поліцай. Це декого ранить за живе, а один просто кинувся на нього з кулаками. — Панове, панове, — здержує гарячих Гончаренко. — Це може бути провокатор, щоб зірвати концерт. Це вплинуло. Почався концерт. Заля була повна і бандуристів вітали бурхливо. І все було добре. Назад їхали вже спокійно і не квапились. До речі, другий день мали вільний... А це значило відпочинок.

Але не для всіх. Гончаренко має повні руки роботи і повну голову мороки. На німецькій території почались знову концертні недобори. Кіль, Ганновер, Бремен. Самі недобори. А видатки налягають. До того збиралися їхати знов до Риму, на концерт до папи. Все там було догоджено, але це вимагало нових кілька тисяч доларів. А їх не було. Знов листи до Америки, до організацій, інституцій, але все це горохом об стіну. На жаль, поїздка до Риму не відбулася і не з вини бандуристів. До цього були інші причини.

Але моральні їх успіхи були вражаючі. Преса повсякчасно співала їм осанну. Після концерту в Бремені за сцену вривається жінка вся в сльозах і починає цілувати бандуристів. Думали було, що це якась зворушена українка, але виявилось, що це була німецька жінка з доброї, знаної, музичної родини. — Музика, — казала вона, — мене завжди зворушує, але такого як це я ще не переживала. І який жаль, який жаль, що на концерт прийшло так мало людей... Як багато вони втратили... — Гончаренко розповідав, що він боявся, щоб з нею не сталося таке, як з тим чоловіком з Кенори в Канаді, який на концерті дістав атаку серця і помер. Або та дівчина в Барсельоні. Або знов ті у Стокгольмі. А бувало в таборах ДіПі або на концертах в таборах „Ост“ дуже часто виносили зі залі непритомних дівчат.

А третього грудня вони відспівали останній свій концерт на території Німеччини у місті Білефельді, щоб наступного дня, по дорозі до Бельгії, зупинитися ще раз на голляндській території у місті Сіттарді. Тут інженер Кішка організував зустріч капелі з визначними громадянами міста у міській радниці. Було прийняття, було багато промов і бандуристи були здивовані, що голляндці можуть знати так багато даних про Україну колись і тепер. А після цього прийняття відбулась ще одна подібна імпреза, влаштована Комітетом Голляндсько-Української Дружби. І цим Голляндія завершила своє прийняття бандуристів, яке було під кожним оглядом приємним, цікавим і корисним. І для обох сторін напевно незабутнім.

Після прийняття і концерту в Сіттарді одразу сідали до автобусу і під ніч вже котили до Бельгії. За три години були вже в столиці цієї країни, а разом — столиці головної квартири НАТО і Спільного Господарського Ринку країн Західної Європи — Брюсселі. І зупинилися в готелі Альберта I-го. Велике, славне, бурхливе місто, щось понад мільйон населення, столиця двох народностей — валлонів і флямандців, з французькою і флямандською мовами комунікації, але засадничо з перевагою французької мови, за що між цими народностями віддавна точиться національна боротьба.

День 5-го грудня був для капелі, як висловлювався П. Китастий, „трудний“. Зрання прийняття у залі Американського Культурного Центру, де вони проспівали кілька пісень, а в тому „На Йорданській річці“ так гарно, що самі зворушилися і зворушили всіх присутніх коресподентів і дипломатів“ (П. Китастий). І були там розмови, що хор бандуристів звучить так само чисто і мило, як і хор Верьовки. А советський амбасадор мав навіть висловитись, що їх костюми такі саме, як мають київські бандуристи, а тому вони, мовляв, можуть сходити за капелю звідтіля.

Бандуристи з цього сміялися. Але не все тут було до сміху. Вони також і обурювалися. Наприклад, з писань газети „Америка“ українською мовою, що виходить у Філядельфії, де хтось для чогось розпочав неприємну проти капелі кампанію, дуже на руку усім тим советам, що їх стільки розвелось у цьому світі. Саме тепер проти капелі вели найгострішу кампанію московські амбасади. Минулого року відбулася тут відома світова вистава, де приймали участь різні советські ансамблі танцю і співу, а в тому також український ансамбль щось понад сто осіб, що ним диригував сам Г. Верьовка. Отже, ця публіка все щось бачила і щось чула з України, тому їй ця капеля з Америки, яка до того є зо всіх боків виклята московськими маґами в цілому світі, не була вже російською.

Після пресової конференції в Брюсселі. В центрі в другім ряді праворуч від М. Мінського стоїть інж. А. Кішка, а третій від нього напроти В. Божика — Гастон Арієн, імпресаріо на європейську туру.

А тому, українські бандуристи! Тримайтеся! Проти вас всі сили пекла!

І вони, розуміється, трималися і навіть не думали здаватися. І вони мали все це на увазі, коли пускалися у цю мандрівку. Тепер їх завданням було видержати всі ці труднощі і довести своє діло до кінця.

До цього брюссельського концерту готувалися особливо уважно, байдуже що вони вже кілька тижнів не одержували платні і Гончаренко дослівно розривався, щоб якось цю справу, бодай назверх, полагодити. Він писав листи до Детройту, алярмував приятелів, щоб ті здобули нові позички, а тут капеля відбувала додаткові проби, підтягалися всі голоси, підчищалося партії, висувалися найефектніші моменти фінальних точок. Готувались до бою. До останнього бою!

Тим часом перед брюссельським концертом вони мали ще концерт в Антверпені. Це була своєрідна проба перед концертом в Брюсселі. І вона вийшла не найгірше. Капеля звучала певно, чисто, переконливо. У самий день концерту в Брюсселі, у суботу 6 грудня, за кілька годин перед концертом, їх запрошено на окреме прийняття, улаштоване представниками української колонії в Бельгії. Вичувалося, що українські громадяни мали деякі побоювання щодо успіху капелі на цьому терені і вони намагалися піддержати її на дусі. Вони знали, що проти капелі пороблено цілу серію затій, щоб їй пошкодити.

Поперше, одна з таких перешкод сталася з певних чисто технічних причин. У якомусь там одному з бельгійських театрів, під час вистави обвалився балькон і тепер вийшов закон, що театральні балькони можна заповняти лишень на половину. І саме тут, в Брюсселі, капеля потерпіла від цього закону, бо мусіла обмежити продаж своїх квитків. Подруге, опікуном цього брюссельського концерту був такий пан Гойсман — впливова людина, професор університету, представник ЗСА в ЮНЕСКО та голова культурних зв'язків із закордоном при бельгійському уряді.

Оповідать, що за два дні перед цим концертом до Гойсмана мав з'явитися представник советської амбасади, який показав тому програмки бандуристів, у яких, мовляв, ширилась антисоветська пропаганда. Не обійшлося, очевидно, без відомої інсинуації про всілякі коляборантські чини цих людей, як також, очевидно, в цьому випадку, антисемітські вигадки і всіляке таке інше. І, розуміється, така інтервенція впливала, бо шановний Гойсман не був аж надто відпорний від подібного роду наклепницьких вигадок, які могли також відповідати його власним поглядам. І в ре-

зультаті дирекція театру дала наказ зняти з розповсюдження програми капелі і заборонити продаж її реклямних брошурок. Адміністрація капелі пробувала було протестувати, кинулись шукати Гойсмана, але той зник того дня з овиду і всі намагання знайти його не мали успіху.

Конфіскація програмок концерту вносила замішання і певний неспокій, як серед капелян, так і серед публіки. На допомогу прийшла американська амбасада, яка викликала своїх техніків, і вони почали проголошувати точки програми через голосник.

А сам концерт вийшов цілком добре, публіка гарно оприймала бандуристів, а на другий день вся столична преса була переповнена прекрасними рецензіями. А деякі газети виразно присали про недемократичну поведінку дирекції театру супроти капелі, як також Товариство Приятелів Капелі одразу передало цю справу до суду за матеріальні страти.

„Тяжко без захоплення говорити про виступ у концертній залі „Бо-Зар“ (Пале де Бо Зартс) прекрасного ансамблю бандуристів з України, — писав про це журнал „Патріот“. — Голоси їх розкішні, інструменталісти осягали незвичайних ефектів з тих своїх старовинних інструментів. Вони нечисленні, але здисципліновані і завзяті“. До цього захопленого світу належала і газета „Ле Суар“: „Ентузіазм, викликаний бандуристами, пояснюється до певної міри настроєм, що його створено репертуаром, у якому відчувається присутність могутньої й урочистої поліфонії. Якости бандуристів вистачало, щоб задовольнити найвибагливішу аудиторію. Пісні виконувались велично і перфектно. Декілька солістів здобули собі особисте признание. Бандуристи в загальному вийшли поза межі фолкльору, що відчувається в старовинній тематиці. Наприклад, у „Байді“ — поемі, характеристичній для XVI-го століття. Ансамбль, що не прибув безпосередньо з України, не затратив зв'язку з культурою і традицією своєї батьківщини“ . . .

У цьому ж тоні продовжувала і „Вечірня година“: „Інтерпретація капелі бандуристів була такої високої класи, що навіть не виникло питання, чи слухачі мали перед собою аматорів чи професіоналістів. Наше естетичне задоволення було велике, а часами заля була абсолютно наелектризована їхньою музикою“. Газета „Народ“ звичала, що „хор виступив перед повною ентузіазму залю,“ а також повідомлялось, що „їхніх програмок не продавалося через те, що в них знайшли протикомуністичну пропаганду, хоч наведені в них факти годі було заперечити. Ця група бандуристів і танцюристів є гідним партнером інших державних ансамблів, що їх ми чули останніми місяцями“ . . .

Отже Брюссель видався все таки не найгірше. „Вчора концерт пройшов дуже добре і міг би закінчитися суцільним тріумфом, якби не втручання советського амбасадора“, — зауважував про це П. Китастий.

А чи то раз бандуристи мали діло зі советськими, читай московськими, виконавцями влади в Україні і не в Україні протягом історії? Їх забирали з ярмарків України сліпих і безрадних, їх намагаються забрати зі сцени Парижа чи Брюсселю вже зрячих і зарадних... Їх, справжніх народніх, намагаються підміняти фальшиво-режимними, але всі ті затії, як колись так і тепер, не давали і не дадуть їм того, чого вони хотіли б. Бандуристи йшли через світ, йдуть через світ і дійдуть через світ до своєї мети: до вільного Києва — столиці вільної, державної України.

**Не славте кобзаря піснями голосними:
Дзвенить йому хвалу його тридцятиструнна.
Колись він заблищить між душами ясними,
І зникне вся хула ворожа, нерозумна.
І буде дух його із віку в вік сіяти,
Серя зцілющою водою покропляти,
І рани гоїти, і сльози обтирати.**

П. Куліш

А після турботливого Брюсселю останнім їх концертом на континенті Європи був концерт у бельгійському Льежі, у великій залі консерваторії з 1100 слухачами і, як звичайно, з гарним успіхом вже без втручання „хули ворожої“.

І звідсіль, одразу після концерту, всідали до автобусу з їх невтомним Майком і на цілу ніч їхали через цілу Бельгію до Остенде на Ля-Манші, щоб уже наступного дня, 8 грудня, о 9-ій годині ранку, попрощатися з континентом і пересідати на корабель до Дувру. Зворушливе прощання було з Майком. Не дивлячись на всю свою мужність, він не видержав, щоб не пустити сльозу. А коли бандуристи відпливали, він ще довго стояв на березі і проводив їх поглядом, аж поки корабель не відійшов у віддаль і розчинився в тумані.

„І ось ми на Ля-Манші, — згадує про це Гончаренко. — Трохи гоїдає. Але взагалі, на диво, як на цей час, гарний день. Дивлюся — трьох колег сидять за столиком у ресторані і частуються вином. Кажу, уважайте. Ви виснажені, а коли ще погойдають хвилі... Може бути не весело. Хлопці посміялися і, здається, все. За півгодини — чую вже один співає, а другий схилився і розпачливо тримається за стіл. Пройде, думаю, поки доїдемо до берега. Але не так воно сталося. Згодом вони ледве трималися на ногах, а од-

ного так просто прийшлося зносити з пароплава. А тут митний уряд і перевірка документів. І що це за такий пасажир, що його на руках несуть, ще чого доброго затримують. А на нас уже чекають. Кажу урядовцям, що маємо ось хворого, загойдало на морі. А ті кличуть лікаря, а лікар каже, що щось він дуже хрипить і варто дати його до шпиталю. Ні, кажу. Це пройде. Він завжди такий, коли на морі. Добре, кажуть . . . Підпишіться отут, що берете його на власну відповідальність. Підписую і пустили. Підняли його хлопці, несуть раба Божого і співають: „Козака несуть і коня ведуть“. І так занесли його аж до потягу. А прочухався він аж у Лондоні. Отаке то може від склянки вина трапитися, коли людина перевтомлена.“

І що й казати . . . Були перевтомлені вельми. День-що-день в дорозі, вечір-що-вечір на сцені, спалося чи не спалося, а на ногах трималися . . . І це вже третій такий місяць.

І вони трималися. А коли виходили на сцену, здавалось, вони нічого й не робили, як лишень відпочивали. Виглядали свіжо і бадьоро. А танцюристи вибивали гопака, аж іскри сипались.

Тепер ось вони їхали до Лондону . . . Ще одна цікава подія в їх житті. Як то зустріне їх горда, холодна, імперіяльна Велика Британія. І покищо все видавалося гаразд. По обіді, о годині 3.30, вони на двірці Вікторії в Лондоні. Тут їх зустріли представники Союзу Українців Британії з інженером Кудликом на чолі та їх англійський імпресаріо Вельфред Ван Вайк. На щастя, рідкісна, як на цей час соняшна погода. Їхали автами одразу до домівки Союзу Українців, де на них уже чекала пресова конференція, прийшлося також для журналістів заспівати, а танцюристів взяли фотографи просто на вулиці з тим їх бурхливим стрибком і це фото на цілу сторінку було поміщене у „Дейлі Мірор“. А опісля вже, від години 5-ої, велике прийняття з вечерею і промовама, яке протяглося ген до десятої години, щоб уже аж тоді, до краю втомлених кобзарів, приватними автами, за зіпсутої вже темної погоди перевезти до готелю „Брайстон Корт“ на площі Камберлянд.

Лондон — прекрасне, величне місто, але годі його бачити. Лишень побіжно, з авта, з вікна готелю, з випадкових, коротких виходів на вулицю. Погода туманна, сира, багатьох напала хрипка і кашель. А на них чекає аж сім концертів, в тому також два у Лондоні. А поза тим за порядком — Брадфорд, Лайсестер, Ноттінггам, Брістоль, Борнемоут, Манчестер . . . Кожний день кудись їхали, переважно потягом або автобусом, залежно від місцевости, кожного вечора концерт, переважно о восьмій годині. Успіх тут значно більший, ніж на континенті, залі великі і переповнені.

High, wide and handsome

NOW what is that high, wide and handsome fellow (above) going up in the air about? The answer: Sheer high spirits. He is star Ukrainian dancer Dmytro Paradiuk, who is over here with a dancing troupe from U S A to perform at the Royal Albert Hall, London, next Monday. Yesterday's picture of a street-show sample of their skill shows three girl dancers laughing in admiration as handsome Dmytro flings his arms and legs wide in a high "splits."

Передова сторінка журналу „Дейлі Мірор“ в Лондоні.
Дмитро Парадюк, найкращий танцюрист групи „Орлик“, позує просто на вулиці.

Це їх трохи підбадьорило. На першому їх концерті у Бадфорді, 10-го грудня, як інформує агенція пані Ліди в Детройті, „Заля переповнена... Навіть за сценою, за спинами сиділи люди. Успіх великий“.

І, розуміється, найбільше публіки було у самому Лондоні, у залі „Принц Алберт Голл“, по вінця виповненій слухачами, так що деяким звітодавцям преси це навіть робило прикроші. Знайшовся такий Олег Керенський (чи не з кривих відомого „Саші“), який зловтішався в одній з бульварних газет: „... мабуть всі українці Англії зібралися, щоб виповнити Альберт Голл“... Хоча в дійсності, величезна більшість, це були чужинці, а з них найбільше було чистокровних Джон Буллів, які навіть інколи плескали, коли їх остаточно виводили з рівноваги якісь їх сусіди. А сам концерт розчинявся у великому просторі залі, на сцені якої, у сьйві прожекторів, виднілась барвіста група людей з дивовижними інструментами. А коли били браво, то шум залі нагадував шум моря з великими пласкими берегами.

А щодо преси, то вона не була однозгідною і значно холоднішою, ніж це було на континенті, з певними нотками політики. Наприклад, „Дейлі Телеграф“ писав, що це був „юкренієн річуал“ і мав він значення не так артистичне, як соціально-культурне, а щодо певного динамізму та солідности тону, то це взагалі прикметне російським хорам. І, розуміється, на їх думку, українські пісні і танці — це лиш „відмінності від загальноросійського мистецтва“. Можливо, це був традиційний неділимний тон Англії, але також можливо, що і тут промовляв за Англію якийсь Керенський.

Але славетний лондонський „Таймс“ був, під цим оглядом, більш безсторонній. Він дав коротку, але добру рецензію, назвавши капелю „сплендід“ (першорядна)... „Розкішний ансамбль, відмінний від усіх інших, які тут бували, що добре співає і грає“...

А інколи українці дійсно творили більшість публіки і це давало підставу англійській пресі називати це „сошіел енд калчер окейжен“ (громадською і культурною оказією). „Українці плачуть за батьківщиною. Вітер з українських степів повіяв учора в Лайсестері, нагадавши про рідний дім сотням українців, які зібралися і прийшли іноді здалека на концерт бандуристів. Багато з них плакало відверто, не соромлячись, коли звуки рідної пісні наповнили залю“, — писала газета з Лайсестеру.

А в Манчестері, так би сказати, батьківщині танцювальної групи „Орлик“, земляки робили їм таке прийняття з голубцями та варениками, що вони його далєбі не скоро забудуть. А сам концерт вечором у „Фрі Трейд Голл“ не лишень видався на славу,

але також перетворився у бурхливу маніфестацію, щось на подобу американських виборчих конвенцій. Заля була виповнена по береги, після кожної пісні зриви овацій, а на закінчення програми на сцену вийшла група дівчат у віночках та стрічках, ніби це десь у Полтаві чи Тернополі, з оберемками живих квітів, а між ними дочка мера Манчестеру, яка, хвилюючись та заїкаючись, своїм ніжним голоском, зі сильним лейкаширським акцентом, передала офіційне привітання мера для всіх українців в Англії, а особливо самій капелі бандуристів з Детройту. А після цього ораторства вона підійшла і поцілувала діда Мотуза, патріярха капелі в його запорозькій подобі. Бурхливе „браво“, „слава“ Україні й Англії, з великою зливою оплесків, було відповіддю на ціле це дівоче підприємство.

І як слід чесній українській громаді Манчестеру, після концерту мусіло відбутися ще одно прийняття, не так уже з борщами та варениками, як з різними гострими напоями, що їх вміють виробляти браві шотландці, і які лилися тут, разом з промовами, цілими водоспадами. А при цьому, танцювальні „орлята“, які вже чесно і достойно закінчили свою місію і залишалися дома, святкували ритуал прощання, мінялися цілунками, автографами, програмками, адресами, поливаючи все це навіть щирими дівочими сльозами. Ця танцювальна група, з її керівником Петром Дністровиком, дуже гарно вив'язалася зі свого завдання і дістала багато признань від європейської публіки.*)

Цієї ночі бандуристам мало спалося в їх Гросвенор-готелі, бо наступного ранку мусіли „за всвіт“ вставати з тяжкими головами і квалитися на головний двірець до потягу, що о годині 8.30 вирушає на Лондон. Там, не дивлячись на вчорашнє довге вечірнє прощаннячко, чекала на них інкорпоре група „Орлик“, а дівчата, як звичайно дівчата, з тими своїми сяючими оченятами, завжди щедрими на сльози і червоними губками, завжди готовими для поцілунку, як також гарячими серденьками, повними ласки і кохання. „Найбільше, — як зазначає не без заздроси свідок цього церемоніялу М. Мінський, — припало поцілунків знов таки дідові Мотузові“, якому щастило з цим під час усієї їх подорожі, чи то там в Мадриді з еспанками, чи у Стокгольмі зі шведками, а чи деінде по столицях Європи. Національних пересудів, розуміється, не бралося на

*) До групи „Орлик“ належали: Лазорнщак Петро, Вергіло Степан, Микитюк Юрій, Соловей Іван, Парадюк Дмитро, Макогін Іван, Заболотний Степан, Ткачук Марія, Солонинка Ольга, Катигроб Ольга, Міцьо Софія, Бенкс Марія, Шаблинська Естеля.

ТАНКОВА ГРУПА „ОРЛИК“
Посередині в світлій шапці керівник групи Д. Дністровик

увагу, запорозькі вуса робили своє діло, а тому молоді бандуристи, навчені гірким досвідом, порішили на майбутнє і собі завести хоч невеличкі вуса.

Прощання тривало з півгодини, дівчата стояли рядком — Соня, Марія одна, Марія друга, Оля одна і Оля друга і Естеля... А за ними парубоцтво — Петро та Степан, та Юрко, та Іван, та Дмитро, та ще один Іван. А коли потяг рушив — білі хусточки замаяли на пероні двірця Манчестеру, ніби метелики весною на квітчастому лузі. Прощайте! Прощайте! Щасливо заїдьте! До-по-ба-чення!

Цей потяг — останній їх потяг європейської тури, ще ось кілька годин і вони знов будуть у Лондоні на великому двірці Вікторії і перед ними лишень ще один концерт у студії БіБіСі. І тут також відбудеться церемонія прощання з Європою. Сюди прибув уже і Гастон Арієн, і тут також місцевий імпресаріо Ван Вейк. І, розуміється, сюди прибув також їх головний організатор цієї тури Андрій Кішка.

Багато дивовижних думок викликає ця їх подорож. Без сумніву, деякі газети цієї країни мали рацію, пишучи про бандуристів як виконавців не так пісень, музики і мистецтва, як чуття, наснаження і певної правди. Це разом, справді, дуже старий містерійний ритуал, виповнений звуками пісні і звуками струн.

Чужинці про концерти Капелі й „Орлика“

«Перша зустріч вупертальців з «оригінальним хором бандуристів України» та танцювальним ансамблем «Орлик», була більше ніж цікавим концертом... Концерт був не тільки вершком музичної приємності, але й оптичної насолоди красою... В другій частині концерту температурент переходить майже в екстаз; завжди повторні мелодії підмальовувано живими танцями. Вони виходили з почуття імпровізації. Нічого не було в них з перфекції муштри... Це були танцювальні атракції. Чи можна було, отже, дивуватися, що публіка, на жаль наповнивши заповненої залі, вибухала оваціями оплесків».

(«Вестдойне Рундшау») Вуперталь-Бармен 17. 11. 58).

«Гостинний виступ українського хору бандуристів приніс для тих, що запізналися через козацькі хори з московсько-народним хором співом, не тільки бажане доповнення, але також конавчу коректуру. Ці українці відрізняються від донських козаків не тільки характером та гармонізацією своїх народних пісень, але передусім стилем їх виконання. Хоч чудовим голосовим матеріалом і дещо пільною хор бандуристів рівний донським козакам, він плекас природний досвід співу і унікас ефекту, і цим викликав у нас особливу симпатію... Примисний образ музичного народнього мистецтва і їхньої старої батьківщини доповнив танцювальний ансамбль «Орлик» народними танцями, що були особливо симпатичні своєю природністю».

(«Кельнер Штадтанцайгер» 18. 11. 58).

«Кращі за донських козаків»

«Донські козаки появляються в німецьких концертних залах майже періодично. Всюди зустрічають вони наповнені залі і гаряче захоплення в слухачів. Відтак приїжджає один хор, що прийнятим є рівний козакам, і знаходить лише наповнену заповнену залю. Це, мабуть, лежить в тому, що нікто хору бандуристів не знас; заведе хто може собі увити, що криється під словом бандура. А шкода, бо приятелі московського хорового співу були б з цього концерту української народньої музики подовоїно, а то й потрійно скористали».

«20 бандур різної величини задзвеніли до співу хору бандуристів. На них грали співаки. Ця оркестра дзвеніла часами блискучо і приваблююче, як велике чембальо, часами з повною теплою як велика гарфа, і завжди фасцінуючо і своєрідно в своєму багатстві».

«Ця своєрідна оркестра доповняється, в найкращий спосіб, великими органами, голосів чоловічого хору. В чудовій шляхетності цього хорового звуку лежить щось, що красною перемагає донських козаків: все звучить природною красою. Вони не пробують надолужувати фальцетом, надто яскравими тенорами, неприємно гострими басами. Глибина і здвйкність, викінчена прецизія, невловиме в своїм роді піано, — все це доведене до такої кляси, як у козаків Жарова. Але в хорі бандуристів це служить для симпатичної музичної публіки. Церковна музика бандуристів дихає лобжністю, а не повуюро церемоніальністю. Их народні і жартивні пісні є напруду веселими. Вони не летять на ефект і жарикатуру. Ихні любовні пісні є альній від сентиментальності».

«Хорова віртуозність використовується повністю так, як у донських козаків. Хор бандуристів, одначе, стоїть ближче до правдивого народнього мистецтва; він співає тільки українські народні мелодії. Треба знати, що між українцями і москалями існують глибоко закорінені протязвства».

«Хор бандуристів супроводжає ансамбль народнього танцю «Орлик»; 6 пар в чудових костюмах, що разом з барвистими одягами бандуристів дають незабутий образ. Керівників вечора Володимира Вожика, Григорія Китаєтова і Петра Дістроніка нагороджено такими захоплюючими оплесками, що слухачі їх, можна собі лише побажати, аби після першого європейського турне прийшло друге».

(«Кельніше Рундшау» 18. 11. 58).

«Мабуть нікто не думав, яким добрим з цей хор бандуристів України... Донські козаки мають своє ім'я; а цей хор посідає покищо лише свої подивугідні вміння, якими він переростає все, що досі тут можна було чути з московських хорів. Цей український хор був заснований ще в Союзі комуністичного Союзу... Все, що дає хор, є барвисте, сильно і живе... Голосова сила досить великого ансамблю є подивугідна. Також урізноманітнена форма і краса співу».

(«Франкфуртер Рундшау» 14. 11. 58)

«Вступом до гостинного виступу українських бандуристів була особливо зворушлива подія: диригент В. Вожик пізнав між зібраними слухачами колишнього команданта батальйону, який в 1944 р. допоміг його хорові і родинам хористів врятуватися в останній хвилині перед наступаючими москалями. В зворушенні вилослив Вожик ще раз свою подяку людині, яка так щасливо вплинула на долю хору...».

«Надзвичайно високий рівень відзначив усі точки, що їх дав хор. При таких плеканях повних голосів від чорних реєстрів басів до металічно блискучих тенорів було це чудом... Друга частина програми була похвалена веселою цінністю народних тужливими любовними піснями, до яких додано привітний елан — народні танці ансамблю «Орлика». Особливо «Топак», але також «Козачок» і танець дроворубів з віртуозними присюдами мужичи (що за чудові барвисті народні костюми!) були в бурхливих життєрадісних танцях перлина вечора».

(«Пльєдсгаймер Альгемайне Цайтунг» 15. 11. 58).

«Те, що дають українці, не є простим хоровим співом, але вибухом елементарних сил почуття, тих сил, які можуть полатати всі бар'єри дисципліни, якщо б вони не були залазінами. Дивно, що паляючі, бурхливі, прощиті болем або щаном радости, співи в маленській частині секунди переминюються в ласкаву повдержливу пісню. Кожний член цієї української групи може виступати як самостійний співак... Лише деякі оперні театри можуть похвалитися такими силами і з таким голосами, як тут є. Але мені здається, що ці голоси не виявили б себе, коли б вони пробували співати німецькі, французькі або англійські народні пісні, чи навіть оперні арії...».

(Герман Адлер в радіо Кельн-Гамбург, 6. 11. ц. р.).

«Я можу сказати, що це була чудова імпреза... Репрезентуючи традиції України і її музики, ви — я відчуваю це — репрезентуєте Сполучені Штати Америки також, бо ваша організація є доказом, що українська традиція може плекатись без перешкод і збагачувати культуру нового світу».

(Д-р Галій Морган, юнйор, заступник шефа культурного відділу амбасаді США в Бонні).

Чужинці про концерти Капелі і „Орлика”

«Довго триватимуть ще нарікання наших співгромадян, які не використали нагоди і не чули співачочих і граючих і танцюючих сил і домі країни чорної землі. Не добре зловживати словом «одній». Але те, що 50, олягнутих у барвисті національні одяги презентували, було справді одине. Це був небуденний виступ чужого фольклору, що став високим мистецтвом».

«Гіндесгаймер Прессе» 15. 11. 58
«Екзактний і ясний спів, ритміка, добра інтонація і динаміка, зразкова дисципліна, певність в музикальній стилі, а передовсім висока радість у власній мистецькій продукції, характеризують кожний виступ і дають справжню насолоду».

«Бадіше Ноесте Нахріхтен» 14. 11. 58
«Коли люди довідаються про можливість і здібності українського хору бандуристів та танцювального ансамблю «Орлик», то стануть ці ансамблі без сумніву великими конкурентами для відомих тут московських хорів».

«Франкфуртер Ное Прессе» 20. 11. 58

«ВЕСІЛЬНИЙ ПИР ДЛЯ ОКА І ВУХА»

Коли хтось у відторку увечер йшов до міської галі, щоб це раз почути, вже до ситості відомі, московські хори, був зовсім розчарований але в позитивному розумінні... Хт не знав ще, які своєрідні властивості і багатство кольористики народнього мистецтва посідає Україна, до віддася тепер від хору українських бандуристів та танцювального ансамблю «Орлик». Найпримітнішою була зустріч зі старовинним, подібним до лютні інструментом, який в нас дуже мало відомий. Він дав назву цьому хорові. А цей хор був чимсь прекрасним... Також ансамбль «Орлик» дав для ока весільний пир своєю музичністю, повною нових ідей хореографією, барвистими народними одягами, красою танцюристок і швидкою зміною кроків».

«Гайдельбергер Тагеблатт» 13. 11. 58
Хор Бандуристів не захопив ще ніхворобу новити за ефектом, має ще природні гарні голоси і співає по-народному мелодіч так, що слухачочі їх, можна було відчути дещо з незломної сили тієї музики».

«Райніше Пост» 11. 11. 58
«Сильні в голосі, добре вишколені і здатні для багатьох сольових завдань, спритні в грі та живі в прекрасному танці, здобули собі українські мистецькі групи, співаючи народні пісні їхньої Батьківщини, надзвичайний успіх. Він був також надзвичайний і під музичним аспектом».

«Штутгартер Нахріхтен» 11. 11. 58

«Кожна точка була бездоганна. Це результати довгих вправ. Та, не дивлячись на те, в них не відчувалося нієї, часто несимпатичної рутини, нудної муштри, розрахованої на ефект. Мелодика пісень, часами також гармонія, вказують на багатство східної народної музики... Величними були також танці у виконанні ансамблю «Орлик». Це була краса, і в козацькому і в гуцульському герцо...»

«Генерал-Аншайгер дер Штатт Вуперталь» 17. 11. 58.

«Тяжко було вирішити вчора питання, що більше подивляти: чи чудові басы та тенори хору бандуристів; чи подібну до лютні бандуру; чи всебічну, повну темпераменту могозвучну народню пісню; чи багатобарвний одяг... В другій частині виступили ще з прекрасними, звинними та дуже екзактними народними танцями танцюристи „Орлика”».

«Ді Вельт» 27. 11. 58

«Дійсною несподіванкою для Гамбургу був перший виступ хору бандуристів України... Цей ансамбль не потребує боїтис порівняння з великими і відомими групами того роду. Це було сильне народне мистецтво...»

«Гамбургер Абендблатт» 27. 11. 58.

«Між голосами в хорі є і такі, що цілком оклиме могли б прикрашувати оперові сцени».

«Гамбургер Ехо» 27. 11. 58.

«Особливими були українські пісні, що своєрідною тонацією викликали в західного слухача сильне враження.»

«Гарбургер Аншайгер унд Нахріхтен» 27. 11. 58.

«Це був один з найкращих хорів, які ми колинебудь чули. Вони здібні в музиці, як італійці... Висока культура одягів... інтелігентність рухів у танцях... набожність в прощальному відході зі сцени... Це все захоплювало глядача.»

«Голландська газета з Амстердаму» 19. 11. 58

«Це був надзвичайний український чоловічий хор... Це не була собі звичайна група емігрантів. Це були великої вартости хористи... Концерт був чимсь сенсаційним. На такі імпреси наша публіка голодна. З солістів відзначався баритон Михайло Минський. Це соліст першої класи. Всі хористи добре вишколені в співі. Там місце на оперній сцені.»

«Альгемен Гандельсблад» 19. 11. 58.

«Ми це минулого тижня не могли нічого сказати про бандуру. Вчора ми побачили достойних мужів України і познайомились з цим інструментом. Цей вечір був для наших голландських глядачів великим святом. Вони примусили хористів і танцюристів кілька разів повторити деякі точки.»

„Nieuw Utrechts Dagblad” 21. 11. 58.

«Український хор бандуристів і... добувся нам дуже з його виступу в Мангаймі. Програма відзначалася великою прецизією, досконалою контрольованою динамікою і дуже добрим осягати співу. Це стосується і до солістів і до хору. Чудові, глибокі сильні басы і тенори. Хоч заля не була цілком заповнена, бо хор ще замоло знаний, публіка нагороджувала його бурхливими оплесками і примушувала деякі пісні повторити.»

«Курт Нойферт, журналіст і співробітник радіо, Гайдельберг».

«Хор є дуже добре зіспіваний і має знамениті експресивність, що добувається характеристичного культивованого репертуру. Програма розкладена так, що «напруження зростає, пошрююючись від суворой релігійної «пісні про Пречисту» до селянської сили славного «Гопака».

«Еспанський часопис «Арріба» 25. 10.

«Чиста інтонація і багатство нюансів. Мають добрі голоси з величезним діапазоном. Якістю відзначилися солісти — баритон Михайло Минський і тенор Микола Бувицький. Мило вичити їх як співають... Інтерпретація є повна виразу або широго гурмору. На чолі групи були диригенти — Володимир Божик і Григорій Кутястий, що дали влучний смак пісній. Гарною мелодією відзначався «Пісок козак» та пісня про «Орля Тотоміюк»... Виступала теж українська танцювальна група «Орлик»... Чотири пари переплітаються з нектістю і перфектною різномородних кроків в той час, коли бандуристи грали живі ритми «Коломийки», «Козачка» і «Гопак». Це творило пишний та веселий спектакль.»

«Я» 23. 10. 1958 р. (Еспанія)

«Голоси співаків знамениті в усіх своїх реєстрах. Особливо в басях. Також чистота та сприт гри бандуристів, інструменту широко вживаного в Малій Росії і Польщі, якими козакі послуговувалися для супроводу своїх співів і танців. Публіка захоплювалася теж ритмічністю, прецизією та своєрідністю танцюристів та танцюристок.»

«Ля Ваггардія» 25. 10. 58 (Еспанія)

«Не кожного дня зустрічається в Конгресовій залі бандуристів та балет «Орлик», які були тут у відвідинах. Для західного європейця був цей концерт радше несподіванкою. Він сподівався чогось у роді досякж козаків, а зустріч самобутній, хоч з тамтешнім впливом музичний стиль... Українська народна музика сприяє дуже нашому почуванню своєю сплетенням слов'янських і західних елементів та поєднанням первісности з цивілізацією... Прекрасними були солісти... Мюнхенський «Абендштунг» 8/9. 11. 58.

UKRAINIAN BANDURISTS CHORUS
Press comments, 1949 - 1958

- DETROIT FREE PRESS - by J. Dorsey Callaghan:
"Lovers of choral music everywhere should by all means take the opportunity to hear this organization."
- DETROIT NEWS - by Russel McLaughlin:
"But the music, much of it merry and lots of it heroic and great deal of pure fun, is a vastly interesting thing..."
- CHICAGO DAILY TRIBUNE - by Seymour Raven:
"...the Bandurists excel other choruses of their type..."
- THE PITTSBURGH PRESS - by Ralph Lewando:
"...This group of thirty singer - instrumentalists is one of the most colorful and impressive heard here in a long time."
- GLOBE AND MAIL, Toronto - by Court Stone:
"How the singers can achieve single interpretations, provide refined choral music along with subtle inflections on their native instruments, all without benefit of conductor, is something of a mystery."
- THE NEW YORK HERALD TRIBUNE - by J. S. H.:
"...sweeping tenor voices sing very high while basses sing very low. They do this loudly, softly, at every dynamic level..."
- THE PROVIDENCE JOURNAL - by Ruth Tripp:
"The delicacy of the interpretation was exceptional for a male chorus to achieve."
- THE TROY RECORD - by Keith Marvin:
"Every number was rich in eastern color and historical or religious significance, making the Bandurists' concert one of the most unusual presentations here in some time."
- WINDSOR DAILY STAR - by John Gardiner:
"The whole concert was inexpressibly beautiful - art in its purest form."
- THE EVENING BULLETIN - by E. B. M. (Phila., Pa.):
"The Ukrainian Bandurists Chorus must be ranked among top professional singing groups in this country."
- YA, Madrid (Spain): "...clear intonation and wealth of nuances... good voices possessing a wide range... beautiful soloists, pleasant to look at as they sing. Interpretation is full of expression or sincere humor... all this created a dignified and pleasant spectacle."
- LE FIGARO, Paris (France): "Beautiful warm voices accompanied by instruments of exotic form, reveal amazing possibilities."
- BAZLER NACHRICHTEN, (Switzerland): "The Bandurists Chorus excels those sent here by the Soviet Government."
- MUENCHENER ABENDZEITUNG, Munich (Germany): "Superseded all similar concerts of other European Choruses."
- KOELNISCHE RUNDSCHAU, Colonia (Germany): "Better than Don Cosaca."
- FRANKFURTER RUNDSCHAU, Frankfurt (Germany): "All that Bandurists Chorus gives is colorful, strong and vibrant. Tonal volume is amazing... this was a miracle."
- ALGEMEN HANDELSBLAD, Amsterdam (Holland): "Impressive performance of the Ukrainian Bandurists, the concert was something sensational... our public is hungry for such affairs. All singers are well-trained... their place is in opera..."
- BERLINSKE TIDENDE, Copenhagen (Denmark): "Among the best national choruses, the Bandurists Chorus is the most professional chorus in the world."
- BRUSSELS PRESS, Bruxelles (Belgium): "Bandurists Chorus is a more interesting and pleasant group and the numbers it performs are better than the Kiev Ensemble of Ukrainian songs and dances, which was here during the Exhibition."
- TIMES, London (England): "Chorus because of the Bandura is free from monotony, which is characteristic of other male choruses. Ensemble is exceptional not only for its choral art, but for its many brilliant individual voices."

Деякі газети, особливо в Німеччині, багато разів повторяли те саме: вони „кращі ніж донські козаки“. Але в чому таїлась та їх „кращість“? Деякі рецензенти давали на це відповідь: „У залі зне-нацька повіяло вільним вітром степів“. „Українці відверто плакали за своєю батьківщиною“. І це не були самі українці. Каталйонська дівчина в Барсельоні не могла також стриматись від сліз. Жінка з Бремену „сама не знала, що з нею трапилось“, і вона просто ридала від зворушення. Маючи в собі напевно травму відчуття Берлінського муру. Всі поневолені і покривджені вичували в бандуристах огонь надії — той самий, що його відчув молодий Тарас з Кирилівки, будучи в Петербурзі і починаючи віршувати свою книжечку „Кобзар“.

А тому ніяке диво, що советські, а колись царські, емісари намагалися той огонь згасити. Так чи інакше. Ласкою чи неласкою, засланням чи вигнанням... А чи звичайним фальшуванням і обманом.

А тому також, ніяке диво, що для багатьох вони „кращі від донських козаків“, бож козаки лишень козаки, зі шаблями та нагаями. У них Стенька Разін. Міць, жорстокість. „І за борт ёйо брасаєт в набежавшую валну“ — маючи на увазі вкрадену молоду жінку, княжну, з якою цілу ніч „провозілся“ п'яний Стенька. А тут Байда. Лицар, вірність вірі й народові. „Дечка твоя поганая, віра твоя проклятая“ — всячи на гаку, відповідає він султанові, який пропонував йому свою дочку, аби тільки той змінив свою віру.

Дуже істотні чуттєво-етичні і філософсько-визначені спрямо-вання.

Такі інші підсумки виникали на закінчення цієї їх дуже — символічно і декларативно — значучої мандрівки у цей світ європейської культурно-творчої лябораторії... Де вони могли випробувати і свою вартість, як складника духовости, на якій цей континент збудував свою історичну ідентичність в часі і просторі.

Варто згадати, що й дипломатичні кола Європи належно виявили свої признання, як капелі, так і всій українській еміграції Америки. Представники амбасад різних країн в Парижі, Брюсселі, Мадриді висловлювали свої здивування й захоплення тим, що порівняно нечисленна українська еміграція спромоглася на висилку з Америки до Європи такої чисельної й високомистецької репрезентативної групи, на що ніколи не спромоглися уряди їх держав.

І ось їх потяг біжить з півночі на південь Британського острова, минають каунті Стефорд, Лайсестер і цілий ряд інших, затишні мальовничі краєвиди, старовинні поселення, на згадку приходять Вальтер Скотт, можливо Конан-Дойль. А також Дікенс... Почут-

Бандуристів вітають на летовищі в Детройті, коли вони повернулися з Європи. На світлині (зліва направо): Диригент Г. Китастий, інж. А. Мілянич, П. Гончаренко, П. Мотуз, Марія Бек — міська радна і Б. Куксі від дирекції Інтернаціонального Інституту м. Детройту

тя містерійної романтики з настирливим вглибленням до таємниць і всього, що ставить перешкоди.

Години швидко тікають. Погода пізньої осені — тумани, снігу все ще немає, дарма, що це вже доходить до Різдва. Досить швидко наближається Лондон і ось о годині першій і п'ять хвилин потяг зупиняється на великому, рухливому, монументальному дворці Вікторії. Далі швидкий переїзд до готелю „Брайстон Корт“, обід, короткий відпочинок і о шостій годині концерт на Телевізії БіБіСі.

І після цього концерту, по восьмій годині вечеря у готелі, а разом останні прощальні сходи капелян. Тут і Арієн, і Кішка, і Ван Вайк. Зворушливі прощальні промови. Говорив Гончаренко, Арієн. „Ви гідно і славно сповнили культурну місію, якої ви піднялися добровільно, серед запалу і віри в успіх“, — говорив у своєму слові Андрій Кішка. А після цього спішно їхали автобусом на летовище, де на них уже чекав літак „Пан-Амерікен“ число П, який залишав Лондон о годині 9.45. Летіли через Азорські острови і Нью Йорк, а на другий день рано, о годині 8.40 їх літак приземлився

WELCOME HOME—Mrs. Warren B. Cooksey, a director of the International Institute, and Council President Mary V. Beck welcome Petro Motusiw and Hryhory Kytasty, of the Ukrainian

Bandurist Chorus, back home after a two-month tour of Europe. Motusiw, 75, is the oldest singer and Kytasty is a conductor.—News Photo.

Detroit Chorus Welcomed After Triumphs in Europe

By JAMES K. ANDERSON
Still excited by the enthusiastic welcome they received in their two-month tour of Europe, Detroit members of the Ukrainian Bandurist Chorus were reacting with their families today.

Arriving from England yesterday at Detroit Metropolitan Airport, they were welcomed home by a large delegation of Detroit civic and Ukrainian community leaders.

Council President Mary V. Beck, who is of Ukrainian origin, presented Hryhory Kytasty, a Bandurist conductor, with a bouquet of red and pink carnations.

BANQUET FOR OLDEST
Mrs. Warren B. Cooksey, a director of the International Institute, gave a banquet to Petro Motusiw, at 75 the oldest member of the chorus.

At a luncheon the singers told of their successful performances in the major cities of England, France, Germany, Switzerland, Belgium, Denmark and the Netherlands.

Short addresses were given by Denys Kwitkowsky, president of the Detroit branch of the Ukrainian Congress Committee, Miss Beck, Mrs. Cooksey and Kytasty.

PRESERVE CULTURE
"The tour did much to further the cause of a free Ukraine and showed that in the United States Ukrainians have been able to nurture their culture and traditions," Kwitkowsky said.

Miss Beck said that though

Ukrainian music was the main theme of the Bandurists, "we feel you represented the United States to the countries of Europe and demonstrated that in America we help preserve the culture of all nationalities, that here all people, regardless of race, creed or color, can work together in harmony."

Mrs. Cooksey recalled that it was the Institute that first encouraged the Bandurists in their American musical plans when they came here as displaced persons 10 years ago.

JOINED BY DANCERS

Composed of 35 singers from Detroit and other cities, the Bandurists were joined in England for their tour by the Ukrainian Orlyk dancers from Manchester.

All the singers came to Detroit as a group in May, 1949, after fleeing persecution under the Soviets in their native Ukraine in 1941. The chorus was formed originally in 1923 in Poltava, Soviet Ukraine.

They were given leaves of absence from factory and other jobs to make the tour, which was financed by a \$37,000 fund raised by Ukrainian organizations and individuals in the U. S. and Canada.

Kytasty said the European tour "made the Bandurists appreciate America all the more."

'COMING HOME AGAIN'

"When we met other Americans abroad we felt like brothers," Kytasty said. "Boarding the plane in England to return to this country, every one

of us felt as if we were coming home again."

Kytasty's nephew, Peter, 30, the youngest Bandurist, said the group's most enthusiastic reception was in Amsterdam, where an audience gave them four standing ovations.

Part of the Dutch enthusiasm, he said, was a reaction against an attack on the Bandurists launched by an Amsterdam Communist newspaper.

INCIDENT IN BRUSSELS

"Everywhere we went, Copenhagen, Stockholm, Madrid, Barcelona, there was every evidence of firm friendship and understanding," Kytasty said.

Only one incident in Brussels marred the tour, he related.

"The Soviets prevailed on the Belgians to prevent us from selling or even giving away our programs. They charged that our literature, which was only the truth, contained anti-Soviet propaganda."

"This made it difficult to explain what we were doing, so the American embassy set up a loudspeaker system in the auditorium that helped out a lot."

BANQUET TOMORROW

The Bandurists take their name from the bandura the Ukrainian national musical instrument, which they play to accompany their singing.

Mrs. Peter Zaporozhietz, chairman of the Friends of the Ukrainian Bandurist Chorus, with headquarters at the Institute, said the singers will be feted at a banquet at 4 p. m. tomorrow in Orlyk, Conant and Evaline, Hamtramck.

в Детройті на летовищі Вейн Меджор Ейрпорт. Там на них уже чекала ціла делегація, яка прибула з інженером А. Мілянцем — представник Інтернаціонального Інституту пані Воррен Б. Куксі, а також президентка Міської ради Детройту пані Марія В. Бек...

Привітальні слова, букет червоних рож, а також тут же на летовищі у ресторані і сніданок разом з представниками преси. Коротке привітання висловив голова детройтського відділу Українського Конгресового Комітету Денис Квітковський, пані Марія Бек додала до цього, що українські бандуристи репрезентували в Європі не лишень українську музику, але також З'єднані Стейти Америки на доказ, що тут можуть вільно зберігати свої культурні відмінності всі народності без огляду на їх расу, мову чи кольор, а разом жити поруч у повній гармонії. А пані Куксі пригадала, що це був саме Інтернаціональний Інститут, який уже десять років тому почав допомагати капелі, щоб вона могла виконати свої пляни і завдання.

І в наслідок цього сніданку у детройтській пресі появились гарні привітальні статті про капелю. „Детройт Ньюз“ містила звіт приїзду капелі пера Джеймса К. Андерсона під заголовком „Привітання детройтського хору після його тріумфів в Європі“, а „Детройт Таймс“ подібну статтю, яку написав музикознавець Франк П. Джілл і озаголовив „Вони об'їхали Європу, не дивлячись на втручання червоних“. Обидві газети помістили також прекрасні знімки привітання капелі.

А трохи пізніше, вже на засіданні Товариства Приятелів Капелі, подав звіт і гросмайстер адміністраційного сектору капелі Петро Гончаренко, який затратив для підготовки цієї поїздки 10,000 робочих годин. Капеля за цей час дала 46 звичайних концертів, 11 виступів по радіо, 3 виступи на телевізії і її прослухало 44,200 слухачів. При цьому було зроблено фільм про капелю, який пізніше висвітлювався 219 разів в Європі, Америці й Австралії і якого бачило також 31,050 глядачів.

Але найкращий звіт про це скажуть колись ті, що відчують і збагнуть всі ці справи і явища до їх найглибших глибин.

ВІД ПОЛТАВИ ДО ДЕТРОЙТУ

Від Києва до Лубень
насіяла конопель,
Дам лиха закаблукам,
закаблукам лиха дам!

Народня пісня

Останній опис членства УКБ ім. Т. Шевченка (з 70-х років) на-раховує їх 61*) і з того 38 перебуває постійно в Детройті або поблизу Детройту у прилеглих громадах. Основне ядро її завжди на місці і завжди мобільне. Тут також, переважно у домівці спортового товариства „Черник“, відбуваються її проби і звідсіль вона вирушає, звичайно, у свої мандрівки.

Тут також живе ще один з найстарших капелян часів Полтави — Григорій Назаренко, а донедавна тут жив такий їх патріарх, з тих самих часів, — Йосип Панасенко, який помер 7-го вересня 1965 року і похований на кладовищі Евергрін. Тут також похований ще один визначний їх співробітник Дмитро Черненко, який помер 28 червня 1969 року.

Живуть тут також такі потентанти цієї штуки — бандуристи Петро Гончаренко, Петро Потапенко, Гаврило Махиня, Євген Цюра, Микола Лісківський, Тимофій Півко і, розуміється, також тут перебувають члени великої кобзарської родини Китастих — Іван і Петро.

І коли брати цю музичну організацію як певну часову і просторову цілість, особливо за роки після Другої світової війни, то не буде помилкою ані перебільшенням, коли скажемо, що вона несе в собі печать духа одного з цих Китастих — Григорія.

*) Список членства — бандуристів і хористів: Я. Білецький, А. Бірко, М. Борняк, В. Божик, В. Бриско, М. Бучовський, Д. Черненко, Є. Цюра, Ф. Федоренко, Б. Гарасевич, І. Гош, О. Гошуляк, С. Григоренко, І. Капустій, І. Косіковський, Б. Коссак, М. Костюк, В. Кучер, Г. Китастих, І. Китастих, П. Китастих, Л. Лампіка, Р. Левицький, М. Лісківський, Т. Лозинський, Г. Махиня, А. Малкович, П. Міняло, П. Мотуз, Р. Мороз, М. Миронюк, П. Пахолюк, Т. Півко, В. Поліщук, Г. Полянський, Г. Попов, П. Потапенко, Ю. Приймак, В. Рудь, П. Садовий, О. Садовий, М. Самокиш, І. Самокиш, Я. Сена, Л. Тимченко, Ю. Тимченко, В. Тисовський, Р. Трешневський, М. Шрубівич, О. Шрубівич, І. Уманець, В. Воронович, І. Задорожний, І. Зайферт, П. Покорний, Ю. Оришкевич, М. Мінський, О. Мороз, А. Лободоцький, О. Бартків, Б. Тарновецький.

Friends of the Ukrainian Bandurists Chorus, Inc.

V. Njelman Larson, M. D., Chairman
Ashua M. Milanych, Vice-Chairman
Alice L. Nichols, Secretary
Ray Sopot, Treasurer
Ivan Kocer, Fin. Secreary
Nancy D. Ladd, Promotion Secretary
Stephen G. Lacky, General Counsel
Al Barbour
Florence G. Cassidy
Saul Cymbalista
William Dvorhan
Pete Houchakow
Mildred H. Jeffrey
Roman Krochanahk
O. Y. Moore
Wasyf Wyrwydy, Ph. D.

MAILING ADDRESS.

P.O. BOX 119
HAMTRAMCK BRANCH
DETROIT 12, MICHIGAN

TELEPHONE: TO. 5-6282

Інформативний
ЛИСТ Товариства Приятелів КАПЕЛИ
Бандуристів.

Рік I.

Дітройт, грудень 1969.

Ч. I.

Від Управи Товариства.

Товариство Приятелів Капелі Бандуристів з місцем осідку в дітройті поставило собі за ціль періодично інформувати членів та жертводавців на фонд Капелі про роботу, яку веде згадане Товариство з метою переведення Капелі Бандуристів на шлях постійного концертування.

Уважасмо, що після надзвичайних успіхів Капелі в Європі вже не має потреби повторювати про те яку велику прислугу українській справі робить Капеля своїми поїздками.

Ціляни Капелі та Їх Здійснення.

Як Вам відомо з нашого попереднього листа, Т-во підготувало велику поїздку Капелі в 1960 році. Всі ми мусимо постаратися, щоб в найкоротшій часі буди зібрані потрібні для поїздки засоби а найпевнішим засобом до здійснення цієї мети на нашу думку є творення широких кіл стажих членів - прихильників.

Тому звертаємося з проханням до всіх тих осіб, що ще не відгукнулися на наш заклики, не відкладаючи цієї справи та постаратися в коротшій часі вписатися у члени. Ми будемо шире вдячні й тим громадянам, які не будучи певними за своє майбутнє не можуть стати членами та внесуть одноразові пожертви навіть у невеликій висоті.

Місцеві Комітети Сприяння.

В наступнім нашій листі постарасмося подати адреси місцевих Комітетів Сприяння Капелі та будемо просити всіх наших прихильників увійти до них.

Цим нашим листом шире вітаємо наших Членів Прихильників, які першими відгукнулися на наш заклики. Їхні імена подасмо в долученім списку ч. I. Їм всім належить від Т-ва, від Капелі й від всієї української спільноти шире признання та повага. Наша Родина Приятелів Капелі росте. Праця і заходи, що Їм на імя КАПЕЛІ ДЛЯ КУЛЬТУРНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ УКРАЇНИ - напевно увінчається успіхом.

Марки Капелі для популяризації.

Долучасмо аркуш марок для популяризації культурної місці Капелі. Кожт аркуш за \$ 1.00. Для Вп. Членів безплатно. Ми будемо шире вдячні Вам, якщо Ви купите їх а надієність за них пришлете нам в долученій коверті. Марки просимо використати при висилці святочних поздоровлень. На зворотних ковертах просимо подати своє імя і адресу, щоб ми могли звільнити Вас від обтяження і не турбувати більше.

З Різдва Христовим та Новим Роком.

З величними Святами Різдва Христового та з Новим 1960 Роком бажасмо шире всім нашим Вп. Членам, Приятелям і Прихильникам усього доброго та сердечно вітасмо нашим древнім "Христос Родився".

/ - / А. М. Мілянч / - /
В. О. Голови

/ - / П. Гончаренко / - /
Референт в справі збірки

Під цим оглядом, Григорія Китастого треба уявляти собі в ореолі генія, який органічно й історично зрісся з ім'ям і змістом цього кобзарського з'єднання. Кобзарі і бандуристи минулого, за винятком хіба таких як Гнат Хоткевич або Василь Ємець, були переважно інтелектуально не виявлені і мистецьки не оформлені, але Григорій Китастий, під цим оглядом, поєднує ці вимоги у вияві музичного мистецтва цієї галузі, що творить зміст, сенс і гармонію бандури. А саме це поєднання стало у нього настільки рішальним, що включило в себе вимоги і потреби його інтелекту — культуру, філософію, ідеологію.

Григорій Китастий — втілення кобзарського мистецтва. Його дух, його воля, його інстинкти підпорядковані цій справі. Без сумніву „козацького роду“, з сильним відчуттям родової спадковості — його органічна батьківщина це низова Полтавщина, колись „дике поле“, а тепер передпілля його величності Донбасу. Його родинне місто — славетні Кобеляки на не менше славетній річці Ворскло.

„Батьки мої, Трохим і Ксеня, були трудолюбиві, чесні, глибоко-релігійні, статечні люди. Коли виповнялися урядові папери, батько завжди гордо підкреслював, що він походить з козацького роду, — згадує про це сам Григорій Китастий. — Батько був мрійливо-ліричного типу, дуже лагідної вдачі, мав теплі усміхнені голубі очі, носив вуса, які все підгладжував, щоб були подібні до „тарасових“. Він був неграмотний, проте від нього я почув про Тараса Бульбу зо всіма його подробицями. І був надзвичайно співучий, дуже любив церковний спів, по слуху завчив найскладніші партії з концертів Бортнянського, Веделя, любив розповідати яких коли слухав тенорів чи октавістів, а коли розповідав про бандуриста, що співав „Морозенка“ — переказував це наглядно співом.

Мати теж була не менше здібна до пісні. Вона хоч і не вивчала „клясиків“, зате знала незчисленну кількість народніх псалмів, кантів, пісень, її знали у всіх дооколишніх монастирях і бідні, і старці, і прочани за її щедрість, допомогу, куховарські та пекарські здібності.

І була вона чорноока, мала гарні енергійні риси обличчя, в родині вела „першу скрипку“, вирішувала всі господарські справи, зводила фінансові кінці, тримала тверду руку над дітьми, щоб було котре не закурило, або не випило, бож то все лиш „від лукавого“.

У родині панував режим побожності, кожного ранку і кожного вечора — спільна родинна молитва, у свята та неділі читались „Часи“ та „Акафісти“, часто приходили родичі, читались „Життя святих“, співались псалми і пісню, скомпоновану на смерть Шевченка (Лисенка) „Зійшов місяць, зійшов ясний“.

Родина складалася з чотирьох синів і однієї дочки — Григорій з них наймолодший, народжений 17 січня 1907 року. Найстарший син Андрій виявляв непересічні малярські здібності, його було віддано до Києва, до майстра іконописної штуки, але під час Першої світової війни його було покликано до військової служби і він загинув на фронті в Карпатах. Після нього залишилось чимало його малярських праць — переважно ікон, а також портрет Шевченка і малюнок чумака. Святих, звичайно, мати брала під скло і вішала на почесних місцях, „лише чумака висів у куточку між кочергами: мати відвела йому там місце, бо не любила, що він з люлькою“ . . .

Другий брат Микола був дома, помагав батькові у кравецтві, мав добрий музичний слух, гарний голос (баритон) та велике замилювання до музики, особливо — української пісні. Був також мобілізований за Першої світової війни, під час Брусіловського наступу був ранений, але вже рік пізніше, 1918 року, вступив до армії Української Народньої Республіки, брав участь у всіх її походах на різних фронтах, 1920 року вернувся додому, довший час йому щастило уникнути переслідування влади, але 1937 року, за „ежовщини“, його було арештовано і розстріляно. Залишилась по ньому жінка з трьома дітьми.

І, нарешті, третій син Іван. Довголітній бандурист капелі. Народжений 1902 року, вчився в Києві, мав гарне сопрано, співав у видатних церковних хорах, був „ісполатчиком“ Видубицького монастиря . . . З 1924 року він став готуватися на диригента церковного хору, вчився музичної теорії, сольфеджіо, гри на скрипці і на гармонії, вчився у композитора Манця. За часів колективізації Іван з родиною переїхав на Донбас до брата Миколи і там, 1935 року, по конкурсу, здобув місце співака-бандуриста Державної Капелі Бандуристів. З того часу його життєва кар'єра була назавжди рішена: він був нерозривно пов'язаний з капелею за всіх часів, умов і просторів.

Його син Петро, став дійсним членом капелі від дванадцяти років життя і перейшов з нею всі її перипетії, ген аж до концентраційного табору в Гамбурзі, за фахом став інженером і здобув призначення найкращого майстра гри на бандурі.

А сам Григорій — діловий, невтомний, динамічний, ненаситний шукач нового, цікавого, незвичного. За хлоп'яцтва лазив по-під стріхи дерти горобців, ловив по болотах жаб, несамовито ганяв м'яча, цурку, гасав на ковзанах. І вже змалку знав дорогу до Народного дому, де відбувалися вистави, щоб прошмигнути зайцем і потрапити на „Саву Чалого“, після чого, за один вечір, став зі звичайного хлопчиська-гонимітра завзятым козаком-запо-

рощем. Розуміється, що за такі походеньки приходилось розплачуватись з батьком, але годі. Козакам нічого не давалось даром. Налигачі скоро забувалися, а в театрі стільки чудесного, що маленькі домашні непорозуміння дуже швидко тратили вартість і забувалися. А коли трохи втихомирилась революція, до Кобеляк почали навідуватись співаки та музики і навіть зі самого Києва. Для Григорія це празників-празник, лишень горе з тими квитками вступу... На самого „зайця“ годі постійно сполягати, а це значило потребу шукати інших засобів. Але як? Але де? Єдина рада і та не дуже легальна: вдатися до маминого курячого господарства. Він же знав кожну курку, як своїх приятелів, знав, де вона ходить і де кладе свої покладки... Двоє-троє таких знахідок і квиток на „Марусю Богуславку“ в кишені.

І, розуміється, дуже скоро він і сам належав до міського хору і драматичного гуртка. Пісні Леонтовича, Кошиця, Лисенка і взагалі пісні співалися не лишень у залі Народнього дому, а й по садках, і гаях, і по вулицях, і на човнах, і де тільки не ступиш. Було тільки комусь почати і вже „Калина-малина“ полилась піднебесною дорогою до самих зір. А заспівувачів також не бракувало, кожний куток мав своїх на вибір і коли пісня лунала з Покрівки, всі знали, що там пописуються Коти (було таке прізвище), а коли з Юр'ївки, — це вже був Шапка.

І, звичайно, не обмежувались самими піснями. Не бракувало також музик. Вибивали і козака, і гопака, і різних польок з тими всілякими фантазіями в кроках, що ними любить блиснути кожна молодь.

І так, диви, непомітно всі підростали, виростали, товариство, хто куди, розходилося. Хто по школах, хто по театрах. Наприклад, така собі Наталя Бегма з кобеляцьких підмостків потрапляє до Харкова і стає примадоною Харківської музкомедії, а К. Греченко подався до Києва, закінчив Драматичний Інститут диригентської класи і став диригентом хору Харківської філармонії. Кобеляцький бас П. Колісник дійшов аж до заслуженого артиста УРСР. А скільки з них стало науковцями, викладачами, дослідниками!

Григорій також не думав пасти задніх у цій загальній течії, його мрія — музична школа, лишень горе, що фінанси батька не конче цьому сприяли. А час ішов і не лишень ішов, а біг і тікав, а коли наблизився двадцятий рік життя, його мати якось зауважила, що час би парубка женити. Чого має бомки бити та ночами зникати. Хай краще одружиться та сидить дома, та допоможе щось в господарстві. Щоб уникнути такої погрози, він нагло, 1927 року, лишає свої Кобеляки і прямує просто до самої Полтави.

Найнадійніше місце на планеті починати кобзарську кар'єру. Чого, чого не видала з себе та невмируща, вперто українська, ніколи не упокорена Полтава. І батька літературного Котляревського, і його чарівну „Наталку Полтавку“, і славного Гоголя, і самого легендарного Петлюру. А до того цілі плеяди найславніших кобзарів світу.

За різними протекціями, Григорія з Кобеляк приймають тут до Полтавського Музичного Технікуму, але з дуже драконськими умовами: протягом одного року він має здати екстерном весь курс семикласової народньої школи, включно з німецькою мовою. Отже, починай, Грицю, богородицю! Закачуй рукави та берись до фізики, до хемії, до альгебри та зубри партію зо всіма її з'їздами — хай їм грець! Кому воно потрібне!

Найменше мав клопотів з музикою, його зачислили до вокально-хорового відділу, мав добрий слух, добру підготовку, писав і читав ноти всіх ключів. Директор школи Федір Попадич йому сприяв і влаштував його при студентському гуртожитку... А засоби для існування, як згадує Григорій, „доводилось здобувати різними способами“, що могло значити, наприклад, їти на станцію і грузити там вугілля, картоплю, збіжжя. Або то знов використати знання скрипки... Його приятель скрипаль Загуський виступав часто в клубах і брав інколи також молодого Григорія як „втору“. А трохи згодом і таке трапилось, що диригент Полтавського соборного хору Д. Мілодан прийняв його до складу цього славетного ансамблю як платного члена, а це вже значило багато. Бож приймалося туди за особливим відбором. І це був випадок, що саме з цього хору постала і капеля бандуристів Хоткевича, і такий співак опери як Козловський і взагалі це було невичерпальне джерело співчих сил цього благородного мистецтва.

Протягом цього ж часу Григорій Китастий знайомиться ближче з театральною штукаю, а особливо з такою її генеральною відміною як опера. Байдуже, які там були обставини, він живе атмосферою музики і співу. Він там завжди і скрізь. Ніяке музичне підприємство не уникає його уваги... А головне: тепер він вперше знайомиться зі своїм життєвим приреченням — славною капелею бандуристів Полтави, спочатку як її уважний слухач і адоратор, а трохи згодом і як її невідмінний співучасник.

І вражала його ця кобзарська братія не лишень своєю винятково щирою грою, але також організацією і технікою цієї гри. Це вже не була певна група спонтанних бандуристів, як це вже не раз траплялося у кобзарській Україні, а певна вже свідомо організована і здисциплінована концертна одиниця. На сцену виходили

за певним ладом; з нотами, підставками. Інструменти трималися також за встановленими засадами. Та сама їх конструкція виглядала відмінно. Змінено їх розмір, збільшено кількість їх струн та їх послідовність. У репертуарі помітні були також чималі поновлення. Виконувались не лишень пісні куплетні, народні, а також речі складніших індивідуальних тем. Усі ці зміни були внесені самим Гнатом Хоткевичем, який був для Китастого незаперечним авторитетом.

Після кожного концерту цієї капелі Китастий все більше і більше набирив бажання стати також бандуристом. Звучання цих струн і мелодії цих композицій якось особливо притягали і втягали у свою стихію та наповняли цілу його творчу істоту особливим щастям служення цій справі. Бути носієм цієї музичної місії — стало його найбільшою мрією.

А тим часом він неухильно йшов за пошуками знання цієї штуки. 1930 року він залишає Полтаву і переходить до Києва . . . І стає студентом Київського Музично-Драматичного Інституту ім. М. Лисенка. І може слухати виклади таких потентатів українського музикознавства як М. Грінченко, Л. Ревуцький, В. Косенко, Б. Лятошинський. Трьохповерховий червоний будинок число 58 на Хрещатику від раннього ранку до пізньої ночі весь виповнений стихією музики і юний Григорій з Кобеляк поринає до неї цілковито. Від професора Грінченка він довідується про історію музики взагалі, а Ревуцький, Косенко і Лятошинський дадуть знання про її теорію та композицію. І, можливо, лекції Д. Ревуцького були для Григорія вирішальними, бо саме тут говорилося про бандуру, тим вражливіше, що і сам професор не лишень викладав лекції про цю штуку, але також виконував чимало чумацьких та козацьких пісень, а дума „Невольницький плач“ виходила у нього з великою силою чуття і експресії. Пізніше, коли Григорій сам починав грати ці речі, він намагався наблизити їх виконання до виконання свого незабутнього професора.

А теоретик Г. Любомирський вчив про філософські аспекти музики, про її призначення та її ролі в житті людини. Також цей професор помітив у Китастого нахили до композиції і за його порадою, після закінчення диригентського відділу, він перейшов також на відділ композиторський.

А з самою бандурою, як інструментом, Китастий мав спочатку деякі труднощі. Йому, наприклад, не щастило поєднати гри обох рук, але це було осилене і після цього почалась інтенсивна праця над другою частиною кобзарського мистецтва — співом. І першою піснею, над якою він працював з бандурою, була „Дванадцять ко-

сарів“ К. Богуславського. („Гарно, гарно серед степу“). А далі вже техніка, вправи. Наполеглива, систематична праця мозку, серця і м'язів. Основна вимога кожного мистецтва взагалі.

Його великим щастям було, що його прийнято хористом до Київської опери. Поперше, це наблизило його до цього фундаментального жанру музичного мистецтва, як також дало можливість пізнати оперний матеріал та його специфіку, а, подруге, це дало йому певнішу матеріальну базу для прожиття, особливо в ті найтрагічніші роки в історії України, коли то, з волі Кремля, над країною бушував апокаліптичний голод, викликаний засобами насильницької колективізації. І цим не тільки допомогти собі, але також своїм батькам і спасти їх від голодової смерті.

І протягом цього часу він уже познайомився з бандуристами капелі Києва, його часто запрошували на концертні виступи, хоча його індивідуальність, як фахового, покликаного бандуриста, оформилась аж після закінчення інституту 1935 року, коли то, рік згодом він стає дійсним членом Державної Капелі Бандуристів і працює в ній, як концертмайстер, щоб опісля, 1937 року, стати заступником мистецького керівника, а чотири роки пізніше і самим мистецьким керівником та перебути у цій ролі аж до днів наших.

Далі біографія Григорія Китастого — біографія самої капелі. Це довга епопея безнастанного мандру з капелею, повна напруження, небезпек, праці, боротьби і творчості. Війна 1941 року нагло розриває лінію його життя і скеровує його в дуже несподіваному напрямку. Він нагло опиняється по західньому боці званої Залізної заслони, але це не обірвало і не зупинило його активності українського кобзаря. Навпаки. Це посилило його активність, розкрило нові обрії і дало можливість мистецтву бандури розпочати епоху всесвітнього засягу. Це була дуже насильна операція і супроводилась вона несамовитими корчами болю душі і тіла, але „нема лиха без добра“, бо саме вона розірвала наші традиційні просторові і часові обмеження і дала можливість „виїхати“ козакові Залізнякові („як повная рожа“) зі Запоріжжя не лишень на Україну, але також до Європи й Америки.

І от уже минає 30 років, відколи Капеля Бандуристів ім. Шевченка залишила простір України, але вона живе життям своєї прабатьківщини і пульс її крові б'ється силою того серця, яке раз на завжди було приречене одному незмінному післанництву.

І протягом усіх тих років ми бачимо Григорія Китастого в одній і тій самій ролі: мистецького керівника тієї капелі, а одночасно її духовим надхненником і символічним втіленням. Він міг перебувати в різних місцях планети, але місцем перебування його душі

було одне місце — його капеля. Це могло бути в Києві, у Львові, у Турці . . . У Відні, Гамбурзі чи Берліні . . . У Нью Йорку, Детройті, Чікаго чи Сан Дієго . . . Але в дійсності він завжди був в одному і тому самому місці: на сцені, на чолі своїх завзятих, бадьорих, дзвінких капелян у їх барвистих одягах давньої козацької України.

Його особисте життя може скластися не дуже гармонійне. Насильні границі, межі, пристрасті, забобони можуть розірвати його родину, але це також не може вплинути на його приречення. Його життя твердо вложено у його певні рямці і поза ними немає інших вимірів. Байдуже, що у нього є друзі, є приватні інтереси, є труднощі — успіхи і неуспіхи . . .

І хочеться також щось сказати про його працьовитість . . . Однаково, як „за фахом“, так і „поза фахом“. Він, наприклад, знає і любить столярку, може будувати будинки, робить великі поїздки своїм червоним „Фордом“. І є автором цілого ряду музичних композицій, які вже стали невідмінними точками репертуарів чисельних не тільки капель бандури, але також хорових ансамблів взагалі. Як ось композиції для чоловічого ансамблю в супроводі бандури: „Гсмоніла Україна“, „Про Запорозьську Січ“, „Грай, кобзарю“. Для чоловічого і мішаного хору зі супроводом бандур або фортепіяно: „Вставай, народе“, „Карпатські Січовики“, „Марш Україна“, „Марш Одумівців“, „Сто років“. Для чоловічого хору, солістів і симфонічної оркестри: „Дума про Кемптен“. Для бандурної оркестри: „Сюїта“, „Танок Горлиця“. Сольоспіви в супроводі фортепіяно: „Лебеді“, „Прощання“, „Любисток“ (для тенора), „Богданова слава“, „Ти слухаєш, Дніпре“ (для баритона), „Ой, вербо, вербо“ (для баса), „Вітре буйний“, „Колискова“ (для сопрано), а також такі його корінні композиції, як „Пісня про Тютюнника“, а останніми часами — його велика поема для солістів і хору в супроводі бандур „Битва під Конотопом“. Як також його данина для церковної музики — композиція для мішаного хору „Служба Божа“ (Літургія), яку він часто сам диригував, будучи керівником церковного хору православної церкви в Клівленді.

А взагалі його особисте життя? Його подоба і вдача? Коли він писав про свого батька, що той „належав до мрійно-ліричного типу, був лагідної вдачі, мав теплі усмінені голубі очі“, це він писав також і про себе. Григорій Китастиий, або як його кличуть Григорій Трохимович, має саме ці прикмети своєї вдачі, включно з „голубими усміхненими очима“, за винятком хіба тоді, коли диригував на пробах і вимагав виконання. — Ні-ні-ні! Не крик, не крик! Музику! Душу! — Тоді його сині очі могли стратити усміненість і почати метати блискавки. Але капеля його розуміла і

хто знає диригентів взагалі, от хоч би покійного Городовенка, то Китастий, в порівнянні до них, є втіленням делікатности і зрозуміння. А зараз після проби це був друг, приятель, товариш. Один з капелян. Хоча внутрішньо він міг відрізнити себе від решти і знав собі ціну досконало.

Його побут був, звичайно, скромний. Одного разу він відійшов було від капелі, зайнявся господарством, будувати хати... Мав власний будинок у Детройті, а опісля в Сан Дієго... А коли був сам, без Галини (другої своєї дружини), з якою у них не завжди виходило все гаразд, він міг жити, не зауважуючи свого приміщення, проводячи час між купами паперів, книжок, нот, розкиданих речей, не конче зважаючи на естетику. Не було часу за це дбати. Час був поділений між столяркою на фабриці і струнами бандури дома. А поза тим все абстракція... Тужив за своїми синами — Юрієм в Києві і Андрієм в Сан Дієго... Не раз згадував свою дочку Аду, яка лишилась також в Україні.

Останніми роками (1968) йому пощастило позбутися фабрики і стати диригентом церковного хору в Клівленді, стеїт Огайо, де він також оселився, доїжджаючи щотижня до Детройту на проби капелі. Його період розриву з капелею, після її поїздки до Європи, щасливо скінчився. Роки проведені ним без капелі (1959-1968), були для нього своєрідним вигнанням і не принесли ні йому, ні капелі нічого доброго.

II

За час цієї добровільної вигнанщини Китастого капеля опинилася була в стані „міжцарствування“. Розуміється, в її нутрі появились тріщини і постали смути. Появились партії — „за“ і „проти“. почалися „двірцеві“ інтриги й перевороти. Відчувалася також втома після Європи. Капеля опинилася без диригента. Гончаренко виїхав у терен до Канади висвітлювати привезений з Європи фільм про капелю. Це була тяжка і драматична поїздка під час зими і лютих канадських морозів, але в загальному вона принесла для капелі понад 5.000 доларів, яких капеля у цей час дуже потребувала. А взагалі це були критичні 1959-60 роки. За цей час капеля мала лишень шість виступів виключно святочних і репрезентаційних. Художнє керівництво перебрав Петро Потапенко.

Видатна постать мистецтва бандури — Петро Потапенко народився 25 жовтня 1915 року на Житомирщині у селі Березівка. Батько учитель, музика і диригент струнної оркестри. Перше знайомство з бандурою дістав від місцевого бандуриста Марка Кашуби, який грав на імпровізованій „бандурі“, перебудованій з гітари і

прибудованої до клепок зі звичайної бочки. Пізніше вчився гри на скрипці в Бориса Шишкова, викладача музики педагогічного технікуму в Коростишеві. Згодом Потапенко дістає рекомендацію до Київської консерваторії, де він був прийнятий до класу скрипки професора Каспіна.

Щоб заробити на життя в голодові 1932-33 роки, він грав у оркестрі Франківського театру, співав у хорах, а 1932 року мусів виїхати до батьків на село, щоб допомогти їм, бо вони вмирили з голоду. Привіз їм зерна, крупи, помагав виконувати „норму“ в колгоспі. Працювалося тяжко від світання до смеркання і ледве вдалося рятуватися від голодової смерти.

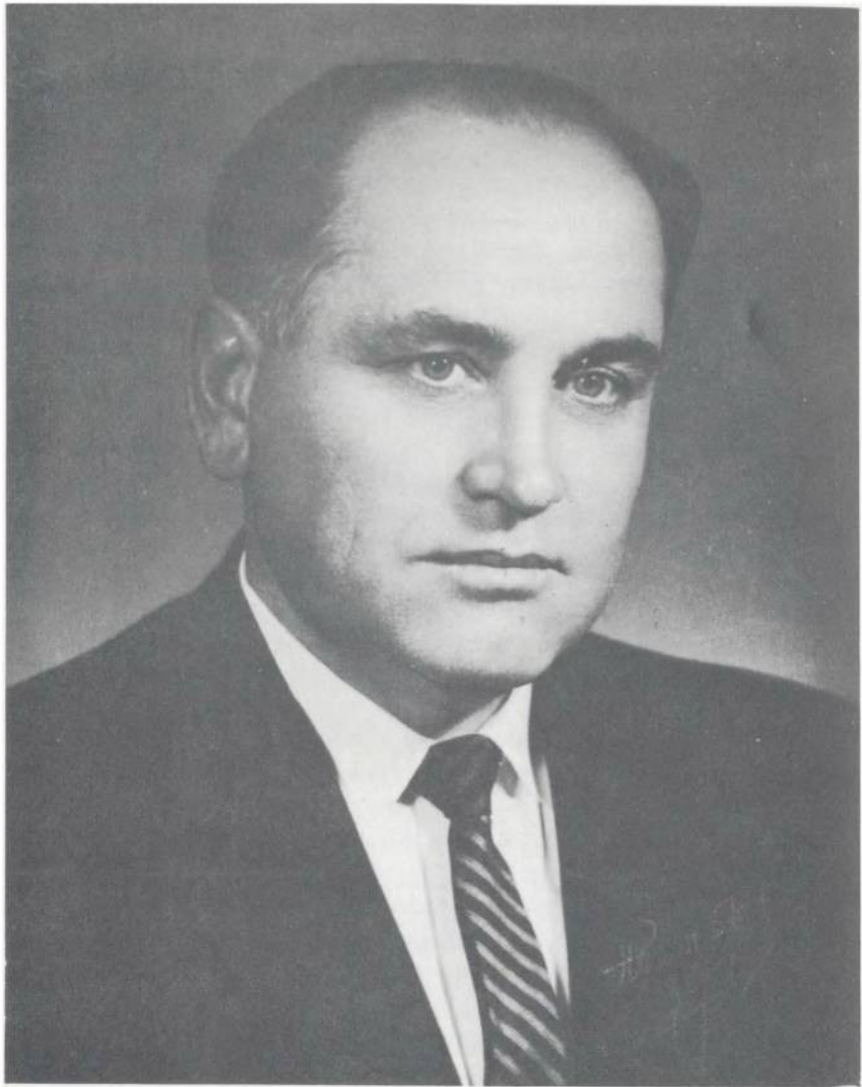
1934 року Потапенко знов вертається до консерваторії і бере клясу диригентури професорів Гр. Верьовки і Гр. Компанійця. При цій клясі провадився також кобзарський відділ, що до нього належав і Потапенко.

Цього самого року, через Андрія Хвилю, знаного тоді літературного критика і заступника комісара Наркомату освіти, до відділу бандуристів при консерваторії звернувся представник військового уряду Київської округи, щоб їм приділити групу бандуристів, які б супроводжували транспорт військових рекрутів з України на Далекий Схід. Це було все ще за голодових років, населення України було приголомшене і прибите, мораль советського війська була на дуже низькому рівні, тож військова влада робила намагання чимсь цьому запобігти. Тому було створено окремий квартет співаків-бандуристів і керував ним П. Потапенко.

І він не раз згадує цю дивовижну, несамовиту поїздку вздовж по Сибіру, коли то сливе на кожній станції їх зустрічали гурти голодних вигнанців, які наставляли руки до потягу і яких розганяли стрілами вартові транспорту. Інколи робились довші зупинки і тоді бандуристи давали свої розвагові концерти, переважно веселих танцювальних пісень. Особливо врізалась в тямку одна така зупинка за Байкалом, коли то їх покликано на закритий бенкет енкаведистів. Напивалося до безтями, танцювалося до відмови, співали, кричали, травили на жінок собак... Ця оргія залишила по собі несамовите враження. А ціла поїздка забрала тисячі кілометрів простору і два місяці часу.

А після цієї поїздки цей самий квартет виступав з концертами по різних містах Сов. Союзу, в Сибірі, на Кавказі, в Україні, з великим успіхом у публіки і преси, аж поки війна не перервала його рухливої діяльності.

В часі війни 1942 року Потапенко стає членом капелі і з деякими перервами перебуває в ній і до цього часу. В Детройті 1960

ПЕТРО ПОТАПЕНКО
Диригент капелі 1960, 61 і 63 рр. і довголітній
заступник диригентів

КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ 1961 Р.

Диригент П. Потапенко

Перший ряд (сидять зліва направо): М. Лісківський, П. КитастиЙ, І. КитастиЙ, Т. Півко, Ю. Приймак, П. Потапенко, В. Кучер, Д. Черненко, Є. Цюра, П. Гончаренко, Я. Панасенко.

Другий ряд: М. Шубович, Б. Коссаk, Ф. Федоренко, П. Садовий, І. Косіковський, П. Міняйло, Б. Гарасевич, М. Воронович, Б. Тарновецький, П. Пахолук, Я. Сена, А. Малкович, О. Садовий, П. Тимченко, Г. Попов.

року він починає організацію жіночого ансамблю бандуристок при Спільці Української Молоді і ця нова організація набула широкої популярності між українцями ЗСА і Канади.

Але ось наближався рік 1961 — століття смерти патрона капелі бандуристів Т. Шевченка. Капеля мусіла відзначити цю річницю особливою програмою. Як сказано, минулі два роки не були для неї сприятливими. Намагання Гончаренка 1959 року організувати концертну туру не мали успіху. Обидва її мистецькі керівники — Божик і Китастих залишили Детройт і виїхали далеко на захід до Каліфорнії — Божик до Лос Анджелесу, а Китастих до Сан Дієго. Китастих до того ще й захворів і довгий час не міг брати ніякої участі у справах капелі. Тому мистецьке керівництво перейшло цілковито до рук П. Потапенка з його помічниками: Є. Цюрою і П. Китастих. Адміністрацією далі відали П. Гончаренко і В. Черненко.

І весь 1960 рік минає в підготовці до Шевченківської тури. Протягом цього часу капеля мала всього лиш два публічні виступи — на святі Української державності (21. 1.) в Детройті і на з'їзді Американської Республіканської партії, 24 вересня у Кобо Голл, також у Детройті. Велика десятитисячна публіка цього з'їзду зустріла наших бандуристів з надзвичайним захопленням, бурхливо їх вітала і довгий час не випускала з естради. А також цього року, 5-го і 6-го листопада, капеля зробила новий запис колядок.

А поза цим це Шевченківська тура і, розуміється, багато всіляких адміністративних і концертних напружених підготовок. І багато непевності. Найголовніше, що в програмках на цей раз не було прізвищ таких диригентів, як Китастих і Божик. Нове, мало ще знане прізвище Потапенка викликало чимало застережень. Тим часом це мала бути одна з дуже поважних поїздок капелі після довшої її концертної перерви і від неї багато залежало на майбутнє.

Одначе Потапенко, як диригент, виправдав себе цілковито. Було виготовлено дуже амбітну програму з чисельними новими точками, яку доповнювала художньо-музична рецитація до текстів Шевченка з поєднанням історичних та народніх пісень: „Реве та стогне Дніпр широкий“ — Д. Я. Крижанівського, „Ой, літа орел“ — К. Стеценка (солісти В. Поліщук або П. Садовий), „Встає хмара з-за лиману“ аранжировки В. Ємця, „Думи мої, думи мої, ви мої єдині“ — Л. Ревуцького (соліст І. Зайферт), „Думи мої, думи мої, лихо мені з вами“, „Ой, нема, нема“, „У туркені на тім боці“ — М. Лисенка, „Гей, злітались орли“ — К. Стеценка і „Живи, Україно“ — музика М. Гайворонського на слова О. Олесья. Декляматорами були Степан Чорний і Олександр Садовий. Цю композицію було тоді записано на грамплатівку під назвою „Слово Тараса“.

У другому відділі — „Кантата“, написана М. Лисенком до 50-х роковин смерті Шевченка на слова В. Самійленка („Умер поет“). Солістами були: П. Пахолюк, П. Садовий, І. Зайферт, Й. Панасенко. Після цього — „На смерть поета“ аранжировки Гр. Китастого зі сольоспівами Б. Косака, Г. Попова, Й. Панасенка, В. Кучера й О. Отрошка. Далі народня пісня „Вітер віє“ на слова Шевченка, а ще далі улюблена Шевченкова пісня „Чом дуб не зелений“ — солісти О. Садовий, П. Садовий, І. Зайферт і Я. Сена. Як також народня пісня „Сонце гріє“ на текст Шевченка, а опісля ще одна його улюблена „Довго Кармелюк по світі ходив“ — солісти В. Кучер і Є. Цюра. І „Дума про Нечая“ — музика Д. Січинського в аранжировці П. Потапенка зі солістами І. Зайфертом і В. Тисяком. На закінчення народня жартівлива пісня „У перетику ходила“ і повстанська „Не хилися, берізонько“. А „на біс“ часто додавались „Пісня про Тютюнника“ Китастого і „Коломийки“ обробки Гнатишина.

Розуміється, що ця поїздка була й урочиста, і святочна, і, за малими окремими випадками, пройшла з особливим пієтетом, як цього вимагала така вражаюча дата, як століття від смерті Великого Кобзаря. І почалася вона 4-го березня з міста Кіченеру в канадському Онтаріо і тривала протягом трьох місяців, переходячи через цілий ряд канадських й американських міст сходу і заходу, аж до 28 травня, до міста Боффало у стейті Нью Йорк, залишивши за собою 38 виступів, маючи у складі капелі 25 учасників.

Особливо великі й успішні під кожним оглядом концерти відбувалися у Детройті (Аудиторія Форда), два концерти у Чикаго (в аудиторії школи Шопена), в Едмонтоні (в залі Альбертського Коледжу), Вінніпезі, Монтреалі, Нью Йорку, Філадельфії і Торонто. Українське громадянство ЗСА і Канади відзначило цю велику річницю смерті свого великого „апостола правди і науки“ дуже велично. Великі, менші і навіть малі громади спромоглися на прекрасно аранжовані академії та концерти з найбільшою участю громадянства. Усі концерти капелі пройшли успішно і не лишень морально, але також матеріально. Покрито не лише всі витрати капелі з цієї поїздки, але сплачено частину (4.096 дол.) боргу з європейської поїздки, вислано 420 дол. на пам'ятник Шевченка, хворому тоді Г. Китастому було куплено бандуру і на започаткування школи бандуристів у Детройті було призначено 100 доларів.

Того ж таки літа (крім запису концерту на платівки 30 квітня і 4 травня) капеля дала ще чотири видатних концерти під диригуванням П. Потапенка, що в сумі дало 40 концертів платних, 2 презентаційних і 4 добродійних, обслуживши 40.900 слухачів.

Одначе, цей тріумфальний виїзд капелі з Детройту на чолі з Потапенком 1961-го Шевченківського року був чисто українською ностальгійною імпрезою, присвячений певній ідеї з певними місійними завданнями... Далі перед капелею виринали нові інші можливості і завдання — популяризації її в англомовному світі... І саме з цією метою наступного 1962 року була закроена нова концертна тура протягом місяця жовтня у певних університетських центрах стейтів Огайо, Мічіган, Вісконсін, Ілліной, Міннесота, Норд Дакота, Савт Дакота, Небраска, Нью Мексіко, Міссурі, Айова. Це були міста, у яких ще капелі не чули і в яких не було або майже не було українських поселенців.

Але перед капелею стояли труднощі внутрішнього порядку, про які хочемо сказати словами П. Гончаренка: „Саме тоді, в наслідок моїх поновних контактів з імпресаріями, яких я рік тому об'їхав, зголосився до нас Кларенс І. Креймер з Чикаго з бажанням зі мною поговорити. Поїхав я до нього і ми півдня гуторили, як би щось зробити. Накреслили умови співпраці... Вертаюся додому і обговорюємо цю справу з братією. Всі за, але Потапенко не годиться, ніби ми не є в належнім, на таке діло, стані. Голосуємо і переголосовуємо його одноголосно. Тоді він зайнявся ансамблем бандуристок при СУМ-і, а ми повною парою почали готуватися в нову путь-дорогу. Та лихо — нема диригента. Я ще раз поїхав до Чикаго, і то з адвокатом, і ми вже з Креймером умову підписали, а диригента нема. Проби провадив Є. Цюра, Іван і Петро Китасті, але тут вимагалось справжнього диригента. Гр. Китастий був хворий, В. Божик чомусь також не міг, шукаємо інших, звертаємось до Ю. Головка в Торонто, але й тут не вийшло. Ще раз і ще раз обговорюємо цю справу з Потапенком, але він не годиться. Імпресарію вже почав робити рекляму, вимагає ім'я диригента, а ми його не маємо...

І тут блиснула думка звернутися до Івана Задорожного, якого ми бачили тут пару років тому і який зробив на нас і на публіку дуже гарне враження. Кажу про це братії. Махають руками, що він не згодиться, але пиши. Написав йому і за тиждень дістаю приємного листа з подякою за увагу і також зі згодою. Я був вельми втішений. Саме такого тепер диригента нам потрібно, повідомив про це колег і всі зі запалом взялися до праці“... .

І справді це була щаслива думка. Іван Задорожний знаний, кваліфікований, талановитий диригент прекрасного вигляду і постави, визначної особистої і музичної культури, як ніхто інший надавався для такої місії. Про свою першу зустріч з капелею ім. Шевченка він згадує так: „Ніколи не забуду першого враження, що зробив на мене перший виступ капелі у нашому таборі Фраймані. Трапи-

лось так, що я тоді був культурним референтом української громади того табору. На моє запрошення капеля приїхала до нас і одразу показала себе у всій своїй красі і силі. З дива довго не міг я очунятись від враження того вечора. Це була не тільки група співаків і бандуристів, це були генії української душі, українського життя-буття, степово-віковичної, бурно-вільної стихії, що силою природньої наснаги пориває за собою все, що стоїть на дорозі. Піврало це тут нас усіх, а в тому і мене, що може справді саме тоді я відчув усю силу і корінність українського ества, української незаперечної самотності і характеру. Цей виступ капелі дав мені нагоду визначити себе з одного боку, а з другого — дав мені нагоду вглянути глибше в душу народу (яке це неокреслене поняття!), що на все моє життя залишив мені свого роду „мірило“, що є „наше“, а що ні, і що ми „мусимо“ плекати в собі, а що відкидати, чим маємо пишатись і чого соромитись. Ще раз хочу зазначити, що саме ця безкомпромісова „стихійність“ надала в моїм житті напрям на майбутнє“

Це було, розуміється, по війні, у таборах втікачів ДіПі в Німеччині, в сорокових роках. Час ішов. І Задорожний диригував таборовими хорами, в заступництві Б. Пюрка диригував виставами Українського Оперного Ансамблю, диригував авторськими концертами композитора М. Фоменка, диригував хором „Думка“ в Нью Йорку. І ось, нарешті, знов капеля бандуристів. І про це згадує Задорожний: „Час проходив. І ось в травні 1962 року дістаю листа від голови капелі п. П. Гончаренка — чи не погодився б я перебрати диригентуру капелі в запланованій турі по американських концертних осередках, якої менажером має бути Кларенс Креймер з Чікаго... Я радо погодився на цю пропозицію, тим більше, що попередні диригенти капелі цим разом були перешкоджені. Для ознайомлення з капелею, як також ознайомлення із новим менажером, я відлетів до Детройту.

Перша зустріч була на початку літа 1962 року. Я прибув літаком до Детройту в полудень, а вже десь біля години 4-ої почалась чотиригодинна проба. Звичайно, ми всі здавали собі добре справу з того, що зробити з нас усіх нову зіспівану мистецьку одиницю не така легка річ, тим більше, що сливе вже завтра ми мали б виступити перед новим американським менажером, який все ще мав вагання, чи має він показати нас, „чужинців“, американській публіці і післати нас просто в гострі зуби американської критики...

Однаке ця чотиригодинна праця дала несподіваний успіх: по пробі до мене підходили капеляни і з усмішкою вдоволення казали, що ми відбули з вами лишень одну пробу, а, здається, ніби

ІВАН ЗАДОРЖНИЙ

Визначний диригент. Диригент капелі в 1962 - 1966 рр.

КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ 1962 Р.

Диригент І. Задорожний

Перший ряд, зліва направо: Д. Черненко, П. Китастий, І. Китастий, Т. Півко, І. Задорожний, Ю. Приймак, Є Цюра, П. Гончаренко, Я. Панасенко.

Другий ряд: І. Косіковський, Я. Сена, П. Садовий, Г. Махиня, Б. Коссак, А. Малкович, І. Зайферт, І. Гош.

Третій ряд: Ф. Федоренко, В. Кучер, Б. Тарновецький, О. Семенюк, В. Поліщук, П. Пахолук, Я. Гошуляк, Б. Гарасевич, Г. Попов, В. Тисяк.

ми працювали рік найменше. Але це не була лишень моя заслуга . . . Бандуристи були готові співаки, брали справу професійно, вміли пристосуватися до вимог нового диригента і так створилася гармонійна музична цілість, готова до кожного бою.

Менажер Креймер прибув до Детройту зараз же на слідуючий день, в неділю, і ми дали йому вже майже цілу програму концерту. Для нього цей виступ був остаточним доказом, що капеля не тільки готова виступати перед американською публікою, але також здобути там успіх“ . . .

Про цю зустріч капелі з новим диригентом і новим імпресаріо згадує також Гончаренко: „Проби і проби без кінця. Їх переводить уміло і успішно майже завжди Цюра. Бож, нарешті, влітку 1962 року має приїхати імпресаріо вперше нас переслухати та устійнити програму і текст для друку. До цього часу він чув нас лишень з плит, які, як він казав, він і особливо його дружина програли майже наскрізь, бо ставили їх майже щодня і любувалися особливо Херувимською Бортнянського.

І ось він приїжджає з дружиною. Два дні перед тим прибув також Задорожний і по перших уже пробах творилось враження, ніби він завжди був з нами. В партитури не заглядав, а вже все знав і за два дні ми вже були з ним готові до виступів. Дуже здібний, чуткий та уважний диригент.

І ось у залі Українсько-Американського осередку на вул. Карпентер, за дуже гарячого дня, ми всі разом. Представляю нашій братії нового імпресаріо та його дружину, загальні привітання і ми починаємо нашу пробу. На бажання Креймера — з Байди. Лагідна, тиха мелодія, яка зростає все більше і більше і, нарешті, хор зо всієї сили вибухає: „Ой, у Цариграді“ . . . Бачимо, як вони обоє сяють і з усмішкою перешіптуються. Це надає нам ще більше насаги. І, нарешті, кінець. Підходять вони обоє до сцени зі сяючими обличчями і він звертається до своєї дружини: — Ну, Катерино! Маю що продавати . . . Алеж у вас і голоси! — А вона додає: — Але й бандури звучать гарно . . . На плиті їх якось не чути . . . — Прослухали ще дещо, опісля разом в ресторані пообідали, були всі вдоволені і після цього розпрощалися. Гаразд! Початок є. Тепер треба ще більше попрацювати, бож за три місяці тура“ . . .

Відповідальна і цікава . . . Напруження велике. Хоча про капелю бандуристів в Америці вже знали і на конвенціях музичних товариств часто згадували, але все таки це щось, чого американська широка публіка ще не чула . . . Імпресаріо на цей раз — знаний фахівець свого діла К. Креймер, який працює з великою концертною асоціацією „Комюніті Консерт Асоційшен“ в Нью Йорку, яка обслу-

Імпресаріо Клеренс Креймер (з плащем на руці) серед бандуристів

говує 800 осередків Америки і які мають до вибору 500 музичних одиниць — хорів, солістів, квартетів, оркестр. На цей раз капеля виступить на сценах, де виступає ньюйоркська Метрополітен опера, хори Сіті Сентер з Нью Йорку, солісти Роберта Пітерс, піяніст С. Стравінський (син композитора), камерний квартет Карнегі . . .

Програму для цього укладалося дуже уважно, взято переважно речі, що їх виконувалось під час європейського турне — „Дзвони“, „Дума про Почаївську Божу Матір“, „Байда“, „Херувимська“ і всі інші попередніх програм . . . (Додано одну американську „Лав'с Олд Світ Сонг“), але склад виконавців добираю ще з більшою увагою. Основний склад бандуристів, за винятком Г. Китастого, той самий, але додано посилення співаків і солістів. Крім тих знаних, як ось добрий перший тенор Г. Попов, прекрасний тенор-соліст І. Зайферт, відомий, талановитий тенор-соліст Василь Тисяк, тенор І. Гош, другий тенор-соліст Косак, другий бас Т. Лозинський, другий бас О. Семенюк, Б. Гарасевич, другий (центральный) бас В. Полішук, — крім цих та постійних солістів, як брати Садові, Самокишин, Сена, Косіковський, Цюра, Панасенко, Пахолюк, на цей раз запрошено ще відомого соліста з Торонтської Оперової Компанії баса Осипа Гошуляка, дуже талановитого виконавця багатьох оперових ролей з „Турандот“, „Тоска“, „Євгеній Онегін“, „Аїда“, „Мак-

бет“, який виступав також у програмах СіБіСі і багатьох, багатьох українських концертах.

23 вересня почалися остаточні завершуючі проби і тривали вони десять днів, по вісім годин денно, без перерви. Вимагалось досконаlosti абсолютної, аж поки 26-тичленний ансамбль не злився в один моноліт звуку. 3-го жовтня від'їзд. Збірка в Народньому домі. Біля години 10-ої під'їхав замовлений автобус „Гренд Лейк“, з яким прибув також і менажер Креймер. Осінь, дощ, сіро. Бандуристів проводять їх рідні і знайомі. Прощання, всідання. С години 11.30 автобус вирушає в путь-дорогу. Напрямок — стейт Огайо, його головне місто Колюмбус... Прекрасний автошлях 75, який від Толідо переходить у 23. Зупинилися у готелі „Сенека“, нашвидко розташувалися, забрали необхідні речі і одразу виїхали далі, до міста Вестервіл, де мав відбутися концерт у залі Кован Голл Оттербайської колегії. Початок о години 8.30 вечора, публіка — студенти, професори, інтелігенція, понад 800 присутніх. Реакція на концерт надзвичайна. Багато овацій, багато зацікавлених. Бандуристи і їх імпресаріо вдоволені. Початок добрий. Після концерту верталися назад до готелю в Колюмбусі.

Другого дня знов виїзд і знов тут, в Огайо. Всього лиш три години їзди, місто Тиффін. І знов колегія, на цей раз „Гайдельбергська“. Концерт відбувався у залі каплиці колегії „Рікли Чепел“. Заля заповнена. Під час концерту публіка два рази вставала з місць і зчиняла овації. Імпресаріо, що на цей раз появився з цілою своєю родиною, не міг вийти з дива. — Чи ви розумієте, що сталося? — раз-у-раз звертався він до знайомих. — Просто нечуване. Публіка два рази оваційно вставала з місць. Я бачив багато, але такого не бачив давно. Лиш кілька років тому, тенор Метрополітальної опери Гюссі Бйорлінг пережив щось подібне на концерті в Чикаго... — Публіка бурхливо оплескувала кожду точку виконання, а на закінчення концерту за кулісами повно гостей, що годі протиснутися. Цікавились, знайомились, оглядали бандури, просили автографів. Настрій піднесений і хвилюючий.

А четвертого дня — довга подоріж до Шебойгену у стейті Вісконсін. Концерт у Норд Гай Скул Авдиторіум наступного дня після приїзду. Отже, майже цілий день відпочинку. Вечором о години 8 виступ. Велика повна аудиторія захопленої публіки, яка повторила те, що було на концерті попередньому. Настрій капелі та її імпресаріо набирає певности. Цьому сприяє також преса. Рецензії писані переважно фахівцями, з кожним виступом їх число збільшується і зміст їх постійно сприятливий.

Хоча віддалі переїздив також збільшуються. Коли на початку

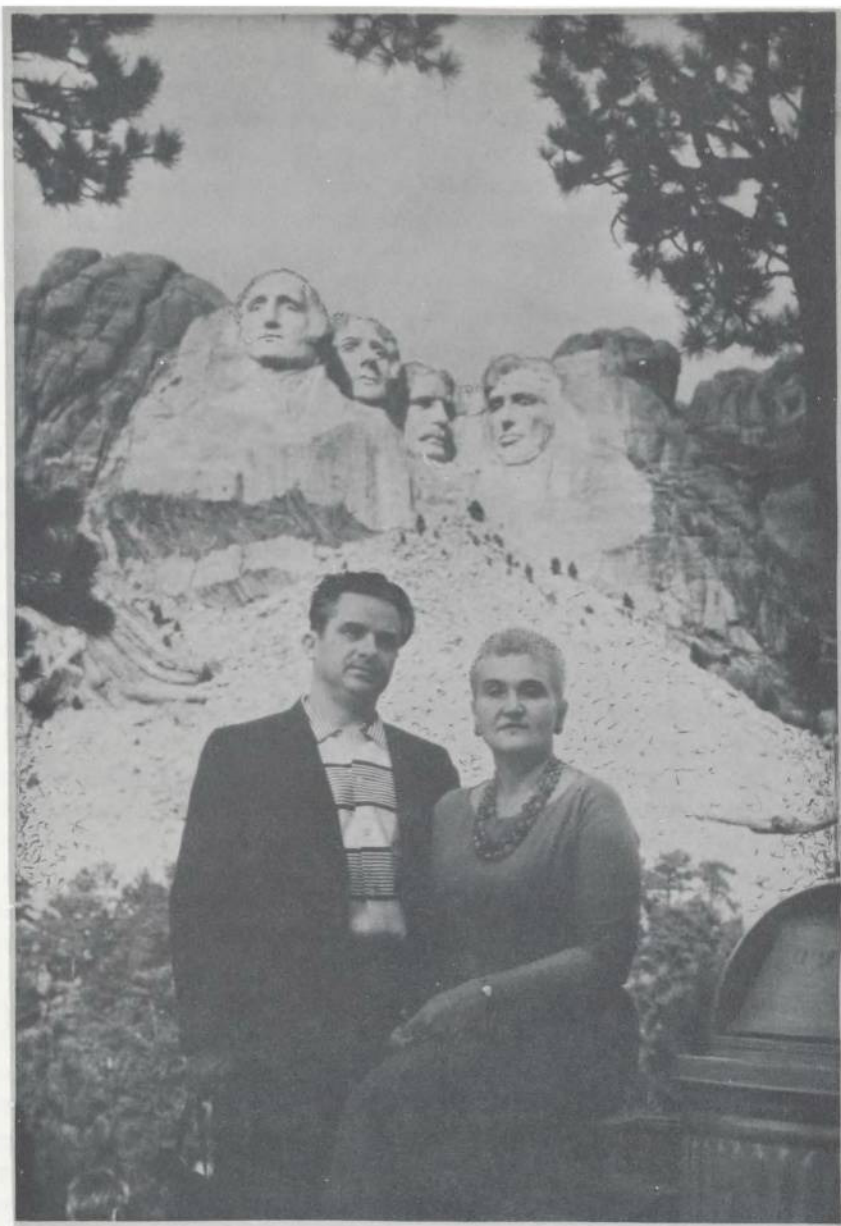
це були 100-150-200 миль, то опісля це вже 500-600 за один переїзд. На щастя, погода встановилась, прийшли прекрасні дні американської осені місяця жовтня. Проїжджали гарними місцевостями Міннесоти, Савт і Норд Дакоти, після повернули на південь через Колорадо до Нью Мексіко. Це стежити „вайлд вест“-у, безконечно описувані у ковбойських повістях з їх героями Ірп Вайтів, Бет Местерсонів, Біл Гікоків, з їх пречудовими несподівано-химерними краєвидами прерій, безконечних ланів пшениці, великих рік, дивовижно мальовничих гір з верхів'ями снігу та глибокими архітектонічними каньйонами. Америка пасовиськ, ковбоїв, боротьби з індіанами, безконечних пригод, а тепер Америка багатьох міст, університетів, доріг, ланів збіжжя, парків і пам'ятників.

Пересікаючи вниз Савт Дакоту автошляхом 85 і 90, а опісля 385, переїжджаючи такими знаменитими місцевостями часів ковбойських, як Дедвуд, Рапід Сіті, Нілл Сіті, ліс Блек Гілл, з відомою горою Рашмор, що на її скелях висічені бюсти чотирьох президентів — Вашингтона, Джеферсона, Лінкольна і Теодора Рузвельта, мимохіть встає в уяві Америка піонерів, проспекторів, шукачів фортуни, десперадо й „аутловів“, що їх так часто бачимо у фільмах з такими виконавцями, як Гаррі Купер, Джон Вейн чи Кірк Доглас.

Приємно їхати вниз на південь прекрасною рівною автострадою 25, що простягається безконечною, широкою рівниною, покритою влітку ланами пшениці та гаями південної рослинності, здовж гірського хребта на заході, якого верхів'я там далі посріблені вічним снігом. Це стежити Колорадо — передпілля величних Скелястих гір, що тягнуться ген далеко до заходу і розлогих гарячих пустель півдня.

Капеля бандуристів своїм величним автобусом „Гренд Лейк“ пересікла весь цей простір середньої Америки, від границь Канади до границь Мексіко, її концерти набирали все більшого і більшого розголосу, число її слухачів постійно зростало, концертні зали — переважно на терені високих шкіл, — вигідні, просторі, пересічно на дві-три тисячі місць.

Настрій бандурної братії був на цей раз добрий, товариський, солідарний. „Від 1961 року, — згадує Гончаренко, — ми почали брати з собою в дорогу пані Цюру (дружина Є. Цюри) для продажу наших плит. Хоч дехто з братії був проти цього, але я обстоював цю ідею, яка була подвійно корисною. Бо раз, що гарна жінка завжди продасть більше плит, ніж хтось із нас, що вона робила залюбки, а подруге, це був інтригуючий і моралізуючий чинник — жіноча особа серед нашої козацької братії, дарма що це перечило законам Запоріжжя.

**ЄВГЕН ЦЮРА З ДРУЖИНОЮ АННОЮ
на фоні погрудь чотирьох президентів Америки:**

Практика показала, що задум був і практичний і успішний, особливо цього разу, бо я порадив пані Цюрі узяти зі собою також прасувальню і це дало ще одну користь: перед виступами вона підпрасувувала наші костюми, що було винятково побажаним додатком до нашого естетичного вигляду. Сама ж вона мала гарну вишивану блюзку, гарну спідничку і якусь особливо кокетливу квіточку у волоссі. Це було дуже провокуюче. І я не раз бачив, як жінки, що обступали її стіл з плитами, можливо більше цікавились вишивками блюзочки, ніж плитами, оглядали, обмацували, без кінця розпитували, як це робиться. З цього вийшла популяризація ще одного нашого мистецтва, за що наші чудові жінки ніяк не можуть бути до нас в претенсії.

До речі — наші костюми . . . Я сам їх недолюблював за їх балахуватість, але на глядача вони робили дуже корисне враження, особливо грою кольорів. Імпресаріо Г. Арієн в Європі казав було, що вони виглядають скорше на голлівудські, аніж українські, але тут, в Америці, з такими тонкощами етнографії не дуже рахуються“.

„На найбільшу увагу, — згадує далі Гончаренко, — заслуговує концерт в Еймс у стейті Айова. Університетська зала на 3000 місць була вщерть переповнена, бандуристів сприймали бурхливо, загальний настрій пречудовий. Директор музичного відділу університету писав Креймерові за це подяку, де він відзначив, що це був найкращий спів, який він колибудь чув у своєму житті“ . . .

У цьому самому дусі, як пригадують учасники тієї поїздки, висловлювались слухачі, яких було багато після концерту за кулісами. „Я колишня учителька музики, на своєму віку чула багато концертів, але ні один з них не лишився в моїй пам'яті так, як цей ваш“, — казала одна.

Або знов: „Я не жалію, що купила цього сезону квиток на шість концертів, бо лишень цей перший концерт вартий тих грошей“ . . .

А ще в іншому місці казали: „Ще ніколи в цій залі на 2400 місць не було такої тиші під час співу. Здається, що коли б хтось опустив голку — було б чути її падіння“. (Бетл Крік, Міч.).

„Я не міг собі уявити, щоб на цім Божім світі існувала така краса пісні і таке виконання“, — казав один з професорів.

А одна кореспондентка газети призналась: „Я буду писати про ваш концерт, але те, що мені було б незручно написати, скажу зараз: ваше виконання „Америка да б'ютіфул“ (Чудова Америка) мене настільки зворушило, що у мене на очах з'явилися сльози, і я це помітила також в інших, і навіть у чоловіків“.

А один зі студентів зауважив: „Наші студенти, переважно

з фермерських околиць, рідко коли досиджують концерти до кінця. Сьогодні ж ніодин з них не вийшов і навіть ніхто з них не спішився виходити після закінчення концерту“ . . .

Нічого дивного. Ця поїздка відбувалася у просторах, що могли зватися Україною Америки. Це країна хліборобства, будівництва, консерватизму — Америка, як казав президент Ніксон, „сайлент маджоріті“ (мовчазної більшості), на якій базується мир, добробут, порядок і мораль країни, у відміну до тієї „нойзі майноріті“ (галасливої меншості), що нею переповнені всілякі гета великих космополітичних міст, особливо американського сходу.

І ця Америка винятково вражаюче відчула і зрозуміла дух нашої широкої, степової, одвертої і щирої пісні. „Надзвичайно цікаво було спостерігати, як така численна публіка, яка не розуміла ні одного слова, так все це сприймала; і як ці співаки сягнули до сердець слухачів духом, наставленням та кольоритністю свого співу“, — писав рецензент „Дейлі Трібюн“ з того самого Еймсу в Айові.

Відгуків преси було багато і всі вони подібного тону; наприклад „Трібюн“ в Тиффін, Огайо: „Дух запираючі крещенда, гострі акценти, піддайливі та заспокоюючі дімінуендо — все це вібрувало витонченою гармонією і ритмічністю засобів . . . Хор осягнув цього надзвичайного вислову своїми хвилюючими, мужніми ударами та глибоко зворушливою щирістю своєї свідомо-вражаючої мети . . . Публіка була захоплена і за двох okazій вставала з місць, щоб дати вислів свого настрою ентузіастичними оплесками“ . . .

Як також: „Твердження, що мова музики не знає границь, було успішно продемонстровано минулого вечора, коли хор українських бандуристів, на протязі 90-х хвилин, виконував пісні його рідної мови перед аудиторією, що була захоплена кожною хвилиною цієї імпрези. Публіка не хотіла їх відпустити, навіть після кількох додатків, знаючи, що можливо ніколи більше у цьому просторі вона не буде мати насолоди чути такого виконання хору, якого злиття голосів чарують, ніби акорди одного могутнього органу“ („Лід Дейлі Колл“, Лід у Савт Дакоті.)

Тут варто згадати про цікавий випадок, що стався в цім місті з продажем грамофонових плит. Коли пані А. Цюра звернулася до урядниці залі з проханням подбати за столика для продавання плит, то та несимпатичним тоном відповіла, що тут ніхто балалайкою не цікавиться і нема чого розкладатися з плитами, їх ніхто не купить. Ніякі пояснення пані Цюри нічого не помогли і вона сама розташувалася на вікні близько входу. Насправді входяча публіка зовсім не реагувала на постійне проголошування продажу плит.

Та коли кінчився перший відділ концерту, публіка ринула за плитами. Накінець, після закінчення концерту, підбігає до сліз зворушена концертом та сама урядниця і, висловлюючи своє захоплення, закупує повний комплет плит Капелі.

Подібне траплялося не рідко і в інших містах.

Між іншим, це місто Лід у районі Лаврентія недалеко Блек Гілл у Південній Дакоті належить до типових піонерських оселень, ніби з голівудського фільму, і тут знаходяться чи не найбільші копальні золота ЗСА. Населення переважно робітниче і торговельне. Концерт відбувся у великій, щерть переповненій залі „Гай Скул“ (середньої школи), влаштований понад програму цієї поїздки на окреме запрошення місцевої адміністрації... Не дивлячись на короткий час підготовки (дослівно протягом кількох днів), публіка прибула масово, захоплено сприймала кожну точку виступу, а другого дня місцева газета принесла довгу, докладну, фахову і захоплену рецензію. Таких понадпрограмових концертів, на окреме запрошення, за цієї поїздки було кілька, не дивлячись на велике перевантаження працею, довгі переїзди і майже щоденні виступи.

Оцінка преси стверджувала одноголосно, що „кожний твір програми — це була звукова картина сама по собі, від глибокого імпасто в „Закувала та сива зозуля“, до тепло-тонного імприматура в Херувимській“ („Гиббінгс Дейлі“). Розбиралося за чергою кожну точку програми, підкреслювалось майстерність диригента Івана Задорожного, оцінювалось високу вартість солістів Осипа Гошуляка, Євгена Цюри, Івана Гоша, Петра Садового, Василя Тисяка, Ігоря Зайферта.

І публіка виключно англомовна, українців у цих стейтах дуже не багато, або нема взагалі, невелике гірничо-фермерське містечко Гиббінг має дві газети і обидві вони помістили дуже фахово писані рецензії і, як зазначає коресподент української газети „Свобода“ в Нью Джерзі і „Вільного слова“ в Торонто Юрій Пундик, який, до речі, професорує в Гиббінгу, „виступ капелі бандуристів зробив те, чого не зробив би і десяток статей преси. Наглядним драматичним засобом він задемонстрував перед байдужими і стриманими слухачами українську культуру, українське ім'я і саму Україну. Біля півтори тисячі слухачів зачаровано слухали концерт. А коли він скінчився, ніхто навіть не збирався виходити, а безупинні оплески викликали капелю на „біс“ — раз, вдруге і втретє. Чи доводилось вам коли збирати незаслужені лаври? Можете уявити, як це буває незручно... Отак було й авторові цього допису, коли на другий день люди постійно підходили до нього і гратулювали за успіх виступу

бандуристів. А водночас солодко щеміло серце гордістю за цей успіх, за красу української пісні і за те, що я українець“.

І ще один прикметний епізод побуту капелі в цьому місті. Місцева сербська церковна громада св. Михаїла улаштувала бандуристам щире, тепле і зворушливе прийняття. Настоятель парафії о. Жівоїн Здравковіч радісно, сербською мовою, привітав капелян і дякував їм, що вони і на чужині ширять красу і славу української культури, а тим самим красу і славу слов'янської культури взагалі. Останній концерт цієї бадьорої і прикметної поїздки відбувся в місті Бетл Крік, у вівторок 23 жовтня, вже по дорозі назад, у стейті Мічіган, всього лиш 120 миль від Детройту. Місцева газета „Інкваер енд Нюз“ розповідає нам про цей концерт так: „Своїми подивугідними голосами, що то мов громом котилися або то знову мережили павутиння мінливокольного шовку, ці кріпкі мужчини тримали публіку (1,500 присутніх) в стані полоненої уваги, яку переривалося лише спонтанними оплесками, що ними нагороджувано кожну точку програми. Використовуючи свої голоси, ніби інструменти, вони були в стані творити такі ефекти, які рідко можна почути в американських хоровах ансамблях. Ми відважимося ствердити, що либонь не багато було таких, які змогли стримати на очах сльози, коли під кінець програми бандуристи виконали „Амеріка да б'ютіфул“, що надало цій знаній пісні іншого нового значення“ . . .

Але досить! Двадцять бойових, бадьорих, сильних концертів через середню Америку відгрімало . . . І додому. До своїх, до іншої праці. Дома, 24 жовтня, вони відспівають для запису свою знамениту баяду про Байду . . . І після цього розход. Над капелею тяжить той самий її тягар: вона не може втриматись зі своїх заробітків . . . Стара гірка істина, на яку покищо немає ради. Вони розійдуться по своїх місцях виробництва. Більшість з них лишиться в Детройті, а решта роз'їдеться хто куди.

Наприклад, сам диригент Задорожний від'їде до Стемфорду у стейті Конектикат, де він викладає лекції співу в одному католицькому коледжі. Осип Гошуляк і Василь Тисяк вернуться до свого Торонто в Канаді, де перший з них має працю в бібліотеці, а другий господарить на своїй фермі. Володимир Поліщук поїде до Лейквуду в Нью Джерзі, де він протодияконує у православного єпископа. І так роз'їдеться багато з них, але ще більше залишиться на місці, у Детройті і біля Детройту, де кожний з них уже не лишень оселився, але почав також вростати в ґрунт . . . Питання власної хати і власного авта у них уже вирішене остаточно, залишається хіба питання, якої хати і якого авта. Сливе кожний з них

встає рано в своїй хаті далеко не солом'яного типу, переважно десь у резидентській околиці, де тихі вулиці, прекрасні особові будиночки, тінисті явори чи клени, барвисті квітники, зелені травники й автогаражі. Дружина готує сніданок, очевидно „брекфест“, який з'їдається дома, кладе до його течки „ланч“ для полудня, а на вечір вже „діннер“, тобто обід, біля шостої години, він споживе знов дома.

Тим часом він іде до гаражу, заводить свого „Понтіяка“ чи „Олдсмобіля“, а найчастіше звичайного „Форда“ і поволі виїжджає на вулицю. З вікна передньої його кімнати помагає ручкою дружина, він кивне їй головою, виїде вже на вулицю, прискорить швидкість до 20, далі до 30 миль і зникне десь за рогом вулиці.

Там далі він десь виїде на одну з бічних артерій міського руху. Це вже не вулиця, це безперервна течія машин по безконечній бетонній лінії з безчисленними, по обох боках, написами — вправо, вліво, навпрост, звертати туди, звертати там, швидкість така, швидкість інакша . . . Нормальна його швидкість 60 миль на годину. Машини біжать рівно одна за одною в одному напрямку, двома, трьома, а то й чотирма лініями, ген десь туди далі, де на околиці міста розташовані гігантські „Форд Моторс“, Крайслер Корп., „Дженерал Моторс“. Потужні кузні автомашин з десятками тисяч робітництва кожна.

І от серед тих тисяч робітників у синіх комбінезонах, у котрому з безлічі цехів, серед шаленого руху коліс, станків, конвеєрів ви обов'язково знайдете славного бандуриста Панасенка, або Цюру, або Півка, або Садових — кожного з них, включно до Григорія Кистастого, коли ще він був тут, у Детройті. Це вже не об'єкт захоплення оплесків і подиву, не якась тобі особиста мистецька примха (гобі), яку ти можеш мати, але можеш і не мати, а це вже праця, обов'язок, становище, хліб з маслом. Тут ти, від певної години до певної години, частина корпорації, колісце механізму „Форд Ко“, частина його руху.

І єдина їх втіха, що фабрика ця капіталістична, а тому виплачує вона свої зобов'язання з феноменальною точністю. Приходить такий то день, така то година і твій конверт з таким то чеком у твоїй кишені. Це вже не соціалістична мода робітничо-селянського типу, яка з легким серцем могла не видати твоєї платні місяць, два, а то й більше. І це вже не платня артиста, а звичайного робітника у синьому комбінезоні. І покупна її сила чотири рази більша від тієї артистичної. А тому тепер шановна Олена Іванівна, дружина бандуриста Тимофія Півка, не мусить товктися по всіляких „толкучках“ та „Євбазах*“, полюючи за всіляким „барахлом“, щоб вичарову-

*) Назви київських базарів.

вати з нього щось для „шир-потребу“. Тепер вона має того вволю — нового, гарного, готового. І не лишень для себе, але й для висилки своїй сестрі до Києва.

Розуміється, ця праця у синіх комбінезонах не конче личила тим, які призначені працювати у брокатах, оксамитах і сап'янах, і ми це можемо розуміти. Їм хотілось співати, грати, їхати через світ, пожинати лаври, славословити Україну, але така ось твердо-невмолима дійсність, не так американського, як українського життя, вимагала жертви. І не було відклику. І жертва приносилась. І боги були милостиві. І з бігом часу її жреці звиклися з такими умовами, набували досвіду, фаху, ставали майстрами умов, діставали кращу працю, збільшували вартість своїх чеків, а тим самим і вартість побуту. Того і дивись — один за одним заводились господаркою, обростали обов'язками, житловим простором. Спочатку це могли бути скромні будиночки старшої дати у скромніших околицях, але згодом, згодом вони мінялися — розміром, виглядом, архітектурою. Появились бунгало найновіших зразків — сальони, фотелі, канапи, залі з баром. Це вже далєбі люксус, коли дивитися з перспективи лавро-печерських келій Києва, у яких довгі роки раювали ці самі бандуристи в ролі „зразкової державної капелі“ могутнього ССРСР.

III

Як уже було сказано, капеля мала і далі має своє Товариство Приятелів з певним числом членства. Від 1959 року це товариство почало видавати „Інформаційний лист“ про діяльність капелі, у якому рік-у-рік, перед Різдрвом, подавався звіт про минулу діяльність і плянування на її майбутнє. Головним завданням цього товариства було створити фонд капелі і перевести її на становище постійного концертування. Проведено було акцію організації членства прихильників капелі з постійним річним внеском і вже 1961 року їм пощастило здобути 725 таких внескодавців.

Як також не забуто про підготовку кадрів майбутніх бандуристів, при капелі організовано окрему школу гри на бандурі, яку провадив досвідчений бандурист з педагогічними здібностями Микола Лісківський. Трохи згодом ця справа набрала ширших засягів, школи гри на бандурі виникли майже скрізь там, де оселилось більше українців. У самому Детройті, крім згаданого вже жіночого Ансамблю Капелі Бандуристів при Спілці Української Молоді, під проводом Петра Потапенка, організовано також Ансамбль Бандуристів Ліги Православної Молоді, яким управляв Петро Китастиий, а там далі, за рікою Детройт, на канадському боці у Віндзорі, почав дія-

Висилайте коляду для Капелі Бандуристів!

ІНФОРМАТИВНИЙ ЛИСТ ТОВАРИСТВА ПРИЯТЕЛІВ КАПЕЛІ БАНДУРИСТІВ

Грудень, 1966 — ч. 9

КАПІЛЯ ВІДБУЛА КОНЦЕРТОВУ ПОЇЗКУ ОРГАНІЗАЦІЯ І ПЕРЕБІГ ТУРИ. Весняною порою цього року Капеля Бандуристів відбула чергову концертну поїзку по Америці й Канаді, ситаночи цим разом і далекого заходу.

Виступала Капеля переважно по містах з більшими українськими згромадженнями, хоч значна частина їх була підготована місцевими концертними бригадами. Капеля мала 28 виступів у 28 містах, виступачки скрізь у найкращих місських залах. Плани об'їзди проголошувалися в пресі. На концертах Капелі було пересичено половину чужинців.

УСПІХИ КАПЕЛІ. Майже в усіх містах Капеля вперше виступала з новим диригентом Іваном Задорожним, який має свій стиль диригування, і мабуть завдяки цьому Капеля ця та скрізь дуже тепло прийнята. В кожній місцевості можна було почути твердження, що Капеля цим разом внаїзаала найкраще за всі рази.

Американська й канадійська преса також оцінила виступи Капелі так само високо, як і в час поїздки її попереднього разу по американських університетах. Тоді ми полавали багато перекладів і оригіналі рецензій, що робимо й тепер у скороченні, бо це було б повторення того самого, хібащо в інших висловах. Нижче подаємо декількох з них: переклад рецензента І. Г. Гарбука з Мінеаполісу у Ст. Паулу "Піонер Прес", в якій автор, поруч з високою оцінкою Капелі, згадає про велику культурну спадщину українців, високу моральність наших відавжних пресів та терпіння української інтелігенції під більшовизмом за освітування наших героїв.

"Серед багатьох відавжних великої культурної спадщини українців є велика хорова традиція. Крайчим прикладом цього в цій країні є Капеля Бандуристів, яка часами здаймає до нас. Ця група відавжна від інших багатством колюрби та матеріялі як сучасні інші строї. Високо вишкolenі бандуристи, аномалуючи собі, видобувають красу унікальної чарівної музики, а зацікавленість їх поєднана з багатством співу, повнотою й різноманітністю тому, великою динамічністю, мінливістю і простотою та вільністю подачі. Музичні обробки точок часто досить складні, але так уміло написані й виконані, що й лумки не може бути про потребу виносів трішки ні ефектів. До того хор має широченну скалю від гримучих глибоких басів до чистих і невмишнених нот високих тенорів. Під майстерною рукою диригента Івана Задорожного хор співав ніби для власного задоволення.

Одним з найскладніших точок програми була балада про Байду, який демонстративно відкинув пропозиції турецьким султаном дочку, почесні й багатства. За це султан наказав страпити Байду. Байда в останній момент перде смертю вмудрився з лука прострїтати султана. Написав цей твір Г. Хоткевич, якого вже советський уряд запропорив до торжм.

Від концертних бор, які займалися урваженням концертів, ми дістали дуже теплі листи, що своїм змістом нагадують нижче наведений від Федерації музичних колюб Колюрадо: "Наш колюб був дуже щасливий, що заангажував Ваш пресрасний хор. Серед всіх наших найкращих концертів Ваш був блискавою (гай лай!). Ваш концерт був єдиним в історії нашого міста, що достояєся стоячих ошаній...". До речі, стоячі овації для Капелі цим разом були ішаштонані в шести містах і то в деким по кільках разів. Це рекордне число в історії Капелі.

УКРАЇНЬКА ПРЕСА ПРО КОНЦЕРТИ КАПЕЛІ також писала прихильно, хоч і треба було сполатитися нарікань на перестарілість, програму тоно, та цілого цим разом майже не було. Наприклад, були речені заклики до громадянства й наших інституцій, щоб найшли спосіб уможливити для Капелі постійне концертнування. Кронкус у "Слободі" за 15 червня мив іншим пише: "...Чи ж не найкращий пам'ятник Великому Киблареві саме не камініні постументи, а жина, пульсуюча професійністю, динамічно у сталому турне по всіх усьодах земної кулі Капеля Бандуристів імені Т. Шевченка?"

Найбільш думки тонувалися вже чоти й від інших авторитетних осібностей, та, на жаль, Комітет пам'ятника Т. Шевченка й витратив великі громадські гроші невдадено на те, а для Капелі штирбор такі умови участі у відавжній самог пам'ятника, що унів чі в нове заборювання понад 1500 дол. В надії, що цей борг буде покритий, ми не згадували про цю справу протягом двох років.

З Різдом Христовим!

З Новим Роком!

КАПЕЛЯ І УКРАЇНЬКІ ГРОМАДИ, особливо ти, до яких Капеля звїдала вперше, чулися взаємно щасливі, хоч полсекуди був і недобір. Кожна така українська спільнота в опінії місцевої людности зроста до належної висоти. Двері стали відкриті для українців там, де вони були завжди мішко замкнені.

В багатьох місцевостях це був застрик духового оновлення й оздоровлення, вана надії і хоч хвилевого шаста й гордості за свій нарід. Зродилося скрізь бажання творити молоді асамблї бандуристів, до допомоги Капелі всіма засобами.

Інші дістали надихнення творити й написали присвячені Капелі вірші, одні з яких І. С. Марусенка з Мінеаполісу вже був вдрукуваний в "Народній Волі" ч. 37 за 6 жовтня. Вірш Олени Андрієнко-Пенчатківської з Сїєтлу поміщено тут:

Завмерло в залі... І помалу
Завіса тихо піднялася,
І враз аж серцю тісно стало,
Як пісня псалмів полилася.
Бандури в дзвонні залзвонили,
А голоси мов оксамит,
То шепотіли, то гриміли,
Всіх полонив чар співу їх.
О, Україні! Рідна Мати,
Це ж все орли — сини твої,
Ти дух зродила в них багатий
На славу нації своєї.

Багато інших використали нагоду призду Капелі, щоб заботи собі приятелів з-посеред суєдів, на підприємствах праці, у відповідних встановах тощо, прислухуючись одночасно й загаломукраїнським справам та Капелі, бо закупили більше число квитків на концерт і роздали кому було треба. Такими були Др. П. Джуль і Л. Журівський з Детройту, Ф. Кравец з Сїєтлу, інж. М. Комічан з Пітсбургу, Емілія Остапчук з Ванкуверу і певно багато інших.

Та не все було гаразд. Громаді міст Торонто, Детройту, Клеветанду й Чикаго чомусь були невзверіні і, на жаль, навіть на половину не вповинили залів, в наслідок чого ми опинилися в новому немолому заборюванні (див. фін. звіт). На жаль, недовір'я в різних розмірах їснувало і в інших громадах, а на зустрічках з громадянством по концертах все було чуті одні й ті ж слова: "О, якби ми були знали...". А знали з преси мабуть усі, отже тут мабуть вибалилася більше збайдужілість, яка недовір'я.

Зразково підготували концерти громади міст Ньюарк — зв'язковий Др. Р. Рачок, Пітсбург — зв'язковий інж. М. Комічан (тут і Відала Катедри Українським залюбв порядку суму), Форт Вільям — зв. п. М. Михайлишин, Мінеаполіс — зв. п.-ні Оксана Бринь. В цих містах всі українці прийшли на концерт і залі були вповнені.

При цій нагоді висловлюємо всім нашим прихильникам і організаторам концертів шире спасби за їх безсирну працю, а також всім тим, що пришили на концерти капелі.

ВАШІНГТОН І ВІННІПЕГ. Капеля у Вашингтоні не скористала матеріяльно. Цілі, які тут поставила перед собою Капеля, були вартіні всіяного матеріяльного. Не ледий обов'язок тут також унів на себе наш організатор п. Р. Маринювич, який добре внаїзався з узяття на себе обов'язків. На концерт Капелі були запрошені амбасадорні всіх країн світу і всі впливові осібности Вашингтону. Вони також були присутні на денному виступі Капелі в Ротунді Сенату, де від співа Капелі, як твердили присутні, "стїни розкохалися". Тут же пісня виступу в Сенаті Капеля відідала пам'ятник Т. Шевченка, де відіпала велику програму та склала пісню китищу квітів. Все це було зафіксовано на фільмі.

Вашингтон Делай Нон" про спів Капелі писав: "...хор не є монотильним, як це є з іншими східньо-європейськими хорами. І усі басы й пресрасні тенори та солісти в поєднанні з бандурами виявлялися такою містельною групою, перед якою ніхто не може встояти".

Перебуваючи у Вінніпегу, Капеля також відіпала пам'ятник Шевченка та складала під ним пісню китищу квітів.

Молодеча школа гри на бандурі при Капелі Бандуристів ім. Т. Шевченка (керівник м. Лісківський) під час виступу для губернатора стейту Мічіган Д. Рамні, 1964 р.

Молодечий ансамбль бандуристок при осередку СУМА в Детройті. Керівник П. Потапенко.

Молодечий ансамбль бандуристів при відділі ОДУМ в Детройті. Керівник П. Кигастий

Молодечий ансамбль бандуристів при православній парафії у Віндзорі. Керівник Є. Цюра

Ансамбль бандуристів ім. Г. Хоткевича і хор „Молода Україна“ при філії ОДУМ в Торонто. Керівник В. Родак

Молодечий ансамбль бандуристів в м. Чикаго, 1965 р. Керівник Г. Китастий

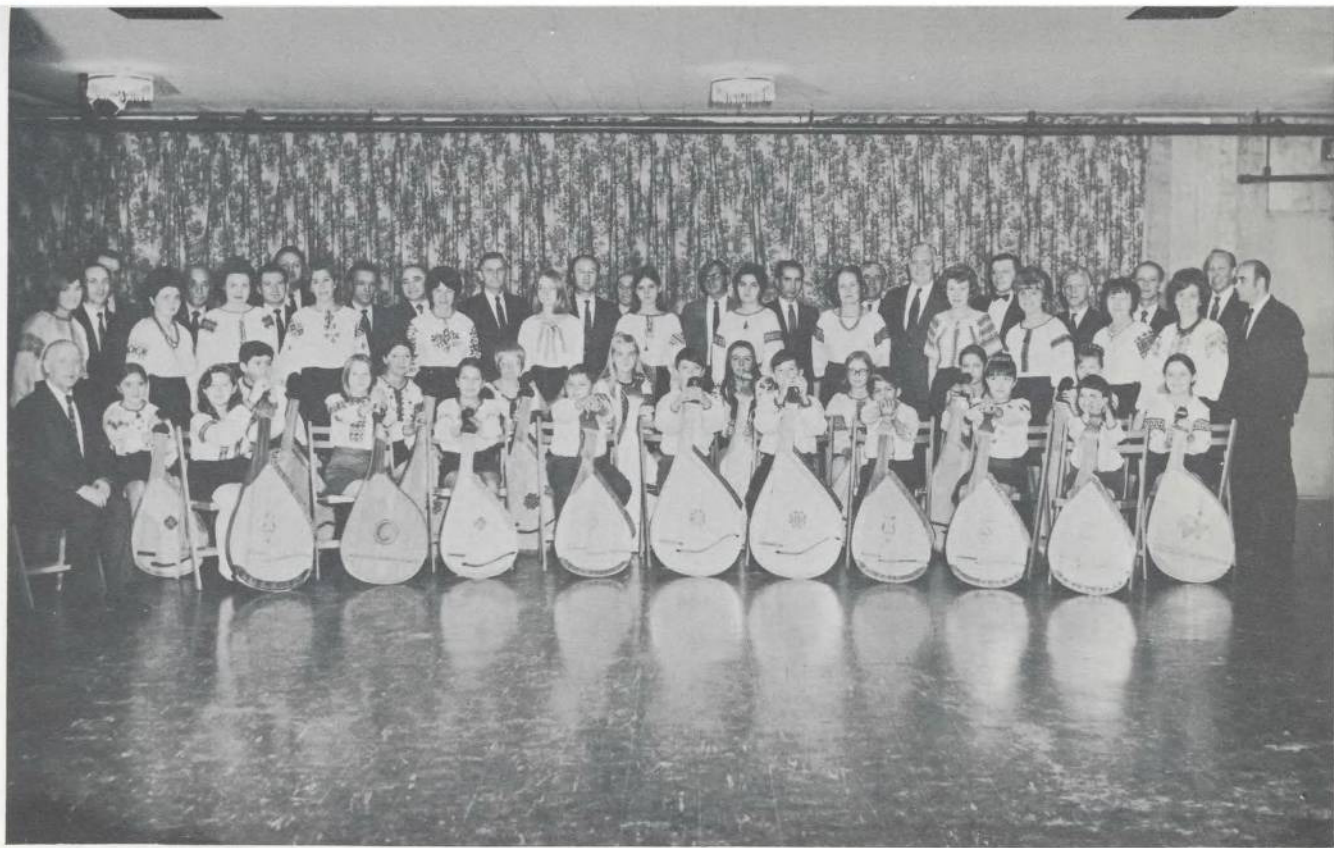
Молодечий ансамбль бандуристів у Філядельфії, керівник П. Гурський

Ансамбль бандуристів у Рочестері, 1960 р., керівник В. Божик

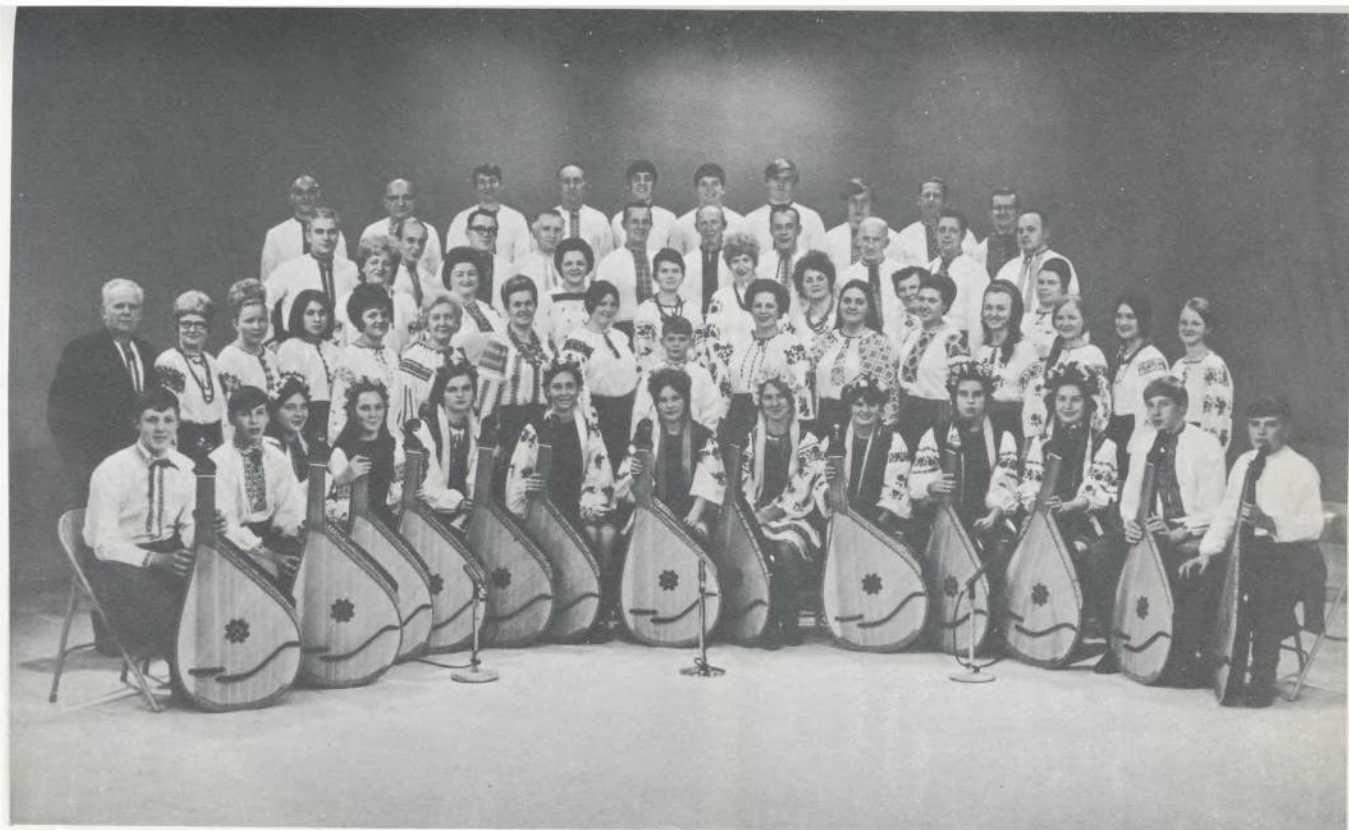
Ансамбль бандуристів у Аргентині, 1955 р., керівник А. Чорний

Молодечий ансамбль бандуристів і хор „Боян“ у Джерзі Сіті, 1970 р. Керівник Р. Левицький

**Школа гри на бандурі в Нью Йорку, 1976 р., Керівник о. Кіндзерявий-Пастухів,
організатор і адміністратор п. Чорний**

Молодечий ансамбль бандуристів і хор православної церкви м. Парма, Огайо, під час телевізійного виступу 1971 р.
Керівник Г. Кігастий

Молодечий ансамбль бандуристів у Аргентині, 1970 р., керівник В. Качурак

Молодечий ансамбль бандуристів у Австралії, 1973 р., організатор Л. Бажун, керівник П. Диряжний

Молодечий ансамбль бандуристів в Канаді, який концертував довгий час з іншими етнічними групами на утриманні уряду.

ти ансамбль бандури при церкві св. Володимира під керівництвом Євгена Цюри.

Трохи далі в цьому ж напрямку, в онтарійському Торонто, організовано групу молодих бандуристів, хлопців і дівчат, при філії Об'єднання Демократичної Української Молоді з диригентом Валентиною Родак у провіді. А знов у Чикаго почав діяти подібний ансамбль при тій самій організації ОДУМ, заснований самим Григорієм Китастим, що його пізніш перебрав керівник А. Луппо. У Філадельфії таким ансамблем керував П. Гурський... В Аргентині В. Качурак, у Німеччині М. Дяковський... Таких майстрів мистецтва бандури у цілому світі було більше, а тому її майбутність виглядає надійно.

І не лишень гуртків мистецтва бандури, як музики і співу, але також і самої бандури, як інструменту з тими його чарівними струнами, що „дзвенить йому хвалу його тридцятиструнна“ (П. Куліш.)

Ми вже згадували про таких її майстрів в таборах еміграції Німеччини, як брати Гончаренки, але їх було по світі, в Україні і не в Україні, багато більше, ніж ми можемо їх усіх згадати. Ось, наприклад, у самому Детройті, поруч з самою капелею, починаючи

Майстер бандур Ю. Приймак у своїй майстерні

М. Лісківський у своїй майстерні бандур

1962 роком, цією справою дуже віддано почав займатися Юхим Приймак... Колишній член Капелі Бандуристів ім. Леонтовича, яка свого часу діяла під керівництвом Григорія Назаренка в Німеччині і теперішній член Капелі ім. Шевченка в Детро ті.

З багатьох інших майстрів бандури, Юхим Приймак прикметний тим, що він „видержав“, тобто не заломився і не залишив свого майстерства, як це трапилось з багатьма іншими, а зівстався вірним йому на все життя. „Не кожному вдавалося опанувати цю складну роботу і хто не мав великого бажання або терпеливості, а головне любови до цього діла, той не міг виконати його належно“, — каже з приводу цього Ю. Приймак. Бандури Приймака були діяточні, тобто за тоном, утвореним двома суміжними ступенями звукоряду, наприклад: до—ре—мі і т.д., на 34 струни з перестроювачами, які були винаходом і додатком братів Гончаренків, що дало можливість досить суттєвого удосконалення інструменту у техніці зміни його тональності. Пізніше Ю. Приймак перейшов на виріб хроматичних бандур (з півтонами) також конструкції братів Гончаренків.

Ю. Приймак завзято і віддано працює в цьому напрямку... І не залишає його, ані тоді, коли переїхав з Німеччини до Аргентини, ані опісля, коли залишив Аргентину і переїхав до ЗСА.

В Аргентині, в Буенос Айресі, як він каже, не легко було дістати матеріялу на цей інструмент, це дороге імпрегноване дерево цінилося там на вагу золота, одначе, він зробив там чотири бандури. До того, він і там належав до гуртка бандуристів, що складався зі шести членів, під керівництвом старого бандуриста і майстра бандур, школи В. Ємця, Антона Чорного, який давав концерти і тішився успіхом.

Тут, у Детройті, Ю. Приймак стає членом Капелі ім. Шевченка, працює для заробітку на фабриці, а поза усім тим він не лишає майстерства бандур. Він опановує цілковито техніку і принципи цього діла, набуває досвіду, уліпшує звучання, його перемикування. Це, як він каже, вимагає великої терпеливості, уваги, любови, затрати яких 160 годин часу на кожний інструмент, і протягом минулих років, починаючи 1946-им, він виробив 40 бандур. „Я гордий в душі за таку ласку Господню... І вдячний Йому, що Він дгв мені велике терпіння до цієї роботи... І бажання і витривалість. Бо коли я роблю бандуру, для мене тоді не існує нічого іншого. Вся моя любов, вся увага вкладається до тих частинок, з яких вона складається“, — закінчує свою розповідь Ю. Приймак, при чому слово бандура він пише з великої літери.

Майстрів бандур на еміграції є більше. Варто згадати в першу чергу Павла Степового з Грімсби, Онтарію, який уже змайстрував

понад п'ятдесят бандур. Після ряду зустрічей з П. Гончаренком в 1957 р. і пізніше він уже став фаховим майстром бандур концертного типу, які розходилися по всій Канаді й Америці. Його майстерню не раз відвідували репортери місцевої англомовної преси та поміщували статті про майстра, бандури, Україну.

І саме з таких особистостей творяться майстри цього діла. Часто це лиш аматори, ось як згадує про це бандурист Роман Левицький („Свобода“ 18. 9. 69), оповідаючи про бандуру на курсах українознавства Українського Народнього Союзу, які щороку відбуваються на відпочинковій оселі „Союзівка“. Там на одному з будинків з назвою „Дарниця“, недалеко від романтичного пам'ятника Мазепи, пишається таблиця з написом „Робітня бандур“. І в тій робітні, протягом кількох літніх сезонів, М. Дяковський, а опісля Григорій Каша, давали лекції виробу бандур. Великою допомогою для них був „союзівський майстер з золотою рукою“ Берізка. Бандури, як свідчить Левицький, виходили не конче найвищої якості, вони могли не дописувати звуково, легко розладжувались, але були і лишилися для тих ентузіястів гарною згадкою на все життя. А треба ще й те згадати, що ті молоді майстри були нащадки наших піонерів, з другого, а то й третього покоління, так що не всі з них навіть говорили українською мовою. Бандурист Микола Лісківський також уділив багато часу виробу бандур, увівши новий спосіб видобування й кріплення їх. Виробляв бандури і А. Чорний в Аргентині та навіть Гр. Китастий.

В Україні — старій і теперішній майстерство бандури плакалося від часів давніх і плакається до днів наших. Розуміється, що багато імен майстрів того майстерства до нас не дійшло. Були це переважно майстри-одиначки, самоучки, завжди з „іскрою Божою“. З часів XVII віку знаємо майстра М. Г. Надбайла, на бандурі якого грав кобзар М. Кравченко, а також знаємо А. П. Остапенка з Харківщини, який змайстрував цю штуку для Г. Хоткевича. Відомі також імена таких майстрів другі половини XIX століття, як Г. Певзнер, а з початком нашого століття — А. Дольченко, брати Василь та Андрій Плахути, В. Бездрабко, П. Боровин. За цього самого часу особливою популярністю користувалися такі київські майстри, як Антін Павлинський та А. Яценко. В сучасній Україні, визначними майстрами бандури є Олександр Корнієвський з Чернігівщини, а також цілий ряд імен, як В. Косенко, І. Кучугура-Кучеренко, О. Дудка, К. Німченко, С. Лобко, Гр. Паліївець, Й. Сніжний, Д. Рикаш, Ф. Циганенко, І. Кузьменко, П. Потяко, В. Тузиченко, І. Скляр, Глушак, А. Андрійчик.

Деякі з них, як ось О. Корнієвський або І. Скляр, працювали

над удосконаленням інструменту, вносили зміни, доповнення. І. Скляр почав дослідити цих проблем уже з початком 20-х років. 1928 року він збудував бандуру так званого київського типу, за проектом Опанаса Сластіона, на замовлення Дмитра Яворницького для відомого Дніпропетровського музею. Пізніше, вже в роках 50-их, він увів на бандурах чернігівського типу перестроювачі, хоч правда, досить громоздкі, але це було великим поступом в удосконаленні бандур на рідних землях.

У наш час виробництво цих інструментів поступово переходить на серійно-фабричне. Витворено певні науково обґрунтовані засади інструментації, певні стандарти форми, і музичні фабрики Харкова, Києва, Одеси, Чернігова, Львова, маючи відділи виробництва бандур, випускають їх у великій кількості за зразками, досвідом і консультацією знаних майстрів минулого і теперішнього, як Г. Хоткевич, Л. Гайдамака, В. Кабачок, М. Полотай, В. Тузиченко, І. Скляр.

Бандура перестає бути інструментом індивідуально-аматорського чи історично-музейного типу, вона виростає до рівня масових, міжнародних засобів музики, як гітара чи фортепіано, і використовується не лишень для акомпаньяментів, а також для самостійного виконання музичних тем.

І коли ми вже при цих господарсько-побутово-технічних справах світу бандури, то слід також не оминати факту, що Капеля Бандуристів ім. Шевченка в Детройті має також своє чимале господарство утилітарного порядку. Її будинок на вулиці Клінгер, який має два поверхи і почесну назву канцелярії капелі, можна сказати, по вінця завалений паперами, папками, матеріалами і взагалі канцелярщиною всілякого ладу і складу, у якій ледве чи хто міг би розібратися, за винятком хіба самого Петра Гончаренка. Вірним стражем і кустодієм над цими скарбами є незмінний віце-адміністратор капелі Василь Черненко, що його типово-холостяцька квартира займає другий поверх цієї самої будови. Тут також знаходять часто приміщення випадкові гості капелі, які так чи інакше не були в стані користатися готелями.

Що ж до самого голови, директора й адміністратора в одній особі П. Гончаренка, то його резиденція, робочий кабінет і канцелярія містилися поза Детройтом на півночі, на передмісті Маунт Клеменсу, у домі брата Олександра. Дім цей має вигляд, що йому міг би позаздрити не один з магнатів советської імперії. „Рекрейшен Рум“ того дому, що міститься, звичайно, у сутерені і що має призначення для розваг і забав, в цьому випадку дуже нагадує канцелярію на вулиці Клінгер. Його бар зовсім занедбаний і по-

Former blacksmith turns to woodworking

When a travelling troupe of bandurists from Detroit performs in Hamilton early in April, many of the musicians will be playing instruments made here in Grimsby.

Paul C. Stepowy of 19 Cherrywood Dr., always knew he was handy at making things — as a blacksmith, he had to be. But until 13 years ago, he had never given woodworking a thought.

Then a couple of his friends from St. Catharines suggested he make them a bandura — a Ukrainian musical instrument that combines features found on both a harp and a lute.

"I had cut a few boards before, and hammered the odd nail, but I'd never really made anything out of wood before that," Mr. Stepowy said. "But I agreed to try it."

The necessary wood and tools were purchased, and Mr. Stepowy started the experiment. Not only did he produce a bandura — and a good one at that — but he embarked on an entirely new hobby.

As a result of that first experiment, there are now about 40 made-in-Grimsby banduras in circulation. The craftsman became so enthusiastic about his new

Paul Stepowy uses a wood scraper to hollow out the body of a bandura in his workshop. At right, he displays a finished instrument

of five octaves.

The bandura unifies, to a certain degree, the principles of the lute and the harp, and Mr. Stepowy says anyone with a musical background can soon learn to play it. The instrument is equipped with a semi-tone regulator that simplifies on-stage tuning between

expanded the Ukrainian community, and what was almost a lost art is being revived.

"The exact history of the bandura has been lost," he said. "They are purely a Ukrainian instrument, and we know from the writing that they had them as far back as the 13th or 14th century."

on a neelpoint wall hanging, which is really an oil painting in wool. Sh has a chart to follow, but, here again, there is no pattern stamped on the backing, and threads must be counted for each stitch.

A daughter, Mrs. Walter Kuch of Oshawa, decorates the traditional Easter eggs

Another daughter, Mrs. Markar Sushko of Hamilton, has four children, all of whom are bandurists, and Mr. Sushko teaches a small group of Ukrainian children in Hamilton.

In fact, the only non-musician in the group is Mr. Stepowy. He does not play, and his instruments

tricky, b embroidery a Easter eggs "Anyone ca talent can be a Now that from his last blacksmith finds it amusing whether he wood wo blacksmith

П. Степовий у своїй майстерні бандур

Г. Китастий обмінюється досвідом в майстерні бандур з Г. Назаренком.

рожній... Натомість, сюди вселено широкий бюровий стіл, який безнадійно потопає під зливою всіляких паперів, а поза цим сто-си папок, листування, реклямних плякатів, фото-матеріялів розлилися і залили сливе весь простір паркетного помосту. А коли додати до цього машинки писальні, звукозапису, проектувальні, рахувальні, то це разом пригадає либонь невеличку студію кіно-звукозаписного підприємства з гострим присмаком поетичного непо-рядку. — Не дивуйтесь, не дивуйтесь, — квапиться обеззброїти вас ажитований Гончаренко. — Я тут усе знаю... І у всьому розби-раюся! — І байдуже, який ви скептик, вам хочеться йому вірити. Бож це звідсіль день-у-день виходять у світ серії листів, пакунків, проектів, видань, альбоми платівок, пам'яткових марок, реклямо-вих летючок, поштових листівок. Разом з тим самим „Інформатив-ним листом“ ТПКБ, підписаним А. Міляничем і П. Гончаренком, що його щороку на „Христос Рождається“ розсилається з цього місця по всьому українському світі. За багато років життя цього „Ли-ста“ майбутній дослідник нашого світового скитання знайде на його пожовтілих сторінках чимало стислих фактів для документації по-ходу української бандури через континенти й океани плянети на-шої...

А поза тим, хроніка діяння капелі наступних трьох років (1963-65) знову виказує певні ознаки сповільнення темпів її активності, а головне — кризу диригентури. Її головний надхненник Гр. Ки-тастий відбував своє добровільне вигнання десь там на берегах Ти-хого океану в Сан Дієго і не проявляв вигледів на повернення. Тим більше, коли до цього додалась ще хвороба, яка на довший час прикувала його до ліжка. Приблизно щось подібне діялось і з В. Божиком в його Лос Анджелоських доменах. А І. Задорожний, що так успішно розпочав своє співробітництво з капелею недавною поїздкою по середньо-американських стейтах, був міцно зв'язаний обов'язками викладача одного коледжу в Стемфорді (Конектикат). Згодом відійшов від капелі і П. Потапенко.

Отже диригентська справа була в занепаді.

Але не остаточно. Все таки капеля жила, діяла, не здавалась. Далі відбувалися проби, розучувались нові точки репертуару, роби-лись грамзаписи... І навіть було дано кілька концертів.

Проби, звичайно, відбувались під керівництвом Євгена Цюри, Петра та Івана Китастих... І особливо багато енергії та завзяття виявив при цьому Є. Цюра. Властиво, всі концерти за цього часу були підготовлені ним, а коли викликалося Задорожного для висту-пів, він лишень робив кілька проб для узгіднення ритму і рівня програми.

А де, питаєте, дівся дуже успішний і захоплений капелею імпресаріо Креймер? Чи він її так скоро зрікся? Ні. Він ніде не дівся і він її не забув. Він весь час мав зв'язки з капелею і весь час робив намагання організувати нову туру з нею. Однак на всі його старання він діставав мало прихильного сприяння на місцях. І ніхто не міг сказати чому. І аж пізніше, як зазначає Гончаренко, Креймер довідався, що Комітет Концертних Асоціацій розіслав по всіх своїх філіях обіжника з вказівками не ангажувати хорів неамериканського походження і тим самим, мовляв, сприяти розвитку домашнього хорового мистецтва.

Отже, чи це знов якась заборона? І яка за чергою? І чи не є це спрямовано лишень проти капелі? Бож інші неамериканські хорові з'єднання виступали далі без ніяких труднощів... А може це звичайна заздрість конкурентів або ж то відома робота політичних противників, яких у неї ніколи не бракувало. Бож до часу її виступів на терені англомовного світу ніхто подібних обіжників не розсилав.

Але це ніяк не вплинуло на Креймера, ані не зменшило його намірів далі ангажувати капелю. Навпаки. Воно їх ще збільшило. Як згадує Гончаренко, — „Креймер мені тоді сказав, що буде боротися за капелю до останнього і що він перемаже, бо полюбив її, як ніяку іншу концертну групу“. Трохи пізніше йому пощастило цю свою обіцянку здійснити, а покищо капеля давала принагідні виступи самотужки і робила заходи для нових великих походів у простори американського світу.

Своє сорокп'ятиріччя вона відзначила двома концертами під диригентурою Івана Китастого, 30 листопада і 1 грудня 1963 року, у Гамільтоні і Торонто канадського Онтарію, але особливо пам'ятними виступами були три дати наступного 1964 року. І був це величавий концерт у Монреалі з нагоди свята Шевченка 20 березня, що його протегував місцевий відділ Комітету Українців Канади й організував енергійний діяч сотник Богдан Панчук. Концерт відбувся у розкішній новозбудованій залі Палацу Мистецтва з публікою понад 3,800 присутніх, з яких 60% не були українці. Бандуристів вітали оваційно, а мер міста Драпо виголосив щирі привітальну промову, у якій сказав, що коли б Квебек мав свого Шевченка і подібну капелю бандуристів, він би вже мав також і свою самостійність.

А три місяці пізніше, того ж 1964 року, українство Америки і всього світу святкувало дуже небуденну подію — відкриття пам'ятника Т. Шевченка у столиці ЗСА Вашингтоні... На відкриття прибуло понад 60 тисяч народу і там було виконано величезну свят-

**Бандуристи марширують в колоні демонстрантів на відкриття пам'ятника
Тарасові Шевченкові у Вашингтоні.**

Бандуристи перед пам'ятником.

На площі незадовго після відкриття пам'ятника

кову мистецьку програму, під час якої промовляв славетний президент Двайт Д. Айзенговер. У цій урочистості взяло участь багато театральних і оперових виконавців і самих хорових ансамблів, яких разом з капелею бандуристів було вісім. *) Капеля виступила під диригуванням Івана Задорожного, який тоді був також диригентом великого ньюйоркського хору „Думка“.

У п'ятницю, 26 червня, напередодні відкриття пам'ятника, капеля дала два концерти у великій залі „Конститушенал Голл“, а в самий день відкриття вона зайняла місце на чолі хорів святкової площі, де було виконано ряд пісень, а також її улюблена „Гей, злітались орли“. Була чудова, гаряча погода. Високе, синє небо Вашингтону і під цим небом гомоніли наші бандури, нагадуючи нам, що всі ці люди злетілися зі всіх кінців планети, щоб засвідчити перед світом свою невичерпальну волю бути, творити, боротися і досягнути ідеал свободи, незалежності державної там, далеко за океаном, на землях їх предків.

*) До цих хорів належали: „Трембіта“ з Ньюарку — диригентури Всеволода Будного, „Кобзар“ з Філадельфії — Антона Рудницького, „Дніпро“ в Клівленду — Михайла Садовського, „Думка“ з Нью Йорку — Івана Задорожного, „Славута“ з Чикаго — Ярослава Кокорудза, „Сурма“ з Чикаго — Івана Трухлого і хор Союзу Українок також з Чикаго під диригентурою Юрія Яремовича.

А вечором цього самого дня бандуристи дали концерт під час бенкету у величезній залі „Нешенал Гвард Армори“, у якому брало участь 6.000 народу. На програму цього концерту складалося: „Граї, кобзарю“ — музика Гр. Китастого, „Ой, літа орел..“ — К. Стеценка зі солістом Осипом Гошуляком, „Вітер віє“ аранжировки О. Сніжного, „Гей, злітались орли“ — К. Стеценка, „Сонце гріє“, аранжировка П. Потапенка і трьох веселих пісень — „Журавель“, „Дощик“ і „Від Києва до Лубень“, аранжировка М. Михайліва.

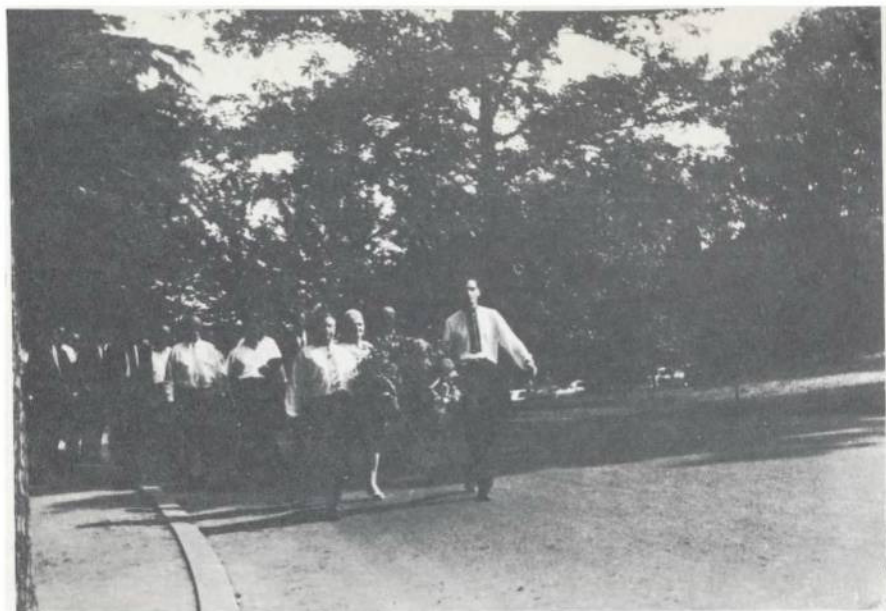
Цього самого року, у місяці липні 19 числа, капеля під керівництвом І. Задорожного мала вражаючий виступ на Світовій виставці в Нью Йорку, разом з хором Задорожного „Думка“ та нью оркською симфонічною оркестрою. Виступ викликав величезне захоплення дуже чисельної міжнародньої публіки. Кожну точку її програми публіка сприймала ентузіастично, а коли дійшло до „Закувала та сива зозуля“, яку виконувалось у супроводі оркестри, то навіть оркестранти так зацікавилися грою бандур, що один за одним переставали грати, а коли пісню закінчено, вони разом з публікою оваційно били браво.

Цей виступ був особливою сатисфакцією для І. Задорожного, бо це він був головним його ініціатором і виконавцем.

І покищо, на цьому ми могли б обмежитись з досягненнями капелі цих скупих минулих років. Розуміється, були ще інші виступи на різних святочних імпрезах, робились далі проби, робились записи на платівки. З початком 1965 року до капелі знов вернувся П. Потапенко, який почав розучувати кілька нових точок її репертуару, як також було докінчено записи Шевченківської програми, але все це взяте разом не могло виповнити справжніх завдань капелі. А тому капеляни гомоніли, дискутували про своє положення, інколи нарікали, ще інколи скаржились на бездіяльність і, розуміється, шукали винного. Хтось бо мусів тут завинити... І особливо не сходило з їх уст сакраментальне ім'я Григорій Китастий, що ото відійшло від них отуди десь далеко, де ростуть пальми, цвітуть цитрини і родять авокадо... Ой, не гаразд, не гаразд, Григорію, ти вчинив, що нас бідних кобзарів без опіки й уваги залишив...

Але не було, як кажуть, ради. Невсипущий батько капелі П. Гончаренко „крутився“, як міг і все вичікував попутнього вітру для своїх кобзарських каравел.

І так десь з кінцем цього 1965 року він повіяв, але з такими зривами і перешкодами, що годі було з цього якось радіти. Їх імпресарію Креймер таки, нарешті, добився свого і заангажував капе-

Після відкриття пам'ятника бандуристи пішли на цвинтар Арлінгтон, щоб скласти квіти на могилу св. пам'яті президента Джана Кеннеді.

КАПЕЛЯ ПІД ЧАС ВИСТУПУ НА БЕНКЕТІ вечірньою порою в день відкриття пам'ятника Т. Шевченкові

Clarence E. Cramer
 332 So. Michigan Ave., Chicago 60604
 offers for 1965-1966

Chicago Little Symphony
Thor Johnson, conductor

6th national tour

Provide a Music Treat. These artists bring a measure of excellence and insight far above the usual . . . a truly remarkable group.
 —FT. WAYNE, JOURNAL-GAZETTE, Marjorie A. Froesch

Cramer's Opera Festival
 in "The Barber Of Seville"

Nicola Moscona, Artistic Director
Giulio Favario, Music Director

Leading artists from leading opera houses

Assist orchestra in full stage performance
 Intimate performance in English, 9 people

Ukrainian Bandurist Chorus
Ivan Zadorozny, conductor

25 Men from the Ukraine London & Telefunken-Decca Records

Superseded all similar concerts of other European Chorusos.
 —MÜNCHENER ABENDZEITUNG, Munich

Theatre Men

Irene Albrecht, director-pianist
 Soprano, tenor, baritone solo artists

10th season; hundreds of concerts coast-to-coast

Serenaders Male Quartet

Ralph Nielsen, tenor-director

Pacific Coast for Community Concerts this season

In Operetta Time

baritone, soprano, pianist—new artists, new program

Louis Kohnop Aida, duo-pianists

Touring east of the Rockies

Ritter-Allen Duo (Melvin Ritter, Jane Allen)

Concertmaster St. Louis Symphony, concert pianist

"Superb . . . warm, communicative music making."

—New York Times

132 MUSICAL AMERICA
 DECEMBER 1964

Рекляма капел в „Музичній Америці“

лю на серію виступів по великих містах Америки сходу і заходу, що мали початися в місяці квітні наступного року. До плану тури, наміченої Креймером, Гончаренко додав ще серію точок від себе і виїшла чимала тура на повні 28 концертів.

Але підготовка до цього тривала довго і проходила з труднощами. Не легко було організувати відповідну кількість сольових виконавців, диригент Задорожний не міг звільнитися від обов'язків свого коледжу, тяжко йшла справа з підшукуванням організаторів на місцях. Але, як то кажуть, Бог не без милости — козак не без долі, — все це було переборено і, як зазначає літописець цієї поїздки бандурист Ілля Косіковський, „маестро Задорожний прибув, по двох пробах майже весь новий матеріал був готовий, сили бандуристів, як і сили співаків, були найвищої степені і день вирушення в похід настав. Погода була весняна, гарна, привітлива, бандуристи, як звичайно, з'їхалися на домовлене місце, прощалися з родинами, дружинами, приятелями і точно о 10.15 ранку 14 квітня, автобусом „Грейгаунд“, виїхали з Детройту.

Цього дня вони зробили 250 миль дороги, прибули до Торонто в Онтаріо, оселилися в готелі Вольверінс, а вже вечором о годині 8.30, у концертній залі Мессі Голл вони лавою виступали на широкій сцені цієї знаменитої аудиторії. По який це раз? О, багато, можливо по десяте, а то й більше, приймала ця зала наших завзятих аргонавтів. Чи могли вони розраховувати на великий успіх? Так і ні, але все таки і на цей раз вони мали понад 1800 слухачів, які приймали їх, як завжди і як звичайно, з негамованим виявом свого бурхливого темпераменту. І, як звичайно, за сценою багато знайомих, адораторів і пішли вони спати не скорше, як біля другої години ночі. І чи можна вірити Косіковському, що „по доброму відпочинку“ вони виїхали далі, коли той виїзд був о годині 6.30 рано і коли вони могли відпочивати не більше, як три і пів години. А перед ними було 485 миль дороги до Ньюарку у стейті Нью Джерзі, куди вони прибули якраз за дві години перед початком концерту, що починався о годині 8.30. „Публіка дописала, концерт випав знаменито“, — скромно згадує Косіковський, а бухгалтерія Гончаренка додає, що її (публіки) було понад 3000 і що треба це завдячувати організаторові цього діла докторові Романові Ричокові. При чому бандуристів привітав мер, який передав капелі почесні ключі свого міста.

Після цього капеля виступила у Філядельфії, Нью Йорку, Трентоні і, нарешті, ще один зворушливий виступ у столичному граді Америки — Вашингтоні (19. 4). Прибули сюди о годині 11.30, падав весняний теплий дощик і всі одразу подалися до будови Капітолю,

UKRAINIAN BANDURIST CHORUS

Ivan Zadorozny
director

and
DANCERS

LONDON and TELEFUNKEN-DECCA RECORDS

Masonic Auditorium
Friday, Apr. 22, 1966 at 8:20 P.M.

\$2.50, \$3.50, \$4.50

TICKETS AT J. L. HUDSON'S MAJOR STORES, GRINNELL'S (DOWNTOWN)
AND MASONIC AUDITORIUM.

Exclusive Management: CLARENCE E. CRAMER, 332 So. Michigan Ave., Chicago 60604

де у знаній ротонді цього величного символу американської свободи бандуристи з України мали концерт для сенаторів, конгресменів і працівників цієї державної інституції.

Тут, у цьому великому просторі з прекрасною акустикою, капеля звучала маєстатно, слухачі були вражені і загальна картина виглядала потрясаюче . . . На тлі такої монументальної декорації з мюралями, на яких зображено головні дії історії цієї величної країни, і статуями її президентів наша древня легенда-пісня з її надхненними поривами і болями за свободою прозвучала, як визов і заклик. І занесли її сюди кобзарі — нащадки Вересая, Кучеренка, Хоткевича . . . Які йшли через світ далекими дорогами і дійшли ось аж сюди до цієї точки на планеті, у центрі якої інкрустовано золоту печать З'єдинених Стейтів Америки з профілем їх першого президента Джорджа Вашингтона.

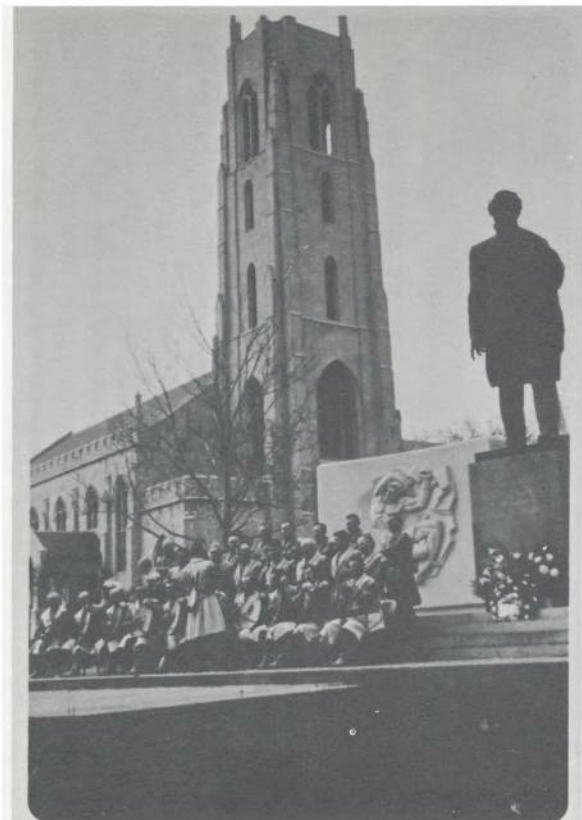
І просто не хочеться вірити, що ці кобзарі, які пообідали у ресторані цього самого Капітолю, одразу після обіду подалися на площу, де на перехресті („велелюднім“) 22-ої і Пі вулиць стоїть на гранітному п'єдесталі бронзова постать їх патрона — першокобзаря України з написом: *Taras Shevchenko — 1814-1861 — Bard of Ukraine*, якому вони прийшли поклонитися та зложити вінок квітів і відспівали кілька пісень на тексти поета.

Після цього вони чулися щось, як дома, у цьому великому місті Вашингтона.

А вечором вони дали ще один концерт у Конвеншен Голл, публіки всього лиш вісім сотень, але мету цього виступу було досягнуто. Його упорядчикові Р. Мариновичу пощастило зібрати публіку, що її не завжди можна бачити на концертах капелі. Амбасадори різних країн світу, передові особистості столиці Америки політичного, господарського, культурного світу. Концерти у Вашингтоні, як зазначає Гончаренко, влаштовувались не для матеріальних прибутків, а для репрезентації і пропаганди української справи.

І це мало своє виправдання.

А тим часом автобус із бандуристами котився далі по широких і довгих дорогах Америки. Кожного вечора концерт. І переважно успішний. А деякі з них особливо залишилися у пам'яті наших артистів бандури. Таким, наприклад, був виступ у Пітсбургу (21. 4.), що його зразково підготував інженер М. Комічак, де капеля виступала разом з танцювальною групою панни І. Драгінди з Детройту, перед великою переповненою залєю з привітальною промовою мера міста і гарним, теплим прийняттям після концерту, що його приготувала Українська Православна парафія міста, де було багато і їсти, і пити, і промов. Цей концерт був „спонзорований“ катед-

Бандуристи вшановують пам'ять Поета короткою програмою перед його пам'ятником

Частина бандуристів перед пам'ятником, посередині сидить молодий здібний бандурист О. Боб'як, що перший прийшов до капелі із школи М. Лісківського.

рою українознавства при Гарвардському університеті, що їй дуже оплатилося.

А далі, по дорозі на захід, капеля заїжджає до свого рідного Детройту. І знов ений раз дає концерт у залі Масонік Темпл. І знов разом з танцювальною групою панни І. Драгінди, — щирої і відданої культурної діячки, яка від довгих часів плакає в Детройті український танок і народні одяги. Косіковський згадує, що „людей було досить (але могло б бути більше)“ і що „по концерті я просто пішов до готелю, де мене привітали моя дружина, два сини і дочка зі своїм мужем“ . . . Що було, очевидно, радісним переживанням для кожного з тих, що прибули додому з цього їх бурхливого походу.

Але це не тривало довго. На другий день о годині 5.30 їх будять, надворі дощ і досить холодно, ціле місто ще спить, лишень біля готелю „Амерікен“ гурт людей з бандурами, які спокійно і майже мовчки всідаються до свого автобусу. Перед ними 550 миль дороги (яких 885 кілометрів) через стейти Мічіган й Ілліной, аж до міста Фаєтт у стейті Айова. Точно о год. 6.30 автобус рушає . . . Бере швидкість . . . 50 миль, 60 миль . . . Виїжджають за місто. Перед ними стелиться широка рівна магістраля 94 на Чікаго. „Дощ заливає нам рівну дорогу“, — згадує Косіковський, але автобус бере швидкість 70. Біля години 9-ої відпочинок і сніданок у придорожному ресторані. Дощ перестає, виглядає сонце. За три чверті години автобус рушає далі. Надходить ще одна хмара і ще один дощ. Гарні околиці, свіжо, зелено . . . Рівнина, фарми, малі поселення, села і містечка. Автострадою туди й назад без перерви їдуть машини — малі і великі, особові і тягарові. Біля години 11-ої проїжджають здовж Чікаго, що лишається праворуч на північ з тим його величезним накопиченням архітектури, диму і галасу . . . „На небі хмари почали розходитись, а ясне сонечко знову привітало нас усмішкою на мокрій дорозі“, — зазначає при цьому Косіковський. Автобус біжить безупинно, нестримно, бандуристи кожний чимсь зайнятий. Дмитро Черненко заїдає свій ритуальний „ланч“, маестро Задорожний і Євген Цюра, який щойно залишив „колгосп“, тобто партію карт, грають в шахи. Гаврило, Ярмо, Тимофій і „інші ударники“ далі доробляють свої норми в „колгоспі“, спереду Ілля та шофер ведуть нараду, як то найкраще доїхати до мети, а їх голова Петро і Анна Павлівна Цюра щось пильно розглядають, либонь списки прибутків за платівки . . . А до всього звідкільсь заносить запахом ковбаси і чути цокання знаної скляної посудини.

Біля години 2-ої з полудня великим, довгим і високим мостом переїжджали славетну Міссісіпі, що їм коштувало 30 центів мо-

Бандуристи прибули до пам'ятника Т. Шевченка

стового. Ось вона, та могутня королева рік — перша з перших, з її 6,793 кілометрами довжини. Привіт тобі! Вона спокійна, має-статна пливе собі отуди десь в синю далечінь півдня, між зеленими, пологими берегами до Нью Орлеану і Мексиканської затоки. До річі, небо розпогодилось, стало лазурово-синім, і сонце заливало ріку золотим градом.

А десь там далі, побіля міста Сідар Репід, три чверті години відпочинку і добра перекуса, а опісля о пів на четверту рушили ділі, з'їхали з автостради на вузьку, польову, фермерську дорогу 150 і так нею їхали та їхали, аж поки о годині 5.30 доїхали до новенького придорожнього мотелю з пахучою назвою „Лайлак“, тобто бузок, всього лиш 8 миль перед містом Файетт. І тут зупинилися.

До цього часу концерти відбувалися під фірмою Товариства Приятелів Капелі, а від цього Файетту це вже концерти фірми менажерства Креймера у чисто англомовних околицях.

А сам концерт відбувався у гімнастичній залі місцевого коледжу, публіка — самі студенти, приймали бандуристів захоплено, концерт випав добре, в коломийці заспів мав їх славний тенор Ігор Зайферт, який, забувши слова, „а я гаю не рубаю“, почав творити свою власну поезію, не спиняючи такту. Чужинці його не розуміли, а хористи ледве втримувались, щоб не вибухнути сміхом. Але ситуація була врятована зовсім безболісно . . . І з честю.

Ночували в мотелі, а другого ранку о годині 9.15 виїхали далі до міста Омага у стейті Небраска. І це всього 305 миль, для „Грейгаунда“ це іграшка за цієї гарної, соковито-весняної погоди. А так десь біля пів до четвертої години вони переїжджали ще одну царську ріку, рідну сестру королеви Міссісіпі — Міссурі, біля міста Консіл Блафу. А там ще півгодини і вони в Омазі.

Концерт, розуміється, був і цього вони сподівалися, але хто б подумав, що у цьому ковбойському місті, де ще так недавно гарцювали бравурні десперадо і мальовничі індіяти, знайдеться така чисельна громада наших чудових земляків католицької віри, які влаштують для цих мандруючих кобзарів такий бенкет, як це водиться, у залі „під церквою“. „Був це королівський обід, — як згадує про це Косіковський. — Український соборний борщ, голубці, печені кури та всілякі інші прислів'я. І звичайно, що „по такому обіді ми пізно приїхали до готелю“ . . . А завтра ж, о 9-ій зрання, нові 545 миль дороги, ген десь туди на південний захід до Гленвуд Спрінг у стейті Колорадо.

О, це вже кінець прерій, це вже відомі чарівні Ракіс.*) Спочатку їхалось нормальними прекрасними шляхами, але десь за години

*) Скелясті гори.

три з'їхали на фермерські дороги не конче першорядної якості, зате з гарними, соковито-зеленими краєвидами. Минали міста, минали поселення, гріло гаряче південне сонце і аж під вечір, біля сьомої години, опинилися у столичному місті цього стейту — Денвер. І тут поблизу залізничної станції, у готелі „Оксфорд“, наші кобзарі могли нарешті заспівати: „Розпрягайте, хлопці, коні та лягайте спочивать“. І дуже заслужено. І також дуже до речі, бо це вперше після їх виїзду в дорогу вони мають вільний від концерту вечір. А тому, як тільки їх машина зупинилася і як тільки дістали вони ключі своїх нумерів, — все одразу завмерло. „Соловейко кричить, репетує, та ніхто його співу вже не чує“, — каже про таке одна пісня.

А на другий день, у вівторок 26-го квітня, аж о дванадцятій годині полудня, вони залишили Денвер. Прямують до Гленвуд Спрінг, але це вже либонь не їзда, а забавка — рукою подать — 153 милі, пара годин їзди . . . Але гай, гай! Цих пара годин розтягнулося на добрих п'ять з гаком, бож зараз, як тільки залишили вони Денвер чепурною і рухливою автострадою 16, їх дорогу заступили гори . . . Високі, скелясті, сердиті . . . Зі шапками снігу на шпильях. Дорогу зовсім розтоптану і скручено, як вужа, що в'ється глибокими каньйонами, темними тунелями, зноситься серпентинами високо в небо, то знов спадає в якесь пекельне провалля. І завжди пспередження: 12,000 футів підйому. Швидкість 15 миль. Крутий зворот доправа, крутий заворот доліва. І тяжкий незграба, слухняний, як ягня, автобус не їде, а повзе черепашачим кроком. І, нарешті, десь так по четвертій годині він доповз і потягнувся вздовж славетної річки Колорадо, що на карті географії нагадує заплутану нитку, а в живій природі — закутого в граніт запіненого дракона, що з лютим ревом намагається вирватись зі своїх оков на свободу. Але дарма. Скелі ці міцно ковани, Господь Бог власною рукою розложив їх під цим небом, як маніфестацію своєї могутности. Та й дорога завалена ними, ніби безвладний раб, а деякі з них, здається, тільки для того й зроблені, щоб звалитися і рухнути на того бідного „Грейгаунда“ та розчавити його.

І щойно ген перед самим Гленвуд Спрінг виїхали вони на широкую, чотиристорову, рівнішу дорогу, яка, прошивши тунелем ще одну гору, врїзається просто до міста.

Це була вже либонь година п'ята, сонце не лишень світило яскраво, але й дошкульно пекло, байдуже, що з гірських шпилів повівало прохолодою . . . Заїхали до чепурного, новенького зі всілякими телевізорами та охолоджувальниками мотелю, що причепився просто до скелі, з-під якої внизу випливає потік гарячої

води, що вливається до величезного синього басейну, з якого несе запахом сірки. З-під іншої скелі випливає інша рідина, яку люди п'ють і яка має смак заправленої курячої юшки. Деякі бандуристи захотіли і собі засмакувати цієї благодаті, „а між ними також і я, за що поплатився двома днями „клопоту“, — як про це з жалем згадує Косіковський.

А сама ця місцевість по-колорадському гарна і по-американському багата. Готелі, мотелі, променади, басейни, краєвиди. „Дійсно, рай на землі“ за оцінкою Косіковського.

І концерт тут випав гарно. Присутніх не так багато, всього щось понад 700 людей у залі місцевої Гай Скул, переважно самі студенти, але ентузіазм був великий, бандуристів кілька разів обдарували стоячи оваціями, після концерту їх почастували доброю кавою, добрими тістечками і безліччю всіляких запитів про бандуру, про спів, про костюми. В кожному разі, до цього „раю на землі“ несподівано залетів також шматок ангельського чару з далекої України... Якого ті люди, напевно, ніколи не забудуть...

А після цього, на другий день рано, досить примхливий зворот знов на північ, до стейту Вайоміг, до міста Кеммерер, з чотирьох миль не менше примхливих і крутих доріг. Далі гори, далі каньйони... Їдучи однією половиною, натрапили на отару овець, що переходила дорогу. Шофер зупинив автобус, а вівці йшли та йшли, та спокійно бекали і, здавалось, їм не буде кінця. По боках на конях вершники і собаки-вівчарі, а коли спитали одного з вершників, скільки їх є числом, він спокійно буркнув: „Вісім тисяч“.

І так їхали горами і долами весь день... Їх шофер, що любив робити „навпростці“ поза великими дорогами, іноді на цьому виходив добре, але трапилось і таке, десь у стейті Юта, що заїхали в сліпий кут і бандуристи мусіли вилазити з машини і підпірати її через потік. І вийшло — „хто прошкує, той дома не ночує“, шофер вибачався і обіцяв далі триматися великих доріг.

У цьому Кеммерері їх останній концерт у гористих стейтах. Далі довга, крута, різноманітна дорога до Сіятлу над затокою Еліот недалеко побережжя Тихого океану у стейті Вашингтон. Надзвичайно кольорова дорога з ночівлею у місті Бойзе стейту Айдаго, 1140 миль довжини, з багатючими краєвидами гір, садів, городів, пасовиськ. Прибули до Сіятлу в суботу 30-го квітня. День похмурий, здається, що буде дощ, але тепло і повіває вітерець десь звідтіль від океану. І розтаборились у готелі „Клермонт“. Відпочивали, мали один вільний день, робили співанку, ходили оглядати місто. Організатором концерту тут був великий прихильник капелі Ф. Кравець; чудова, нова, акустична зала на 1100 слухачів,

по концерті багата вечеря у готелі „Сіятл“, яку замовила торговельна палата міста разом з місцевими українцями, яких тут не було аж дуже багато.

А в неділю рано о сьомій годині і п'ятнадцять хвилин залишили Сіятл і виїхали до Ванкуверу, що над протокою Джорджа у Бритійській Колюмбії, за кордоном стейтів у Канаді.

Ціле це побережжя від Сіятлу до Ванкуверу, як зазначає захоплений Косіковський, „це краса в красі“. Субтропічне повітря, величезні, грубезні дерева червоної сосни, що „нагадують Тарзанові джунглі“. Широкі, рівні дороги і далекі безконечні краєвиди на Тихий океан. О годині 10.40 прибули до гарного, серед лісів у гірській китловині, прикордонного пункту, а годину пізніше прибули до Ванкуверу. І замешкали в готелі „Ріц“. Прекрасний модерний готель, що нагадував готелі цієї назви в Європі.

Капеля виступає тут уперше. Концерт призначено на годину 2.30 по полудні. Величезна новенька заля театру, а в ній 3,100 слухачів. Бандуристи в козацьких одягах стоять муром на сцені, точно в означений час підноситься куртина, виходить стрункий, високий диригент Задорожний. Публіка вітає його зривом оплесків. Починається концерт, як звичайно, кантатою „Сей день“ Бортнянського. А далі мелодійна, лірична „Почаївська Божа Мати“, за нею розливні, переливні, буревійні „Дзвони“, а далі бурхлива „Закувала та сива зозуля“, грайлива „Дума про Нечая“, грімке „Грай, кобзарю“ і на закінчення першої частини — могутній „Байда“.

Враження велике. Публіка, як завжди, особливо коли вона чує це вперше, бушує в оваціях.

І, взагалі, весь цей концерт пройшов тріумфально. Після концерту капелян розхалують цікаві земляки і не земляки, гостять їх тут же в театральній кав'ярні кавою, а опісля їх запрошують гостинні наші ванкуверці на приватну гостину, до приватних людей, на український борщ „та інші смачні страви“. Розуміється, не обійшлося без доброї чарки, на яку наші канадці завжди багаті, як це, між іншим, зауважує невтомний хронікар Косіковський. А до всього він додає: „Ванкувер може гордитися своїми натуральними парками та прекрасними квітами, що вже вповні розцвіли, де тільки гляне око“ . . .

До Сіятлю і Ванкуверу це був приплив капелі до океану з назвою Тихий, але в дійсності — могутнього, безмежного, бурхливого, що омиває цей довжелезний берег Америки, а там десь на другому півкулі — береги Австралії, Філіпінів, Японії і цим ніби поєднує континенти плянети Землі. Чудо і таємниця всесвіту. Перлина

Бандуристи складають квіти перед пам'ятником Т. Шевченкові у Вінніпегу.

всіх планет. Слухай! Бандуристи України співають тобі хвалу і славу.

А від Ванкуверу — відплив назад. Через гори Бритійської Колумбії, через прерії Альберти, Саскачевану і Манітоби, через праліси й озера Онтаріо.

Скільки згадок, скільки облич людських, скільки оплесків і захоплення. Пригадується той мер з Ньюарку, який зійшов на сцену і сказав до публіки: „Ця група співаків лишила свою рідну батьківщину, щоб мати змогу вільно співати свою улюблену пісню. Вручаю їм ключ від нашого міста, а за що — зараз самі побачите“. Або та преса. Годі її тут переказати і хай за неї скаже „Вашінгтон Дейлі Ньюз“: „Густі басы, прекрасні тенори та солісти, в поєднанні з бандурами, виявилися такою мистецькою силою, що перед нею ніхто не може встояти“. Або от хоч би той лист від Федерації Музичних клубів Колорадо, одного з тих самих, що боялися конкуренції капелі: „Наш клуб був дуже щасливий, що заангажував Ваш прекрасний хор. Серед всіх інших найкращих концертів Ваш був блискавичним. Ваш концерт був єдиним в історії нашого міста, що вдостойся стоячих овацій“. До речі, щодо стоячих овацій, то капеля, за цієї поїздки, вдостойлась їх у шістьох місцях, інколи

Пані Катерина Креймер, дружина покійного імпресаріо серед бандуристів (поруч з І. Задорожним).

кілька разів денно. А тому, яке диво, що наша землячка з Сіятлу пані Олена Андрієнко-Печатківська висловлювала свої почуття так:

**Завмерло в залі... І помалу
Завіса тихо піднялась...
І враз аж серцю тісно стало,
Як пісня псальми полилась.
Бандури в дзвони задзвонили,
А голоси, мов оксамит,
То шепотіли, то гриміли
І полонили цілий світ.**

Таких ентузіястів капелі було так багато, що їх годі згадати в одній книзі. Та при цій нагоді варто згадати хоч декого з тих, що не жаліли ні енергії, ні часу, ні засобів, помагаючи капелі. Ось вони: Ф. Кравець з Сіятлу, інж. М. Комічак з Пітсбургу, Емілія Остапчук з Ванкуверу, П. Михайлишин з Форт-Вільямс, М. Татарнюк з Ванкуверу, К. Теличко і Дарія Янда з Едмонтону, адв. І. Панчук з Бетл Крік, Міч., д-р Р. Ричок з Ньюарку, Д. Микитюк з Вінніпегу, Оксана Бринь з Мінеаполісу, В. Жук з Судбури, д-р В. Ничай з Чікаго, М. Новак з Лос Анджелес, Марія Бек і Емілія Запорожець з Детройту, Валентина і П. Родак з Торонто, інж. А. Кішка з Бельгії, І. Корнило з Німеччини і багато інших, розсіяних по всій широкій землі Америки, а то й цілого світу.

І закінчилася ця тура 13 травня в Чікаго... Зробивши 11.012 миль дороги через цілий континент Америки. І все, здавалось, було гаразд... Багато весни, багато сонця, багато неба і багато успіхів... Лишень повертаючись додому, в дорозі з передостаннього концерту в містечку Де Бюк, Айова, до Чікаго, по переїзді Міссісіпі в східньому напрямку, коли всі мали добрий настрій, Гончаренко несподівано звернувся до них через голосник автобусу: — Дорогі колеги! Хвилинку уваги! Хочу поділитися з вами сумною вісткою. Наш добрий і щирий приятель, наш імпресаріо пан Креймер помер у шпиталі недавно. Вшануймо його пам'ять хвилинною стоянкою.

Ця вістка вдарила і потрясла кожного. Капеляни справді цінили і любили цю чудову людину. І не раз здавалось їм дивним, що він тепер не появлявся на їх концертах, як це було колись. Один Гончаренко і знав причину цього, бо Креймер ще давніше писав йому про свої клопоти зі здоров'ям, про свою операцію в шпиталі. А пару тижнів тому дружина Креймера телефонувала Гончаренкові, що туру треба перервати, бо її чоловік не може далі нею піклуватися. Гончаренко на це не погодився, перейняв всі обов'язки імпресаріо на себе, затаїв перед колегами дійсний стан справи і довів її до успішного завершення.

Концерти проходили без імпресарію. На концерт в Гленвуд Спрінг в Колорадо приїхав його син з дружиною, який залишив капелянам таку нотатку: „Мій батько завжди гордився і втішався, що з Вами співпрацює, тепер я розумію чому. Я і моя дружина були зачаровані Вашим співом“.

А останній їх чикагський концерт, в аудиторії опери, був також дуже успішний, на залі було 2.200 слухачів, багато видатних чикагців, а між ними також з далекого Тайвану дружина президента національного Китаю Чан Кай-Шека, яка саме тепер подорожувала по Америці. Були, розуміється, привітання, промови і це концерт затягувало . . . Але, не дивлячись на все, капеляни так квапились додому, що одразу після концерту осідлали свого вірного автобуса і на цілу ніч, ігноруючи всі ті 280 миль дороги, подалися до свого незамінного Детройту. Бо завжди воно так бувало, що в гостях добре, але дома найкраще.

**
**

І, як завжди, після такої тури поставало те саме турботливе питання: а що ж далі? На цей раз було так багато неясного . . . За винятком однієї невмолимої дійсності: це була остання тура під проводом Івана Задорожного. Вневдовзі після цього цей блискучий, культурний і шляхетний диригент тяжко і надовго захворів і капеля знов лишилася без мистецького керівництва.

Хоча знов таки не безнадійно . . . Ми забули сказати, що вже на останньому її чикагському концерті, крім пані Чан Кай-Шек, був також присутній Григорій Китастих, який у той час залишив уже було далеке соняшне Сан Дієго разом з його пальмами і переїхав спочатку до холодного Міннеаполісу, а трохи згодом до цього галасливого, засміченого Чікаго. Для цього, очевидно, було багато причин переважно особистого характеру. І капеляни запросили його на цей концерт з виразно провокативними намірами: чи не пощастить їм піймати його назад до своїх тенет і заповучити до лавроносних керівників капелі.

І, здається, цей їх шляхетний кивок виправдався. Свідки розповідають, що їх батько, будучи між публікою і слухаючи по довшій перерві свою капелю, навіть просльозився, а опісля зайшов за сцену, розмовляв з диригентом, вітався з братією, хвалив виконання, давав вказівки і було враження, що він ось-ось скине свою тогу недосяжності, схопить диригентську паличку і почне диригувати.

А коли в дійсності до цього ще не дійшло, то засадничо і по-

тенціально в майбутньому така можливість не була виключена. Всі знаки на те вказували і не лишень з боку капелі, але також з боку її батька. А трохи пізніше, з початком наступного 1967 року, це і сталося. Китастих тоді переживав добу нового відродження, мав у Чикаго гарний молодечий хор бандуристів, тут також застукав його 60-ий рік народження і громадянство Чикаго влаштувало йому дуже пишний ювілейний концерт у залі школи Шопена, 15 квітня о 7.30 годин вечора.

На цьому концерті виконувались твори ювілята і брали участь такі виконавці, як Осип Гошуляк — бас, Ігор Зайферт — тенор, Оксана Бринь — сопрано, Річард Згодава — піяніст, об'єднаний хор Чикаго, Одумівський ансамбль бандуристів, танцювальний ансамбль „Дніпро“ з Мільвокі, зі святочною промовою, яку виголосив автор цих рядків.

Капеля вислала на цей концерт спеціальну делегацію і вже на бенкеті, після концерту, у різних промовах було виразно висловлено думку, що капеля бандуристів і Григорій Китастих це одно тотожне поняття, а тому ніяк не можна зрозуміти, чому цю істину було так свавільно порушено. І тепер нема ніяких причин, чому б цієї лиховісної помилки не було направлено.

Гр. Китастих з цими висновками погодився, делегація капелі від'їхала до Детройту з добрими вістями і співпраця капелі з її батьком була реставрована. І цим самим її диригентська криза, бодай за часу обнятого у цій книзі, тобто до року 1970-го, була ліквідована.

Загально послідовність керівництва капелі, за інстанціями диригентства, головства управи й адміністрації, протягом цих американських років (1949-70) виглядала так. Диригентство: 1949-50 — Гр. Китастих, 1951-52 — В. Божик, 1953-55 — Гр. Китастих і В. Божик (разом), 1956-57 — В. Божик, 1958 — Гр. Китастих і В. Божик (разом), 1959-61 — П. Потапенко, 1962 — І. Задорожний, 1963 — П. Потапенко і Є. Цюра, 1965-66 — І. Задорожний, 1967 — Іван Китастих і Є. Цюра, 1967 і далі — Гр. Китастих. Головою управи, за винятком року 1949 (П. Потапенко), весь час був Петро Гончаренко. Адміністраторами до року 1955 були: В. Коницький (від Федерації Українців Мічигану), Галина Дубовик, В. Скорохід, А. Запаринюк, В. Цимбалістих і д-р В. Витвицький. За всі решту років, за винятком року європейської тури 1958 (П. Гончаренко і А. Кішка), адміністрацію вів П. Гончаренко. Постійним і незмінним допомогим адміністратором завжди був Василь Черненко. Протягом цього часу капеля дала 484 концерти і прослухало її 478.250 слухачів.

Цей 1967 рік видався для капелі внутрішньо бурхливим, насто-

роженим, непевним. Відбувалися збори членства капелі і збори управи, провадилися завзяті дискусії. Створився був окремий комітет з Д. Черненка; Г. Махині і Б. Гарасевича для прискінення повороту Китастого і в остаточному на зборах управи 11 червня ця справа було позитивно і остаточо полагоджено.

Гр. Китастий повернувся і перебрав мистецьке керівництво капелі. Почалися підготовки до нових виїздів, а одночасно розучування нової композиції Китастого, яку він написав на слова П. Карпенка-Криниці — „Поема про Конотопську битву“. Це вражаюча музично-драматична картина, у якій поєднано засоби і стилі балади, думи і кантати, на тему перемоги гетьмана Виговського над військом московського воеводи Трубецького у битві під містом Конотопом 1659 року. Згодом ця поема стала однією з фундаментальних точок репертуару капелі.

Поему було розучено і влітку 1968 року, протягом трьох днів (червня 14, 15 і 16), було записано на грамофонну платівку. І це було великим досягненням однаково як її автора, так і цілої капелі.

Але цього також 1968 року капеля мала одну вражаючу втрату. У липні відійшов у вічність її давній і довголітній член Петро Якович Мотуз — яскрава, мальовнича постать цього кобзарського з'єднання, яку публіка, своя і чужа, дуже вирізняла за його вигляд типового запорожця кремезної постави з тими традиційними вусами. Міцний бас, невтомний контрабасист, завзятуший і незломний носій української традиції в її дусі, стилі, слові і музиці. Ще з початком літа того року він приїздив на прсби капелі аж зі стейту Мейн над Атлантиком, де він жив у невеликому містечку Сідер Гров, але одного такого разу він приїхав до Детройту, відбув пробу до кінця, а після цього звернувся до своїх друзів з такою мовою: — Дорогі мої! Хочу вам ось що сказати . . . Я приїхав до вас, мабуть, востаннє . . . Щоб вас побачити ще раз. Але у мене вже відмовляються служити очі, слух і ноги . . . Хоча моє серце так вщерть виповнене нашою піснею і нашою працею, що я живу все ще повним любови життям і ловлю кожну хвилину нашої праці, щоб далі нею жити. І це єдине мене ще тримає . . .

Це була далекі дуже вражаюча хвилина. Пригадувалась дума про смерть бандуриста:

Сидить козак на могилі,
На кобзі грає-виграє,
Жалібно співає:
„Гей, кобзо моя,
Дружино моя,
Бандуро моя мальована!“

1918

Ювілейний Альбом

1968

Українська
КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ

ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Мистецький Керівник Григорій Кутастий

UKRAINIAN BANDURIST CHORUS

Conductor Hryhory Kutasty

50 ANNIVERSARY STEREOPHONIC PHONOGRAM

ЛИЦЕВА СТОРІНКА АЛЬБОМУ ЮВІЛЕЙНОЇ ГРАМОФОНОВОЇ ПЛАТІВКИ КАПЕЛІ БАНДУРИСТІВ 1968 Р.

Петро Гончаренко

Іван Кітастий

Петро Кітастий

Евген Цюра

Сергій Григоренко

Августин Малович

Михайло Шрубович

Богдан Косак

О. Олександр Бивовець

Віктор Рудь

Олександр Шрубович

Арнохля Бірко

Петро Садовий

Олександр Саловій

Володимир Поліщук

Григорій Кітастий

Тимофій Півко

Гаврило Махнія

Дмитро Чернево

Микола Лісківський

Олег Боб'як

Павло Міняло

Ігор Зайферт

Михайло Мінський

Петро Пахлюк

Володимир Кучер

Григорій Попов

Богдан Гарасевич

Володимир Тисовський

Іван Уманець

Ліля Косіковський

УЧАСНИКИ ЗАПИСУ 1968 р.

Юрослав Сена

Федір Федоренко

Микола Костук

Павло Покорний

Юрій Оршкевич

Люб Тимченко

Юрослав Білцйон

Михайло Миронук

Володимир Баславинський

КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА в ювілейнім 1968 році. Диригент Г. Китастий
Перший ряд (сидять) зліва направо: Д. Черненко, О. Шрубович, Ю. Приймак, М. Лісківський, Б. Косак, П. Китастий, Г. Китастий, І. Китастий, М. Олексієнко, О. Мокієнко, Т. Півко, П. Гончаренко, Є. Цюра.
Другий ряд: М. Мінський, Ф. Федоренко, І. Косіковський, В. Кучер, Я. Сена, М. Шрубович, А. Бірко, Г. Махня, А. Малкович, М. Борняк, Р. Мороз, Ю. Оришкевич Г. Попов А. Лободоцький.
Третій ряд: Я. Білецький, І. Уманець, Б. Гарасевич, П. Пахолук, В. Поліщук, В. Тисовський, М. Миронюк, О. Садовий, М. Костюк, П. Покорний.

Де мені тебе діти:
А чи в чистому степу спалити,
А попільць по вітру пустити,
А чи в могилу положити?“

Але треба ще й те знати . . . Петро Мотуз мав тоді вже 85 років. І його час дійсно надходив . . . Але його друзі не хотіли погодитися з його прощальною мовою, вони відповіли йому бурхливим „Многая літа“ і запевняли його, що він проживе з ними багато років. Старий від зворушення не міг втримати сліз, зо всіма щиро прощався: „Гей, уже ж видно мені без бандури пропадати, уже не здужаю по степах я чвалати; будуть мене вовки-сіроманці зустрічати і дідом за обідом коня мого заїдати“. (Дума).

І коли він від'їхав, незабаром прийшла вістка, що його вже на правду немає між живими.

І розповідають, ніби помер він не від хвороби, ані не в ліжку, а став жертвою модерної комунікаційної техніки. Старий не мав коня, але мав своє авто і сам ним, звичайно, правив, не дивлячись на свої роки. І одного разу мав десь там нещастя потрапити з ним під потяг і так загинув. Його скарги на зір та слух не були вигадкою. Але для капелі він зістався, як приклад, дарма, що ніколи не мав амбіції бути чимсь більшим, ніж звичайним масовим її членом.

А взагалі цього працьовитого року, з його радісними і сумними подіями, капеля розгорнула широку акцію над підготовкою до нових концертних поїздок. На цей раз ювілейних великої, знаменної, історичної дати.

Наближалось бо півстоліття організованого українського кобзарства у формі музично-хорових ансамблів, між якими Українська Капеля Бандуристів ім. Т. Шевченка мала законне і моральне право вважатися репрезентанткою незалежної і свобідної думки, волі й ідеалів народу, з якого вона тілом і духом походить.

Вихідною датою цього ювілею було взято 3-тє листопада 1918 року. Цього ж бо року відбувся перший виступ знаменного „Кобзарського Хору“ у театрі Бергоньє міста Києва, тодішньої незалежної Держави Гетьманської України . . . Що його зібрав, організував і підготував відомий заслужений бандурист Василь Ємець.

Було багато підготовчих розмов, нарад, засідань, дискусій . . . І у висновку створено окремий Громадський Ювілейний Комітет під патронатом Культурно-Громадського Клубу, до якого покликано ряд ділових громадян Детройту. Головою комітету став відомий маляр і видавець гумористичного журналу „Лис Микита“ — Едвард Козак. Його заступниками — Василь Колодчин і Дмитро Черненко. Секретарем — Василь Папіж. Англомовним секретарем — Марта

Віхорек. Пресовим референтом — Марія Гарасевич. Референтом фінансів — Дмитро Федорко. Членами — Микола Кунинський, Степан Федорівський, Богдан Косак, Ярослав Базюк, Емілія Запорожець, Стефанія Дуб, Іван Уманець, Володимир Дигдало, Василь Кузьмин й Іван Лотоцький.

До цього додано численний почесний комітет*), зложений з діячів мистецтва, — театру, музики, літератури, малярства . . . І ці два комітети — діловий і почесний — почали діяти.

Приготовлено нову програму концертів, покликано нових солістів. Капеля мала повний склад і нараховувала 39 першорядних виконавців, — одинадцять перших тенорів, вісім других тенорів, одинадцять баритонів і дев'ять басів**). І заплановано нову ювілейну поїздку на 23 концерти, яку започато одразу по новому 1969 році, 1-го лютого, інтригуючим концертом на відомому Маямі Біч у Фльоріді.

Для бандуристів це була цілком нова пригода. Маямський Біч (пляж) — знаний світовий курорт переважно багатого світового, а особливо американського жидівства, з досить антиукраїнською репутацією, а тому для капелі це нова проба нервів. Вийде там щось чи не вийде? Це питання бентежило бандуристів, а особливо їх провід. Розуміється, це була цікава нова можливість, бо Фльоріда стояла тоді у центрі уваги світу і славилась вона не лишень своїм підсонням, гаями кокосових пальм, зграями алігаторів, величких готелів, розлогих океанських побереж з прекрасними пляжами, але також фантастичними позаземними летами. Тож це

*) До цього комітету належали: Улас Самчук, Василь Витвицький, Володимир Божик, Іван Задорожний, Олександр Неприцький-Грановський, Яків Гніздовський, Олімпія Добровольська, Йосип Гірняк, Йосип Гошуляк, Олекса Гай-Головка, Михайло Данилюк, Людмила Івченко, Олександра Костюк, Григорій Костюк, Богдан Нижанківський, Ігор Соневицький, Микола Понеділок, Микола Приходько, Ганна Шерей, о. Микола Бринь, Оксана Бринь, Фльоренс Кесседі, Гіяльмар Ларссон, Іван Керницький, Надя Сомко, Осип Залеський, Павло Маценко, Григорій Ярошевич-Манько, Богдан Лончина, Володимир Несторович, Ольга Лубська, Євген Садовий, Богдан Кушнір, Юрій Тис-Крохмалюк, Ярослав Філіпів, Богдан Сарамага, Іван Малько і Євген Блакитний.

**) До її складу належали: мистецький керівник — Гр. Китастий. Перші тенори: І. Зайферт, Г. Попов, О. Садовий, Є. Цюра, П. Гончаренко, П. Покорний, Ю. Оришкевич, М. Костюк, Л. Тимченко, Р. Мороз, М. Борняк. Другі тенори: Іван Китастий, Т. Півко, Петро Китастий, С. Григоренко, М. Лісківський, Б. Косак, М. Шрубсвич, Ю. Приймак. Баритони: М. Мінський, П. Садовий, В. Кучер, І. Косіковський, Д. Черненко, Г. Махиня, Я. Сена, Ю. Полянський, О. Боб'як, Ф. Федоренко, А. Бірко. Баси: П. Пахолжж, В. Поліщук, П. Міняйло, А. Малкович, Б. Гарасевич, І. Уманець, В. Тисовський, Я. Білецький, М. Миронюк.

звідсіль, сто років тому, фантазуючий француз Жюль Верн виряжав своїх уявних героїв до Місяця, а ось зовсім недавно ми спостерігали з екрану телевізії, як вилітали туди зовсім реальні герої „Аполло — 8“.

Вилітаючи туди у це лютневий час, наприклад, з Торонто в Онтаріо, або з Детройту в Мічігані, вас особливо приємно вражала провокуюча примха клімату. Сонце, яке в Торонто чи Детройті у цей час давно вже зайшло, тут воно не рахується з нашими годинниками і своенравно далі пишається на небі, ніби це йому у жнива. А пасажирів, що метеликами випорхували з літака на величезному летовищі Маямі, ніби у гарячу піч, одразу переконали, що їх хутра, плащі, светри і навіть капелюхи тратять всяку вартість і що ця погромна інфляція сталася на протязі всього лиш трьох годин.

Розуміється, для учнів середніх шкіл, які „проходять“ географію, або для постійних відвідувачів тропічних широт це ніяка диво-вижа, але для нас смертних запряжених північників це своєрідна містерія, а тому літаки, особливо з холодної Канади, день-денно ледве встигають тисячами висипати туди всілякий люд, який хоче поквитися над домашніми морозами і наглядно задемонструвати це наготовою своїх тіл на синіх океанських хвилях.

Для багатьох бандуристів ця трансформація є ще також новинкою, а тому вони використовують її з насолодою. І сприймають цю подорож, як прогулянку. До речі, їх імпресарію на цей раз наш земляк з Фльоріди Дмитро Чутро, як також ще один земляк, жид, родом з Ковеля на Волині, Джей Файн, багато спричинилися для виступу капелі. Сливе вся місцева преса, радіо і телевізія подали повідомлення, фото і звуко-монтажі про цю справу; на вулицях можна бачити світляні анонси. Замовлено аж три великі залі на три концерти у різних місцях Фльоріди, а між ними і таку, як відома Маямі Біч Авдиторіум на 3,200 місць.

І тепер лиш одно питання: що з того вийде. Обидва імпресарію стурбовані. Не зважаючи на їх бравурну рекламу, вони знають, що тут діє не менш бравурна протиреклама. По клубах, по готелях, по синагогах. Приїжджають бо непростимі грішники проти патріотизмів російських, польських, советських, одеських, марксівських і бідний Джей Файн ледве зможе дати раду зі своїми одновірцями. — Їм теши на голові кіл, а вони своє... Наговорили їм дурниць і попробуй їм доказати, що ті люди з бандурами не мають ніякого відношення до тих їх нісенітниць. Але зроблено все, що було в силі. І будем бачити.

Літак з бандуристами прибув до Маямі десь так о пів до тре-

тьої години ночі і з характерним сичанням джета підсунувся під самий поріг виходу 81, де на них чекали обидва імпресаріо, настоятель місцевої православної церкви о. Святослав Магальяс, автор цих рядків, що спеціально для цього прибув з Торонто, і ще кількох місцевих громадян, великих прихильників капелі. Велика почекальня й коридор загомоніли українською мовою і за хвилину ціла кавалькада авт, навантажених бандуристами, прямувала широкою автострадою в напрямку океану, де на самому березі на них чекав замовлений нічліг у готелі Воффард Біч, з виглядом на океан, від якого повівало легким бризом і на якому десь там далі, у темних віддалях, стояло на рейді два яскраво освітлених кораблі.

Мабуть не довго спалося їм тієї теплої ночі, з ясним повним місяцем, під невтомне стрекотіння цикад, а ранок прийшов у всій своїй тропічній красі і величності зі синім небом, гарячим сонцем і гамором незнаних птахів у широких коронах кокосових пальм.

Перед ними рухливий день. Передовсім співанка у приміщенні Біч Авдиторії і спільна проба з танцювальною групою Ярослава Клуна, яка тількищо прибула літаком з Гамільтону, онтарійської Канади.

Бандуристи почувають себе зовсім „у формі“. Радісні бадьорі обличчя. Після довшої перерви вони ось знов разом зі своїм справжнім диригентом у проводі. У фойє і коридорах багато руху, приходять і відходять люди, деякі зупиняються і вслухаються до співів проби, що доноситься аж сюди з глибини авдиторії. Мажорний Тютюнник, уривки Коломийки, щось з Байди... Мелодії розносяться по всіх приміщеннях акустичної будови і вириваються на широку вулицю поміж людей і машин.

А після цієї інтермедії ціле це співоче, музичне, танцююче товариство має відпустку до сьомої години вечора. А це значить обід, океан, пляжі, сонце і вода.

Сяючий день, убрана, як примадонна, вулиця Колінс кишить рухом. Стрункі готелі, кокетливі крамниці, таємничі театри, приманливі ресторани. І в одному з них знаходить притулок і наша бандурна братія. Розсілись поодинокі і групами, хто де знайшов місце. Кулінарні вибори багаті. Крім стандартних ресторанних страв, тут пропонуються і такі, як домашня квашена капуста, такі ж огірки, холодний борщ, начинена кишка і навіть справжні ритуальні голубці. Це ж наші земляки... З Одеси, з Бердичева, з різних міст і містечок України. І, до речі, гостить їх наш тутешній земляк доктор Богдан Бакай... Великий адоратор бандури. А скільки при тому розмов, жартів, сміху!

А після обіду думки і серця всіх звертаються в напрямку оке-

ану. Манить „біч“, бриз, простір і те сонце, що його тут так марнотратно розливає на всі боки патетичне небо, а також той шум і розгін синьо-зелених, прозорих водяних мас. Недавно ми бачили в журналі „Лайф“ знімку цього побережжя, зроблену з висоти 200 миль обслугою корабля „Аполло — 8“... Шматок синього забарвлення на півкрюзі невеличкої коцюби. Але тут, на землі, перед нами, це розмах величі і сили гігантських розмірів. Ген далеко за обрії, де зливаються дві сині стихії землі і неба.

Але час так швидко тікає. Над вечір усі наші купальники починають залишати берег, деякі з них уже встигли підбарвитись кольорами сонця, за півтори години перед початком концерту всі були у великій залі аудиторії.

Розлога, прекрасно обладнана сцена, просторі і вигідні роздягальні. Нашвидко робиться ще одна проба з танцюристами... Біля восьмої години зала починає наповнятися... Зчиняється прикметний, монотонний, приглушений гармидер і коли завіса має відкриватися, зала майже заповнена. Настрій спокою, зрівноваження, приглушеного світла.

А коли сцена відкривається на всю широчінь і коли на ній появляється барвіста, м'яко освітлена картина — групи людей у старовинних одягах з дивовижними інструментами — ціла та велика, півтемна просторінь перед ними завмирає від виразного здивовання. Магічне видиво. Зриваються спонтанні оплески. Ще мить і на помах вказівки диригента весь той напружений простір заливається вібрацією звуків, тонів, мелодій. Все це живе, соковите, органічне, їх тонація барвіста, їх розмах широкий. Вони клекочуть глибинними тонами низів, блискучими злетами верхів, вони розливаються, зливаються легко, свавільно, спонтанно, вони рвуться і тріпочуть у просторі, ніби згряя білих на сонці птахів, ніби прапор на високій щоглі корабля.

Для нашого українського слуху, зору і відчуття, байдуже де б ми цю музику слухали, чудодійно відкриваються ті самі видива, відгомони, простори... Краєвид рівнини, вкритої травами, заходу далекого сонця з червоною смужкою хмарин, шпичастих тополь на краю байраків, темних, монолітних дубових борів. Скитоваряго-антське видиво духу землі і неба в поєднанні з ірано-тюрсько-арабським забарвленням відчуттів, темпа, ритму, пристрастей.

Тут, у Маямі, з цими ізраїльськими слухачами, це мусіло б звучати трохи відмінно. Ті люди далекого містичного, біблійно-апокаліптичного часу і простору, ледве чи зможуть вчутися в атмосферу „орлів-гайдамаків“, що „злетілись в Чигирин гуляти“ і „слави здобувати“. Настрій динамічного Нечая і його сердечної куми

Хмельницької, байдуже яка там „чорна хмара з-за лиману, а друга з поля“, для цих пересичених цивілізацією і перетлілих культурою багатьох тисяч років з їх прямим панібратством зі самим Господом Богом можуть видаватися либонь щирим варварством, неспівмірним з „бряцанієм кемвалів“, які супроводжували містерійні розмови людей і богів у таємних храмах „святого-святих“ їхнього Єрусалиму.

Але для нас — це атмосфера вільно-вітрового, скорботно-зухвалого, прометеївсько-безкомпромісового... Звуки кобзи і бандури торкають і вражають наше те найглибше в нас, любимо цю мелодію, носимо її в нашій істоті, як кольор і запах, і відкликаємось на її заклик, як на команду найвищої сили предків з багатьох століть минулого.

Після кожної пісні заля, як завжди і як звичайно, вибухала оплесками, а коли вирвалися на кін вітро-буйні танцюристи, все там зірвалося, ніби там вибухла бомба. Спокійні, скептичні, пересичені розвагами мешканці білих готелів тратять свій стиль і спокій і стають на хвилину стихією, принесеною сюди з далеких і давніх просторів козаччини, гайдамаччини, степів і байраків... На закінчення ще кілька зривів з „дам лиха закаблукам, дам лиха закаблам“, що простягнулося від самого „Києва до Лубень“, і завіса розмашно закриває цілу ту бурю, що бушувала там на залі.

Одна з тих самих сцен, що їх переживала капеля чи це було у Києві, чи Москві, чи Мюнхені, чи Мадриді, чи Манчестері, а чи Стокгольмі... Як і тут, у Маямі.

Концерт був успіхом, але упорядчики його перерахувалися щодо розмірів. Маямський берег був переладований театрами, концертами, видовищами, цирками, а тому бандуристи не могли розраховувати на успіх більший, як один вечір. Щоб не наражатся на великі страти.

А тому вони після цього концерту, вже на другий день, під вечір, знялися джетом „Істерн“ і відлетіли назад до Детройту...

І з цього почалася їх нова велика ювілейна тура під місцецьким керівництвом їх законного керівника і надхненника Григорія Кистастого, яка продовжувалась самими ювілейними урочистостями і опісля серією концертів, починаючи з Чикаго, 26 квітня, і простяглася, з різними перервами, аж до травня наступного 1970 року.

Тура була успішна, відсвіжена, переважно по великих містах ЗСА і Канади, з доброю фреквенцією глядачів, які в багатьох місцях, як ось, наприклад, у Чикаго, перевищили сподівання. Заля школи Шопена, яка звичайно вміщає понад 1000 глядачів і де було дано два концерти, на цей раз оказалась безнадійно малою і, не див-

лячись на те, що було додано понад 200 стоячих місць, кілька інших сотень незадоволено повернулися додому. Це саме повторилося в Міннеаполісі, у Форт-Вільямі і кількох інших. Капелю скрізь бурхливо вітали, завжди квіти, завжди ювілейні промови, завжди гостини, завжди стоячі овації. У Філядельфії капелю вітали від багатьох організацій і вручили їй подарунок. У Нью Йорку публіка бунтувала, біля півтисячі людей не могли дістати квитків за браком місця. І так ця більша тура скінчилася концертом в Детройті 18-го травня. А після того було ще два виступи у Судбурах, а ще згодом у Ватерло і в Гамільтоні (Онтаріо); в Рочестері (Нью Йорк), в Честері (Пенсильванія) і в Албані (Нью Йорк).

Але головною, центральною подією цього ювілейного року була дводенна урочистість, яка почалася о годині 6.30 вечора в суботу 8-го березня, в Детройті у Румунській залі на Дев'ятій милі великим бенкетом з великою мистецькою програмою і продовжувалась другого дня, у неділю 9-го березня, у день народження Шевченка, великим святочним концертом, о годині 2.30, у славетній Авдиторії Форда.

Для цього зроблено велику підготовку, робились посилені проби капелі, багато засідань комітету, виготовлення програми, яка вийшла окремою брошурою двома окремими виданнями з мистецькою обкладинкою Е. Козака — стилізований щит на золотому тлі з плетінкою емблем бандури, тризуба, галузки лавру й ініціалів КБ-50. Зі змістом статті Марії Гарасевич „50 років з кобзою за волю України“, фотографій Василя Ємця, Григорія Китастого, Гната Хоткевича, Володимира Божика, Івана Задорожного, Петра Потапенка, капелі бандуристів з Києва 1918 року, Полтавської капелі 1923, Київської 1933, Об'єднаної капелі 1935, капелі за диригентури Д. Балацького 1937, капелі Львова 1942 і цієї ж капелі в Німеччині 1943. І, нарешті, пишне фото повної УКБШ уже в Детройті 1958. І в додатку — знімки нових молодечих ансамблів Детройту, Чикаго, Віндзору, Торонто. Багатюща історія, зібрана в одному фокусі з заслугами перед нацією, за що нагороджено її залізним Хрестом Симона Петлюри, грамотами Української Національної Ради, Світового Конгресу Вільних Українців, управи міста Детройту і місцевого відділу Українського Конгресового Комітету.

Ці гарні, соняшні дні ранньої провесни — субота і неділя березня будуть довго пам'ятатися усіма тими, що їх пережили. Синє небо з веселими хмарами, температура сорок ступнів Фаренгейта. У суботу прибули окремі автобуси української публіки з Чикаго, Торонто, Клівленду. Прибували з далеких і найдальших місцевостей Америки літаками, потягами, власними автами. Митні уряди

ВИСТАВКА „КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ“,
яку приготував на день ювілею Микола Лісківський. Портрети бандуристів розміщені в нотах мелодії „Рева
та стогне...“

заповнені українцями, на вулицях багато української мови, раз-у-раз зустрічаються знайомі з різних кінців світу. А коли говорити про саме свято, байдуже як хто міг його бачити, то українське кобзарство, за всю свою історію, такого ще не переживало. Це було зосередження великого пориву серця на тлі бурхливого минулого і дивовижного сучасного, у цьому несподіваному місці плянети з його світовою славою автовиробництва, для людей особливої музики, які історично ресли на курних дорогах своєї романтичної батьківщини на другому боці земного глобуса, ходили, звичайно, власними ногами і силою приречення дійшли до цієї Авдиторії Форда. . . У вигляді надхнених співців слави предків минулого і віщунів слави майбутнього у винятково свobodній поставі громадян З'єдинених Стейтів Америки.

Передсвяточний бенкет призначено на суботу, година шоста тридцять вечора. За традиційними звичками людей цього стилю, це почалося годину пізніше. Простора заля, на залі столи, за столами публіка і довгий президіальний стіл . . . Віцепрезидент Української Народньої Республіки Микола Степаненко, радна міста Детройту Маруся Бек, Григорій Китастий, Едвард Козак з дружиною, Улас Самчук, Микола Приходько, Василь Колодчин з дружиною і чимала кількість отців духовних — М. Литваківський, О. Биковець, В. Метулинський, І. Прокопович, М. Бохневич, Ю. Жидан, Є. Барнич.

Відкриває імпрезу коротким привітанням присутніх Едвард Козак і передає стерно керівництва справи в руки Василя Колодчина. який, вітаючи ще раз гостей, зазначає, що для Детройту це велика честь, що він може відзначити таку дату з історії його громадян українського роду, як 50-ліття Капелі бандуристів такого значення. Далі він просить до слова Миколу Степаненка.

„В імені Державного Центру Української Народньої Республіки, — говорив Степаненко, — що є виразником справжньої державної і політичної волі нашого великого народу, вітаю усіх вас із радісним і величним святом національної культури — 50-літтям заслуженої, високомистецької одиниці, істинно народньої Капелі бандуристів імені Тараса Шевченка.

Майже 130 років тому, Тарас Шевченко обдарував нас безсмертною книгою світлої печалі, шляхетного гніву, вічно хвилюючої любови і незгасимих надій — „Кобзарем“, у якій він вичарував із сторінок героїчної історії надхнений образ народнього співця і воїна — бандуриста, Божого чоловіка, який від Всевишнього одержав талант все „бачити“ своїми „віщими перстами“, все збагнути, пізнати і знати всеохопним розумом, говорити зі сонцем, із морем, із вітром і горою, переказувати нащадкам минулу славу,

ВРУЧЕННЯ ГРАМОТИ

Віцепрезидент УНР в екзилі проф. М. Степаненко вручає диригентові Капелі Г. Китастому і голові Управи П. Гончаренкові найвищу нагороду Уряду УНР — Хрест Симона Петлюри.

Г Р А М О Т А

Іменем Української народної республіки ~~на підставі~~

наказу Головної Команди Війська й Фльоти від 22-V-1932 р. Президент Української Народної Республіки на внесення Головної Ради "Хреста Симона Петлюри" признає

УКРАЇНСЬКІЙ КАПЕЛІ БАНДУРИСТІВ
ім. Т. ШЕВЧЕНКА

"Хрест Симона Петлюри"
Ч: 3437 за заслуги в праці на добро Українського Народу.

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Микола Ді Вентурі
МІНІСТЕР ВІЙСЬКОВИХ СПРАВ

начальник військової канцелярії

з о. *Ван Чесно*

Дано 1 березня 1939 р.

бути сторожем правди і народнім сумлінням та кликати нові покоління до самовідреченого служіння своїй землі і своєму народові“ . . .

Степаненко віддає шану великому кобзареві Василеві Ємцеві, засновникові першої капелі бандуристів 1918 року, спростовує зфальшовану советами правду про початки капелі, згадує імена знищених і засланих бандуристів, переказує історію капелі і ту роль, яку відіграли ці співці в справі відродження народу українського. „Вони будили приспану національну свідомість і сумління тих, які протягом віків рабства і страху перетворилися в безбатченків, що забули вже „ким і за що закуті“ і губилися на тернистих шляхах та роздоріжжях. Вони чаром сумної і радісної мелодії, рокотанням срібно-дзвонних бандур заповнювали наші серця і вселяли в нас віру в те, що народ, який має таку історію, таку культуру і таких співців — є вічним і непереможним . . . У ці урочисті хвилини кожен з нас повинен збагнути, який загальнонаціональний скарб, яких справді Божих людей, просвітлених його мудрістю, гідністю, добротою, радістю, вірою, ми маємо“ . . .

Далі, від імени екзильного уряду УНР і його президента Миколи Лівницького, Степаненко передає на руки Григорія Китастого і Петра Гончаренка грамоту про нагороду капелі Залізним Хрестом Симона Петлюри і зачитує лист у цій справі президента.

Присутні встають, бурхливі оплески . . . Після цього, хвилиною мовчанки віддають пошану померлим членам капелі, якими були — Д. Любанський, Й. Панасенко, І. Самокиш, В. Тисяк, З. Штокалко, П. Мотуз, П. Талан, О. Боб'як . . . І всім тим, що були заслани, ув'язнені, переслідувані за справу кобзарського післанництва.

Бурхливими оплесками зустріли присутні представницю міської ради Детройту, пані Марію Бек, яка на пошану капелі зачитала грамоту, підписану головою міста і всіма членами його законодавчої палати.

На цьому офіційну частину імпрези закінчено, далі частина розвагова. До слова приходить популярний письменник і виконавець своїх гумористичних скетчів Микола Понеділок . . . Як завжди, меткий, голосний, невтомний, він дякує „прекрасній пані Марусі за її жіночу й материнську любов до капелі“ . . . Глибокий поклін і пошана її українській мові, яку вона в третьому поколінні вихідців з України, тут, в цьому фабричному Детройті, змогла зберегти не гірше, ніж ті там, у херсонських степах, звідки походить сам Понеділок.

Бурхливі оплески залі були на це відповіддю . . . А після цього мистецька частина „мистці — ювілятам“. Невтомна, русява, синьо-

УВАГА! ДЕТРОЙТ І ОКОЛИЦІ **УВАГА!**
У ДНЯХ 8 І 9 БЕРЕЗНЯ 1969 РОКУ БУДУТЬ ВІДЗНАЧЕНІ

50-РОКОВИНИ КАПЕЛІ БАНДУРИСТІВ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

8-го БЕРЕЗНЯ О 7-й ГОДИНІ ВЕЧОРА ВІДБУДЕТЬСЯ БЕНКЕТ
В РУМУНСЬКІЙ ЗАЛІ НА 9-ТІЙ МИЛІ З КОНЦЕРТОВОЮ ЧАСТИНОЮ,
ПІД ГОСЛОМ „МИСТЦІ ЮВІЛЯТАМ“.

9-го БЕРЕЗНЯ В АВДИТОРІЇ ФОРДА ВІДБУДЕТЬСЯ —

Ювілейний Концерт

З УЧАСТЮ КАПЕЛІ БАНДУРИСТІВ ТА АНСАМБЛІВ БАНДУРИСТІВ
ДЕТРОЙТУ, ВІНДЗОРУ, ТОРОНТО, ЧІКАГО І ФІЛЯДЕЛЬФІ.

ПРОСИМО ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ СТРИМАТИСЯ З БУДЬ-
ЯКИМИ ІМПРЕЗАМИ ЧИ ЗБОРАМИ НА ВИЩЕ ЗГАДАНІ ДАТИ.

Громадський Ювілейний Комітет

УВАГА! Ювілейну грамофонну платівку можна замовити по телефону
в Детройті: 274-8526.

КОЛЕКЦІЯ ЧАСТИНИ ГРАМОФОНОВИХ ПЛАТІВОК КАПЕЛІ

ока, вічно молода і вічно бадьора Ганна Шерей, родом з полтавських Ромен, що над річкою Сулою, а тепер з ньюйоркського Квінсу над Іст Рівер, як завжди, щиро і віддано виконала своїм соковитим меццо-сопрано „Щоб любить“ з „Тараса Бульби“ Лисенка, „Верба“ — Фоменка і спеціальну композицію, присвячену ювілянтам — „Наша пісня дзвенить“ В. Гавриленка. Пані Ганна виглядала осяйно у своїй довгій, блакитній, атлясовій сукні. Вона всіх любить і її всі люблять. Її заливають оплески, вона променіє ласкою, сьайвом і радістю.

За нею слідує міцний, широкогрудий бас-баритон Йосип Гошуляк, що прибув з Торонто. Вибір його пісень стверджує, що він соліст опери. „Реве та стогне Дніпр широкий“ не Д. Крижанівського, що її всі знають як народню пісню, а М. Лисенка, зі сильними мажорними тонами і бравурним ритмом . . . „Давно те минуло“ Кос-Анатольського і „Чернець“ М. Вериківського . . .

А на закінчення — улюблениця Китастого Оксана Бринь з Мінеаполісу ситим, звучним сопрано виконала „Вітре буйний“ Гр. Китастого, „Калина“ — Грудина, „Чи довго ще, о Господи“ — Білогруда і „Колискову“ також Китастого. Акомпаньювала Оля Дубрівна-Соловій з нагородою зливи оплесків та букетів червоних свіжих рож.

Не забуто й поезії. Поетка Ганна Черінь з Чікаго, хоч і зніяковіла, але висловила якнайбільше серця й пошани до бандуристів своїми римами, за що дістала також буревій оплесків і букет рож.

Один, хто не дістав рож, але найбільше оплесків, це сам майордом, гросмайстер Микола Понеділок, що невтомно бушував гумором, сатирою, лірикою, а також трагедією. Він розповів моторошну пригоду на тему апокаліптичного голоду в Україні часів горезвісної колективізації, як то його мати змушена поміняти батькові чоботи на буханець хліба . . . І як то він, малий і голодний, просив у матері бодай шматок шкоринки з того. „Почекай, — казала мати. — Там дома всі голодні“ . . . Але по дорозі вони натрапили на сліпого бандуриста, який сидів збоку, грав на бандурі і співав пісень. Вони зупинилися його послухати, а коли він скінчив, мати, замість копійок, відломила й подала йому шматок хліба. І вони пішли далі . . . І були вдоволені.

Ця розповідь — це данина трагічному минулому. Ніякі тріумфи не сміють затерти його з пам'яті. Байдуже, що настрій вечора набирав блиску, сили, розмаху. Подарунки, квіти, оплески, подяки. Григорій Китастий сказав заключне слово, був так зворушений, що не знаходив для цього мови. Бурхливі, спонтанні, щирі, безкоштовні оплески й овації . . . І це протягнулося далеко до півночі.

Посадник міста Вінніпегу вручає диригентові Г. Китастому грамоту почесного громадянина м. Вінніпегу.

Одначе, верхом цієї довгої, півстолітньої, драматичної дії буде день завтрашній: день тріумфу, день-спогад, день-подяка.

І той день прийшов. Цієї гарної, соняшної, святочно-взнеслої неділі, вже від рання, тисячі автомашин українських людей котилося вниз по чисельних гайвеях міста в напрямку „давнтавну“, де на вулиці Джеферсона стоїть величава, нова будова Авдиторії Форда. Велика, простора, солідна структура з цілим рядом приміщень, вестибюлів і величної, модерної залі, де, звичайно, відбуваються найкращі музичні імпрези цього автомобільного міста.

У самій будові, далєбі, від годин ранніх, де тільки гляне око — в голлах, коридорах, кафетеріях роїлося від вишитих сорочок, барвистих шараварів, квітчастих плахт, червоних сап'янців . . . Дівчата й хлопці, школярі й підлітки . . . Заповнені всі фотелі, канапи, крісла . . . Бігають, бавляться „у цвіт“, їдять шоколяду, п'ють „кока-колю“, сміються, гомонять. Українська мова, український стиль, кольори, настрої. Не віриться, що це в Детройті, в будові Форда.

Вже за годину до відкриття завіси заля починає наповнятися. Велика, вигідна, акустична, з трьома входами, просторими бальконами, м'якими, сірого кольору сидіннями і таким же помостом. І маєстатно-велична, темночервона, у спадаючих складках, завіса

сцени, в обрамленню широчезної передньої стіни шоколядного кольору. Публіка постійною, неперивною течією вливається до середини і розливається по цілому просторі злегка до переду похилої долівки.

Багато несподіваних зустрічей. Переважно це прибульці після Другої світової війни. Знайомі і рідні з усіх кінців України — Львова, Києва, Харкова . . . Різних таборів ДіПі Європи, що роз'їхались в просторах Америки від Едмонтону в Канаді до Буенос-Айресу Аргентини й інколи роками не бачились . . . І яка радість зустрітись в такому особливому місці за таких особливих обставин.

Початок концерту майже точно — 2:40, зі спізненням всього лиш десяти хвилин. Авдиторія цілком виповнена, освітлення матове і тільки приглушений шум. Але ось поволі гасне світло, шум влягається, заслона повільно підноситься . . . І відкривається картина — велична, стихійна, барвіста, залита сьйвом прожекторів. Могутній хор на 300 осіб, півколом, трьома лавами від рампи до самих куліс. Куліси темночервоного, з рожевим відтінком багрянцю, оздоблені клинястими поєднаннями відмінної густоти барв, що творять враження кубістичного мюралю на тлі якого, у самому центрі, поміщено знак імпрези з тризубом, вензлем і галузкою лавру.

„Як умру, то поховайте“, — непомітно починає гігантський хор, публіка встає з місць і вмить 3.200 голосів залі і 300 голосів сцени зливаються в один стихійний порив мелодії. „Щоб лани широкополі, і Дніпро, і кручі . . . Було видно, було чути . . . як реве ревучий“. Такі рідні, такі близькі слова і звуки, заповіт-гімн кожного серця. „Поховайте та вставайте, кайдани порвіте!“ Це вже приказ і програма . . . Монолітний згусток обов'язку, вирваного з глибини душі, віків, просторів . . .

А коли скінчився цей категоричний „Заповіт“, середня завіса сцени опускається, хор зникає, залишається авансцена, на ній зліва фортепіано і пульт для промовця. Повільно з-за куліс виходить Едвард Козак . . . Вітає присутніх, відзначає важливість цього дня і представляє ювілейного промовця.

На цей раз ним був автор цієї книжки. І пригадую, що рідко коли відчувалось стільки схвильованості і відданого пориву сказати щось винятково справжнє, як того часу, на тій сцені, перед тією авдиторією. Промовлялось за життя не мало, за всіляких нагод і всіляких умов, але там не лишень промовлялось, а виливалось серце, складалось данину вдячності. Дозволимо подати тут уривки тієї мови:

„Вельмидостойні Пані і Панове! У таких рідкісних, як цей наш випадок, що припадає раз на півстоліття, у такому незвичному для

Висилайте коляду для Капелі Бандуристів!

ІНФОРМАТИВНИЙ ЛИСТ

ТОВАРИСТВА ПРИЯТЕЛІВ КАПЕЛІ БАНДУРИСТІВ

Грудень, 1969 - ч. 12

1. КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ВІДЗНАЧИЛА 50-ТИ ЛІТТЯ СВОГО ІСНУВАННЯ

Вітальні святакування

У Лінійтивій Культурно-Промисловий Клубу міста Детройт, під головуванням мистця Едварда Козака, було створено громадський Вітальний Комітет, який належить відзначити 50-ти ліття Капелі.

Бенкет. В березня б.р. в репрезентативній залі Гуманського Центру відбувся бенкет з мистецькою частинкою "Мистці мистців". Головним промовцем на бенкеті був представник Державного Центру У.Н.Р. Микола Степаненко. Він в своїй глибоко змістовній промові відзначив заочаткування Капелі маестром Василем Сичем за періоду Гетьманщини в 1918 році, її розвиток пізніше в надвчашайо тяжких умовах комуністичної системи, а пізніше в часі війни та провідну роль в формуванні національної свідомості і патріотизму українського народу. В доповіді було досягнуто удаю представлення й подтвердження фактами фальшування й оспраядня історії Капелі та написання кобзарства комуністичним режимом. В кінці доповіді вручив керівникам Капелі Глаголю й Хресту Симона Петлюри, якими була нагороджена Капеля Бандуристів в нагоді кмілем Державним Центром.

В мистецькій частині брали участь мистці Микола Понадійок та співаки Оксана Бринь, Галина Черв'як та Юліан Рощуляк. Поетеса Галина Черв'як зачитала свою нову поезію присвячену бандуристам.

Концерт. В неділю, 9 березня, в репрезентативній залі Форда відбувся величавий концерт - "Здвиг кобзарів". Вступну доповідь про кобзарство вголосив письменник Улас Самчук, досягнув удаю представлення кобзарства, як своєрідний вияв духовості українського народу.

В концерті взяли участь Капеля Бандуристів імени Тараса Шевченка, як звільня, під диригуванням Григорія Китаєстого та молодечі ансамблі м. Детройт, керівники: Петро Китаєстий - Православна Ліга, Микола Діквієвський - Школа-студія при Капелі, Петро Попаленко - СММ, та молодечі ансамблі з інших місцевостей, керівники: Анатолій Лупко - ОДУМ, Чикаго, Валентина Родак - ОДУМ, Торонто та Євген Щера - Православна Парафія, Віндзор, Онт. Всього разом на сцені було коло 300 учасників та поверх 130-ти бандур.

Вся імпреза, та особливо фінальна її частина, коли співаки всі 300 осіб, була величаво й зворушувала. Від слухачів після закінчення концерту можна було такі вислови: "Не можна було утриматися, щоб не просльозитися від зворушення", "Хто має слабе серце, не повинен приходити на такі імпрези", "Найімповантіша імпреза в історії Детройту", і інші подібні вислови. Особливо високі призначення висловляли гості - чужинці, які були запрошені на концерт.

Вітальний концерт був запланований так, щоб одночасно відзначити і роковини й роковини Генія України Тараса Шевченка, імя якого носить Капеля вже близько 30 років.

3 Різдом Христовим!

3 Новим Роком!

Товариство Приятелів Капелі Бандуристів при цій нагоді висловлює щирою поязку членам Влітального Комітету пп. Маестр Едвард Козак, Іван В.Козлович, Іван І.Тарасевич, З.Ланіш, І.Фадорок, М.Кунинський і іншим за належне відзначення влітлек Капелі.

Концертова поїздка Капелі. Весняном пором Біжучого року Капеля вирушила в влітлеку концертну поїздку по більших містах Америки й Канади.

Поверх року Капеля працювала над підготуванням програми до цієї поїздки. Програма в концертах виявлялася одною з найбільш успішних. Оновлення її було цим разом удаю, тому й концерти проходили з великим успіхом.

Майже після кожного концерту публіка відгукувала Капелі стонці овації та долго не випускала Капелі зі сцени, що було виявом найвищої оцінки.

Капеля від ряду міст дістала нагороду вручени під час концерту адміністрація тих міст, а саме: Вінніпег - грамоту для Капелі й титул почетного громадянина для диригента, форт Вільям - грамоту для найвишачніших гостей міста, Швеція, Н.Д. - кміле від міста і ряд кміле значних нагород від інших міст.

В Канаді Капелі дозволено цим разом концертувати майже одночасно з одним визначним російським хором з СРСР. Англомовна преса, порівнюючи ці дві групи, писала таке: "В той час, коли від Української Капелі Бандуристів несеться зі сцени теплодушність і безпосередність, від російського хору несе формальним тринашем, нещирість й холодох. Здається, що вони приїхали з Сибіру і не це вітрили". В такому бм. сенсі писали й інші часописи міст Монреаль, Вінніпег й Едмонтон. Мистецьку сторону виступів Капелі англомовна преса відзначала також високими оцінками. Успіхом цим разом Капеля користувалася, як було вже зазначено, завдяки оновленню програми, над якою багато попрацьовано мистецький керівник Капелі - Григорій Китаєстий, збагативши її своїми новими композиціями, в яких з великим успіхом виштов в своїх солях Михайло Мінський.

Сприяли успіхові також звільня пора освіження складу молодечим поповненнями. Капеля цим разом, що до кількісного складу навіть перевищувала склад в часі поїздки до Європи.

Успішно Капеля вишика цим разом не лише морально, а й матеріально. Після покриття всіх коштів концертної поїздки, Капеля ще мала змогу поповнити й видавничий фонд на видання історії та фонд бандур для придбання бандур для найдібніших молодих бандуристів.

2. ВИСТУПИ КАПЕЛІ НА КАНАДІЙСЬКОМУ ФЕСТИВАЛІ

Завдяки старанням місцевого відділу ІУК в особі п. Василя Жуча в м. Судбури, Онт., Капеля, як професійна група етнічної української групи, була запрошена на виступи в програмі Канадського фестивалю в м. Судбури. Адміністрація фестивалю покрила всі кошти пов'язані з приїздом Капелі.

По приїзді Капелі до Судбури, адміністрація фестивалю влаштувала сідання й пресову конференцію, що пройшли в приятній атмосфері.

В С Т У П А Й Т Е

В Р Я Д І Ч Л Е Р І В - П Р И Х И Л Ь Н И К І В К А П Е Л І
Б А Н Д У Р И С Т І В

цієї нашої справи на землі місці, як цей город Форда Детройт, у самому центрі континенту Америки, мимохіть насувається багато ґрунтовних питань, які вимагають не менше ґрунтовних відповідей.

Відзначаємо не один із звичайних ювілеїв нашого поточного, щоденного життя, — відзначаємо дату історичного, або краще, історико-філософського виміру в розвитку буття людини нашої. В цьому випадку — музики душі і серця, висловленої тоном, звуком і словом, що одночасно є висловом морального кодексу і життєвого цілеспрямовання нашої національної спільноти. Як це було одного разу сказано:

...бо це Боже слово,
То серце на волі з Богом розмовля.

Про Перебендю, — незрячу людину, яка йшла нашими дорогами від оселі до оселі, від хати до хати, від душі до душі, а з нею разом йшла віками невичерпальна сила, яка ось сьогодні дійшла до нас аж сюди. Кобза і кобзарі, за різних часів і різних обставин, як сама природа, як сяйво сонця або подув вітру, виходили з глибин народньої духовости на свої „розпуття велелюдні“, щоб своїм особливим глаголом і своєю особливою чудодійністю підтримувати містерію зібраного буття народу і творити чудо відкриття

зору тих незрячих, яких було засліплено духово і які розгубилися національно на роздоріжжях подій не завжди щасливої історії народу нашого.

Ще 1902 року, в Харкові, з нагоди з'їзду археологів тодішньої Російської імперії, з ініціативи Г. Хоткевича, було продемонстровано концерт групи українських народніх музик, між якими були також шість кобзарів. Цей концерт був передвісником того, що цей народній інструмент музики може стати предметом самостійної оркестрової формації тривалого значення і трохи згодом, 1918 року, у нашому славному Києві, який був тоді столицею самостійної Української Держави, за ініціативою Ємця, таку оркестру кобзарів було створено і вона виступала самостійним концертом у відомому тоді київському театрі Бергонье 3-го листопада.

І саме від цієї київської дати починається історія організованого українського кобзарства. Організовані хори від того часу стають звичайним явищем, а п'ять років пізніше, 1923 року, у місті Полтаві, постає, організується і виростає в капелю з'єднання бандуристів під керівництвом Г. Хоткевича і В. Кабачка, яке дає початок

цій могутній організації бандуристів, що носить ім'я Т. Шевченка і якої півстолітній ювілей ми тут сьогодні святкуємо.

І треба при цьому пам'ятати, що ці п'ятдесят років разом є роками незапам'ятної давности. Не п'ятдесятліття святкуємо сьогодні, а тисячоліття. Святкуємо славу віків і тих просторів світу, де ця музика була завжди і є тепер віщим кличем, Божим глаголом для людей того простору.

Питання, чому ця капеля сьогодні тут, в Детройті, а не там, у Києві, як також, чому цей ювілей святкуємо тут, а не там, — фатальне питання і є воно основним питанням цілої справи, яку репрезентує собою ця музика і ця капеля. Воно ще не рішене, на нього ще не дано відповіді, але воно буде рішене і воно дістане відповідь, запорукою чого є ця півстолітня історія, яку сьогодні тут відзначаємо.

Ці бандуристи не пішли у світ, їх післано в світ. Вища воля так хотіла. Вони пішли у світ, широкий світ, далекий світ, свобідний світ. Пішли на нові перехрестя шляхів, нові „велелюдні розпуття“ — Берліну, Парижу, Лондону, Вашингтону... Перейшли континенти, океани, табори ісходу... Давали посилення вигнанним, знедоленим, переможеним. Вони наснажували, вони скріпляли, вони гоїли. Вони зводили занепалих, вони посилювали втомлених. Ми чули їх у свобідному Києві, поневоленому Києві, поневоленому Львові... Ми чули їх на руїнах Берліну, у таборах Авсбургу. Ми чули їх між хмарочосами Нью Йорку, у капітолі Вашингтону, під пальмами Маямі. Їх чули довкруги земної кулі, від Владивостоку до Ванкуверу, і саме в цьому таїться та правда про них, яку ми, тут зібрані, зводимо до синтези, щоб нащадки майбутнього могли використати її до кінця.

І це добре, що вони переступили межу неволі землі нашої й увійшли у світ свободи, де правда є правдою, а кривда кривдою. Вони тут не ходять дорогами землі предків, не бачать рідного неба, але вони тут бачать світ свободи великого вселюдського, універсального бачення, на якому будувався світ вільних і незалежних. І одночасно, будучи тут на другому півкулі планети, вони бачать і знають, як перше правило арифметики, що їх земля Україна так зовсім близько на досяг руки, що вона була, що вона є і вона буде їх землею і одного разу також буде вільною і незалежною державою вільних і незалежних людей. І, знаючи це, вони щедрою рукою сіють у світі правду про неї, любов про неї, знання про неї і на повний голос проповідують красу її свобідного духа.

І це та істина, що нею жила і живе ця гармонійна в'язанка носіїв українського народнього музичного генія, на сторожі якого

вони завжди стояли і завжди стояти будуть. І саме за це ми їх сьогодні святкуємо“.

Близько півгодини тривала ця орація, а коли вона скінчилася, заля щедро ствердила її своїми оплесками. Вичувалось, що всім тут хотілось висловити свої думки і свої почуття мовою слави і не лише за цієї okazji, а з глибокого почуття пошани, любови, подяки... За минуле, за теперішнє і за майбутнє. За всі часи і всі покоління.

А далі головна, центральна точка: „Поема про Конотоп“... Тексту П. Карпенка-Криницьі і музики Гр. Китастого. Маєстатна ораторія для капелі, хору, солістів, рецитації в монументальній постановці з настроєм кон спіріто надхненного вислову. Диригує сам композитор, сольо кобзаря виконує В. Кучер, гетьмана Виговського — П. Пахолук, полковника Гуляницького — П. Садовий, рецитації — І. Уманця й О. Садового.

Ще одна дума особливого складу і ладу про дуже прикметну, мало розказану, насильно замовчану, але вічно пам'ятну минувшину. А коли її не можна сказати зі сцени Києва, її скажуть в Детройті, Вашингтоні, Парижі.

**Коли матінка-ніч яворами шумить,
І засне Конотоп, і дороги заснуть.**

— задумано медитує вдивлений у глибини минулого поет, тоді струни бандур підхоплюють розповідь і чаром мелодії розгортають величну картину величного діяння. Либонь, триста з чимсь років тому, народ козачо-український був оточений „на три шляхи“, з півдня, півночі і заходу ворогом, його гетьман Виговський одчайдушно виходу шукає, з трьох зол найменше вибирає зі заходом і півднем догоду укладає, а воїнство своє козацьке проти півночі повертає.

А цар півночі, як тее зачуває, раті свої спішно збирає, тридцять тисяч найкращих комонників, під команду Трубецького, проти гетьмана в землю українську посилає, щоби городи її спелити, люд свободний в неволю кріпацьку закріпити, Гетьманщину сплюндрувати і гетьмана її люто покарати.

Ой, та в городі та й Конотопі, чотири тисячі козацтва-лицарства під команду полковника ніжинського Гуляницького в замок залягає, Трубецькому дорогу заступає, Україну-Матір грудьми своїми захищає, бо краще його свої буйні голови на полі бою зложити, ніж Україну-Матір ворогові лютому на поталу залишити.

Сімдесят днів і ночей облога замку триває, ворожий приступ за приступом козацтво відбиває, а гетьман Виговський тим часом

військо своє збирає і в потугу Гуляницькому вирушає, на річці Соснівці ворога зустрічає і на голову його розбиває.

**Ми стали на смертний загин
І згинемо всі, як один...
Але міста не віддамо! Ні!
Не віддамо!**

Переграми гармат, гуркіт барабанів, звуки сурми, всезростаюче крещендо перемоги, палаючі обрії і тріумф слави. І фінал... Завіса поволі опускається.

І зриви овацій залі. Автора! Автора! Заля бушує, завіса знов підіймається, капеляни стоять лавою. На сцену входять дівчата у вишиванках, вінках, стрічках, червоних сап'янцях... Кितिця пишних, червоних рож і сяючий диригент... Публіка стоїть, все нові і нові зриви овацій, сяйво прожекторів, дерчання кіноапаратів, сцена і зала злиті поривом тріумфу. І це не могло скінчитися.

Одначе скінчилося, завіса опускається, загоряється світло залі, поволі, ніби шум моря після бурі, втихає публіка.

Друга частина програми — це велична, барвиста сцена з'єднань бандури — Валентини Родак з Торонто, Євгена Цюри з Віндзору, А. Луппо з Чікаго, М. Лісківського, Петра Китастого та Петра Потапенка з Детройту.

Три сотні молодих, радісних облич, барвистий квітник з'єднань, кожне зі своєю програмою. Торонтці приносять „Сонце заходить“ Роздольського (сольо Г. Черняк) та „Пісню про Нечая“ Хоткевича; віндзорці дарують „По садочку ходила“ і „Повій, вітре, ой та й вітерочку“, студія Лісківського дає в'язанку веснянок з танцем, чікагці — народню „Зійшов місяць“ і „Весняні мрії“ Китастого, молоді детройтці — „Ой, співаночки мої“ і „Колискову“, також Китастого (сольо К. Садової), а дівчата Потапенка завершують все стрілецькою „Ой, там при долині...“ зі солістками Христею Липецькою й Ольгою Денисенко та фінальним „Сонце вже зайшло“ (сольо Галини Кравченко).

Велична сцена, дзвінкі голоси, блискучі інструменти, переливна гра мелодій з летом веснянок, чаром кольорів, поривом рухів. Містерія, ритуал, богослуження... Мова віків, молитва серця, вдячність розуму.

Щоб після цього, всім разом злитись маєстатним хором в пориві ностальгійного „Думи мої, думи мої, лихо мені з вами“, з його категоричним „в Україну ідіть, діти, в нашу Україну“ і завершитись епічно-стихійним „Реве та стогне Дніпр широкий“ під гомін бандур, рокіт літаврів і гуркіт барабанів.

СЦЕНА ЮВІЛЕЙНОГО КОНЦЕРТУ, Форд Авдиторія, Детройт, 9 березня 1968 року

І, нарешті, на знак диригента, єдиними устами і єдиним серцем, сцена і зала зливаються в символи їх віри „Ще не вмерла Україна, і слава, і воля“.

На цьому кінчаємо нашу розповідь... Хай це лишається по нас документом, згадкою, пам'ятником. Люди, які творили його зміст, заслуговують на пам'ять майбутнього, а ми, що володіємо словом, щасливі, що можемо зібрати це в один фокус і передати вікам, як наш дарунок таємничому генієві таємничих незрячих людей, які у своїй безмежно-темній прострації мали чарівний дар бачення чарівної візії їх роду, забутого часом і простором цивілізації світу.

Кобза і Кобзар — символи вирішального прояву стихійної сили людського роду обабіч ріки Дніпра і це були вони, що зберегли незбагнутим, містерійним чудом заповіти предків і надхнули ними свідому, зрячу волю пророчого патосу і прометеївського духа в постаті Шевченка. Сьогодні бачимо цей феномен зблизька у вигляді великих з'єднань мистецтва бандури і це вже не блукання незрячих старців пилюжними дорогами загубленої землі предків, а шугання джетами піднебесних висот плянети.

І це зобов'язує. Розсуваються обрії, бачимо далі, розуміємо глибше. Філософія мови „живих струн“ стає дійсністю. А в туманах минулого ввижається завжди надхненна візія початку:

Сидить козак на могилі,
На кобзі грає-виграває,
Жалібно співає:
„Гей, кобзо моя,
Дружино моя,
Бандуро моя мальована!“

К І Н Е Ц Ь

КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ В 1972 РОЦІ. Диригент Григорій Китастий

Перший ряд (нижній) зліва направо: О. Шрубович, Т. Півко, С. Григоренко, І. Китастий, П. Гончаренко, Г. Китастий, П. Китастий, А. Малкович, В. Бориско, Є. Цюра. Другий ряд: М. Шрубович, М. Борняк, П. Садовий, Ю. Приймак, С. Мількович-Мілс, А. Бірко, Г. Махиня, П. Косик, А. Лободоцький, Г. Попов, М. Світлик. Третій ряд: Р. Кассараба, С. Ковачів, Ю. Полянський, О. Мороз, Б. Тарновецький, В. Тисовський, Я. Білецький, Р. Мороз, Ю. Оришкевич. Четвертий ряд: І. Косіковський, М. Мінський, Я. Сена, В. Кучер, Ю. Смик, О. Бартків, Ф. Федоренко, І. Уманець, М. Костюк, М. Миронюк, В. Черненко. Відсутні на світлині: П. Пахолюк і М. Лісківський.

Д О Д А Т О К
ВІД КАПЕЛІ І ТОВАРИСТВА ПРИЯТЕЛІВ КАПЕЛІ БАНДУРИСТІВ

ДЕЩО З ПІСЛЯЮВЛЕЙНОГО ПЕРІОДУ

**Капелю вітають хлібом-сіллю.
Сан Дієго, Каліфорнія, 1973 р.**

На сцені після концерту капелі.

РЕКЛЯМА КОНЦЕРТУ КАПЕЛІ, Портланд, Орегон, 1973 р.

Бандуристи в дорозі.

**ПОРТРЕТИ ЧЛЕНІВ І УЧАСНИКІВ КАПЕЛІ БАНДУРИСТІВ
ІМЕНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, 1976 РІК.**

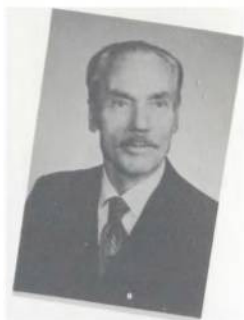
Подано в хронологічному порядку поступлення до капели

Григорій Китастиї

Петро Китастиї

Тимофій Півко

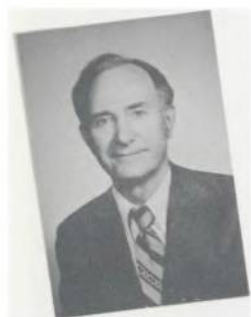
Євген Цора

Гаврило Махини

Микола Лісківський

Петро Гончаренко

Михайло Мінський

Володимир Поліщук

Михайло Шрубович

Володимир Тисовський

Олександр Садовий

Петро Садовий

Августин Малкович

Сергій Григоренко

Володимир Кучер

Григорій Попов

Іван Уманець

Петро Пахолук

Ярослав Сена

Ілля Косіковський

Богдан Тарновецький

Осип Бартків

Богдан Коссак

Юрій Приймак

Федір Федоренко

Олександр Шрубович

Микола Костюк

Арнольд Бірко

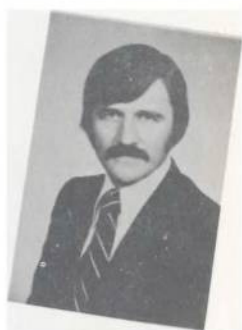
Михайло Мирошок

Ярослав Білецький

Юрій Оршківич

Юрій Полянський

Андрій Лободовський

Роман Тренньовський

Олег Кошчук-Мороз

Михайло Світлик

Ярема Цісарук

Роман Кассараба

Павло Писаренко

Станіслав Ковачів

Юрій Хомин

Михайло Петрина

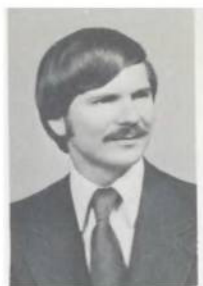
Мирон Тремблюк

Василь Деркач

Петро Черник

Іван Івашенко

Володимир Мурга

Василь Марчук

Володимир Фенканін

Микола Дейчаківський

Ігор Махлай

Василь Букса

Василь Косик

Михайло Сердюк

КЕРІВНІ ОРГАНИ КАПЕЛІ

Коли в час другої світової війни капеля наново організувалася, вона стала статутною мистецько-господарською самостійною одиницею та відновила деякі традиції кобзарських цехів — вільні вибори.

Згідно з її статутом, на загальних річних зборах обираються її керівні органи, а саме:

Мистецький керівник, замісник його, концертмайстер та мистецька рада.

Адміністративно-господарські органи — управа, ревізійна комісія, староста, господар і архівар.

Коли Капеля почала виступати більшим складом на великих сценах, виникла потреба в диригентові. Диригента за статутом можна обирати або наймати. Адміністратори за статутом наймаються, хоч пізніше ця функція припадала комусь із членів управи.

Про мистецьких керівників, диригентів і адміністраторів було вже згадувано раніше, тому подаємо лише додаткові інформації.

Заступниками мистецьких керівників і диригентів в різні періоди були: Г. Назаренко, П. Потапенко, Є. Цюра, І. Китастий, П. Китастий, Г. Махиня. Концертмайстрами були: Г. Назаренко, Є. Цюра, Г. Махиня.

До мистецької ради належали: Й. Панасенко, З. Штокалко, П. Потапенко, Є. Цюра, І. Китастий, П. Китастий, П. Пахолюк.

Членами управи були: Г. Китастий — голова, П. Потапенко — голова, П. Гончаренко — голова, І. Косіковський — замісник, Я. Сена — замісник, Г. Махиня — замісник, Й. Панасенко — секретар, О. Садовий — секретар, А. Малкович — секретар, Члени: Є. Цюра, В. Кучер, П. Китастий.

Довгий час старостою був Д. Черненко, а пізніше А. Бірко і О. Шрубович. Господарем і архіварем майже увесь час є М. Лісківський. Бухгалтерами та часто й скарбниками були І. Китастий, Д. Любанський, І. Уманець.

Членами ревізійної комісії були: І. Китастий — голова, Б. Воронович — голова, Я. Білецький — голова та члени: Г. Попов, Ф. Погорілий, Б. Коссак, В. Марчак.

**КАПЕЛЯ БАНДУРИСТІВ ПІД ЧАС ЮВІЛЕЙНОГО КОНЦЕРТУ
творів Григорія Китастого, Детройт 1977 р.**

СПОНСОРИ Й ПРИХИЛЬНИКИ КАПЕЛІ, які своїми пожертвами помагали капелі та помогли видати цю книжку:

I. ФУНДАТОРИ КАПЕЛІ (\$1,000.00)

Марія Бек, Детройт, Мічіган.
Іван Деркач, Чікаго, Ілл.
† Ольга Китаста, Клівленд, Огайо.
Федосій Кравець, Сіятл, Ваш.
Кредитівка „Самопоміч“, Чікаго, Ілл.
Дмитро Микитюк, Вінніпег, Ман.
Іван Сливка, Детройт, Міч.
Фальконбрідж нікельові копальні, Судбури, Онт.
Арт. Іван Яців, Віндзор, Онт.

II. ПОЧЕСНІ ЧЛЕНИ КАПЕЛІ (\$500.00)

Галина Гриневич-Гувер, Сакраменто, Кал.
Евген Зарицький, Саскатун, Саск.
Василь Жук, Судбури, Онт.
Архітект Я. Корсунський, Міннеаполів, Мінн.
Микола Костюк, Детройт, Міч.
Др. Тамара Панчак, Лівонія, Міч.
Інж. Данило Петрівський, Міннеаполіс, Мінн.
Еміль і М. Прозен, Філядельфія, Па.
Кредитівка „Самопоміч“, Детройт, Міч.
Павло Степовий, Грімсбі, Онт.
Українсько-Американське Футбольне Т-во,
Гемстед, Н. Й.

III. НАДЗВИЧАЙНІ ДОБРОДІІ КАПЕЛІ (\$300.00)

Бельмонт Мотель, О. і М. Макаренки, Судбури, Онт.
Софія Гаєвська, Денвер, Кол.
Татяна Данис, Сан-Франціско, Кал.
П. Земляний, С. Леонард, Кал.
Український Культурний Осередок, Лос-Анджелос, Кал.
Український Робітничий Союз, Скрентон, Па.

IV. ДОБРОДІІ КАПЕЛІ (\$200.00)

Ф. Бульбенко, Бруклін, Н. Й.
З. Городиський, Парма, Огайо

Б. Мельничук, Едмонтон, Альберта
Др. О. С. Надяк, Монреаль, Кв.
М. Новак, Лос-Анджелос, Кал.
Др. Б. Осадца, Парма, Огайо
Кредитівка „Певність“, Чікаго, Ілл.
М. Петрина, Клівленд, Огайо
Є. Перейма, Ірвінгтон, Н. Дж.
М. Смик, Детройт, Мічіган
Пані Д. Федорчук, Судбури, Онт.
Пані Д. Янда, Едмонтон, Альберта.

V. СПОНСОРИ (\$100.00)

о. М. Антохій, Міннеаполіс, Мінн.
Базарко-Футей-Оришкевич бюро права,
Парма, Огайо
Проф. В. Бандера, Філядельфія, Па.
П. Баран, Фт. Вільямс, Онт.
А. Басладинський з родиною, Клівленд, Огайо
Д. Бенко, Лос-Анджелос, Кал.
С. Бережецький, Чікаго, Ілл.
Г. Біссел, Клівленд, Огайо
В. Божик, Бурбанк, Кал.
Пекарня „Будучність“, Торонто, Онт.
В. Ваврек, Клівленд, Огайо
І. Вибачинський, Монтерей Парк, Кал.
Др. С. Войтович, Плано, Ілл.
о. Я. Гайманович, Монреаль, Кв.
О. Гац, Глендейл, Кал.
І. Гнип, Гудагай, Кал.
І. Гребінник, Оквілл, Онт.
І. Гонсет, Голлівуд, Кал.
М. Громницький, Сан-Франціско, Кал.
Др. М. Грушка, Понтяк, Міч.
С. Гурко, Клівленд, Огайо
Г. Гуцал, К. Меса, Кал.
Глен ресторан, Клівленд, Огайо
Хор „Дніпро“, Клівленд, Огайо
М. Дяковський, Мюнхен, Німеччина
В. Каштанюк, Лагабра, Кал.
Я. Кваснюк, Лос-Анджелос, Кал.
М. Кіндрачук, Саскатун, Саск.

Пані С. Кітак, Лос-Анджелос, Кал.
Др. Г. Ключас, Сиракузи, Н. Й.
М. Коваль, Монреаль, Кв.
Ю. Ковінько, Гартфорд, Конн.
Др. М. і М. Козак, Судбури, Онт.
Т. Козбур, Буеча Парк, Кал.
М. Колодій, похоронний заклад, Клівленд, Огайо
М. Корінець, Лос-Анджелос, Кал.
Пані М. Костів, Туюнга, Кал.
о. М. Костульський, Лос-Анджелос, Кал.
КУК, Відділ Ванкувер, Б. К.
„Лис Микита“ Таверна, Клівленд, Огайо
Др. А. Литваківський, Гері, Інд.
І. Любецький, Глендейл, Кал.
Др. Дж. Мангарт, Лібертвілл, Ілл.
П. Марцинів, Бурбанк, Кал.
С. Мокрий, Детройт, Міч.
М'ясарня М. Німця—Ю. Сало, Клівленд, Огайо
Др. С. Ничай, Байон, Н. Дж.
О. Новак, Лос-Анджелос, Кал.
Т. Новак, Лос-Анджелос, Кал.
Пані Н. Носенко, Детройт, Мічіган
Др. С. Павлинський, Чікаго, Ілл.
А. Панченко, Монровіль, Кал.
І. Піз, Бурк-Давні, Кал.
Пані О. Пічатківська, Сіятл, Ваш.
М. Плаксій, Шерман Ок, Кал.
Пані О. Раточко, Ля-Меса, Кал.
С. Романяк, Вінніпег, Ман.
А. Ромах, Детройт, Мічіган
Проф. С. Старов, Монтерей, Кал.
Г. Старовійт, Голливу, Кал.
Б. Солук, Голливуд, Кал.
В. Стойко, Ван-Нуяс, Кал.
Осередок СУМА ім. Б. Хмельницького і
Т. Шевченка, Клівленд, Огайо
Я. Тростянецький, Лос-Анджелос, Кал.
Др. Я. Фаріон, Клівленд, Огайо
П. Форманюк, Лос-Анджелос, Кал.
Хор православної парафії св. Архистратига
Михаїла, Міннеаполіс, Мінн.
М. Чорнокосинський, Сан-Франціско, Кал.

П. Шах, Лос-Анджелос, Кал.
В. Шкраб, Бурбанк, Кал.
М. Шміленко, Портланд, Кал.
М. Яблінчук, Детройт, Міч.
Пані Т. Яремчук, Фінікс, Арізона.

}

ПОКАЖЧИК ІМЕН

Авраменко В. 188.
Андрійчик О. 168.
Айзенговер Д. 396.
Алчевський І. 67
Андрійчик А. 103, 104, 390.
Антонович В. 14.
Антонович М. 204, 320.
о. Антохій М. 452.
Арієн Г. 284, 307, 318, 327, 335, 340, 365.
Аркас М. 174.
Аров О. 104.
Багалій Д. 58.
Багрянний І. 170.
Бажан М. 20, 21.
Бажанський М. 236.
Башул Г. 386.
Базилевський Е. 106, 107, 113.
Базюк Я. 419.
Бакай Б. 421.
Бакум В. 295.
Балацький Д. 124, 125, 424.
Бандера В. 452.
Бандера С. 188.
Барабаш Д. 91.
Баран П. 452.
Барнич Е. 426.
Бартків О. 295, 343, 446.
Бартошевський Ю. 103.
Басладинський А. 452.
Бнх Й. 160.
Бегма Н. 347.
Бездробко В. 390.
Бек М. 236, 268, 292, 340, 341, 342, 413, 424, 429.
Бенко Д. 452.
Бережний С. 452.
Берман С. 131, 132.
Бешко А. 46.
о. Биковець О. 426.
Білецький Я. 343, 417, 419, 447, 450.
Бірко А. 343, 413, 419, 447, 450.
Біссел Г. 452.
Біффель Л. 256.
Блавацький В. 213, 225.
Блазетті О. 308.
Блюхер В. 118.
Боб'як О. 404, 419, 429.
Богун І. 27.
Богуславський М. 66.
Божик В. 188, 203, 214, 216, 229, 260, 261, 262, 264, 268, 275, 276, 280
282, 288, 292, 295, 302, 306, 314, 343 356, 358, 382, 415, 429, 452.
Боллінгер Г. 159, 182, 191.
Бориско В. 262, 295, 343.
Боровик П. 390.
Бородай О. 43, 55.

о. Бохневич М. 426.
Братиця П. 46, 55.
Бринь О. 413, 415, 431.
Будний В. 396.
Букса В. 449.
Булдовський О. 89, 90, 98, 106, 107, 135.
Бульба Т. 16.
Бульбенко Ф. 451.
Бутович М. 288.
Бучковський І. 219.
Бучовський М. 294, 302, 317, 343.
Ваврик В. 452.
Ван Вайк В. 331, 335, 340.
Варченко В. 34.
Василенко Р. 288.
Вдовиченко-Коновченко І. 18.
Ведер В. 315.
Вересай О. 3, 36, 37, 39, 40, 46, 52.
Венгейт Л. 255.
Веретенченко О. 236.
Вертило С. 334.
Верховинець В. 98.
Ветухів М. 61.
Виbachинський І. 452.
Виговський І. 16, 437.
Витвицька О. 236.
Витвицький В. 236, 273, 274, 283, 285, 286, 290, 415.
Відорт Ф. 35.
Віхорек М. 419.
Вовк Г. 41.
Возняк М. 14, 34.
Войтович С. 452.
Вольшин М. 47.
Воронович М. 343, 355, 450.
Гаєвська С. 451.
Гайворонський М. 73.
Гайдамака Л. 391.
о. Гайманович Я. 452.
Галайда Г. 62.
Галан В. 225.
Ганушевський С. 182, 203, 214.
Гарасевич Б. 343, 355, 361, 363, 416, 417, 419.
Гарасевич М. 419, 424.
Гац О. 452.
Гашенко П. 4, 6, 47, 55, 58, 66.
Германюк М. 285.
Гірняк Й. 163, 213, 225.
Глушак І. 390.
Гнилоквас С. 107.
Гнип І. 452.
Гоголь М. 6, 16, 348.
Гойсман Й. 328.
Голинський М. 73.
Головко Ю. 358.
Гонсет І. 452.
Готра І. 73.
Гончаренко А. 224.

Гончаренко Г. 42, 43, 44, 46.
Гончаренко О. 203, 204, 207, 210, 268, 276.
Гончаренко П. 4, 203, 204, 207, 209, 210, 219, 221, 239, 241, 250, 252, 257,
259, 262, 263, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 283,
284, 285, 86, 87, 292, 295, 305, 310, 316, 318, 324, 330, 340, 342,
343, 344, 352, 355, 356, 358, 361, 362, 365, 391, 394, 401, 413, 415,
417, 419, 427, 429, 441, 450.
Гординський З. 451.
Горленко В. 40.
Бородовенко Н. 103, 137, 216.
Горохів М. 219.
Гош. І. 257, 295, 343, 361, 363, 369.
Гошуляк Й. 343, 361, 363, 415, 431.
Гребінник І. 452,
Греченко К. 347.
Гречко К. 347.
Григоренко С. 219, 221, 250, 268, 393, 419, 445.
Гриневич-Гувер Г. 451.
Гринів Т. 212, 247.
Грицай О. 180.
Грінченко Б. 14.
Грінченко М. 23.
Громницький М. 452.
Грушевська К. 54.
Гушевський М. 15.
Грушка М. 452.
Гуменюк В. 244.
Гурко С. 452.
Гурок С. 220, 238.
Гурський П. 381.
Гуцал Г. 452.
Давиденко А. 187, 188, 195, 200, 202, 226.
Данилевський Б. 103.
Данилюк М. 172, 202.
Данис С. 451.
Дашенко П. 46.
Дейнека О. 203, 214.
Дейчаківський М. 449.
Деркач В. 448.
Деркач І. 451.
Джабаєв Д. 115.
Дзісяк М. 236.
Дзюбенко О. 103, 104, 106, 126, 140, 147, 149, 168.
Дигдало В. 419.
Диряжний П. 380.
Діброва Д. 70, 78.
Діденко І. 74.
Дідик В. 240.
Дікур В. 263, 264.
Дмитренко М. 288.
Дністровик П. 290, 302, 314, 334, 335.
Довгань В. 236, 240, 249.
Довженко В. 112.
Домненко М. 97.
Домонтович М. 52, 56.
Дорошенко Д. 103.
Драгоманов М. 14.

Драгінда І. 405.
Древченко М. 38.
Древченко П. 46, 58, 66.
Дуб С. 419.
Дубовик Г. 225, 238, 239, 249, 252, 255, 257, 258, 259. 415.
Дубрівна-Соловій О. 431.
Дудка О. 390.
Думин Є. 212.
Духнич Ю. 203, 214.
Дяковський М. 387, 390.
Ємець В. 3, 10, 34, 65, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 81, 83, 137, 145, 418, 424, 429, 435.
Жадан Ю. 426.
Житецький П. 14.
Жіро К. 305, 308.
Жук В. 413, 451.
Жуковський А. 282.
Заболотний С. 344.
Задорожний І. 309, 343, 358, 359, 360, 361, 393, 396, 397, 402, 410, 415, 419.
Зайферт І. 222, 241, 242, 262, 276, 343, 357, 361, 363, 396, 415, 419.
Зам'ятій І. 295.
Заньковецька М. 55, 58.
Запаринюк А. 263, 415.
Запорожець Е. 413, 419.
Заремба М. 52.
Зарицький Е. 451.
Затонський В. 102.
Згодава Р. 415.
Земляний П. 451.
Іващенко І. 449.
Кабачок В. 3, 64, 89, 98, 103, 128, 270, 391, 435.
Кавалерідзе І. 91.
Кагарлицький І. 149.
Кальнишевський П. 13, 48.
Кальнус А. 56.
Капікус Д. 260.
Капустій І. 343.
Карпенко-Криниця П. 437.
Касіян В. 81.
Кассараба Р. 448.
Катигроб О. 334.
Качурак В. 386.
Каша Г. 390.
Каштанюк В. 452.
Кашченко А. 55.
Кваснюк Я., 452.
Квітка К. 55.
Квітка-Основяненко 48.
Квітковський Д. 342.
Кейн Г. 255, 256, 257, 258.
Кеннеді Дж. 398.
Китастій Г. 4, 11, 106, 107, 118, 120, 122, 123, 139, 140, 149, 152, 156, 162, 168, 185, 200, 203, 214, 216, 221, 232, 236, 240, 241, 250, 257, 259, 275, 276, 280, 282, 290, 292, 295, 296, 302, 304, 307, 314, 340, 341, 343, 350, 352, 356, 358, 380, 385, 390, 392, 414, 415, 416, 417, 419, 423, 424, 426, 427, 432, 434, 437, 444, 450.

Китасти́й І. 140, 149, 168, 214, 221, 241, 250, 257, 276, 280, 291, 295, 343, 355, 361, 394, 415, 417, 419, 450.
Китасти́й П. 140, 149, 168, 214, 221, 241, 250, 257, 280, 291, 295, 296, 300, 301, 316, 320, 323, 325, 326, 343, 355, 358, 373, 417, 419, 438, 444, 450.
Кі́лгер М. 256.
Кі́ндрачук М. 452.
о. Кі́нзерявий-Пастухі́в С. 384
Кі́так С. 452.
Кі́шка А. 4, 283, 296, 302, 304 319, 326, 327, 335, 340, 413, 415.
Кладо́вий Я. 89, 90, 98, 106, 107.
Клу́нь Я. 421.
Клю́фас Г. 451.
Кова́ль М. 452.
Кова́льчук С. 56, 61.
Кова́чів С. 446.
Кове́женьо О. 56.
Кові́нько Ю. 295, 452.
Кожу́шко Г. 55, 56.
Коза́к Е. 418, 424, 426, 433.
Коза́к М. 452.
Кози́цький П. 99.
Козу́б Т. 453.
Кокору́дз Я. 396.
Колла́рд Ю. 60.
Колесни́ків Ю. 89, 90, 106, 107, 140.
Колесса́ Ф. 34, 41, 54, 55.
Колі́сник П. 347.
Колоді́й М. 453.
Колодчи́н В. 418, 426.
Комарни́цький Р. 295.
Комі́чак М. 403, 413.
Кони́цький В. 240, 415.
Коно́валець Є. 320.
Коно́ненко А. 89, 90, 98, 107.
Коно́пленко-Запоро́жець П. 79.
Копан́ Г. 70, 103.
Копцю́к-Моро́з О. 343, 447.
Кори́нець М. 453.
Корни́ло І. 317, 413.
Корні́євський О. 390.
Корсунський́ Я. 451.
Корж́ Д. 55.
Кро́пивницький М. 52, 56, 57.
Коса́ч О. 56.
Косе́нко В. 390.
Коси́к В. 449.
Косі́ковський І. 4, 295, 324, 343, 355, 357, 361, 363, 417, 419, 446, 450.
Косса́к Б. 343, 355, 357, 361, 363, 417, 419, 446, 450.
Косте́нко Л. 82.
Косте́цький Ф. 106, 107, 449.
Кості́в М. 457.
Костома́ров М. 14, 48.
Косту́льський М. 453.
Костю́к М., 343, 417, 419, 447, 451.
Костю́к О. 56, 64.

Котляревський І. 19, 348.
Котляревський О. 14,
Коцюбинський М. 58.
Кошиць О. 75, 135, 254.
Кравець Ф. 413, 451.
Кравченко Д. 126, 130, 219, 221, 241, 250, 257, 262, 276, 280.
Кравченко І. 40, 46, 47.
Кравченко М. 3, 38, 41, 46, 47, 58, 66.
Креймер К. 358, 362, 363, 394, 400, 412.
Комарницький Р. 295
Кубарський І. 288.
Кузьменко І. 390
Кузьмин В. 262, 419.
Куліш П. 14, 19, 21, 25, 34, 35, 36, 233, 299, 330.
Куницький М. 419.
Куксі Б. 340, 341, 342.
Кулик П. 46
Кухта Е. 168.
Кучер В. 257, 262, 268, 280, 295, 343, 355, 357, 361, 417, 419, 437, 445, 450.
Кучугура-Кучеренко І. 44, 45, 46, 47, 55, 56, 58, 88, 89.
Ладж Д. 304.
Лазечко В. 240.
Лазорищак П. 334.
Лампіка Л. 4, 203, 214, 246, 262, 294, 295, 343.
Ларсон Г. 273.
Ластович С. 182, 226.
Левицький О. 56.
Левицький М. 70, 137.
Левицький Р. 343, 383, 390.
Липа Ю. 164.
Лисенко М. 34, 39, 51, 52, 55, 56, 83, 136, 160.
Литваківський І. 453.
о. Литваківський М. 426.
Лівицький М. 429.
Ліньова Є. 54.
Лісківський М. 140, 149, 168, 191, 203, 214, 221, 241, 243, 250, 257, 276,
375, 388, 390, 417, 419, 425, 438, 444, 450.
Лобко С. 390.
Лободоцький А. 343, 417, 447, 450.
Лозинський Т. 221, 250, 276, 295, 343, 363.
Лотоцький І. 419.
Лубська О. 158.
Лукашевич П. 14.
Луппо А. 439.
Любанський Д. 219, 221, 250, 257, 262, 268, 269, 429.
Любецький І. 453.
Любисток Г. 32.
Любомирський Г. 349.
Любченко П. 117, 118, 126.
Мазепа І. 13, 34.
Макогін І. 334.
Майорець А. 89.
Майстренко І. 149, 159, 163.
Макаренки О. і М. 451.
Максимович Б. 290, 292
Максимович М. 14, 35.
Маланюк Є. 20, 21, 47.

Малкович А. 219, 250, 251, 262, 268, 276. 295, 343, 355, 361, 417, 445, 450.
Мамонтів Я. 61.
Мангарт Д. 453.
Манжара Г. 122.
Маринович Р. 403.
Мартинович М. 40.
Мартіян Д. 256.
Марцінів П. 295, 453.
Марчак В. 449, 450.
Масадин Т. 46.
Масевич К. 77, 78.
Матяй А. 84.
Махия Г. 4, 126, 140, 144, 149, 150, 154, 168, 214, 221, 228, 233, 241, 250,
257, 295, 419, 444, 450.
Махлай І. 449.
Медведів Т. 106, 107.
Мек Кормик Д. 256.
Мельничук Б. 451.
Метлинський А. 14, 35.
о. Метулинський В. 426.
Микитюк Д. 413, 451.
Микитюк Ю. 334.
Миронюк М. 343, 417, 419, 447.
Митай А. 78.
Михайлишин П. 413.
Михайлів М. 104, 105, 106, 107, 121, 123.
Мілодан Д. 348.
Мілянч А. 273, 274, 283, 285, 286, 292, 340, 342, 344, 393.
Мінський М. 4, 203, 214, 221, 222, 241, 250, 257, 262, 268, 281, 288, 289,
295, 306, 316 320, 343, 361, 416, 417, 419, 434, 444.
Міняйло П. 89, 90, 98, 106, 107, 140, 149, 168, 214, 221, 226, 250, 257, 262,
276, 278, 280, 295, 343, 355, 419.
Міняйло С. 89, 90, 98, 101, 106, 107, 206.
Міцьо С. 334.
Мокрий С. 457.
Мороз Р. 343, 417, 419.
Морштин Є. 32.
Мотуз П. 203, 214, 221, 241, 250, 252, 257, 262, 268 276, 293, 295, 322, 340,
341, 343, 416 418, 429.
Митрополит Мстислав 186.
Мурга В. 449.
Мусоргський М. 52.
Надбайло М. 390.
Надяк О. 451.
Назаренко Г. 89, 90, 98, 101, 106, 107, 140, 149, 156, 168, 203, 214, 216, 217,
221, 226, 250, 278, 288, 342, 392, 450.
Недоля І. 107.
Немежицький М. 280.
Несторович В. 130.
Нетеса І. 46, 58.
Нижанківський Б. 236.
Нижанківський О. 136.
Никоненко А. 35, 36, 46.
Ничай В. 413.
Ничай С. 453.
Німець М. 453.
Німченко К. 390.

Новак М. 413, 451.
Новак О. 453.
Новак Т. 453.
Носенко Н. 222, 453.
Овчинник С. 84.
Овчинников В. 52, 56.
Огієнко І. 285.
Олексієнко М. 417.
Олексієнко О. 268.
Олексієнко П. 78.
Олесь О. 61, 68, 133.
Олешко В. 207, 214, 221, 241.
Ольховий М. 164, 207, 214, 221, 222, 242, 250, 257, 262.
Омельченко А. 46, 56.
Омельченко Г. 70.
Оришкевич Ю. 343, 417, 419, 447.
Орь 82.
Осадца Б. 452.
Осип П. 167.
Остапенко А. 392.
Остапчук Е. 242, 413.
Отрошко О. 357.
Павлинський А. 390.
Павлинський С. 452.
Павлов І. 106, 140.
Павлюченко С. 81.
Падура Т. 35.
Палагнюк В. (Дж. Пеленс) 283.
Галивода І. 70, 137.
Паліївець Г. 206, 390.
Палій С. 34.
Ген. Палій-Неїло Б. 78.
Панасенко Й. 4, 64, 86, 89, 90, 93, 95, 96, 98, 101, 106, 107, 123, 140, 149,
168, 202, 213, 214, 215, 221, 222, 241, 250, 257, 262, 268, 276, 278,
80, 88, 95, 343, 355, 357, 361, 363, 429, 450.
Панасюк С. 28.
Панченко А. 452.
Панченко М. 70.
Панчак Т. 451.
Панчук Б. 394.
Панчук І. 4, 225, 226, 236, 240, 249, 259, 260, 268, 293, 413.
Папіж В. 418.
Парадюк Д. 332, 334.
Пархоменко Т. 344, 346, 358.
Пасюга С. 38, 46, 55.
Пахольук П. 268, 280, 295, 343, 355, 361, 363, 417, 419, 435, 446, 450.
Певзнер Г. 390.
Перейма Е. 452.
Петерс П. 320.
Петлюра С. 308, 309, 348, 424, 427, 429.
Петрина М. 448, 452.
Петрівський Д. 451.
Писаренко П. 448.
Півко О. 105, 149.
Півко Т. 104, 105, 106, 107, 138, 140, 149, 214, 221, 241, 276, 280, 288, 295,
343, 350, 361, 372, 417, 419, 444.
Підгайний С. 48.

Підкова І. 22.
Піз І. 452.
Піка Д. 89, 98, 101, 106, 107, 123, 126, 138.
Пічатківська О. 413, 452.
Плаксі М. 452.
Плахута А. 390.
Погорілий Ф. 203, 214, 221, 250, 262, 268, 280, 295, 450.
Покорний П. 343, 417, 419.
Єпископ Полікарп 186.
Поліщук В. 203, 214, 262, 268, 276, 280, 343, 361, 363, 417, 419, 444.
Полотай М. 103, 391.
Полянський Ю. 343, 419, 447.
Понеділок М. 429, 435.
Пономаренко О. 107.
Попадич Ф. 88, 348.
Попов Г. 203, 262, 268, 276, 295, 343, 361, 417, 419, 444, 450.
Потяка П. 390.
Похил В. 103, 104, 107.
Приймак Ю. 218, 343, 355, 361, 388, 389, 417,, 419, 446.
Прозем Е. 451.
о. Прокопович І. 426.
Протопопів Я. 89, 90, 98, 106, 107, 140, 149, 157, 168, 192, 194.
Пундик Ю. 369.
Пюрко Б. 213, 225, 350.
Рамбо А. 52.
Рамні Дж. 375.
Раточко О. 452.
Рева Н. 219, 221, 241, 250, 257, 262.
Ревай Ю. 23".
Ревуцький Д. 46.
Ремез О. 61.
Рибалка О., 106, 107.
Рикаш Д. 390.
Рильський М. 55, 114.
Римський-Корсаков М. 52.
Ричок Р. 413.
Родак В. 379, 413, 437.
Романенко І. 46.
Романяк С. 452.
Ромах А. 452.
Рубець О. 52.
Рудницький А. 396.
Русов О. 36, 40.
Рябко А. 98.
Рябовол М. 76.
Савченко В. 106.
Савченко Я. 107.
Сагайдачний П. 15, 16.
Садовий О. 203, 219, 221, 241, 242, 250, 257,, 262, 268, 276, 343, 355, 356,
357, 363, 417, 419, 437, 445, 450.
Садовий П. 203, 219, 221, 241, 242, 250, 257, 262, 268, 276, 277, 295, 343,
355, 361, 369 419, 437, 445.
Садовський Г. 48.
Садовський М. 55, 136, 394.
Сайко І. 204.
Сало Ю. 453.
Самокиш І. 203, 209, 214, 318, 343, 363, 428.

Самокиш М. 203, 214, 262, 263, 343.
Самчук У. 4, 426.
Сацюк О. 167.
Світлик М. 448.
Сейдж Т. 255.
Семенюк О. 317, 361, 363.
Сена Я. 343, 355, 357, 361, 363, 417, 419, 440, 450.
Сепел Р. 274.
Сердюк М. 449.
Сидоренко М. 81.
Сикелс А. 273, 274.
Скляр І. 390.
Скоропадський П. 68, 181.
Скорохід В. 415.
Скрипник М. "4, 99, 102.
Скряга П. 34.
Славутич Я. 303.
Сластіон О. 41, 52, 54, 55, 81, 391.
Сливка І. 451.
Слідюк А. 70, 84.
Смик М. 452.
Смитс М. 257.
Смук Р. 219, 225, 231.
Сніжний Й. 390.
Соковий П. 34.
Соловей І. 334.
Солонинка О. 304, 307, 334.
Солук Б. 303, 453.
Сотниченко С. 84.
Стадник Й. 70.
Сталін Й. 116.
Старицький М. 56.
Старов С. 453.
Старовіт Г. 453.
Стельмах М. 81.
Степаненко М. 427, 429.
Степаняк Р. 209, 214.
Степовий П. 389, 392, 451.
Стеценко І. 70.
Стецик І. 203, 214.
Стойко В. 453.
Стопкевич Д. 78.
Стрічка І. 46.
Стромешький О. 295.
Сумцов М. 14, 58.
Талан П. 203, 214, 229.
Тарновецький Б. 343, 355, 446.
Татарнюк М. 413.
Теличко К. 413.
Теліга М. 70, 137.
Митр. Теодорович І. 285.
Терещенко М. 56.
Тимченко Л. 343, 355, 419.
Тимченко Ю. 280, 343.
Тисовський В. 203, 214, 221, 241, 250, 257, 262, 268, 276, 280, 348, 363,
369, 417, 419 445.
Тисяк В. 295, 357, 429.

Ткаченко П. 46, 55.
Ткачук М. 334.
Тобілевичі бр. 57.
Тремблук М. 448.
Трешньовський Р. 343, 447.
Тростянецький Я. 453.
Труман Г. 255.
Трухлий І. 396.
Трясило Т. 16, 22.
Тузиченко В. 390, 391.
Турченко Ю. 81.
Українка Л. 44, 58.
Ульрих К. 144.
Уманець І. 2*2, 268, 276, 343, 417, 419, 445, 450.
Файн Дж. 420.
Фаріон Я. 453.
Федоренко Ф. 343, 355, 361, 417, 419, 446.
Федорівський С. 419.
Федорко Д. 419.
Федорчук Д. 452.
Федько А. 103, 104, 106, 107, 126.
Фергусон Г. 255, 257.
Фенканин В. 449.
Філоненко П. 209, 210.
Філяс А. 236.
Фіцай П. 268.
Фодчук Д. 73.
Форманюк П. 453.
Франко І. 55.
Фребре Ф. 310.
Хвиля А. 102, 103, 126.
Хвильовий М. 20, 21.
Хмельницький Б. 13, 16, 27, 36.
Холодний Ф. 41, 45, 46.
Хомяк К. 236.
Хоткевич Г. 3, 9, 34, 51, 52, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 70, 74, 81, 97,
98, 99, 211, 213, 345, 349, 391, 424, 435.
Цертелев М. 14, 19, 35.
Цибулів І. 103, 104, 106, 107, 126.
Циганенко Ф. 390.
Цимбаліст Б. 300.
Цимбалістий В. 236, 240, 249, 274, 275, 283, 415.
Цісарук Я. 448.
Цюра А. 365, 366, 368.
Цюра Є. 111, 149, 152, 168, 185, 214, 221, 241, 242, 250, 262, 268, 280,
285, 295, 343, 355, 356, 357, 361, 362, 363, 369, 378, 415, 417,
419, 437, 444, 450.
Чайковський П. 35, 52.
Чан-Кай-Шек 414.
Чаплинський Б. 295, 303, 317.
Чарівний В. 107.
Чекаленко Є. 47.
Черінь Г. 431.
Черненко В. 204, 239, 241, 257, 260, 268, 274, 294, 356, 391, 415.
Черненко Д. 138, 140, 149, 168, 214, 241, 257, 260, 262, 268, 276, 280 288,
292, 295, 343, 350, 361, 416, 417, 418, 419, 450.
Черненко М. 47.

Черняк П. 449.
Чорний А. 76, 77, 382, 390.
Чорний М. 384.
Чорний С. 356.
Чорнокосинський М. 453.
Чубинський П. 14.
Чупринка Г. 14.
Чутро Д. 420.
Шаблинська Е. 334.
Ген. Шандрук П. 192.
Шах П. 453.
Шевченко В. 52, 56.
Шевченко Т. 3, 7, 27, 47, 49, 394, 399, 406, 411.
Шельф Ф. 255.
Митр. Шептицький А. 164, 165.
Шерей Г. 222, 431.
Шишак Т. 218.
Шкраб В. 453.
Шлеюк О. 104, 106, 107.
Шміленко М. 453.
Шолудько В. 218.
Шраменко О. 88, 94, 96, 98.
Шрубович М. 203, 214, 221, 241, 250, 257, 259, 262, 268, 276, 280, 343, 355, 417, 419, 445.
Шрубович О. 343, 417, 419, 446, 450.
Штокалко З. 66, 182, 183, 185, 202, 429, 450.
Шуліка І. 89, 98.
Шустакевич М. 240.
Шут А. 36, 37, 40, 46, 47.
Шутько М. 76.
Щербина Д. 78.
Яблінчук М. 453.
Яворницький Д. 52, 54, 391.
Яворський З. 200.
Янда Д. 413, 452.
Янчук М. 55.
Яремович Ю. 396.
Яремчук Т. 453.
Яровий І. 149.
Яровий М. 113.
Яценко А. 390.
Яців І. 451.
Яшний С. 38, 41, 46, 47.

З М І С Т

	Стор.
Музика віщих	5
Імперіюм кобзи	27
Початок бандури	50
Врем'я видющих	82
Бандура в Європі	133
За морем, за океаном	233
На схід до Європи	299
Від Полтави до Детройту	343
Додаток	441

